ZBORNIK RADOVA

„USAGLAŠAVANJE PRAVNE REGULATIVE SA PRAVNIM TEKOVINAMA EVROPSKE UNIJE“
- stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih -

Banja Luka, 2023. godine

Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama Evropske unije - stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih -

Autori:

Aleksandra Rakočević
Armin Kržalić
Azra Adžajlić-Dedović
Demirela Dedić
Dragana Kosić
Elek Balázs
Gál István László
Gojko Pavlović
Goran Maričić
Jasmina Bešlagić
Jelena Mitrović
Jovašević Dragan
László Sörös
Ljubinko Mitrović
Marina M. Simović
Miodrag N. Simović
Nikolina Grbić Pavlović
Tamara Marić
Tatjana Gerginova
Vanja Mitrović
Velimir Rakočević
Vladimir M. Simović
Željko Zorić

Izdavači:
Istraživački centar Banja Luka
Aleja Svetog Save 7A, 78000 Banja Luka, Republika Srpska – BiH
www.thinktankbl.org, istrazivackicentarbl@gmail.com
Institut za uporedno pravo
Terazije 41, 11000 Beograd, Republika Srbija
www.iup.rs, institute@iup.rs
Friedrich Ebert Stiftung-Kancelarija u Sarajevu
Kupreška 20, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.fes.ba, fes@fes.ba

Za izdavače:
doc. dr Gojko Pavlović
prof. dr Vladimir Čolović
mr Tanja Topić

Glavni i odgovorni urednik:
doc. dr Nikolina Grbić Pavlović

Recenzentski odbor:
Akademik prof. dr Miodrag Simović (BiH), prof. dr Ljubinko Mitrović (BiH), prof. dr Vladimir Čolović (SRB), prof. dr Dragan Jovašević (SRB), prof. dr Velimir Rakočević (CG), prof. dr László István Gál (HU), prof. dr Marjan Gjurovski (MKD)

Prevod i lektura:
Jelena Gavranović

Kompjuterska priprema:
Aleksandar Jorgić

Štampa:
Markos Studio & Design, Banja Luka

Za štampariju:
Igor Jakovljević

Tiraž: *50 primjeraka*

ISBN Republika Srpska: *978-99976-800-3-7*
ISBN Republika Srbija: *978-86-82582-15-1*

Naučni odbor Konferencije:

Akademik prof. dr Miodrag Simović, redovni član Akademije nauka i umjetnosti BiH i redovni profesor Univerziteta u Bihaću (BiH)
prof. dr Ljubinko Mitrović, redovni profesor Univerziteta Apeiron u Banja Luci (BiH)
prof. dr Vladimir Čolović, naučni savjetnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu (SRB)
prof. dr László István Gál, redovni profesor Univerziteta u Pečuju (HUN)
prof. dr Dragan Jovašević, redovni profesor Univerziteta u Nišu (SRB)
prof. dr Velimir Rakočević, redovni profesor Univerziteta u Podgorici (CG)
prof. dr Veljko Ikanović, redovni profesor Univerziteta APEIRON Banja Luka (BiH)
prof. dr Marjan Gjurovski, vanredni profesor Univerziteta „Sv. Ćirilo i Metodije“ u Skoplju (SMKD)
prof. dr Tunjica Petrašević, vanredni profesor Sveučilišta „J.J. Strossmayera“ u Osijeku (HRV)
prof. dr Elek Balázc, vanredni profesor Univerziteta u Debrecenu (HUN)
prof. dr Tatjana Gerginova, vanredni profesor Univerziteta „Sv. Kliment Ohridski“ u Bitolju (SMKD)
prof. dr Goran Maričič, vanredni profesor Univerziteta za poslovne studije u Banja Luci (BiH)
prof. dr Armin Kržalić, vanredni profesor Univerziteta u Sarajevu (BiH)
prof. dr Sadmir Karović, vanredni professor Univerziteta u Travniku (BiH)
doc. dr Nikolina Grbić Pavlović, docent Univerziteta PIM Banja Luka (BiH)

Programski odbor:

prof. dr Ljubinko Mitrović, predsjednik Skupštine Istraživačkog centra Banja Luka
prof. dr Vladimir Čolović, direktor Instituta za uporedno pravo u Beogradu
mr Tanja Topić, naučna saradnica u Fondaciji Friedrich Ebert u Banja Luci

Sekretarijat konferencije:

dr Gojko Pavlović (BiH), dr Mirko Živković (BiH), Vanja Mitrović (BiH), Tatjana Kekić (BiH), Aleksandar Jorgić (BiH)

SADRŽAJ / CONTENT

Prof. dr. Gál István László (**Pécs, Hungary)**: SOME QUESTIONS ABOUT THE PROTECTION OF FINANCIAL INTERESTS OF THE EUROPEAN UNION ***pp. 1 – 6.***

Prof. dr Elek Balázs (**Debrecen, Hungary):** REDUCING THE IMPORTANCE OF THE NE BIS IN IDEM PRINCIPLE IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE ***pp. 7 – 16.***

dr. László Sörös (Nyíregyháza, Hungary): CHILD VICTIMS ON THE WITNESS STAND (LEGAL HARMONIZATION OF THE HUNGARIAN CRIMINAL PROCEDURE ACT WITH THE EU LAW IN THIS FIELD) ***pp. 17 – 34.***

Prof. dr Tatjana Gerginova (Skopje, North Macedonia): ACTIVITIES OF THE EUROPEAN UNION IN DEALING WITH HYBRID THREATS ***pp. 35 – 45.***

Prof. dr Velimir Rakočević, Doc. dr Aleksandra Rakočević (Podgorica, Crna Gora): MJERE TAJNOG NADZORA U CRNOGORSKOM KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU – KOLIZIJA SA USTAVNIM ODREDBAMA I PROBLEMI U IMPLEMENTACIJI ***str. 46 – 61.***

Prof. dr Jovašević Dragan (Niš, Republika Srbija): IZAZIVANJE MRŽNJE U KRIVIČNOM PRAVU - MEĐUNARODNI STANDARDI I PRAVO SRBIJE ***str. 62 – 81.***

Akademik prof. dr Miodrag N. Simović, **Prof. dr Vladimir M. Simović** (**Banja Luka, Republika Srpska / BiH):** MALOLJETNIČKO KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO I ŽRTVA KRIVIČNOG DJELA ***str. 82 – 112.***

Prof. dr Ljubinko Mitrović, **Vanja Mitrović, Jelena Mitrović** (**Banja Luka, Republika Srpska / BiH):** POSEBNE OBAVEZE I NJIHOVA PRIMJENA U KRIVIČNIM POSTUPCIMA PREMA MALOLJETNICIMA ***str. 113 – 133.***

Prof. dr Jasmina Bešlagić, **Demirela Dedić** (**Bihać, Federacija Bosne i Hercegovine / BiH):** UČESTALOST SUDSKIH POSTUPAKA ZBOG POVREDE PRAVA NA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA PRI ZAPOŠLJAVANJU ***str. 134 – 146.***

Prof. dr Azra Adžajlić-Dedović, **Prof. dr Marina M. Simović**, (**Sarajevo – Banja Luka, Federacija Bosne i Hercegovine - Republika Srpska / BiH)**: „MIT O PRAVIMA" ŽRTAVA U BOSNI I HERCEGOVINI ***str. 147 – 171.***

Prof. dr Ljubinko Mitrović, Doc. dr Tamara Marić (Banja Luka, Republika Srpska / BiH): PRAVO NA SLOBODU KRETANJA – KADA SU INTERESI POJEDINCA I DRUŠTVA SUPROTSTAVLJENI? ***str. 172 – 191.***

Prof. dr. Armin Kržalić (Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine / BiH): OTPORNOST BOSNE I HERCEGOVINE NA IZAZOVE NEZAKONITOG POSJEDOVANJA, ZLOUPOTREBE I TRGOVINE MALIM ORUŽJEM I LAKIM NAORUŽANJEM, MUNICIJOM I EKSPLOZIVIMA ***str. 192 – 204.***

Prof. dr Goran Maričić, Doc. dr Gojko Pavlović (Banja Luka, Republika Srpska / BiH): SPREČAVANJE PRANJA NOVCA I FINANSIRANJA TERORIZMA U BIH – TRENUTNE PROCJENE I VAŽEĆI STRATEŠKI OKVIR ***str. 205 – 226.***

Doc. dr Nikolina Grbić Pavlović (Banja Luka, Republika Srpska / BiH): KONVENCIJA O SPREČAVANJU I SUZBIJANJU NASILJA NAD ŽENAMA I NASILJA U PORODICI - ISTANBULSKA KONVENCIJA ***str. 227 – 236.***

Doc. dr Željko Zorić, Mr Dragana Kosić (Banja Luka, Republika Srpska / BiH): ZAŠTITA KRITIČNE INFRASTRUKTURE-KOMPARACIJA BIH I ZEMALJA OKRUŽENJA ***str. 237 – 247.***

PREDGOVOR

Povodom obilježavanja sedme godišnjice postojanja i rada Istraživačkog centra Banja Luka, Centar je u saradnji sa Fridrih Ebert Fondacijom u Bosni i Hercegovini i Institutom za uporedno pravo iz Beograda održao **VII. Međunarodni naučni skup na temi: „*Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama Evropske unije- stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih*“.** Naučni skup je održan u Banjoj Luci 26. Maja 2023. godine.

Cilj skupa bio je da ukaže na pravne, ekonomske, finansijske, bezbjednosne i druge obaveze koje proizilaze iz članstva u Evropskoj uniji.

Opšta tema naučnog skupa se odnosila na **Klastere** i unutar njih **Pregovaračka poglavlja** u procesu pridruživanja i pristupanja Evropskoj uniji. U okviru opšte teme učesnici su imali mogućnost da biraju užu tematsku oblast po slobodnom izboru.

Namjera nam je bila da na jednom mjestu okupimo izlagače, predstavnike akademske zajednice, vladinog i nevladinog sektora iz cijelog regiona zemalja Zapadnog Balkana i zemalja članica Evropske unije, kako bi se ukazalo na trenutno stanje u procesu usaglašavanja domaćih pravnih standarda sa *acquis-om* EU.

Dignitetu ovog skupa svakako su doprinijeli članovi Programskog i Organizacionog odbora, koji su profesori Univerziteta iz sedam zemalja.

Zbornik radova pod nazivom „*Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama Evropske unije- stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih“,* godina 7, broj 7, 2023, sadrži 15 radova, koji su u predviđenom roku prijavljeni i dostavljeni za konferenciju. Radovi u Zborniku sadrže prikaz tema koje su obavezne u procesu usaglašavanja pravnih standarda sa EU akijem.

Ukupno je 23 autora i koautora koji su napisali rad za ovogodišnju konferenciju, a oni su predstavnici akademske zajednice, sistema krivičnog pravosuđa, agencija za provođenje zakona, vladinog i nevladinog sektora iz pet zemalja: Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Mađarske, Sjeverne Makedonije i Srbije. U Zborniku su objavljeni radovi na engleskom i zvaničnim jezicima u Bosni i Hercegovini.

Posebno smo ponosni na činjenicu da su i ove, kao i prethodnih godina, u Zborniku radova objavljeni radovi mladih akademskih radnika - istraživača, a koji pohađaju master i doktorske studije, odnosno koji učestvuju u naučnoistraživačkom radu na visokoškolskim ustanovama širom Evrope.

Banja Luka, decembar 2023. godine

Glavni i odgovorni urednik:
doc. dr Nikolina Grbić Pavlović

Short scientific article

SOME QUESTIONS ABOUT THE PROTECTION OF FINANCIAL INTERESTS OF THE EUROPEAN UNION

Prof. dr. Gál István László[1]
Pécs, Hungary

Abstract: The European Union (EU) aims to ensure the protection of its financial interests by preventing fraud, corruption, and other unlawful activities that could undermine its economic stability and credibility. This study aims to address several key questions regarding the protection of the EU's financial interests.

Keywords: financial interests, EU, protection

THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE PROTECTION OF THE EU'S FINANCIAL INTERESTS

The legal framework for the protection of the EU's financial interests is primarily based on the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) and the European Union's Anti-Fraud Office (OLAF). The TFEU provides the legal basis for combating fraud and other offenses affecting the EU's financial interests, while OLAF is responsible for conducting administrative investigations and coordinating anti-fraud measures.

"At the EU level, several EU bodies are involved in the protection of the EU's financial interests. This includes the European Anti-Fraud Office (OLAF), the EU Agency for Criminal Justice Cooperation (Eurojust), the EU Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol), the European Court of Auditors (ECA), the European Court of Justice (CJEU), and the recently created European Public Prosecutor's Office (EPPO). Many experts believed that the EPPO was the missing link in strengthening the fight against fraud and corruption in the EU, especially due to OLAF's limited powers. At the heart of the protection of the EU's financial interests are obviously OLAF and the EPPO. However, OLAF conducts administrative investigations at the EU level, while the EPPO conducts criminal investigations and prosecutes criminal offences falling under its competence before the national courts. It is important to emphasise that OLAF has maintained its operational independence, even in

[1] Full professor, Head of Department of Criminal Law University of Pécs, Faculty of Law

relation to the EPPO, and its field of operation is larger than that of the EPPO, because its competence extends to the entire EU, whereas the EPPO has only competence within the participating Member States."[2]

THE MAIN TYPES OF UNLAWFUL ACTIVITIES AFFECTING THE EU'S FINANCIAL INTERESTS

The main types of unlawful activities affecting the EU's financial interests include fraud, corruption, money laundering, tax evasion, and misappropriation of funds. These activities can occur at various levels, such as EU institutions, member states, and beneficiaries of EU funds.

"Art. 4(1) of the PIF Directive states that Member States must take the necessary measures to ensure that money laundering involving property derived from the criminal offences covered by the Directive constitutes a criminal offence as described in Art. 1(3) of Directive (EU) 2015/849.8 In several Member States, this provision has not yet been fully transposed, due either to some deficiencies in the definition of money laundering itself or to the lack of a criminal offence covered by the PIF Directive among the predicate offences.

Moreover, under Art. 4(2) of the PIF Directive, Member States must take the necessary measures to ensure that passive and active corruption, when committed intentionally, constitute criminal offences. In several Member States, an additional aspect – "breach of duties" – is required for both active and passive corruption. This additional aspect significantly narrows the scope of the PIF Directive's definitions of corruption and makes its prosecution dependent on proving such a breach of duty.

For the offence of "passive corruption" a conformity issue concerns the aspect of "refrain[ing] from acting in accordance with his duty." In a small number of Member States, this aspect is not covered by national legislation. As for "active corruption," a specific conformity issue concerns the scope of the criminal definition, as some of the aspects ("promises, offers or gives, directly or through an intermediary, an advantage," and "for a third party") are missing or have not been correctly transposed in some Member States.

Art. 4(3) of the PIF Directive states that Member States must take the necessary measures to ensure that misappropriation, when committed

[2] Mirjana Jurić mag.jurThe Players in the Protection of the EU's Financial Interests European Cooperation between Authorities Conducting Administrative Investigations and those Conducting Criminal Investigations https://eucrim.eu/articles/the-players-in-the-protection-of-the-eus-financial-interests/ (12. 15. 2023.)

intentionally, constitutes a criminal offence. Conformity issues concern a narrower transposition of this offence or a lack of transposition altogether."[3]

PREVENTION AND DETECTION FRAUD AND OTHER UNLAWFUL ACTIVITIES BY THE EU

The EU adopts a multi-faceted approach to prevent and detect fraud and other unlawful activities. This includes implementing preventive and control measures, conducting risk assessments, promoting transparency, and fostering cooperation between member states and EU institutions. Additionally, OLAF plays a crucial role in investigating suspected cases of fraud and coordinating anti-fraud activities.

"The European anti-fraud office (OLAF) is a directorate-general that combats fraud, corruption and other similar illicit activities in the European Union. It is responsible for monitoring the affairs of the European institutions and investigating any possible instances of fraud, corruption and financial misconduct within the EU institutions in order to protect the financial interests of the EU. OLAF conducts its investigations in close cooperation with the relevant agencies of the member-states.

The mission of the European Anti-Fraud Office is threefold:

- *It protects the financial interests of the European Union (EU) by investigating fraud, corruption and any other illegal activities;*
- *It detects and investigates serious matters relating to the discharge of professional duties by members and staff of the EU institutions and bodies that could result in disciplinary or criminal proceedings;*
- *It supports the EU institutions, in particular the European Commission, in the development and implementation of anti-fraud legislation and policies."*[4]

[3] Dr. Wouter Van Ballegooij: Protecting the EU's Financial Interests through Criminal Law: the Implementation of the "PIF Directive" https://eucrim.eu/articles/protecting-the-eu-financial-interests-through-criminal-law-the-implementation-of-the-pif-directive/ (12. 14. 2023.)

[4] https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vh77kouqbwwr (12. 15. 2023.)

THE CHALLENGES FACED IN PROTECTING THE EU'S FINANCIAL INTERESTS

Protecting the EU's financial interests poses several challenges. One major challenge is the complexity and diversity of EU funding programs, which makes it difficult to ensure consistent monitoring and control across all levels. Another challenge is addressing cross-border fraud and corruption cases that involve multiple jurisdictions. Additionally, the EU must strive for a balance between preventing unlawful activities and maintaining an environment that fosters innovation and economic growth.

"According to the PIF report 2022, the number of cases of fraud and irregularities reported by the competent EU and national authorities – 12 455 in total – slightly increased in 2022 compared to 2021, in line with the progress in the implementation of the EU's spending programmes. The irregular amounts related to these cases decreased to €1.77 billion.

The report underlines progress in the overall coherence of anti-fraud legislation across the EU, thanks to the ongoing correction of problems in the transposition of EU rules into national systems. 24 Member States have a strategy in place to increase the protection of the EU's financial interests or are in the process of finalising one. Furthermore, the European Commission's proposal to amend the Financial Regulation that is currently under discussion with the European Parliament and Council also aims at strengthening transparency in the use of the EU funds, digitalisation of the fight against fraud and fraud risk management."[5]

THE ROLE OF THE TECHOLOGY IN THE PROTECTION OF THE EU'S FINANCIAL INTERESTS

Technology can play a vital role in enhancing the protection of the EU's financial interests. It can help automate processes, improve data analysis and risk assessment capabilities, and facilitate information sharing between member states and EU institutions. Additionally, technology can assist in the development of advanced tools for fraud detection and prevention.

In the near future, artificial intelligence (AI) will also be able to provide useful assistance in protecting the financial interests of the EU. In addition, there are many dangers and challenges. Therefore, it is necessary to regulate in

[5] Annual PIF report: Adapting the protection of EU finances to new challenges https://anti-fraud.ec.europa.eu/media-corner/news/annual-pif-report-adapting-protection-eu-finances-new-challenges-2023-07-27_en (12. 13. 2023.)

an appropriate way. For my part, however, I am skeptical about the regulation of AI, since this would only be realistically possible on a global level, not locally.

"The EU is at the forefront of the commitment to regulate Artificial Intelligence (AI) technology to ensure better conditions for the development and use of this innovative technology. In 2020, the European Commission published a white paper on AI and stated therein the urgency to address the challenges of complexity, unpredictability, and autonomous behaviour of certain AI systems. Consequently, in April 2021, the European Commission proposed the first EU regulatory framework for AI – the Artificial Intelligence Act (AI Act). On 14 June 2023, the European Parliament approved its negotiating position on the proposed AI Act. The European Parliament adopted its negotiating position with 499 votes in favour, 28 against and 93 abstentions."[6]

THE ROLE OF THE MEMBER STATES IN THE PROTECTION OF THE EU'S FINANCIAL INTERESTS

"The European Commission prepares the annual accounts of the European Communities. It also carries out internal audits as well as controls the implementation of budgets in the Member States. The European Commission requires the Member States to have effi cient management and control systems for spending funds from the Union. The Commission may carry out checks in the Member States, including random checks of operations fi nanced by EU funds as well as checks on the management and control systems in the Member States."[7]

Member states have a crucial role to play in protecting the EU's financial interests. They are responsible for implementing EU regulations and directives, conducting audits and controls, and cooperating with OLAF in investigating fraud cases. Member states should also establish effective whistleblower protection mechanisms and promote a culture of integrity and transparency within their own administrations.

[6] EU AI Act Proposal and Regulation of Financial Services https://www.iptechblog.com/2023/07/eu-ai-act-proposal-and-regulation-of-financial-services/ (12. 13. 2023.)

[7] ADAM P. CHOCIEJ: SELECTED ISSUES ON THE PROTECTION OF THE EUROPEAN UNION'S FINANCIAL INTERESTS ADAM P. CHOCIEJ 160. p. (DOI 10.15290/oolscprepi.2018.12)

CONCLUSION

Protecting the financial interests of the European Union is a complex and challenging task. However, with a robust legal framework, effective preventive measures, technological advancements, and collaborative efforts between member states and EU institutions, the EU can enhance its ability to detect and prevent fraud, corruption, and other unlawful activities. Safeguarding the EU's financial interests is crucial for its economic stability, credibility, and the overall well-being of its citizens.

LITERATURE

1. ADAM P. CHOCIEJ: SELECTED ISSUES ON THE PROTECTION OF THE EUROPEAN UNION'S FINANCIAL INTERESTS ADAM P. CHOCIEJ 160. p. (DOI 10.15290/oolscprepi.2018.12
2. Mirjana Jurić mag.jurThe Players in the Protection of the EU's Financial Interests European Cooperation between Authorities Conducting Administrative Investigations and those Conducting Criminal Investigations https://eucrim.eu/articles/the-players-in-the-protection-of-the-eus-financial-interests/ (12. 15. 2023.)
3. Dr. Wouter Van Ballegooij: Protecting the EU's Financial Interests through Criminal Law: the Implementation of the "PIF Directive" https://eucrim.eu/articles/protecting-the-eu-financial-interests-through-criminal-law-the-implementation-of-the-pif-directive/ (12. 14. 2023.)
4. https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vh77kouqbwwr (12. 15. 2023.)
5. Annual PIF report: Adapting the protection of EU finances to new challenges https://anti-fraud.ec.europa.eu/media-corner/news/annual-pif-report-adapting-protection-eu-finances-new-challenges-2023-07-27_en (12. 13. 2023.)
6. EU AI Act Proposal and Regulation of Financial Services https://www.iptechblog.com/2023/07/eu-ai-act-proposal-and-regulation-of-financial-services/ (12. 13. 2023.)

Short scientific article

REDUCING THE IMPORTANCE OF THE NE BIS IN IDEM PRINCIPLE IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE

Prof. dr Elek Balázs[1]
Debrecen, Hungary

Apstract: The case law on the prohibition of double jeopardy is constantly evolving. Initially, we observed a strict judgment based on the identity of the facts in the practice of the Court of Justice European Union (CJEU) and the European Court of Human Rights (ECHR). Later, we could see that more and more exceptions were given to the Member States of the European Union. Initially, parallel administrative and criminal proceedings were prohibited by case law. Later, we observed that all this is not completely forbidden.

Keywords: *ne bis idem*, European court of human rights, European court of justice

INTRODUCTION[2]

In the practice of the courts the so-called Engel criteria have extended the number of criminal cases for cases that do not fall closely into traditional categories of criminal law. We can mention the administrative penalties, the prison disciplinary proceedings, the customs law, competition law, penalties imposed by a court with jurisdiction in financial matters.[3] these cases have further reinforced the dilemma of whether criminal and administrative cases can be conducted in parallel. It was the Engel criteria that showed that in many Member States schould change the traditional perception of res judicata.[4]

[1] Prof. dr. habil, Head of Criminal Procedure Department, University of Debrecen Faculty of Law

[2] Elek Balázs: The CJEU and ECtHR changing case law in judging dual administrative and criminal sanctions. BJSZ 2021/különszám, pp. 19-22

[3] Öztürk case, Campbell and Fell v. the United Kingdom, Salabiaku v. France, 7 October 1988, Société Stenuit v. France, 27 February 1992, Guisset v. France, no. 33933/96, ECHR 2000

[4] Herke Csongor – Fenyvesi Csaba – Tremmel Flórian: A büntető Eljárásjog elmélete. Dialóg CampusKiadó, Budapest- Pécs, 2012, p. 318

It should be mentioned that in the present study I examine the issue primarily in terms of domestic law. By this I mean the requirements that the two international courts impose on Member States for parallel proceedings under national law. Of course, there may be further parallel proceedings between Member States. There may be administrative proceedings in one Member State and criminal proceedings in another Member State for the same act. In such cases, the principle of mutual recognition of decisions further complicates the procedures.[5]

INTERNATIONAL TREATIES AND CONVENTIONS PROHIBITING DOUBLE JEOPARDY

The ne bis in idem principle is enshrined in various international instruments.[6]

The International Covenant on Civil and Political Rights (1966) under the auspices of the UN General Assembly. The Article 14 (7) of the Convention provides that „No one shall be liable to be tried or punished again for an offence for which he has already been finally convicted or acquitted in accordance with the law and penal procedure of each country."

The Convention for the Protection of Human Rights[7] and Fundamental Freedoms (1950) in Rome and its eight Additional Protocols Article 4 of the Seventh Additional Protocol contains that „No one shall be liable to be tried or punished again in criminal proceedings under the jurisdiction of the same State for an offence for which he has already been finally acquitted or convicted in accordance with the law and penal procedure of that State. The provisions of the proceeding paragraph shall not prevent the reopening of the case in accordance with the law and penal procedure of the State concerned, if there is evidence of new or newly discovered facts, or if there has been a fundamental defect in the previous proceedings, which could affect the outcome of the case."

[5] Karsai Krisztina: The principle of mutual recognition in the international cooperation in criminal matters. Zbornik Radova 2008/1-2, pp. 941- 954

[6] In a wider concept, the protection against duplication of criminal proceedings is one of the specific safeguards associated with the general guarantee of a fair hearing in criminal proceedings. (Mihalache v. Romania [GC], § 48) Both of these prinicples are aiming at ensuring the procedural aspect of justice in a criminal proceeding. Described in more detail in: Zsiros, Bettina: Az igazság és az igazságosság összefüggései a büntetőeljárásban. Magyar Jog, 2020/12, 711 – 717),
Józan Flóra – Kőhalmi László, Rule of Law and Criminal Law Thoughts about the criminal justice of the Millennium Era, Journal of Eastern-European Criminal Law, 1/2017. p. 209-210.

[7] Kőhalmi László: Terrorism and human rights, Journal of Eastern-European Criminal Law, 1/2015. p. 159-160.

The European Union main document on the prohibition of double jeopardy, double prosecution or punishment is theCharter of Fundamental Rights into the Treaty. The Charter declares that *„No one shall be liable to be tried or punished again in criminal proceedings for an offence for which he or she has already been finally acquitted or convicted within the Union in accordance with the law."*[8]

The Convention Implementing the Schengen Agreement (CISA) Articles 54 deal with the prohibition of double jeopardy: *„A person whose trial has been finally disposed of in one Contracting Party may not be prosecuted in another Contracting Party for the same acts provided that, if a penalty has been imposed, it has been enforced, is actually in the process of being enforced or can no longer be enforced under the laws of the sentencing Contracting Party."*

The conventions that can be taken directly into account in the national criminal procedures are the Art. 4 of Protocol No. 7 to the European Convention on Human Rights (ECHR), Art. 50 of the EU Charter of Fundamental Rights (CFR), Art. 54 of the Convention implementing the Schengen Agreement (CISA).

Under both legal texts, the following four elements are necessary to the application. First of all the two sets of proceedings of criminal nature (bis). Secondly concerning the same facts (idem). The third condition is „against the same offender", and finally „a final decision".

THE JURISPRUDENCE OF THE COURTS OF STRASBOURG AND LUXEMBOURG ON THE PROHIBITION OF DOUBLE JEOPARDY UNTIL 2016

The ruling of the European Court of Human Rights is based on the European Convention on Human Rights. The Court of Justice of the European Union act in accordance with the Treaties of the European Union. However, it can be stated that the tasks of the Court of Justice of the European Union are not limited to judicial review of acts of EU legal institutions. The Court of Justice of the European Union also examines the fundamental criteria of the rule of law in judicial review.[9] This includes the prohibition of double jeopardy.

[8] Karsai Krisztina: The principle of mutual recognition in the international cooperation in criminal matters. Zbornik Radova 2008/1-2, pp. 941- 954

[9] Czine Ágnes: A tisztességes bírósági eljárás. Audiatur et altera pars. hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2020, p. 50

Until 2016, the jurisprudence of the Courts of Strasbourg and Luxembourg on the prohibition of double jeopardy aligned towards a higher level of protection.[10]

In Case C-436/04 the criminal proceedings against Leopold Henri Van Esbroeck the Europen Union Court said that article 54 of the Convention must be interpreted as meaning that the relevant criterion for the purposes of the application of that article is identity of the material acts, understood as the existence of a set of facts which are inextricably linked together, irrespective of the legal classification given to them or the legal interest protected. So punishable acts consisting of exporting and importing the same narcotic drugs and which are prosecuted in different Contracting States to the Convention are, in principle, to be regarded as 'the same acts' for the purposes of Article 54, the definitive assessment in that respect being the task of the competent national courts.[11] In this circle, I cannot ignore mentioning Hager's scientific achievements. Hager pointed out that „when analysing the process of the establishment of the statement of facts, we need to have a particular consideration for the search for the truth, for the specific truth theories, and for the accessibility of truth in the criminal procedure. The law in force does not require the obtaining of the objective truth any more, it only obliges the court to establish a statement of facts that is true. The task of the court is to do justice, so I think that the judge of the court has to strive to reach justice at all costs. However, in many cases, due to the particularities of verification, to the difficulties of recognition, and due to other objective and subjective circumstances, objective truth cannot be reached, only the procedural truth can prevail."[12] The description of the datas and facts of a previous proceedure undoubtedly falls within the sphere of procedural truth.

In the case Sergey Zolotukhin v. Russia Judgment the European Court of Human Rights find that „although the initial set of proceedings against the applicant were classified as administrative in national law, they were to be equated with criminal proceedings on account, in particular, of the nature of the offence of 'minor disorderly acts' and the severity of the penalty. As to whether the offences were the same, the Court had adopted a variety of approaches in the past, placing the emphasis on identity of the facts irrespective of their legal characterisation, on the legal classification as the same set of facts could give rise to different offences, or on the existence of essential elements common to

[10] Giulia Lasagni – Sofia Mirandola: The European ne bis in idem at the Crossroads of Administrative and Criminal Law. 2/2019, pp. 126-135, https://eucrim.eu/articles/european-ne-bis-idem-crossroads-administrative-and-criminal-law/#docx-to-html-fn14

[11] ECJ, 9 March 2006, case C-436/04, Van Esbroeck, para. 42;

[12] Háger Tamás: A tényállás megalapozottsága, megalapozatlansága a büntetőperben. Globe Edit, 2018, p. 88. (ISBN 978-620-2-48777-1)

both offences. Taking the view that the existence of these different approaches was a source of legal uncertainty which was incompatible with the fundamental right guaranteed by Article 4 of Protocol No. 7, the Court decided to define in detail what was to be understood by the term "same offence" for the purposes of the Convention."[13]

The courts adopted a similarly strict position on the issue of notion of bis.

The CJEU declared that a detailed investigation of the case is necessary for a decision to be given after a determination of the merits of the case.[14] „The Kossowski judgment introduces an autonomous concept of the final disposal of criminal proceedings, which in the aspect of termination of investigation is different from that at the national level in Poland. There is no doubt that the decision to terminate an investigation, issued by the public prosecutor and not appealed against by the parties, after the time for an appeal has elapsed, becomes final, and any new proceedings in Poland would be barred by the domestic ne bis in idem principle (article 17 § 1 (7) of the Polish Code of Criminal Procedure)."[15]

This requirement of a detailed investigation has been taken up by the ECtHR as well for determining whether a decision to discontinue the proceedings constitutes an "acquittal" for the purposes of Art. 4 of Protocol No. 7 ECHR.[16] (Mihalache v Romania) „In view of the foregoing considerations, a decision terminating criminal proceedings, such as the decision in issue before the referring court – which was adopted in a situation in which the prosecuting authority, without a more detailed investigation having been undertaken for the purpose of gathering and examining evidence, did not proceed with the prosecution solely because the accused had refused to give a statement and the victim and a hearsay witness were living in Germany, so that it had not been possible to interview them in the course of the investigation and had therefore not been possible to verify statements made by the victim – does not constitute a decision given after a determination has been made as to the merits of the case."[17]

[13] 10 February 2009, Sergey Zolotukhin v Russia, Appl. No. 14939/03, para. 84.
[14] Kossowski Case C-486/14
[15] Arkadiusz Lach : Effective investigation of crime and the European Ne Bis In Idem Principe 1, ISSN 2029-4239 (online)Teisės apžvalga Law review No.2 (16), 2017, p. 5-16
[16] Giulia Lasagni – Sofia Mirandola: The European ne bis in idem at the Crossroads of Administrative and Criminal Law. 2/2019, pp. 126-135, https://eucrim.eu/articles/european-ne-bis-idem-crossroads-administrative-and-criminal-law/#docx-to-html-fn14
[17] Case of Mihalache v. Romania 54012/10

In fact, this stricter approach meets the requirements of litigation economy, the cost-effectiveness ont he part of the state.[18]

REDUCTION OF THE PROTECTION AFFORDED BY NE BIS IN IDEM

The ECtHR in the decision A and B v Norway and the CJEU (2018) in decisions Menci, Garlsson and Di Puma and Zecca dealt with the so-called double-track enforcement regimes, and said that it is a widespread reality in several Member States especially in the field of economic and financial crime.[19]

Both courts reduced the protection afforded by the ne bis in idem principle. The courts declared that joint imposition of administrative and criminal sanctions are permissible in respect of the same conduct.

In Garlsson case the CJEU said that Article 50 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union must be interpreted as precluding national legislation which permits the possibility of bringing administrative proceedings against a person in respect of unlawful conduct consisting in market manipulation for which the same person has already been finally convicted, in so far as that conviction is, given the harm caused to the company by the offence committed, such as to punish that offence in an effective, proportionate and dissuasive manner.

In Enzo Di Puma case the CJEU said that Article 14(1) of Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on insider dealing and market manipulation (market abuse), read in the light of Article 50 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, must be interpreted as not precluding national legislation in accordance with which proceedings for an administrative fine of a criminal nature may not be brought following a final criminal judgment of acquittal ruling that the acts capable of constituting a violation of the legislation relating to insider dealing, on the basis of which those proceedings had also been initiated, were not established.[20] So if the accused is acquitted by the criminal court for lack of evidence, the subsequent administrative proceedings may not be conducted if a criminal fine can be imposed there.

---

[18] Ligeti Katalin: A klasszikus bűnügyi együttműködési formák. In: Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerkesztette): Az Európai Büntetőjog Kézikönyve. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, p. 66

[19] The Principle of Ne Bis in Idem in Criminal Matters in the Case Law of Court of Justice of the European Union. Eurjust, Sept, 2020, p. 1-25. file:///C:/Users/elekb/AppData/Local/Temp/QP0220233ENN.en.pdf

[20] Enzo Di Puma (C-596/16) case of the CJEU

In the practice of ECHR the Grand Chamber also redefined the notion of bis and admitted that under certain circumstances a combination of criminal and administrative procedures does not constitute a duplication of proceedings.[21] In A and B v Norway case the ECHR found that where dual proceedings represent *"complementary responses to socially offensive conducts"* and are combined in an integrated manner so as to form a "coherent whole" in order to address the different aspects of the offence, they should rather be considered as „parts of one single procedure", and not as an infringement of the ne bis in idem principle.[22]

The dual proceeedings are not in violation of conventions if pursue complementary purposes and thus address, not only in abstracto but also in concreto, different aspects of the social misconduct involved; they have a foreseeable consequence, both in law and in practice, of the same impugned conduct; avoid, as far as possible, any duplication in the collection and assessment of the evidence; and "above all" put in place an offsetting mechanism designed to ensure that the sanction imposed in the first proceedings is taken into account in the second proceedings, so that the overall amount of any penalties imposed is proportionate.[23]

The ECtHR emphasised that complementarity condition would be more likely met if the proceedings are not formally classified as criminal and do not carry any significant degree of stigma.[24] In parallel the ECtHR in A and B referred to the different purpose of the sanctions the additional constitutive elements of the offence, namely its culpable character, and the legal interest protected by the offence as element to assess the complementarity of the proceedings.

In Case C-617/10, Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson, the Court decision also was that the ne bis in idem principle laid down in Article 50 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union does not preclude a Member State from imposing successively, for the same acts of non-compliance with declaration obligations in the field of value added tax, a tax penalty and a

[21] A and B v Norway case, The Principle of Ne Bis in Idem in Criminal Matters in the Case Law of Court of Justice of the European Union. Eurjust, Sept, 2020, p. 1-25. file:///C:/Users/elekb/AppData/Local/Temp/QP0220233ENN.en.pdf

[22] A and B v Norway case, The Principle of Ne Bis in Idem in Criminal Matters in the Case Law of Court of Justice of the European Union. Eurjust, Sept, 2020, p. 1-25. file:///C:/Users/elekb/AppData/Local/Temp/QP0220233ENN.en.pdf

[23] Giulia Lasagni – Sofia Mirandola: The European ne bis in idem at the Crossroads of Administrative and Criminal Law. 2/2019, pp. 126-135, https://eucrim.eu/articles/european-ne-bis-idem-crossroads-administrative-and-criminal-law/#docx-to-html-fn14

[24] ECtHR, 23 November 2006, Jussila v Finland [GC], Appl. No. 73053/01, A and B v Norway

criminal penalty in so far as the first penalty is not criminal in nature, a matter which is for the national court to determine.[25]

It should be noted that this stricter concept also includes practices that do not recognize the prohibition of double jeopardy for war criminals after the convict has been pardoned in the first state.[26]

CONCLUSION

It can be seen that the ne bis in idem principle does not completely rule out parallel administrative criminal proceedings in the Member States. However, the national courts of the Member States have a duty to pay attention to the preventive administrative procedure. However, the CJEU and ECtHR now recognize the historical tradition in some Member State of sanctioning different procedures for different legal purposes.

Under strict conditions, parallel procedures do not run counter to the criteria of the rule of law. Condition, however, that they are combined in an integrated manner so as to form a "coherent whole" in order to address the different aspects of the offence, they should rather be considered as „parts of one single procedure", and must be foreseeable.

LITERATURE

1. Elek Balázs: The CJEU and ECtHR changing case law in judging dual administrative and criminal sanctions. BJSZ 2021/különszám, pp. 19-22
2. Öztürk case, Campbell and Fell v. the United Kingdom, Salabiaku v. France, 7 October 1988, Société Stenuit v. France, 27 February 1992, Guisset v. France, no. 33933/96, ECHR 2000
3. Herke Csongor – Fenyvesi Csaba – Tremmel Flórian: A büntető Eljárásjog elmélete. Dialóg CampusKiadó, Budapest- Pécs, 2012, p. 318
4. Karsai Krisztina: The principle of mutual recognition in the international cooperation in criminal matters. Zbornik Radova 2008/1-2, pp. 941- 954
5. Zsiros, Bettina: Az igazság és az igazságosság összefüggései a büntetőeljárásban. Magyar Jog, 2020/12, 711 – 717),

[25] Case C-617/10, Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson

[26] Tóth Andrea Noémi: Súlyos emberi jogsértések a strasbourgi bíróság esetjogának tükrében - Háborús és emberiesség elleni bűncselekmények, népirtás. Kúriai Döntések, 2016/10, p. 1243

6. Józan Flóra – Kőhalmi László, Rule of Law and Criminal Law Thoughts about the criminal justice of the Millennium Era, Journal of Eastern-European Criminal Law, 1/2017. p. 209-210.
7. Kőhalmi László: Terrorism and human rights, Journal of Eastern-European Criminal Law, 1/2015. p. 159-160.
8. Karsai Krisztina: The principle of mutual recognition in the international cooperation in criminal matters. Zbornik Radova 2008/1-2, pp. 941- 954
9. Czine Ágnes: A tisztességes bírósági eljárás. Audiatur et altera pars. hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2020, p. 50
10. Giulia Lasagni – Sofia Mirandola: The European ne bis in idem at the Crossroads of Administrative and Criminal Law. 2/2019, pp. 126-135, https://eucrim.eu/articles/european-ne-bis-idem-crossroads-administrative-and-criminal-law/#docx-to-html-fn14
11. ECJ, 9 March 2006, case C-436/04, Van Esbroeck, para. 42;
12. Háger Tamás: A tényállás megalapozottsága, megalapozatlansága a büntetőperben. Globe Edit, 2018, p. 88. (ISBN 978-620-2-48777-1)
13. 10 February 2009, Sergey Zolotukhin v Russia, Appl. No. 14939/03, para. 84.
14. Kossowski Case C-486/14
15. Arkadiusz Lach : Effective investigation of crime and the European Ne Bis In Idem Principe 1, ISSN 2029-4239 (online)Teisės apžvalga Law review No.2 (16), 2017, p. 5-16
16. Giulia Lasagni – Sofia Mirandola: The European ne bis in idem at the Crossroads of Administrative and Criminal Law. 2/2019, pp. 126-135, https://eucrim.eu/articles/european-ne-bis-idem-crossroads-administrative-and-criminal-law/#docx-to-html-fn14
17. Case of Mihalache v. Romania 54012/10
18. Ligeti Katalin: A klasszikus bűnügyi együttműködési formák. In: Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerkesztette): Az Európai Büntetőjog Kézikönyve. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, p. 66
19. The Principle of Ne Bis in Idem in Criminal Matters in the Case Law of Court of Justice of the European Union. Eurjust, Sept, 2020, p. 1-25. file:///C:/Users/elekb/AppData/Local/Temp/QP0220233ENN.en.pdf
20. Enzo Di Puma (C-596/16) case of the CJEU
21. A and B v Norway case, The Principle of Ne Bis in Idem in Criminal Matters in the Case Law of Court of Justice of the European Union. Eurjust, Sept, 2020, p. 1-25. file:///C:/Users/elekb/AppData/Local/Temp/QP0220233ENN.en.pdf

22. A and B v Norway case, The Principle of Ne Bis in Idem in Criminal Matters in the Case Law of Court of Justice of the European Union. Eurjust, Sept, 2020, p. 1-25. file:///C:/Users/elekb/AppData/Local/Temp/QP0220233ENN.en.pdf
23. Giulia Lasagni – Sofia Mirandola: The European ne bis in idem at the Crossroads of Administrative and Criminal Law. 2/2019, pp. 126-135, https://eucrim.eu/articles/european-ne-bis-idem-crossroads-administrative-and-criminal-law/#docx-to-html-fn14
24. ECtHR, 23 November 2006, Jussila v Finland [GC], Appl. No. 73053/01, A and B v Norway
25. Case C-617/10, Åklagaren v Hans Åkerberg Fransson
26. Tóth Andrea Noémi: Súlyos emberi jogsértések a strasbourgi bíróság esetjogának tükrében - Háborús és emberiesség elleni bűncselekmények, népirtás. Kúriai Döntések, 2016/10, p. 1243

Review paper

CHILD VICTIMS ON THE WITNESS STAND (LEGAL HARMONIZATION OF THE HUNGARIAN CRIMINAL PROCEDURE ACT WITH THE EU LAW IN THIS FIELD)

dr. László Sörös[1]
Nyíregyháza, Hungary

Apstract: It is terrible when a minor is the victim of a crime, especially when the perpetrator is their relative. In such cases, the child loses their trust in the world, does not understand what has happened to them, and close themselves off. It happens that such a crime takes place between the "four walls", so the authorities often only have the testimony of the minor as a direct evidence to hold the perpetrator accountable. However, the question arises as to whether, during the investigation of the crime, while this child victim is interrogated and asked to recall the horrors of that had happened to them, further damage and further trauma is caused to them. In addition, they have to talk about the terrible moments of their life to a stranger, in circumstances unknown to them, while following incomprehensible rules. The same trauma can be experienced by a child who is not a victim, but was in the wrong place at the wrong time and was the only witness to a particularly violent crime, however, it is essential to interrogate the child to investigate and identify the offender and, ultimately, to prove the criminal liability of the perpetrator.

In the past decade, the legislators realized that such a child, whether a victim, a witness, or even the perpetrator, cannot be treated in the same way as the adults. The child witnesses must be provided with the protection that exceeds the general rules, thus preventing them from becoming secondary victims by the authorities.

In my essay, I will discuss the European Union and the Hungarian legal regulations regarding the method of questioning a minor witness in criminal proceedings, focusing exclusively on how such young persons can be questioned as witnesses by the authorities.

Keywords: child victims, witness stand

[1] Criminal case judge of the Nyíregyháza Regional Court

EUROPEAN UNION MILESTONES

The European Union has adopted several conventions for the protection of children, as well as several framework decisions were taken on this subject. However, there is no uniform definition of who should be considered a child in the EU legal documents, the various fields of law regulate the definition of this circle of persons differently. Thus, for example, according to sub-section 2/c of Section 2 of Directive 2004/38/EC of the European Parliament and the Council, a direct descendant who has not reached the age of 21 or is dependent should be considered a child. While the European Union rules on criminal law uniformly consider the age of 18 as the age of majority, regardless of the age at which the member states consider a person to become an adult.

At its session held in Tampere in the autumn of 1999, the European Council stated that the minimum requirements for the protection of victims during criminal proceedings must be defined. With this in mind, the framework decision of the Council of the European Union No. 2001/2020/IB was adopted in March 2001, which determines the rights of the victims in the criminal proceedings. However, the framework decision does not differentiate between the victims based on their age-level characteristics, but prescribes general obligation to take measures regarding all the victims of crimes for the member states (e.g. the right to protection, the right to compensation, the right to information, the right to reimbursement of the costs of participating in the criminal proceedings etc.)

At the same time, the framework decision names a "particularly vulnerable victim" category, however, no interpretive provision has been attached to it. Within the circle of victims, it provides increased protection for such persons by entrusting the definition of this circle of persons to the member states. Thus, there were member states that considered the child victims to belong to this circle due to the age of the victim, however, there were also member states that determined the persons that should belong to the circle of persons to be provided with increased protection based on the severity and the violence of the crimes (e.g. victims of domestic violence or human trafficking).

For this circle of victims, the framework decision, in addition to the general rules, stipulates, as an additional provision, that the member states are obliged to ensure that

- the victims receive the most appropriate treatment[2], and
- they should be interrogated in a way that is compatible with the legal system of the given state, using a suitable tool, in order to avoid the consequences of a public hearing and the trauma of meeting the accused

[2] Section 2, sub-section (2)

person[3].

The framework decision does not specify any concrete facts about the method, the manner this should be achieved, it only states that all the member states are obliged to create the conditions that prevent secondary victimization and to avoid any unnecessary pressure on the victims.

In December 2003, the European Council accepted the framework decision No. 2004/68/IB., which was adopted in order to take effective and uniform action to combat the sexual exploitation of children and child pornography. For this purpose, the framework decision contains the European-level minimum provisions for the member states. It primarily prescribes the measures aimed at effective action against this type of crime. Regarding the interrogation of children, however, Section 9, sub-section (2) is of importance, which clearly states that the child victims of sexual crimes belong to the particularly vulnerable group of victims referred to in the Council Framework Decision No. 2001/220/IB, as discussed in the previous paragraph, which states the increased protection of this group of minor victims in a unified manner and at the European level.

Hungary has been a full member of the European Union since 1 May, 2004. Hungary amended the Criminal Code[4], which was in force at the time, with Act XXVII of 2007, effective from 20 April, 2007, in order to comply with the provisions of the framework decision no. 2004/68/IB.

In October 2007, the Council of Europe adopted the Lanzarote Convention on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse. The purpose of the convention is to prevent the minors from becoming victims of this type of crime, as well as to ensure that they are protected during the criminal proceedings as widely as possible, thereby avoiding their secondary victimization by the authorities. In the spirit of this, the 50-article convention imposed a number of obligations on the signatory member states, of which, from the point of view of this article, articles 30 to 36 in chapter VII are of importance.

It establishes, as a basic principle, that the criminal proceedings must be conducted in a manner which considers the child's interests as much as possible and has a protective approach. The child victim must be informed about their rights and options. In the event that the minor and their family may be in danger, they must be informed of the temporary or permanent release of the offender. Pursuant to the convention, the signatory member states undertook to create the necessary national legislation in order to keep the personal data and the identity of children confidential during the questioning of the children, and

[3] Section 8, sub-section (4)

[4] Act IV of 1978

to ensure that the victim and the perpetrator do not meet each other at law enforcement bodies or during their hearings in court.

The convention itself ordered the member states to facilitate that the persons who come into contact with children in the course of their work, such as those who interrogate them, acquire the appropriate knowledge, and such a job cannot be performed by a person who has previously been convicted of a sexual offense committed against a child.

Hungary signed the convention in 2010, but ratified it on 2 December, 2015, 8 years later, and its provisions were introduced into the legal system by the adoption of Act XCII of 2015.

We must mention the guidelines on the child-friendly justice adopted by the Ministerial Committee of the Council of Europe on 17 November, 2010; 17 experts participated in its development and professionals from many areas of life were also involved (judges, lawyers, prosecutors, psychologists, etc.). Although it is not an obligatory document, its significance is indisputable, because it contains findings and objectives concerning all areas of expertise (civil law, administrative law, criminal law and human rights).

The guideline summarizes the existing rules and expectations of the European Union regarding the questioning of a child witness (the questioning of a child should be done in a way that is understandable for the child, using audio-visual equipment, with the involvement of professionals, in the absence of the perpetrator, etc.), and also stipulates that less strict rules should apply to their testimony, for example, regarding the oath, or other similar statements, and this should not reduce the value of their testimony. Their testimony should not be considered as unreliable solely because of their age, and they should be questioned in a child-friendly environment. The proceedings involving children should be treated as a matter of priority and conducted as quickly as possible, thus avoiding any unjustified delays, so that the recovery of the minor victim can begin as soon as possible.

As of 15 November, 2012, the provisions of Framework Decision No. 2001/2020/IB were replaced by Directive 2012/29/EU of the European Parliament and the Council, which stipulates that if the victim is a child, their best interests should be taken into account, the authorities must protect them from secondary, repeated victimization. The directive establishes the regulatory minimums, which the member states are obliged to adopt into their internal legal system. After stating the basic theses, the directive covers the rights to be provided by the member states, regardless of age, in 32 articles.

The directive states specifically for minors that the best interests of the children must be taken into account as of primary importance, in line with the EU Charter of Fundamental Rights and the UN Convention on the Rights of the Child adopted on 20 November, 1989. In this way, it has eliminated the

exclusivity of the interest in bringing the perpetrator to justice during the criminal proceedings and thus raised the protection of the rights of the child victims to the same level during the proceedings.

It states that the child, or the exerciser of parental custody on their behalf, is entitled to enforce the rights of the child. The information and advice given to child victims must be formulated and communicated appropriately for their age, maturity and intellect. The interrogation of child victims cannot be ruled out because of their age, however, efforts should be made to ensure that the victims come into contact with the authorities as few times as possible. This purpose can be served, for example, by recording the testimonies on video and allowing this recording to be used as an evidence in court proceedings. Efforts should be made to reduce the contact between the victim, their family and the perpetrator, for example, the authorities can create separate waiting rooms with separate entrances for the victims. Efforts should be made to protect the personal data of the child victims (name, address, etc.) in order to avoid any retaliation and intimidation, however, there are cases (e.g. child abduction) where the disclosure of their data is unavoidable. The member states must ensure that the members of the authorities who come into contact with the victims - especially the police and court staff - receive adequate basic and further training.

It prescribed regular collection of statistical data for the European Commission, which covered, as a minimum, the number and the type of the given crimes, as well as the number, the gender, and the age of the victims, however, depending on the records of the given member state, a wider range of data may also be provided (e.g. formal accusation, disclosure of the data of the convictions, etc.)

The directive stipulates that the victims must be given at least the following information during the first contact with the authorities:

- about the supports available to them (how they can apply for them, to whom they should apply, etc.)
- on the method of pressing charges, as well as the subsequent procedure
- about the possibility of using legal assistance.

In the case of child victims, in order to assert their rights, an individual assessment plan must be prepared with the aim of recording the specific protection requirements to avoid secondary and repeated victimization and to reduce the risk of intimidation or retaliation. This individual assessment must take into account the personal characteristics of the victim, the type and the nature of the crime committed, as well as the circumstances of its commission. Based on this individual assessment, among others, the following protection measures may be applied by the Member States:

- the victim should be interrogated in a room designed for this purpose, by a professional,
- during all the interrogations, the same person should do the questioning, while in the case of sexual crimes, preferably a person of the same gender,
- during the court proceedings, any encounter between the victim and the perpetrator must be avoided, for which communication technology (video conferencing) can be used, thus avoiding the presence of the child in the courtroom.

In the case of minor victims, an additional requirement is that the video recording of their interrogation should be made so that it can be used as evidence in the court later, and in the event of a conflict of interest with their legal representative, representation by a lawyer must be provided for them.

The member states - with the exception of Denmark - undertook to adopt the directive's provisions into their national law by 16 November, 2015, and then to communicate the data showing how and to what extent the victims were able to exercise their rights laid down in the directive with the European Commission every three years.

Hungary has satisfied the provisions of the directive by amending the then-current legislation and by adopting Act CLI of 2015 with an effect from 14 October, 2015.

DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN LEGAL REGULATIONS

The development of the Hungarian legislation in the field of regulating the questioning of child witnesses has been a long, decades-long journey. The first provision specifically for the protection of minor witnesses can be found in the statutory rule no. 8 of 1962, promulgated on 13 May, 1962. Section §133 (2) of the then-current Criminal Procedure Code contained, very succinctly, the following one-sentence provision: at the interrogation of a child and juvenile person as a witness, the witness's caregiver (parent, legal representative, etc.) and a teacher may also be present - at the authority's discretion.

The legislation makes a distinction between the children and the juveniles based on age, however, it does not specify who belongs to one or to the other category. On the one hand, conclusion can be drawn from the provisions of chapter XVI of the statutory decree, which contains some special provisions regarding the criminal proceedings against juveniles, and from Section §85 of Act V of 1961 on the Criminal Code of the Hungarian People's Republic, which was in force at the time, where the juvenile offenders were the

persons between the ages of 14 and 18, so the persons under the age of 14 were considered as children.

The above legal provision names the two age categories, however, this does not result in the application of different procedural rules. The same one-sentence provision applies to the questioning of all witnesses under the age of 18.

Ensuring the presence of the caregiver (parent, legal representative, etc.) and the teacher is not mandatory, it is solely the discretion and decision of the authority whether it interrogates the child with or without the presence of such persons.

An interesting feature of this criminal procedure code was that the witness had to be warned of the legal consequences of false testimony[5], which provision applied to the child witnesses in the same way as to the juvenile or adult witnesses, despite the fact that, according to the Criminal Code[6] in force at the time, those who were under the age of 14 when the act was committed were not punishable, so the child could not be held responsible for false testimony either.

A provision protecting the interests of children more severely was added to Act I of 1973 on criminal procedure, effective from the year 1974. Pursuant to this criminal procedure code, a child may be questioned as a witness only if their testimony may contain evidence that cannot reasonably be obtained otherwise[7].

This code of procedure also contained the provision of its predecessor, according to which, during the questioning of a child and a juvenile as a witness, their caregiver and teacher may also be present - at the authority's discretion[8].

The legislation still does not specify who falls into the age category of children. Similar to the previous procedural law, it can be concluded from the provisions of the Criminal Procedure Act and of Act IV of 1978, the Criminal Code in force at that time, that the persons under the age of 14 are still considered as children.

As we can see, the legislator has not yet placed much emphasis on the increased protection of child victims, however, it is a step forward that the questioning of the minor victims is not automatic, it can only take place if their testimony may contain evidence that cannot be obtained in any other way. The reason is given by the commentary attached to the section of the law, according

[5] statutory rule No. 8 of 1962, Section §133, sub-section (3)
[6] Act V of 1961, Section §20
[7] Act I of 1973, Section §63, sub-section (3)
[8] Act I of 1973, Section §63, sub-section (4)

to which "due to the peculiarities of the child's age, during the interrogation, the child may experience severe psychological stress and trauma, which may cause disproportionately greater damage than the omission or replacement of their testimony." As we can see, the legislator - ahead of the European Union regulation in this field - broke with the previous practice and found that the protection of the child's personality should be taken into account in addition to the state's interests in criminal justice.

The law itself did not contain a minimum age limit for the questioning of the minors, which would exclude the possibility of testifying, however, the law stipulated in general, covering all the witnesses, that it is not possible to question those who, due to their physical or mental disability, clearly cannot be expected to testify correctly[9]. It follows from this provision that the questioning of a child as a witness who is a few months or years old and cannot speak is excluded from the outset, but also of a minor who was not at the level of intellectual development to give a correct testimony. There were no legal guidelines for determining the latter state, it was solely left to the consideration of the authority acting in the case.

In the same way, the authority leaves it to its discretion whether it deems the presence of the child's caregiver and teacher necessary during the questioning of the child witness. The testimony recorded in the absence of such a person was not illegal, which was confirmed by a case decision of the Supreme Court at the time[10]. In this decision, it was stated that the presence of the child's caregiver and teacher is not mandatory when the child and juvenile person is questioned as a witness, therefore it is considered a procedural violation if, during the investigation, the court excludes the testimony of such witnesses from the range of evidence for this reason. This decision has since been surpassed by the development of law, because let us consider the case when a male detective who took a 9-year-old girl victim of a sexual crime into a police interrogation room and then interrogated her about what had happened to her, acted legally. I wonder how reliable the testimony given in such circumstances was, but mostly how harmful it was for the victim.

Another decision of the Supreme Court comes from this period, according to which, if the court omits the questioning of a child during the hearing, the testimony of the witness during the investigation may not be read out and thus included in the scope of evidence. At that time, the child's testimony was considered only as an evidence, and no emphasis was placed on the age of the person giving the testimony. This court decision therefore moved the judges in the direction of summoning the children to trials if they intended

[9] Act I of 1973, Section §65, sub-section (1), point b)
[10] Court Decision No. 510 of 1996

to use their testimony as an evidence, thereby exposing the minor to another interrogation and trauma.

At that time, the explanation of the criminal procedure law contained that the child witness did not have to be warned against false testimony, the child's attention had to be drawn to the importance of telling the truth, and the credibility of the child's testimony had to be constantly monitored during the interrogation. Unfortunately, this advanced idea was not yet recorded at the legislative level, but merely facilitated its interpretation. Also in the procedural commentary, in the explanation of the legislation, it was mentioned that great care must be taken during the interrogation of a minor, so that they perceive as little as possible from the oppressive burden of the consequences of their testimony.

The following criminal procedure code entered into force on 1 July, 2003, which was adopted by the Act XIX of 1998 and was in force until the middle of 2018. It broke with the previous strict regulations and contained several "child-friendly" provisions, while, at the same time, it took over the relevant provisions of its predecessors, i.e.

- it is not possible to question those who, due to their physical or mental disability, clearly cannot be expected to testify correctly, and
- a child could only be questioned as a witness if the evidence expected from their testimony could not be obtained otherwise.

The intention of the legislator is therefore to avoid interrogating persons under the age of fourteen as much as possible. However, this is not possible in all cases, and acting as a judge during the period when this procedural law was in force, I myself came across criminal cases when the questioning of the child was unavoidable; I would mention two examples of this.

In the first case, an adult persuaded three 11-year-old boys from the village to climb into the apple orchard of a fenced-in house, then steal and hand over the fruit, packed into crates by day labourers, over the fence, causing tens of thousands of forint damage to the owner. The stolen fruits were later found by the investigators in the homes of the adult defendant and the children.

Criminal proceedings were initiated against the adult man with multiple convictions, for theft, on the one hand, and, for endangering a minor[11], as he induced children to commit a crime, on the other hand.

There were no witnesses to the crime, and no other evidence was available, so the investigating authority had to question the three children as witnesses, whose unanimous testimony, which also explained how the victim's

[11] Pursuant to Section §195, sub-section (2) of Act IV of 1978 on the Criminal Code that was in force at that time, an adult who incites or tries to incite a minor to commit a crime, committed the crime of endangering a minor and was punishable by imprisonment between 1 and 5 years.

crates and apples got into their home, proved the defendant's guilt.

As this example clearly shows, children can be interrogated even when minor crimes are committed, and even if they are not the victims, but possibly the "accomplices".

In the second case, criminal proceedings were initiated against three adult men for the crime of robbery committed as a group and the crime of serious bodily injury, for which crimes, based on the Hungarian legislation of the time, 13 years of imprisonment could be imposed[12]. According to the facts of the case, the three men played cards and drank together in an acquaintance's house, in a small village. During the incident, the victim won the men's cash, then walked home with his winnings late at night. The defendants went after the victim, and when they caught up with him on the street, they hit him from behind, who then fell on the ground, then they further assaulted the unconscious victim, and took the cash he had with him. The only witness to the incident was the victim's child, who went to take their father home, then hid in the street and watched as their father was assaulted.

During the criminal proceedings, the defendants denied their guilt, and denied that they had participated in the assault and the taking of the cash, and tried to save themselves by testifying against the other co-perpetrators. Therefore, clarifying the role of the accused persons, whether they took part in the crime, and, if so, whether they were perpetrator or accomplice, or whether they only facilitated its undisturbed commission as an accessory by watching the environment, etc., was not easy. The situation was greatly complicated by the fact that the victim, who was intoxicated at the time of the crime, was unable to clearly recall what had happened to him due to the alcohol and the assault. During the investigation, the victim's teenage child was questioned as a witness, and, based on their testimony, the clear, realistic facts of the case could be established.

As we can see, the inclusion of children as witnesses in the criminal proceedings was inevitable in both occasions. In the first case, to establish the crime, while in the second case, to clarify the facts of the case and the role of the perpetrators.

The Act of Criminal Procedure of 1998 already established at legislative level that the warning of the consequences of false testimony during the interrogation of a child had to be omitted, moreover, it placed greater emphasis on the role of the legal representative of the minor witness and allowed a lawyer to be authorized to protect the interests of the child. It was also stipulated in the procedural law that if the child has a limited ability to judge the significance of

[12] Act IV of 1978, Section §85, sub-section (2)

the refusal to testify, they can only be questioned as a witness if they wish to testify and their legal representative or a relative appointed by the person to be questioned as a witness consents to this. Namely, according to Hungarian legislation, giving a testimony can be refused if the witness accused themselves or a relative of having committed a crime.

Breaking with the previous practice, the judicial practice required that a person under the age of fourteen can only be interrogated if their legal representative is present and has given their consent. In the absence of this, the recorded testimony is considered as illegal and cannot be taken into account as evidence. [13]

Based on these facts, the Commissioner of Fundamental Rights found that the right to child protection and care, as well as to a fair trial, was violated, and that the authorities did not satisfy the above requirements in the following case[14]:

The complainant's minor son was assaulted in the summer of 2013, causing him serious physical injuries, so he had to be taken to the hospital, where he underwent a surgery. The investigators questioned him as a witness on that same day in the hospital, and before that, his parents, who were at his bedside, were sent out of the ward for the duration of the interrogation and were waiting approx. 5 meters away, at the door of the ward. Following the complaint, the competent investigative authority explained that although the legal representatives are not listed in the witness interrogation report as being present, according to the position of the headquarters, they were able to follow the interrogation standing at the door of the ward, and their rights related to the presence were not violated. The Commissioner of Fundamental Rights did not agree with this opinion; the rights of the child victim were not ensured by the presence of the legal representative at such a distance.

The then-current criminal procedure code created a kind of ambiguity regarding the person who is permitted question a child witness in the investigative phase.

As a general rule, during the investigation, the child was interrogated by the court, namely by the so-called investigative judge appointed for this purpose, if the questioning of the child later, in the court hearing, would adversely affect their development. Beyond that, the questioning of the child was the task of the investigating authority. Deciding who should interrogate the child was the task of the prosecutor's office, because, if it considered the danger as existing, it had to make a motion to the court to interrogate the child, at

[13] Court Decision No. 204 of 2005 and Court Decision No. 385 of 2005
[14] Case no. AJB-2324/2012

which the prosecutor could also be present. [15]

It was also established at legislative level that if the investigating authority interrogates the minor child, it had to be conducted by a person who had such a qualification. At the same time, the legislation did not specify what such qualification means, or whether ignoring this provision has any consequences.

In 2011, the legislator recognized that the unfriendly rooms of the offices were not necessarily suitable for interviewing minors, and ordered[16] that from 2014 at the latest, children under the age of 14 should be interviewed in the so-called child interview rooms, which had to be established at the Budapest Police Headquarters in the capital, and in all county police headquarters. The design and the equipment of such child interview rooms had to be adapted to the child's needs, guaranteeing their mental and physical safety, and had to be suitable for the video and audio recording of their testimony. Moreover, it also included rules on the dimensions of the room, its provision of natural light, and even the minimum temperature of the room.

This decree is no longer in force currently, and the name child interview rooms has also been changed to "police room for procedural acts necessitating the participation of a person requiring special treatment"[17], however, the main rules regarding the purpose, the use and the design of the room have remained unchanged.

As we can see, the legislator has recognized the special circumstances that must be taken into account in connection with the questioning of a child, and tried to ensure not only the legal but also the physical background for them, thus satisfying the guidelines on child-friendly administration of justice of the Ministerial Committee of the Council of Europe adopted on 17 November, 2010.

The courts, unlike the police, had no legal obligation to set up such child interview rooms. However, within the framework of the "Child-Centric Justice" program announced by the National Court Office in year 2012, the goal was to create rooms, which facilitate the gentle questioning of children, in all courthouses with more than seven employees by 31 December, 2014. This objective has already been achieved in almost all the relevant courts, however, in places where such rooms could not be established due to the physical characteristics of the building, the court has entered into a cooperation

[15] Joint decree of the Ministry of the Interior and the Ministry of Justice no. 23/2003 (VI. 24.), Section §22, sub-section (3)

[16] Decree No. 32/2011 (XI. 18.) of the Minister of Public Administration and Justice

[17] Decree no. 34/2015 (XI.10.) of the Ministry of Justice and decree no. 13/2018 (VI.12.) of the Ministry of Justice

agreement with the police so that the children's interview rooms set up in the police station building can also be used by the courts for questioning minors.

An important improvement in the Criminal Procedure Act of 1998 was that while the child could be interviewed by the investigating judge or the investigating authority during the investigation, the child could no longer be questioned at the court hearing after the formal accusation. It means that the child victim could not meet the perpetrator in the courtroom.

At the hearing, the judge read out the record containing the child's testimony taken during the investigation, and if further questions arose that needed to be clarified, and if the child had reached the age of 14 by the day of the hearing, they could be summoned and interrogated, if not, the judge had to question the child at a prearranged place and time as a so-called delegated judge, where neither the accused, the defence counsel, nor even the prosecutor could be present; they could send their questions to the court before the questioning, which the judge asked during the interview with the child. A record was made of this interview, which was read out at the next hearing.

From 1 November, 2015, additional child-friendly legal provisions came into force:

- it became mandatory to record the interrogation of children using a video or audio recorder, or other equipment,
- it was stipulated that in the case of a crime against the freedom of sexual life and sexual morality, or a crime against a person committed to the detriment of a relative, and if the child victim was questioned as a witness, a person of the same gender must act.

The court effort also dates back to this year, as set forth in Sections §186 and §187 of instruction No. 6/2015. (XI. 30.) of the National Judicial Office (OBH), announcing the Child-Centred Justice Program, and its purpose was to guarantee that the courts ensure the enforcement of the interests of the minors at a high level. In this context, it was the task of the heads of court to

- guarantee the acquisition of this specialized knowledge by organizing training sessions for the judges and the judicial employees,
- maintain and provide appropriate communication channels for the minors,
- take organizational and infrastructural measures to avoid secondary vulnerability,
- set up a separate child interview room in the court operating under their control or ensure that it is easily accessible through cooperation.

EFFECTIVE HUNGARIAN LEGAL REGULATION

Act XC of 2017 on criminal proceedings effective from 1 July, 2018 reconsidered the method of the regulation affecting children and annulled the provisions specifically aimed at children, and instead introduced the circle of the so-called persons requiring special treatment, which circle includes, by law, the persons under the age of 18. During the criminal proceedings, their protection from the harmful effects was not only stipulated in the principles formulated at a general level, but also prescribed specific measures and provisions for the acting authorities.

In the current regulations, the main rule is still to avoid the participation of children in the criminal proceedings and to interrogate them only if the evidence expected from them cannot be provided by other evidence.

In addition to the persons under the age of 18, the persons who require special treatment under the Act of Criminal Procedure also include the persons who are hindered from exercising their rights due to their age (old age) or health condition, as well as the victims to whose detriment a particularly violent crime was committed. The law contains comprehensive provisions[18] for all such persons, and then further provisions for those under 18 years of age, distinguishing between juveniles[19] (between 14 and 18 years) and children[20] (under 14 years). It also sets additional requirements for the authorities in the event when a young person or a child is the victim of a sexual crime[21].

It has become a general rule that neither the accused nor their lawyer can be present during the interrogation of a child. Any deviation from this rule is only possible at the discretion of the acting authority, and only in the event if it was the defendant or the defence counsel who proposed the questioning of the minor. The child witness should still be questioned in the room designed for this purpose, which must be recorded on video. It is forbidden to confront the minor witness with anyone, which further reduces the harmful effects on them.

It is a novelty in the current Criminal Procedure Code that it eliminates the ambiguity surrounding the person who interrogates the child during the investigation. The minor witness is questioned during the investigation by the investigating authority, and the same person has to act every time during the procedural acts, and if the child is the victim of a sexual crime, the questioning person must be of the same gender.

It creates the possibility for the authorities to involve a forensic

[18]Act XC of 2017, Section §85
[19] Act XC of 2017, Section §87
[20] Act XC of 2017, Section §88
[21] Act XC of 2017, Section §89, sub-sections (4) and (5)

psychologist expert or a specialist consultant[22] in the performance of a procedural act requiring the participation of a minor person, who helps the effective communication between the person conducting the interrogation and the child, among other things, with the aim of avoiding the child's repeated questioning. At the request of the National Child Protection Service, the National Police Headquarters also organizes trainings for specialist consultants so that they can acquire knowledge of the criminal law and the interrogation techniques in addition to the knowledge of child psychology[23].

After the formal accusation, the child can only be questioned if necessary, and in the absence of the accused and their defence counsel. If the child is the victim of a sexual crime, they do not need to be questioned again as a witness, if they have already been questioned during the investigation, in which case the video recording made of this interview can be used as a means of evidence. If it becomes necessary to interrogate a minor person, they can only be questioned by a judge, similar to the previous regulations.

The effective Act of Criminal Procedure has introduced the concept of ability to act in criminal proceedings, which, in the case of minors, means that a person under the age of 14 is considered incompetent[24], therefore their legal representative acts on their behalf and makes the legal declarations. This includes the declaration of refusal to testify during the interrogation of the witnesses. That is, as I have mentioned earlier, if the child is a close relative of the perpetrator, they are not obliged to testify, and they can refuse to testify if the child, in their testimony, accused themselves or another close relative of having committed a crime. According to the judicial practice, if, while interrogating a child, a statement from the legal representative is not obtained after warning them of the right to refuse to testify to this effect, the child's testimony cannot be evaluated as evidence[25]. As we can see, over the decades, the legal regulation regarding the role of the legal representative has progressed from "may be present" to their active participation influencing the course of the proceedings.

Compared to its predecessor, the Act of Criminal Procedure does not establish a separate rule for the warnings given by the authorities during the questioning of a minor witness. It is a governing rule that during the first questioning of a minor as a witness, the following warning must be given:

- if they give a testimony, they must tell the truth to the best of their knowledge and conscience,

[22] Act XXXI of 1997, Section §61, sub-section (2)
[23] Csilla Nagygyőr: Interviewing children during the investigation. Periodical of the Ministry of Interior 2022/8. (page 1667)
[24] in accordance with Sections §2:13 and §2:14 of Act V of 2013 on the Civil Code
[25] Paragraphs [12] to [22] of judgment no. Bf.9/2022/18. of the Pécs Regional Court of Appeal

- false testimony and unlawful refusal to testify in court are punishable by the Criminal Code, and
- if they testify, their testimony can be used as a means of evidence in the given case or in another case even if they refuse to testify later.

If the authority fails to warn the witness and record the response in minutes, the testimony cannot be taken into account as evidence[26].

However, this warning "package" is a step backward compared to the previous regulations, because it does not take into account the specific age of the witness and results in even more anomalies during the interrogation of a minor.

During the interrogation of a person under the age of 14, warning them about false testimony and unlawful refusal to testify is pointless, since according to the Hungarian Criminal Code, a minor cannot be punished because of their age. [27]

In 2018, a half-baked solution to this was created with a Government decree[28], which stipulates only with regard to the investigative authorities that while interrogating a minor, the warning must be given in such a way that shows that they cannot be punished for false testimony.

The solution is quite half-baked because

- the warning ("false testimony is punishable by the Criminal Code") and the information refuting it ("they cannot be punished for false testimony") must be given at the same time, which, in my opinion, confuses the minor person even more,
- the warning also contains a warning about the consequences of the unlawful refusal to testify.

The latter one is unacceptable in the case of minors for two reasons:

– on behalf of the minor witness, based on the facts was written above, the legal representative of the child, and not the child, is giving a statement in this matter, and

– the minor person cannot be punished for the unlawful refusal to testify due to their age. The legal representative cannot be held criminally responsible for unlawfully refusing to give a testimony due to the statement they made on behalf of their child, since the law only orders to punish the witness and not their representative.

According to Section §277 of Act C of 2012 on the Criminal Code: "A witness who, in a criminal case, refuses to testify before the court unlawfully

[26] Act XC of 1997 (Act of Criminal Procedure - Be.), Section §177, sub-section (2)
[27] Act C of 2012, Section §15, point a) and Section §16
[28] Section §61, sub-section (3) of Gov. decree no. 100/2018 (VI. 8.)

after being warned to testify, shall be punished by imprisonment for the offence." So this warning is also unjustified.

Therefore, it would be advisable to return to the witness warning[29] applicable to the questioning of witnesses under the age of 14, similar to the act of criminal procedure that was in force earlier, and establish a different provision in their case.

In addition to the members of the authority, the helpers acting on behalf of the minor witness (legal representative, authorized representative) may also be present at the questioning of the minor witness, and the child and the person accompanying them must be reimbursed for the costs incurred by participating in the procedural act (travel expenses, accommodation expenses, etc.) [30]

We can see that the Hungarian legal regulations have come a long way in a few decades. From the one-sentence provision, we have arrived at a comprehensive regulation that focuses more on the interests and the protection of the children, and it clearly shows that the legislator recognized the importance of the special protection of child witnesses and the avoidance of the harmful effects associated with their participation in criminal proceedings.

CLOSING THOUGHTS

The questioning a child during the criminal proceedings goes far beyond the fact that the authority meets its obligations under the law, and it means much more than just the authority obtaining a piece of evidence. The facts in the article pose challenges and are not easy to accomplish during the procedures that are sometimes overloaded or under constraints of deadlines, however, we must always keep in mind that the questioning of a child witness must be conducted in a child-friendly manner. Therefore, during the proceedings, we should question a child witness in such a way that we never forget that we are facing a child and not a piece of evidence. It is the duty and responsibility of the adults acting in the case to not only obtain the evidence, but also take care of the children involved in the criminal proceedings.

LITERATURE

1. Dóra Bányai - Dredán: Psychological aspects of interviewing a minor

[29] instead of a legal warning against false testimony, the importance of telling the truth in a way that is understandable for the child should be emphasized

[30] Decree no. 14/2008 (VI. 27.) of the Minister of Justice and Law Enforcement

victim. - The presentation was given at the conference of the Association of Female Judges and the Károly Eötvös Institute on 11 December, 2009.
2. European Commission, Council of Europe, General Directorate of Legal Enforcement, Guidelines of the Ministerial Committee of the Council of Europe on child-friendly justice: (Ministerial Committee of the Council of Europe, 17 November 2010) and its explanation, Publications Office, 2015, https://data.europa.eu/doi/10.2838/98437
3. Csilla Nagygyőr: Interrogating children during the investigation.
4. Belügyi Szemle (Periodical of the Ministry of Interior), Vol. 8, Year 2022, from page 1667
5. Ibolya Hirtling: Interrogation of children in criminal proceedings, introduction of the "Barnahus method". Hungarian Law, Vol. 4, Year 2022, pages 235 to 242
6. Eszter Papp: The victim protection rules of the European Union in the light of the international documents, as well as the domestic legislation responding to the international requirements, Büntetőjogi Szemle (Periodical of the Criminal Law), Vol. 2, Year 2021, pages 71 to 77,
7. Dr. Zsanett Schweighardt: Legal options for victim advocacy in Europe - the path from the beginnings to the creation of the 2012/29/EU Victims' Directive
8. dr. László Sörös: Child on the witness stand Büntetőjogi szemle (Periodical of the Criminal Law), Vol. 2, Year 2023, from page 61
9. https://jogero.hu/dr-schweighardt-zsanett-a-sertetti-erdekervenyesites-jogi-lehetosegei-europaban-a-kezdetektol-a-2012-29-eu-aldozatvedelmi-iranyelv-megalkotasaig-vezeto-ut/ (downloaded: 05.04.2023)

ACTIVITIES OF THE EUROPEAN UNION IN DEALING WITH HYBRID THREATS

Prof. dr Tatjana Gerginova[1]
Skopje, North Macedonia

Abstract: The European Union recognizes hybrid threats as security challenges in the Global Strategy for Foreign Policy and Security adopted in 2016. In the same period, the European Union also adopts the Common Framework for Suppressing Hybrid Threats which lists 22 measures for recognizing hybrid threats, organizing response to hybrid threats, crisis prevention and crisis response, recovery and strengthening of cooperation with NATO (from cyber attacks on critical information systems, through disruption of critical services, such as energy supply or financial services, to undermine public trust in government institutions or exploit social vulnerabilities).

In the introductory part of the paper, the author analyzes the concept of hybrid threats. Furthermore, the author analyzes the Common Framework adopted by the European Union for the suppression of hybrid threats which lists 22 measures for the recognition of hybrid threats.

In the final part of the paper, the author states that the European Union can be used as a platform to strengthen national efforts and through its regulatory capacity, establish common benchmarks that can help raise the level of protection and resilience across the European Union.

The EU has an important role to play in improving collective situational awareness in building Member States' resilience to hybrid threats and in crisis prevention, response and recovery.

The content will be created based on the analysis of foreign literature and using electronic content. In preparing the content of the paper, the author will apply the general scientific methods: the descriptive method, the normative method, the comparative method and the content analysis method as a special scientific method.

Keywords: hybrid threats, threat response, level of protection and resilience

[1] Faculty of Security-Skopje, University "Sv. Kliment Ohridski"-Bitola, North Macedonia. E-mail: *tatjana.gerginova@uklo.edu.mk, tanjagerginova@gmail.com*

INTRODUCTION

The challenges, risks and threats are so great, so complex, difficult to predict and diverse that, at present, every country in the world is susceptible and vulnerable to hybrid threats and threatened by hybrid war. In other words, the weaknesses are so great and the threats so numerous that the risks of a political, economic, cultural, social, informational and military nature tend towards extremely violent manifestations.

The new security environment has new features that policy makers need to consider. Every country should be able to adapt to the unpredictable, complex and changing security reality and should build an effective concept of defense against cyber and hybrid threats, as well as to deal with a series of challenges such as terrorism, violent extremism and radicalism, proliferation of weapons, the interruption in the supply of energy, etc.

ANALYSIS OF THE TERM HYBRID THREATS

After the end of the Cold War and the beginning of the unipolar era in the world, then the entry of important non-state actors, parallel to state actors, into the sphere of security competiveness in the world, the new term "hybrid threats" is increasingly being used, which is slowly replacing the term "asymmetric threats". The term "hybrid threats" is predominantly used in the European Union, while the term "hybrid warfare" is more common in NATO and the terms "color revolutions" and "hybrid war" are used by the Russian Federation. In all cases, it is about the same threat to national security.

The hybrid threat is an innovation based on using new technologies and modifies concepts.2 The term "hybrid threat" refers to a combination of malicious and subversive activities, conventional and unconventional methods (diplomatic, military, economic, technological), which are used in a coordinated manner by state or non-state entities to achieve specified goals.

The term "hybrid" (Gr. Hybrid) comes from the Greek language and in the original sense has a negative meaning. Today in the modern world, the name has lost its negative meaning, so that today it only means a mixture or combination of something.

---

[2] Gerginova, Tatjana., (2022). "National security of the Republic of North Macedonia in a modern global security environment", Paper published in Proceedings of the 13th International Scientific Conference – 45 YEARS HIGHER EDUCATION IN THE AREA OF SECURITY – EDUCATIONAL CHALLENGES AND SECURITY PERSPECTIVES, organized by the Faculty of security, Skopje and the German Friedrich Ebert Sifting.

The concept of hybrid threats aims to capture the mix of conventional and unconventional, military and non-military, overt and covert actions that can be used in a coordinated manner by state or non-state actors to achieve specific objectives while remaining below the threshold of formal declared war. They target critical vulnerabilities and attempt to create ambiguity in order to hinder quick and effective decision-making.[3]

The term "hybrid" (Gr. Hybrid) comes from the Greek language and in the original sense has a negative meaning. Today in the modern world, the name has lost its negative meaning, so that today it only means a mixture or combination of something.

With the word "war", the hybrid regains its original, negative connotation. The term "hybrid war" contains various meanings, starting from cyber war, information war, various scenarios for asymmetric conflicts of low intensity, through global terrorism, transnational organized crime, piracy, illegal immigration, corruption, ethnic and religious conflicts, to systemic economic collapse of the state in order to create demographic changes and the use of weapons of mass destruction. The range of measures applied as part of a hybrid campaign can be very wide: from cyber attacks on critical information systems, through disruption of key services, such as energy supply or financial services, to undermining public trust in government institutions or exploiting social vulnerabilities.

Hybrid warfare represents a wide range of unconventional combat and non-combat operations. The range of activities that imply hybrid warfare includes a combination of the use of illegal combat operations, sponsorship, organization and implementation of political protests, economic measures, which are followed by strong information campaigns. All these and other activities aimed at destabilizing the state or changing the government in it, are organized and implemented in order to achieve the strategic interests of the great powers or the isolated centers of power (corporation, internal groups) with the aim of determining the state of disruption of the balance of power in international relations and the realization of one's own interests, usually by non-combatant means.[4]

The hybrid aspects of the conflict results from the very combination of the mentioned types of warfare that are conducted by conventional means (armed clashes and rebellions using armaments) by asymmetric entities (non-

[3] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_1250 acessed on 09.07.2023
file:///C:/Users/Tatjana%20Gerginova/Downloads/FAQ__Joint_Framework_on_countering_hybrid_threats.pd

[4] Kofman Michael, Rojansky Matthew (2015). „A Closer look at Russia's 'Hybrid War'", Kennan Cable, Woodrow Wilson International Center for Scholars, No. 7, p. 3.

governmental entities, i.e. rebel or terrorist groups), or by non-conventional means (political, economic, energy, media, information, cultural etc.).

According to Hoffmann, hybrid security threats represent all phenomena that simultaneously include the combined and synergistic application of conventional weapons, unconventional and irregular tactics, terrorist acts and criminal activities, which simultaneously operate on the same battlefield in order to achieve political goals. This concept of achieving national interests is called unconventional, political (hybrid) warfare.[5]

Building resilience is in line with Article 3 of the NATO North Atlantic Treaty Alliance – with the obligation to collectively and individually develop capacities to respond to any form of threat or crisis that aims to threaten national society and democratic values and destabilize it the functioning of state institutions.

THE JOINT FRAMEWORK TO DEALING WITH HYBRID THREATS FROM 2016

During 2015, the European Commission and the High Representative adopted a Joint Framework for Countering Hybrid Threats and Fostering the Resilience of the European Union, its Member States and Partner Countries, while increasing cooperation with NATO to counter hybrid threats.[6]

The Joint Framework aims to facilitate a holistic approach that will enable the European Union in coordination with the Member States, to counter threats of a hybrid nature by creating synergy between all relevant actors. Countering hybrid threats is a fundamental component of national security and defense. Building national resilience is the primary responsibility of member states. Many Member States face common hybrid threats that can be more effectively addressed at EU level. The Joint Framework together with the European Union's Global Strategy for Foreign and Security Policy (2016) and the Defense Action Plan and the ongoing capacity-building work in support increase the capacities of the European Union in the direction of ensuring global security. The Common Framework addresses the challenges posed by the specificities of threats of a hybrid nature.

---

[5] Види: https://repository.ukim.mk/bitstream/20.500.12188/2308/1/acvetanovska2019_1.pdf
See more: : Мирослав Митровић. (2017). Хибридно ратовање и асиметричне безбедносне претње, Војно дело, бр.7, Институт стратегијска истраживања, Министерство одбране Републике Србије.

[6] http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1250_en.htm
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_1250

The Joint Framework offers a comprehensive approach to improve the common response to the challenges posed by hybrid threats to Member States, citizens and the collective security of Europe. It brings together all relevant actors, policies and instruments to both counter and mitigate the impact of hybrid threats in a more coordinated manner.

In particular, the Joint Framework builds on the European Agenda on Security adopted by the Commission in April 2015, as well as sect oral strategies such as the European Union Cyber Security Strategy, the Energy Security Strategy and the European Union Maritime Security Strategy.

The Framework is designed to provide a robust foundation to support Member States in countering hybrid threats collectively, supported by a wide range of EU instruments and initiatives.

The Joint Framework brings together existing policies and proposes twenty-two operational Actions aimed at:

raising awareness by coordinating EU activities to deliver strategic communication and establishing dedicated mechanisms for the exchange of information between member states;

building resilience by addressing potential strategic and critical sectors such as cyber security, critical infrastructures (Energy, Transport, Space), protection of the financial system from illicit use, protection of public health, and supporting efforts to counter violent extremism and radicalization;

preventing, responding to crisis and recovering by defining effective procedures to follow, but also by examining the feasibility of applying the Solidarity Clause (Article 222 TFEU) and the mutual defense clause (Art. 42(7) TEU), in case a wide-ranging and serious hybrid attack occurs;

stepping up the cooperation and coordination between the EU and NATO as well as other partner organizations, in common efforts to counter hybrid threats, while respecting the principles of inclusiveness and autonomy of each organization's decision making process.

The Solidarity Clause was introduced by the Lisbon Treaty. According to Article 222(1) of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), the Union and the Member States are to act jointly in a spirit of solidarity if a Member State is the object of a terrorist attack or the victim of a natural or man-made disaster. The decision to invoke the clause lies with the political authorities of the affected Member State.7 Council on 24 June 2014 decided on arrangements for Solidarity Clause activities. According to these arrangements, decisions and high factors (in their own decisions on areas of competence), identify the relevant instruments of the Union and submit

[7] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_1250

proposals to the Council for decisions on exceptional measures.8 Article 222 also applies to situations involving direct assistance from one or more Member State that has experienced a terrorist attack or disaster. In such cases, the Council Decision of 2014 (2014/415/EU) does not apply. Given the ambiguity related to hybrid activities, the Commission and the High Representative (in their respective areas of competence), will assess the possibility of applying the Solidarity Clause in case an EU Member State is subject to significant hybrid threats.

According to Article 42 (7) of the Treaty of the European Union (TEU) "If a Member State is the victim of armed aggression on its territory, the other Member States shall have towards it an obligation of aid and assistance by all the means in their power, in accordance with Article 51 of the United Nations charter". If multiple serious hybrid threats constitute armed aggression against an EU Member State, this mutual assistance clause could be invoked to provide an appropriate and timely response. It does not require Member States to take military action but Member States are required to provide aid and assistance, providing that it shall not prejudice the specific character of the security and defense policy of certain Member States.

One of the objectives of the European Union is to improve collective awareness – it is proposed to use special mechanisms for the exchange of information with extra-Slum and to coordinate the capacity of the European Union to deliver strategic communications.

An EU Hybrid Fusion Cell within the EU Intelligence and Situation Centre (EU INTCEN) of the European External Action Service (EEAS) will offer a single focus for the analysis of external aspects of hybrid threats. The Fusion Cell will receive, analyze and share classified and open source information from different stakeholders within the EEAS, the Commission and Member States specifically relating to indicators and warnings concerning hybrid threats. The Cell would enhance awareness and provide inputs to security risk assessment processes which support policy-making at national and EU levels.

Through its external assistance, the EU will continues to strengthen the national capacities of its partners in the fight against organized crime, terrorism and illegal trade, including in the area of border management. In that direction, the European Union undertakes activities to achieve the protection of critical infrastructure and develops activities to improve cyber-resistance that will ultimately contribute to countering hybrid threats in third countries.

[8] https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0415

The proposed activities in the 2016 EU Joint Framework for Dealing with Hybrid threats require the cooperation and coordination of all relevant actors at the European Union and national level. Some of the proposed activities are under the responsibility of the member states, others require implementation by the member states.

GLOBAL STRATEGY OF THE EUROPEAN UNION FROM 2016

Resilience is defined in the EU's Global Strategy as "the ability of states and societies to reform, thereby enduring and recovering from internal and external crises". This strategy in the field of foreign and security policy establishes five priorities which will shape the foreign policy action of the European Union in the future.[9]

The European Union works to strengthen the capacities and invest additional efforts in the field of defense, "cyber" space, counter-terrorism, energy and strategic communications; It is in the interest of the citizens of the European Union to invest in the resilience of the states and communications as far as Central Asia and Central Africa; the European Union is building an "integrated approach to conflicts - the European Union acts in all phases of the conflict cycle; acts with the preventive component; reacts responsibility and decisively to crises; it intervenes in stabilization and when new crises break out it will avoid premature withdrawal; The European Union is building Regional cooperation order – the voluntary forms of regional government enable states and people to realize a wide range of interests: from security, culture and identity to the realization of influences in world relations; Global governance for the 21st century – the European Union is committed to a global order based on international law that ensures human freedoms, sustainable development and permanent access to global goods. This strategy is based on visions and ambitions for the creation of a stronger European Union with the will and ability to improve the position of its citizens as well as situations in the world.

[9] Gerginova, T., (2018). "Building International Security in Accordance with the European Union's Global Strategy From 2016", a paper published in Proceedings of the IX International Scientific Conference "Security System Reforms as a Precondition for Euro-Atlantic Integrations", Ohrid, organized by the Faculty of Security, Skopje.

DEALING WITH HYBRID THREATS ACCORDING TO THE STRATEGY OF THE EUROPEAN UNION FROM 2020

In 2020, the European Union adopted a new EU Security Union Strategy for the period 2020 to 2025, which provides guidance on strengthening by preventing and detecting hybrid threats.[10]

Through this strategy, the European Union describes the tools and measures to ensure European security, both in the physical and digital worlds and across all sections of society, through the prevention and detection of hybrid threats.

The comprehensive approach of the European Union in dealing with hybrid threats, as well as the established cooperation between the European Union and NATI in the field of hybrid threats, (EU-NATO Joint Declaration - 2016 and 2018 - cyber defence and capacity building, have been taken into account in the development of this national Strategy. Within NATO, in 2016, guidelines for building resilience were defined, as well as evaluation criteria to support the seven basic needs/requirements for building national resilience - Seven Baseline Requirements for National Resilience.[11]

The proposal for a new strategy defines four priorities for action at European Union level.

The first priority refers to the future security environment that focuses on protecting and increasing the resilience of key physical and digital infrastructure.

The second priority recognizes the problem of rapidly evolving threats and the need for the European Union to adapt to it in order to combat them. This primarily refers to the growing cybercrime and the need to improve the capacity of digital investigations, but also to combat hybrid threats aimed at disrupting social cohesion and trust in institutions.

The third priority is the fight against terrorism and organized crime. Regarding the fight against terrorism, the strategy emphasizes the importance of eliminating the causes of radicalization, prosecuting terrorists and foreign terrorist fighters and cooperating with non-EU countries and international organizations. As far as organized crime is concerned, the measures will focus on combating human trafficking, especially migrants, drug trafficking and illegal weapons.

The fourth priority refers to building a strong security ecosystem, which means cooperation and exchange of information, strong external borders,

[10] See more: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-security-union-strategy.pdf

[11] See more about this https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm

strengthening research capacities and improving skills and raising awareness in security issues.

A NEW PROPOSAL FOR A DIRECTIVE ON RESILIENCE OF CRITICAL ENTITIES (COM/2020/829)

On 16 December 2020, a new proposal for a Directive on Resilience of Critical Entities (COM/2020/829) was selected, together with a supporting impact assessment.[12]

The critical entities proposal itself reflects a shift from the current approach that focuses on protecting individual assets to strengthening the resilience of the critical entities that manage them. This proposal covers today's real and complex aspects, taking into account: the wide range of risks, including natural hazards, state-sponsored hybrid actions, terrorism, insider threats, pandemics and industrial accidents; new technologies, such as 5G and drones; and an interconnected approach as hazards can generate cascading effects on service provision in other sectors and across borders. The proposal requires each member state to adopt a national strategy to strengthen the resilience of critical entities and undertake regular risk assessments. The procedure for identifying critical infrastructures would be different from that specified in Directive 2008/114/EC.

DIRECTIVE (EU) 2022/2557 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL

Directive – (EU) 2022/2557 of the European Parliament and the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities, aims to maintain vital social functions, maintenance of economic activities throughout the Union and proper functioning of the internal market. They should be determined by the Directive harmonized minimum rules to ensure basic services in the internal market, to strengthen the resilience of critical entities and to improve cross-border cooperation between competent authorities.[13]

[12] European Parlament (2021). European critical infrastructure: Revision of Directive 2008/114/EK. https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)662604;

[13] According to New Directive – (EU) 2022/2557 of the European Parliament and the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC (Text with EEA relevance)

Each country should implement the Directive in its own national legislation and according to it should determine a strategy to improve the resilience of critical entities. When determining the content of the strategy, Member States should take due account of the hybrid nature of threats to critical entities. Also, the member states should have a strategy for improving the resilience of critical entities and with this strategy they should ensure a comprehensive approach to the resilience of critical entities.

CONCLUSION

Hybrid warfare is not an officially accepted method for achieving goals, but a way to avoid conventional war and achieve the goal by using unconventional methods that will negatively affect the finances, politics, economy, security and social fabric of a society.

Today the European Union is used as a platform to strengthen national efforts and through its regulatory capacity, establish common benchmarks that can help raise the level of protection and resilience across the European Union. The EU has an important role to play in improving collective situational awareness in building Member States' resilience to hybrid threats and in crisis prevention, response and recovery.

A general finding or conclusion is that first of all it is necessary to define and understand the threat; then a strategy and tactics should be developed to deal with the threat and finally – we must have trained personnel through which the adopted strategies and tactics will be implemented. The only possible way to win the wars of the future is to develop a common understanding between civilians and the military from the level of individuals to the level of the state in a comprehensive approach.

Today, every country is required to implement the Proposed Actions in the 2016 EU Joint Framework for Countering Hybrid Threats. Every country needs to implement the Directive – (EU) 2022/2557 of the European Parliament and the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities in its own national legislation and according to it should determine a strategy for improving the resilience of critical entities in accordance the hybrid nature of threats to critical entities.

See:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022L2557#:~:text=to%20enhance%20the%20resilience%20of,the%20provision%20of%20essential%20services

REFERENCES

1. Gerginova, T., (2018). "Building International Security in Accordance with the European Union's Global Strategy From 2016", a paper published in Proceedings of the IX International Scientific Conference "Security System Reforms as a Precondition for Euro-Atlantic Integrations", Ohrid, organized by the Faculty of Security, Skopje
2. European Parlament (2021). European critical infrastructure: Revision of Directive 2008/114/EK. https://www.europarl. europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2021)662604;
3. New Directive – (EU) 2022/2557 of the European Parliament and the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities and repealing Council Directive 2008/114/EC (Text with EEA relevance)
4. Kofman Michael, Rojansky Matthew (2015). „A Closer look at Russia's 'Hybrid War'", Kennan Cable, Woodrow Wilson International Center for Scholars, No. 7, p. 3.
5. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_1250 acessed on 09.05.2023
file:///C:/Users/Tatjana%20Gerginova/Downloads/FAQ__Joint_Framework_on_countering_hybrid_threats.pdf
6. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1250_en.htm
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_1250
7. https://eur-lex.europa.eu/legal content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014D0415
8. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/communication-eu-security-union-strategy.pdf acessed on 09.07.2023
9. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm acessed on 09.07.2023
10.https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022L2557#:~:text=to%20enhance%20the%20resilience%20of,the%20provision%20of%20essential%20services

Izvorni naučni rad

MJERE TAJNOG NADZORA U CRNOGORSKOM KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU – KOLIZIJA SA USTAVNIM ODREDBAMA I PROBLEMI U IMPLEMENTACIJI

Prof. dr Velimir Rakočević[1]
Doc. dr Aleksandra Rakočević[2]
Podgorica, Crna Gora

Apstrakt: U cilju otkrivanja najtežih oblika kriminaliteta moderne države su u krivična zakonodavstva inkorporirale specijalne istražne metode kojima je značajno poboljšan pravni okvir za gonjenje i kažnjavanje nosilaca kriminalnih aktivnosti. Crnogorskim Zakonikom o krivičnom postupku je do 2018. godine bilo propisano da mjere tajni nadzor komunikacija, tajno fotografisanje i vuzuelno snimanje i tajno praćenje i tehničko snimanje lica i predmeta na obrazloženi predlog državnog tužioca pisanom naredbom određuje sudija za istragu, dok mjere kao što su simulirana kupovina predmeta i lica ili simuliirano primanje i davanje mita, praćenje prevoza i isporuke predmeta krivičnog djela, angažovanje prikrivenog isljednika i saradnika i td. na obrazloženi predlog policije pisanom naredbom određuje državni tužilac. Ustavni sud CG je odlukom U-I br. 5/13 od 26.02.2018. godine, ukinuo odredbu člana 159. stav 1. ZKP u dijelu koji glasi: „mjere iz člana 157. stav 2 ovog Zakonika, na obrazloženi predlog ovlašćenog ovlašćenog policijskog službenika ili po službenoj dužnosti, pisanom naredbom određuje državni tužilac.“ Ustavni sud je utvrdio da je zakonodavac postupio suprotno Ustavu kada je ovlastio državnog tužioca da pisanom naredbom može odobriti preduzimanje pojedinih mjera kojima se odstupa od ustavnog načela iz člana 42 stav 2, što znači da je sud ex constitutionem izričito određen kao jedini organ koji može odobriti preduzimanje naznačenih mjera, zbog čega je došlo do povrede principa vladavine prava, podjele vlasti i saglasnosti pravnih propisa.

Ukinuvši osporene odredbe ZKP najviši sud u državi nije našao za shodno da integralno riješi nastali problem, niti je to blagovremeno uradio zakonodavni dom koji je bio u obavezi da riješi pravnu prazninu. Zbog nepostojanja normativnog osnova neke od ključnih mjera predviđenih za

[1] Profesor na Pravnom fakultetu, Univerziteta Crne Gore, 13 jula br.2. 20000 Podgorica, Crna Gora, tel.: +38269385268, e-mail: veljorakocevic@yahoo.com

[2] Sudija Osnovnog suda u Podgorici i profesorka na Visokoj školi za kriminalistiku i bezbednost u Nišu, 13. Jula br.1 20000 Podgorica, Crna Gora,tel.:+38267350772, e-mail: aleksandrajovanovic417@gmail.com

efikasnije suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu nije bilo moguće primijeniti u praksi. Posledica toga je između ostalog i izbjegavanje pravde od strane učinilaca krivičnih djela iz oblasti zloupotrebe droga, kada su na crnogorskoj teritoriji zaplijenjene velike količine droge, a zbog nepostojanja pravnog osnova za primjenu prije svega kontrolisane isporuke, okrivljena lica su oslobođena optužbi za neovlašćenu proizvodnju, držanje i stavljanje u promet opojne droge.

Ključne riječi: mjere tajnog nadzora, organizovani kriminalitet, kolizija, primjena

UVOD

Na osnovu relevantnih istorijskih izvora evidentno je da se čovječanstvo od svog nastanka suočavalo sa određenim formama kriminalnog ispoljavanja. Tokom svog razvoja ljudska civilizacija permanentno je iskazivala interesovanje za inkriminisana ponašanja, između ostalog i usljed izražene emocije straha koja je uvijek prisutna prilikom saznanja za teška krivična djela koja ugrožavaju vitalne vrijednosti zajednice. Danas kriminalitet predstavlja veliku opasnost za zaštićene društvene vrijednosti. Apsolutni i relativni porast najtežih formi zločina izaziva ozbiljnu zabrinutost međunaarodne zajednice. Stoga se društvu u cjelini nametnula potreba inoviranja tradicionalnih metoda suzbijanja kriminaliteta i pronalaska novih modela reakcije države na nezakonita i protivpravna ponašanja. To se prije svega odnosi na organizovani kriminalitet kao nesporno najopasniji vid ugrožavanja temelja modernog društva. Kao adekvatan odgovor na krivična djela izvršena na organizovan način ozakonjene su prikrivene metode policijskog djelovanja bitno različite u odnosu na tradicionalne kriminalističko policijske metode. Koautor ovoga rada je u svojoj dugogodišnoj kriminalističkoj praksi posebne dokazne tehnike primjenjuvao u periodu kada su bile sastavni dio operativne policijske djelatnosti, odnosno nijesu imale dokaznu snagu ali svakako jesu veliki operativni značaj.

Pojedini autori posebne dokazne radnje dijele na posebne mjere policijske infiltracije (prikriveni isljednik, simulovani poslovi i usluge) i mjere tajne opservacije (nadzora komunikacija, kontrolisana isporuka).[3] Polazeći od prirode mjera tajnog nadzora izvršena je podjela na više tipologija od kojih se izdvajaju mjere nadzora komunikacija, mjere inkorporacije u kriminalnu sredinu, mjere tajne opservacije i slično. U zavisnosti od implementacije u

[3] Lukić T. (2011). *Dokazne radnje u krivičnom postupku*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, str.25.

svakom konkretnom slučaju mogu trajati duži ili kraći vremenski period. Primjenjuju se u skladu sa načelima zakonitosti, supsidijarnosti, proporcionalnosti i sudske kontrole. Mjere tajnog nadzora uvedene su u kriminalističku praksu i krivični postupak u cilju praćenja, otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja organizovanih formi kriminaliteta na nacionalnom i internacionalnom nivou. Klasični kriminalističko policijski rad transformiše se iz reaktivne u proaktivnu poziciju implementacijom specijalnih istražnih radnji.[4]

MJERE TAJNOG NADZORA U MEĐUNARODNOM PRAVU

Specijalne istražne tehnike nemaju zajendički naziv koji je univerzalno prihvaćen. U zavisnosti od govornog područja u upotrebi su sljedeći termini: tajne operacije, prikrivene metode, prikrivene istrage, posebne policijske radnje, specijalne kriminalističke metode, posebne dokazne radnje, mjere koje privremeno ograničavaju ljudska prava i slobode i posebne dokazne radnje. U crnogorskom krivičnoprocesnom zakonodavstvu koristi se termin mjere tajnog nadzora. Radi se o nazivima različitog oblika i identičnog značenja. Međunarodna zajednica je krajem prošlog i u prvim decenijama ovog vijeka donijela jedan broj konvencija iz kojih izvire pravni osnov za uvođenje specijalnih istražnih tehnika u nacionalna krivična zakonodavstva. Već tada je bilo jasno da transnacionalni organizovani kriminalitet postaje internacionalni problem sa tendencijom involviranja u sve pore društva.

Prvi međunarodni pravni akt koji reguliše jednu specijalnu istražnu tehniku je Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci iz 1988. godine[5]. Ovaj dokument je značajan po tome što predviđa ozbiljne strateške iskorake u cilju suprotstavljanja najtežim oblicima zločina iz oblasti zloupotrebe droga. Intencija dokumenta jeste napad na ekonomske aspekte ilegalne trgovine drogom i ukidanje finansijskih podsticaja za vršenje ovih inkriminacija u kontekstu oduzimanja prihoda stečenih nezakonitim prometom droge.[6] U članu 11 propisana je mogućnost korišćenja jedne od mjera tajnog nadzora odnosno kontrolisane

[4] Rakočević V. (2014) *Krivična djela sa elementima organizovanog kriminaliteta-specijalne istražne tehnike*, Podgorica, 2014, str.16.

[5] United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1988. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonite proizvodnje opojnih droga i psihotropnih supstanci, („Sl.list SRJ-medjunarodni ugovori", br.14/90).

[6] Gurule J. (1998). The 1988 U.N. Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances – A Ten Year Perspective: Is International Cooperation Merely Illusory? *Fordham International Law Journal*, Volume 22, Issue 1 1998 Article 2 p.74.

isporuke.Preduslov za primjenu ove tehnike je međunarodna saradnja i pomoć državama u tranziciji predviđena u članu 10. Ona podrazumijeva pružanje pomoći i podrške direktno ili indirektno a fokus je na tehničkoj saradnji na neutralisanju lanca nedozvoljene trgovine drogom i povezanih inkriminacija. Sama tehnika kontrolisane isporuke omogućava da se nezakonite pošiljke za čije se kontrolisane isporuke postigne sporazum uz saglasnost država mogu identifikovovati i može se dozvoliti da nastave transport sa opojnim drogama ili psihotropnim supstancama netaknutim ili uklonjenim ili zamijenjenim djelimično ili u cjelosti, predviđeno je u stavu 4 člana 11 Konvencije. Radi se o tehnici istrage kojom se nazakonitim i sumnjivim pošiljkama dopušta da pređu preko teritorija jedne ili više država ili uđu na teritoriju jedne ili više država uz znanje i pod nadzorom njihovih nadležnih organa radi detekcije nosilaca kriminalnih aktivnosti. Svrha mjere je identifikacija svih osoba involviranih u kriminalnu aktivnost. U pregledu osnovnih pojmova ovog dokumenta tranzitna država određena je kao zemlja preko čije teritorije se kreću nezakonite opojne droge i psihotropne supstance koje nijesu mjesto njihovog porijekla kao ni lokacija njihovog krajnjeg odredišta.

Jedan od najznačajnijih međunarodnih pravnih akata u oblasti suzbijanja najtežih zločina izvršenih na organizovan način jeste bez sumnje Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta[7]. U ovom dokumentu su precizno definisani grupa za organizovani kriminalitet, težak zločin, organizovana grupa i drugi kriminalni fenomeni. Takođe je prvi put determinisano predikatno krivično djelo kao delikti koji prethodi pranju novca, odnosno čijim izvršenjem je ostvarena nezakonita dobit kao predmet naznačene inkriminacije. Više od dvije decenije nakon usvajanja konvencije i tri dodatna protokola o trgovini ljudima, krijumčarenju migranata i vatrenom oružju koje je ratifikovalo 190 država potpisnica, jako malo se zna o tome da li su države odredbe Konvencije inkorporirale u svoja nacionalna zakonodavstva. Još manje se zna o učinkovitosti ovih odredbi na polju međunarodne saradnje sa akcentom na ekstradiciju i druge oblike međunarodne pravne pomoći. Uticaj ovih instrumenata u praksi pretežno ostaje nepoznat.[8] U članu 19 Konvencije predviđene su zajedničke istrage na osnovu bilateralnih i multilateralnih sporazuma ili na osnovu dogovora za svaki individualni slučaj uz poštovanje suvereniteta država. Već tada se uvidjelo da je suprotstavljanje najtežim oblicima kriminaliteta nemoguća misija ukoliko nema tijesne međudržavne

[7] United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, (Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, Sl. List SRJ, br. 6/21.

[8] Cecily Rose, (2020). The Creation of a Review Mechanism for the UN Convention Against Transnational Organized Crime and Its Protocols**,** *American Journal of International Law***,** Volume 114, Issue 1, January 2020, pp. 51 – 67. DOI:https://doi.org/10.1017/ajil.2019.71

saradnje. Specijalne istražne tehnike regulisane su u članu 20 ovog dokumenta. Korišćenje kontrolisane isporuke predviđeno je samostalno i sa drugim specijalnim istražnim tehnikama kao što su elektronsko praćenje i drugi oblici nadzora kao i tajne operacije. Predviđeno je da odluke o korišćenju ove specijalne istražne tehnike mogu da obuhvate i metode kao što su presrijetanje pošiljke i dozvoljavanje da pošiljka produži netaknuta ili da bude uklonjena ili zamijenjena u cjelini i parcijalno kao što predviđa konvencija iz 1988. godine.
Krivično pravna konvencija o korupciji[9] usvojena od strane Savjeta Evrope osim normiranja brojnih krivičnih djela sa elementima korupcije u članu 23 propisuje mjere za olakšavanje prikupljanja dokaza i konfiskaciju dobiti. U tom cilju države potpisnice su preuzele obavezu usvajanja zakonodavnih mjera koje dozvoljavaju upotrebu specijalnih istražnih tehnika, kako bi se olakšalo prikupljanje dokaza za koruptivne delikte. Ključni cilj ovih odredbi bio je identifikacija, zamrzavanje i zaplijena imovine prostekle izvršenjem krivičnih djela sa elementima korupcije. Treba istaći i značaj odredbi člana 22 koje se odnose na zaštitu saradnika pravde i svjedoka, odnosno lica koja prijave naznačena krivična djela i svjedoci koji daju izjave vezane za predmetne inkriminacije.

Konvencija UN protiv korupcije[10] propisala je zajedničke istrage i posebne istražne tehnike. Osnivanje zajedničkih istražnih tijela na način kako je predviđeno u članu 49 ovog dokumenta predstavlja značajan iskorak u pravsu suzbijanja transnacionalnog kriminaliteta. Korišćenje kotrolisane isporuke propisano je u članu 50 Konvencije kao i elektronsko praćenje i drugi oblici tajne opservacije. Implementacija kontrolisane isporuke na internacionalnom nivou podrazumijeva presrijetanje i omogućavanje da roba i novčana sredstva nesmetano nastave kretanje ili da budu uklonjeni ili zamijenjeni u cjelini ili parcijalno.

Konvencionalna kriminalističko policijska aktivnost je u osnovu reaktivnog karaktera budući da se pokreće nakon izvršenja zločina. Efikasno suzbijanje organizovanog kriminaliteta zahtijeva proaktivni pristup koji se zasniva na specijalnim istražnim tehnikama i obavještajnom radu. Agencija Evropske unije za saradnju u oblasti krivičnog pravosuđa posebne istražne tehnike definiše kao tehnike sistematskog prikupljanja informacija na način da se ne dozvoli osobi koja je predmet obrade da sazna za njih. Katalog mjera obuhvata: kontrolisani isporuku, prekogranični nadzor, prekograničnu potjeru, presrijetanje komunikacija, tajnu pretragu računarskog sistema, nadzor i tajne operacije. Naglašava se da primjena kontrolisane isporuke može biti izuzetno

[9] Criminal law convention on corruption Council of Europe (1999) Strasbourg,
[10] United nations convention against corruption,(2003). United nations, New York, Zakon o potvrđivanju Konvencije UN protiv korupcije, (Sl. list SCG-Međunarodni ugovori, br. 12/2005.

složena u prekograničnim istragama u kojima vlasti više država preduzimaju koordinaciju u cilju identifikacije svih osumnjičenih osoba.[11] Korišćenje posebnih tehnika istrage je naročito važno kada se radi o sofisticiranim i kompleksnim kriminalnim operacijama kao što su one koje se tiču pranja novca.[12]

MJERE TAJNOG NADZORA U CRNOGORSKOM I UPOREDNOM KRIVIČNOPROCESNOM ZAKONODAVSTVU

U crnogorskom zakonodavstvu prvi put su propisane mjere tajnog nadzora u članovima 157-162 Zakonika o krivičnom postupku iz 2009. godine u cilju otkrivanja, rasvjetljavanja i dokazivanja egzaktno definisanih krivičnih djela za koja se mjere mogu implementirati.[13] Godinu dana nakon usvajanja ZKP započela je primjena mjera iz nadležnosti Specijalnog državnog tužilaštva za suzbijanje organizovanog kriminaliteta, terorizma, ratnih zločina i korupcije, dok se odredbe koje se odnose na MTN primjenjuju u cjelosti od oktobra 2011. godine. Mjere tajnog nadzora predstavljaju oblik specijalnih istražnih tehnika zakonski rezervisanih u primjeni samo u odnosu na relativno ograničen krug krivičnih djela koja je teško dokazivati uobičajenim dokaznim metodama.[14] Pored posebnih istražnih radnji koje su supsidijarnog karaktera suzbijanje ovih krivičnih djela nezamislivo je i bez drugih krivično procesnih radnji, odnosno radnji dokazivanja.[15]Zakonik je predvidio tri intruzivnije mjere koje je pisanom naredbom određivao sudija za istragu na predlog državnog tužioca. Radi se sljedećim mjerama: 1) tajni nadzor i tehničko snimanje telefonskih razgovora, odnosno druge komunikacije koja se vrši putem sredstava za tehničku komunikaciju na daljinu, kao i privatnih razgovora koji se obavljaju u privatnim ili javnim prostorijama ili na otvorenom; 2) tajno fotogarfisanje i vizuelno snimanje u privatnim prostorijama; 3) tajno praćenje i tehničko snimanje lica i predmeta. Osim ovih predviđene su četiri mjere za koje se smatra da su manje intruzivne a koje je na obrazloženi predlog policije pisanom naredbom određivao državni tužilac. U pitanju su mjere: 1) simulirana kupovina predmeta ili lica, 2)praćenje prevoza i isporuke predmeta krivičnog djela, 3) snimanje

[11] European Union Agency for Criminal Justice Cooperation, https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/instruments/special-investigative-measures, pristup. 10.08.2023.

[12] Škulić M. (2015). *Organizovani kriminalitet*, Službeni galsnik, Beograd, str.480.

[13] Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore, Sl. List CG br. 57/09 i 49/10.

[14] Škulić M. (2009). *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, OSCE, Podgorica str.482

[15] Simović M. Šikman M. (2018). Krivičnoprocesne radnje u suzbijanju teških oblika kriminaliteta, *Revija za kriminologiju i krivično pravo* 56(1),9-23 str. 9.

razgovora uz prethodno informisanje i saglasnost jednog od učesnika razgovora, 4) angažovanje prikrivenog isljednika i saradnika. Krivična djela za koja se može izreći kazna zatvora u trajanju od 10 godina ili teža kazna, zatim krivična djela sa elementima organizovanog kriminaliteta, krivična djela sa elementima korupcije, teža krivična djela klasičnog kriminaliteta i krivična djela protiv bezbjednosti računarskih podataka su inkriminacije za koje se mogu odrediti mjere tajnog nadzora shodno crnogorskom ZKP.

Važeći Zakonik o krivičnom postupku CG[16] predviđa 10 mjera tajnog nadzora: 1) tajni nadzor i snimanje telefonskih razgovora i drugih komunikacija na daljinu; 2) presrijetanje, prikupljanje i snimanje računarskih podataka; 3) ulazak u prostorije radi tajnog fotografisanja i video i audio snimanja u prostorijama; 4) tajno praćenje i video i audio snimanje lica i predmeta 5) simulirana kupovina predmeta ili lica i simulirano davanje i primanje mita; 6) pružanje simuliranih poslovnih usluga ili sklapanje simuliranih pravnih poslova; 7) osnivanje fiktivnog privrednog društva; 8) praćenje prevoza i isporuke predmeta krivičnog djela; 9) snimanje razgovora uz prethodno informisanje i saglasnost jednog od učesnika razgovora; 10) angažovanje prikrivenog isljednika i saradnika). U odnosu na rješenja iz 2009. godine uvedene su četiri nove mjere a neke od postojećih su preformulisane u skladu sa novim trendovima u oblasti suzbijanja kriminaliteta. Odlukom Ustavnog suda iz februara 2018. godine stavljene su van snage odredbe člana 157 stav 2 kojima je ukinuto ovlašćenje državnog tužioca da određuje jedan broj mjera o čemu će biti više riječi u nastavku izlaganja.

Ukoliko vršimo poređenje ZKP Crne Gore sa ZKP Srbije vidjećemo da u Srbiji posebne dokazne radnje pretežno određuje sud ali i javni tužilac. Tako radnju tajni nadzor komunikacija na obrazloženi predlog javnog tužioca naredbom određuje sud, dok tajno praćenje i snimanje na predlog javnog tužioca naredbom određuje sudija za prethodni postupak. Isti je slučaj sa određivanjem radnji simulovani poslovi i računarsko pretraživanje podataka. Prikrivenog islednika određuje sudija za prethodni postupak obrazloženom naredbom na predlog javnog tužioca. Od svih posebnih dokaznih radnji samo kontrolisanu isporuku naredbom određuje Republički javni tužilac, odnosno Javni tužilac posebne nadležnosti.[17]

Posebne dokazne radnje poznaje Zakon o kaznenom postupku Hrvatske i one se u bitnom ne razlikuju od rješenja u crnogorskom zakonodavstvu osim u tome što u katalogu ovih radnji nijesu propisane mjere osnivanje fiktivnog privrednog društva i snimanje razgovora uz prethodno informisanje i saglasnost

[16] Zakonik o krivičnom postupku ("Službeni list Crne Gore", br. 057/09 od 18.08.2009, 049/10 od 13.08.2010, 047/14 od 07.11.2014, 002/15 od 16.01.2015, 035/15 od 07.07.2015, 058/15 od 09.10.2015, 028/18 od 27.04.2018.

[17] Zakonik o krivičnom postupku, Sl. glasnik RS, br. 72/2011, 27/2021 I 62/20219 čl.161-187.

jednog od učesnika razgovora. Ove radnje određuje sud uz izuzetak postojanja opasnosti od odlaganja u kojim slučajevima državni tužilac koji ima razlog da vjeruje da na vrijeme ne može pribaviti nalog suda usljed čega može na vrijeme od 24 časa izdati naredbu za određivanje jednog broja mjera. Državni tužilac ne može izdati nalog za presrijetanje, prikupljanje i snimanje računarskih podataka i ulazak u prostorije radi vršenja nadzora i tehničkog snimanja prostorija. Ukoliko posebna dokazna radnja podrazumijeva ulazak u stan onda se radnja određuje isključivo po nalogu suda koji je dužan voditi računa o srazmjernom ograničenju prava na nepovredivost ličnog i porodičnog života.[18]

Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske u članu 34 stav 2 propisuje sedam posebnih istražnih radnji (nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija; pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka; nadzor i tehničko snimanje prostorija; tajno praćenje i tehničko snimanje lica, transportnih sredstava i predmeta koji su u vezi sa njima; korišćenje prikrivenih istražilaca i informatora; simulovani i kontrolisani otkup predmeta i sumulovano davanje potkupnine i nadzirani prevoz i isporuka predmeta). U odnosu na rješenja u crnogorskom zakonodavstvu vidimo određene terminološke razlike, kao i sažetiji pristup u formulaciji i objedinjavanje pojednih mjera tajnog nadzora.[19]

U Francuskom zakonodavstvu propisane su sljedeće mjere tajnog nadzora: 1) nadzirana isporuka predmeta krivičnog djela, 2) simulovano sklapanje poslova, 3) simulovani otkup predmeta, 4) simulovano davanje potkupnine, 5) korišćenje prikrivenog isljednika, 6) zaplijena poštanskih pošiljki, 7) elektronski nadzor komunikaicja, 8) policijska prismotra i dugoročni nadzor 9) kompjutersko sravnjivanje podataka. Mjere primarno naređuje sud uz izuzetak koji se odnosi na nadzor i praćenje lica koje odobrava policija.[20]

Njemačko krivično procesno zakonodavstvo predviđa sedam mjera tajnog nadzora: 1) prikriveni isljednik, 2) policijska prismotra, 3) nadzirana isporuka predmeta krivičnog djela, 4) audio i video snimanje bez znanja lica koje je predmet obrade, 5) nadzor nad telekomunikacijama, 6) oduzimanje poštanskih pošiljki, 7) kompjutersko sravnjivanje podataka. Naloge za implementaciju posebnihj dokaznih tehnika izdaje nadležni sud.[21]

Kolijevka prikrivenih metoda suzbijanja teških oblika kriminaliteta SAD predviđa sljedeće posebne dokazne radnje: 1) računarsko sravnjivanje podataka, 2) korišćenje prikrivenih isljednika i pouzdanika, 3) policijsku

[18] Zakon o kaznenom postupku Hrvatske NN do 80/22.152/08

[19] Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, „Sl glasnik RS“ 53/2012,91/2017,66/2018 i 1572021.

[20] Frase, R. (2007). *Criminal Procedure A Worlodwide Study: France*. U. Mack R.L. (2007). Comparative Criminal Procedure, William S. Hein-Buffalo.

[21] Huber B. (2008). *Criminal Procedure in Europa: Germany*. Freinburg: Max Planck-Instutut.

prismotru, 4) nadzor nad komunikacijama, 5) nadzor uz upotrebu audio video snimanja, 6) sumulovano davanje potkupnine, 7) nadzirani prevoz i isporuka predmeta krivičnog djela. Sve mjere osim prismotre koja se vršu u okviru polcijskih aktivnosti realizuju se na osnovu naredbe nadležnog suda.[22]

Preliminarna analiza kataloga mjera tajnog nadzora, krivičnih djela za koja se propisuju i nadležnosti za njihovo određivanje pokazuje da ne postoje suštinske razlike između pravnih sistema, odnosno da minimalne razlike postoje u denotaciji a ne u konotaciji ukoliko ih analiziramo iz ugla teorije značenja.

KOLIZIJA SA ODREDBAMA CRNOGORSKOG USTAVA

Odlukom Ustavnog suda Crne Gore U-I br. 5/13, od 25. 02. 2018. godine[23] ukinuta je odredba člana 159 stav 1 Zakonika o krivičnom postupku CG u dijelu koji glasi. "Mjere iz člana 157 stav 2 Zakonika , na obrazloženi predlog ovlašćenog policijskog službenika ili po službenoj dužnosti, pisanom naredbom određuje državni tužilac." Naznačeno je da odredba prestaje da važi danom njenog objavljivanja. Princip supremacije Ustava CG izražen je odredbama prema kojima svi propisi i opšti akti moraju biti u saglasnosti sa najvišim pravnim aktom. Ustavni sud je utvrdio da osporena odredba člana 159 stav 1 ZKP nije u saglasnosti sa odredbama člana 42. stav 2 Ustava CG i člana 8 stav 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Relevantna ustavna odredba iz citiranog člana glasi "Niko ne može bez odluke suda ući u stan ili druge prostorije protiv volje njegovog držaoca i u njima vršiti pretres" U Članu 8 EKOLJP propisano je da svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, stana i prepiske a javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava. Od ovog pravila su predviđeni izuzeci ako je takvo miješanje predviđeno zakonom ili ako je neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti, javne bezbjednosti, ekonomske dobrobiti države, sprječavanja nereda i zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih. U obrazloženju odluke US navedeno je da propisivanje osporenim djelom citiranog člana da mjeru koja se odnosi na snimanje razgovora uz prethodno informisanje i saglasnost jednog od učesnika razgovora pisanom naredbom određuje državni tužilac iako ima legitiman cilj a to je sprječavanje nereda i kriminaliteta nije u saglasnosti sa načelom sudskog nadzora iz odredbe člana 42 stav 2 UCG. Upravo je ovom odredbom garantovana nepovredivost komunikacija od kojih se može odstupiti samo na osnovu odluke suda radi

[22] Slobogin C. (2002*). Criminal Procedure: Regulation of Police Investigation: Legal Historical, Empirical and Comparative Materials,* Los Angeles

[23] Odluka Ustavnog suda Crne Gore U-I br. 5/13, od 25. februara 2018. godine ("Službeni list Crne Gore", br. 028/18 od 27.04.2018)

vođenja krivičnog postupka i iz razloga bezbjednosti države. Garancija prava na tajnost ne znači apsolutnu zabranu tajnog prikupljanja podataka već se radi o uspostavljanju ravnoteže između interesa bezbjednosti i zaštite pojedinca od nedopuštenog miješanja u njegov privatni život. U spornom predmetu zakonodavac je pitanje organa koji je ovlašćen za odobravanje odstupanja od tajnosti nepovredivosti telefonskih razgovora uredio na način koji nije su saglasnosti sa ustavnim odredbama. Prema Ustavu CG kao što smo vidjeli samo sud može dozvoliti odstupanje od načela nepovredivosti tajnosti pisama, telefonskih razgovora i slično a ne bilo koji drugi državni ugran uključujući i Državno tužilaštvo i ta materija ne može biti predmet zakonskog uređivanja. U tom smislu zakonodavac je postupio suprotno ustavnim odredbama kada je ovlašćenje suda za odobravanje primjene mjere prenio na državnog tužioca. Na taj način je zakonodavac prekoračio svoja ovlašćenja i povrijedio načelo nepovredivosti komunikacija shodno citiranim odredbama UCG i EKKOLJP kojima je garantovano pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, stana i prepiske. Prema mišljenju najviše sudske instance u pitanju je povreda načela jedinstva pravnog poretka koje podrazumijeva međusobnu usklađenost svih pravnih propisa u državi[24].

PROBLEMI U PRAKSI

Kontrolisana isporuka kao jedna od posebnih istražnih tehnika podrazumijeva policijsku opservaciju nelegalnih pošiljki sa odloženom intervencijom u cilju otkrivanja neposrednih učinilaca, oragnizatora i naručilaca krivičnih djela. Pošiljke kokaina iz Južne Amerike dopremaju se u luku Bar najčešće skrivene u kontejnerima sa južnim voćem. U poslednjih deset godina primat u ovoj kriminalnoj aktivnosti preuzeli su internacionalno moćni "Škaljarski" i "Kavački" klan iz Kotora a njihovi obračuni odnijeli su veliki broj pretežno mladih života u surovim likvidacijama i spirali nasilja koja i danas traje. Ova dva kriminalna klana bila su u dužem periodu jedna kriminalna organizacija koja se pretežno bavila neovlašćenom proizvodnjom i prodajom droge na međunarodnom nivou. Kotor je primorski grad i jedan broj pomoraca su vođe ovih kriminalnih organizacija uspjeli da pridobiju za vršenje kriminalnih aktivnosti pretežno vezanih za zloupotrebu droge. U kriminalnoj organizaciji došlo je do disolucije 2014. godine kada je u Valensiji nestalo oko

[24] U-I br.5/13 od 26. februara 2018.

300 kg kokaina i od tada je u kriminalnim sukobima lišeno života više stotina osoba.[25]

U ponovljenom suđenju u Višem sudu u Podgorici B. K. i M. K. su oslobođeni optužbe za krivično djelo neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga iz člana 300 KZ CG, zbog nedostatka dokaza. Apelacioni sud je prethodno ukinuo oslobađajuću presudu Višeg suda i predmet vratio na ponovno suđenje. Ova lica su optužena da su kao saizvršioci krijumčarili 1,206 tona kokaina u Južne Amerike u Crnu Goru. Lica su lišena slobode 26. avgusta 2021. godine nakon što je policija u njihovim poslovnim prostorijama u blizini Podgorice pronašla opojnu drogu. Okrivljeni su pred nadležnim organima tvrdili da nemaju dodirnih tačaka sa pronađenom drogom. Do zaplene droge je došlo na osnovu operativnih informacija Ujedinjenog Kraljevstva. Sredinom 2021. godine dvije države su potpisale memorandum o razumijevanju u cilju suzbijanja krijumčarenja droge i drugih nedozvoljenih roba na garnici i u tranzitu ka EU i Velikoj Britaniji. Droga je bila zapakovana u pošiljkama banana što je ustaljeni modus operandi nosilaca kriminalnih aktivnosti kada je zloupotreba droge u pitanju.

Iste godine je pronađeno 500 kg kokaina u poslovnim prostorijama trgovačkog lanca "Voli" koji je dopremljen u paketima banana iz Ekvadora. Tom prilikom je lišen slobode špediter Đ. D. zbog postojanja osnova sumnje da je član međunarodne kriminalne organizacije. Apelacioni sud je potvrdio odluku da se protiv ovog lica obustavi krivični postupak usljed nedostatka dokaza.

Sredinom 2018. godine carinici su u luci Bar tokom redovne kontrole u kontejnerima sa bananama iz Ekvadora pronašli veliku količinu kokaina nepoznatog vlasnika. Slična situacija je i sa drugim vrstama droge a naročito heroinom i marihuanom budući da su zaplijenjene velike količine a usljed nemogućnosti da se primijeni neka od mjera tajnog nadzora niko nije procesuiran.

Rezultati u borbi protiv zloupotrebe droga ne mogu izostati ukoliko se dosljedno primjenjuju posebne dokazne radnje. Kao pozitivan primjer može poslužiti međunarodna akcija kodnog naziva "Port" kada je zaplijenjeno oko 450 kg. kokaina. Kokain se nalazio u lucu Bar skriven u džakovima vještačkog đubriva. Tom prilikom je albanska policija prihvatila predlog crnogorske policije da se primijeni kontrolisana isporuka, kako bi se došlo do vlasnika i naručilaca droge. Više mjeseci je policija u zasjedi čekala da naručilac dođe po drogu i izvrši prevoz do krajnjeg odredišta. Učinioci su zatečeni na djelu a osim

[25] Jovanović A. Rakočević V. (2021). The Connections Among Drug Trafficing, Money Laundering, and Aggravated Murder – A Case Study of Montenegro, *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. Ljubljana 72/2021/4, 350–363.

zaplene droge lišeno je slobode 10 osoba u Albaniji zbog sumnje da su izvršile krivična djela stvaranje kriminalne organizacije i neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga.

PREDLOZI *DE LEGE FERENDA*

Bilo je neophodno u najkraćem roku izmijeniti pojedine odredbe članova 159, 160 i 161 ZKP CG. Član 159 se još početkom 2018. godine morao izmijeniti u dijelu nadležnosti za određvanje mjera tajnog nadzora. Sadržaj stava 1 morao je da glasi : "Mjere iz člana 157 st. 1 i 2 ZKP pisanom naredbom određuje sudija za istragu na obrazloženi predlog državnog tužioca". U stavu 4 došlo bi do izmene na način da ukoliko se pisana naredba ne može izdati na vrijeme, a postoji opasnost od odlaganja, prezimanje mjera iz člana 157 Zakonika može započeti na osnovu usmene naredbe sudije za istragu. U stavu 5 došlo bi do izmene na način što bi odredba gasila: "Na osnovu naredbe sudije za istragu mjere iz člana 157 stav 1 i 2 mogu trajati do četiri mjeseca. U dijelu vezanom za pravno nevaljane dokaze odredba člana 161 stav 1 glasila bi: "Ako je prilikom preduzimanja mjera iz člana 157 ZKP postupljeno suprotno odredbama ovog propisa ili naredbi sudije za istragu sudska odluka se ne može zasnivati na prikupljenim podacima".

Brisanjem dijela citiranog člana nije određeno ko naređuje mjere tajnog nadzora simulirana kupovina predmeta ili lica i simulirano davanje i primanje mita, pružanje simuliranih poslovnih usluga i sklapanje simuliranih pravnih poslova, osnivanje fiktivnog privrednog društva, praćenje prevoza i isporuke predmeta krivičnog djela, snimanje razgovora uz prethodno informisanje i saglasnost jednog od učesnika razgovora i angažovanje prikrivenog isljednika i saradnika. Borba pritiv kriminaliteta ne može da čeka i ona je danas nezamisliva bez primjene specijalnih istražnih tehnika. Na to državu obavezuju međunarodni dokumenti koje je ratifikovala. Prosto je nezamislivo da oficijelne strukture četiri godine nijesu našle za shodno da izvrše izmjene Zakonika o krivičnom postupku u cilju usklađivanja sa citiranom odlukom Ustavnog suda. Skupština Crne Gore je tek 29. decembra 2021. godine usvojila Zakon o izmjenama ZKP kojim je iz člana 159, 160 i 161 brisala riječi državni tužilac.[26] Zakon je stupio na snagu početkom 2022. godine

[26] Zakon o izmjenama Zakonika o krivičnom postupku Službeni list CG br. 145/2021.

ZAKLJUČAK

Sve mjere tajnog nadzora moraju shodno crnogorskom pravnom poretku biti određene od strane nadležnog suda. Na taj način se stvara normativna osnova za efikasniju borbu protiv teških oblika organizovanog kriminaliteta i korupcije koja treba da sadrži integralnu listu specijalnih istražnih tehnika, odnosno mjera tajnog nadzora. Primjena ovih tehnika iziskuje precizno normiranje uz poštovanje načela legalnosti i legitimnosti. Dokazi obezbijeđeni korišćenjem specijalnih istražnih tehnika mogu se koristuti u krivičnom postupku samo ako se implementiraju na pravno valjan način determinisan sudskom naredbom. Treba istaći da se sudska odluka ne može fundirati na dokazima pribavljenim povredom ljudskih prava i sloboda propisanih najvišim pravnim aktima.

LITERATURA

1. Cecily R. (2020). *The Creation of a Review Mechanism for the UN Convention Against Transnational Organized Crime and Its Protocols*, American Journal of International Law , Volume 114 , Issue 1 , January 2020 , pp. 51 – 67 DOI: https://doi.org/10.1017/ajil.2019.71
2. Frase, R. (2007). *Criminal Procedure A Worlodwide Study: France*. U. Mack R.L. (2007). Comparative Criminal Procedure, William S. Hein-Buffalo.
3. Gurule J. (1998). *The 1988 U.N. Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances –A Ten Year Perspective*: Is International Cooperation Merely Illusory? Fordham International Law Journal Volume 22, Issue 1 1998 Article 2.
4. Huber B. (2008). *Criminal Procedure in Europa: Germany*. Freinburg: Max Planck-Instutut.
5. Jovanović A. Rakočević V. (2021). *The Connections Among Drug Trafficing, Money Laundering, and Aggravated Murder – A Case Study of Montenegro*, Revija za kriminalistiko in kriminologijo. Ljubljana 72/2021/4.
6. Lukić T. (2011). *Dokazne radnje u krivičnom postupku*, Pravni fakultet Univerziteta u Novom sadu, Novi Sad.
7. Rakočević V. (2014) *Krivična djela sa elementima organizovanog kriminaliteta-specijalne istražne tehnike*, Podgorica, 2014.
8. Simović M. Šikman M. (2018). *Krivičnoprocesne radnje u suzbijanju teških oblika kriminaliteta,* Revija za kriminologiju i krivično pravo 56(1),9-23.

9. Škulić M. (2009), *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, OSCE, Podgorica.
10. Škulić M. (2015). *Organizovani kriminalitet*, Službeni glasnik, Beograd.
11. Slobogin C. (2002*). Criminal Procedure: Regulation of Police Investigation: Legal Historical, Empirical and Comparative Materials*, Los Angeles.
12. *Criminal law convention on corruption Council of Europe* (1999) Strasbourg.
13. *European Union Agency for Criminal Justice Cooperation*, https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/instruments/special-investigative-measures, pristup. 10.08.2023.
14. *Odluka Ustavnog suda Crne Gore U-I br. 5/13, od 25. februara 2018. godine* ("Službeni list Crne Gore", br. 028/18 od 27.04.2018).
15. United nations convention against corruption,(2003). United Nations, New York, (*Zakon o potvrđivanju Konvencije UN protiv korupcije,* (Sl. list SCG-Međunarodni ugovori, br. 12/2005.
16. *United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances*, 1988. *(Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonite proizvodnje opojnih droga i psihotropnih supstanci*),"Sl.list SRJ-medjunarodni ugovori", br.14/90.
17. *United Nations Convention Against Transnational Organized Crime*, (*Zakon o potvrđivanju Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta*), Sl. list SRJ, br. 6/21.
18. *Zakon o izmjenama Zakonika o krivičnom postupku CG*, Službeni list CG br. 145/2021.
19. *Zakon o kaznenom postupku Hrvatske* NN do 80/22.152/08.
20. *Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske*, „Sl glasnik RS" 53/2012,91/2017,66/2018 i 1572021.
21. *Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore* ("Službeni list Crne Gore", br. 057/09 od 18.08.2009, 049/10 od 13.08.2010, 047/14 od 07.11.2014, 002/15 od 16.01.2015, 035/15 od 07.07.2015, 058/15 od 09.10.2015, 028/18 od 27.04.2018.
22. *Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore,* Sl. list CG br. 57/09 i 49/10.
23. *Zakonik o krivičnom postupku Srbije,* Sl. glasnik RS, br. 72/2011, 27/2021 I 62/20219 čl.161-187.

SECRET SURVEILLANCE MEASURES IN THE MONTENEGRO CRIMINAL LEGISLATION - COLLISION WITH CONSTITUTIONAL PROVISIONS AND PROBLEMS IN IMPLEMENTATION

Prof. dr Velimir Rakočević[27]
Assistant professor Aleksandra Rakočević[28]

Abstract: In order to detect the most serious forms of criminality, modern countries have prescribed special investigative methods in their criminal legislation, which significantly improved the legal framework for prosecuting and punishing perpetrators of criminal activities. Until 2018, the Montenegrin Code of Criminal Procedure stipulated that measures such as secret surveillance of communications, secret photography and visual recording, and secret monitoring and technical recording of persons and objects which were determined by a written order by the investigating judge at the reasoned proposal of the state prosecutor, while measures such as simulated purchase of items and persons or simulated receiving and giving of bribes, monitoring of transportation and delivery of criminal items, engagement of undercover investigators and collaborators, etc. based on the reasoned proposal of the police, the state prosecutor determines in a written order. The Constitutional Court of Montenegro in decision U-I no. 5/13 from 26.02..2018. repealed the provision of Article 159, paragraph 1 of the CPC, in the part that claims: "measures from Article 157, paragraph 2 of this Code, on the reasoned proposal of an authorized police officer or ex officio, are determined by a written order of the state prosecutor." The Constitutional Court found that the legislator acted contrary to the Constitution when he authorized the state prosecutor to authorize, by written order, the taking of certain measures that deviate from the constitutional principle from Article 42 paragraph 2, which means that the court ex constitutionem is expressly designated as the only authority that can approve the taking of the indicated measures, because of which there was a violation of the principles of rule of law, separation of powers and compliance with legal regulations.

By canceling the disputed provisions of the CPC, the highest court in the country did not find it appropriate to solve the problem integrally, nor did the legislature, there was already a legal gap. As a result, some of the key measures envisaged for a more effective fight against organized crime cannot

[27] Professor at the Faculty of law, University of Montenegro. July 13, no.2.20000 Podgorica, Montenegro, tel.: +38269385268, e-mail: veljorakocevic@yahoo.com
[28] Judge of the basic court in Podgorica- professor at the College of professional studies for criminology and security in Niš, July 13, no.1.20000 Podgorica, tel.:+38267350772, e-mail: aleksandrajovanovic417@gmail.com

be applied in practice. The consequence of this is, among other things, the evasion of justice by the perpetrators of criminal offenses in the field of drug abuse when several tons of cocaine were seized on Montenegrin territory, and due to the lack of a legal basis for the application of primarily controlled delivery, the defendants were acquitted of drug smuggling charges.

Keywords: secret surveillance measures, organized crime, collision, application

Izvorni naučni rad

IZAZIVANJE MRŽNJE U KRIVIČNOM PRAVU[1] -MEĐUNARODNI STANDARDI I PRAVO SRBIJE-

Prof. dr Jovašević Dragan[2]
Niš, Republika Srbija

Apstrakt: Na bazi međunarodnih standarda u savremenom krivičnom zakonodavstvu, pa tako i u pravu Srbije je predviđena krivična odgovornost i kažnjivost za izazivanje ili raspirivanje mržnje, koja je zasnovana na bilo kom oblliku diskriminacije. Mržnja predstavlja posebnu vrstu negativne, nemoralne pobude koja motiviše učinioca na izvršenje nekog krivičnog dela. Kada se u osnovi mržnje nalazi bilo koji oblik diskriminacije, tada izvršeno krivično delo dobija teži oblik ispoljavanja, koji povlači veći stepen krivične odgovornosti, pa time i strožije kažnjavanje. Upravo o izazivanju nacionalne, rasne ili verske mržnje u pozitivnom krivičnom zakonodavstvu Srbije i država regiona govori ovaj rad.

Ključne reči: izazivanje, mržnja, diskriminacija, krivično delo, zakon, odgovornost, krivične sankcije

UVOD

"Propaganda mržnje" se u domaćem krivičnom pravu javlja u različitim i specifičnim oblicima ispoljavanja. Kao jedan od takvih oblika ispoljavanja javlja se krivično delo predviđeno u Krivičnom zakoniku Republike Srbije[3], u glavi dvadesetosmoj: "Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije" (član 317.) pod nazivom: "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti". Na ovaj način su postavljena pravila za utvrđivanje krivične odgovornosti i kažnjivosti za izazivanje, raspirivanje ili širenje mržnje i netrpeljivosti koja je zasnovana na nacionalnim, rasnim ili verskim razlikama. Ovo krivično delo, zapravo, predstavlja temelj za pojačanu krivičnopravnu zaštitu zabrane izazivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje ili

[1] Rad je nastao kao rezultat finansiranja od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS prema ugovoru broj 451-03-68/2022-14/200120.
[2] Redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Nišu, Republika Srbija, email:jovas@prafak.ni.ac.rs
[3] Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

netrpeljivosti, koja je garantovana međunarodnim standardima, ali i domaćim ustavnim principima.

Naime, Ustav Republike Srbije[4] u članu 21.proklamuje načelo: "Zabrana diskriminacije". Prema ovom ustavnom načelu zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. U okviru "Ljudskih prava i sloboda" je u odredbi člana 49. Ustava proklamovana: "Zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje".

To znači da je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti. Poslednje odsutno sredstvo – *ultima ratio* – zaštite ovog ustavnog načela predstavlja njegova krivičnopravna zaštita kroz propisivanje krivičnog dela pod nazivom: "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti" (član 317. KZ). Pri tome sam Krivični zakonik Srbije izričito određuje (član 54a. KZ) da je krivično delo učinjeno iz mržnje "zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica".

MRŽNJA KAO OBLIK ISPOLJAVANJA DISKRIMINACIJE

U sistemu obezbeđenja i zaštite univerzalnih, opštepriznatih, civilizacijskih, osnovnih ljudskih sloboda i prava od aktivnosti pojedinaca ili grupa koji su motivisani mržnjom poseban značaj imaju međunarodni standardi koji garantuju opšti princip "zabrane diskriminacije". U njegovoj osnovi se nalazi potreba sprečavanja/suzbijanja dela kojima se izaziva ili podstiče mržnja po bilo kom osnovu ili kriterijumu.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.) proklamuje princip da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću, pa stoga treba da postupaju jedni prema drugima u duhu bratstva (član 1.). Već je u članu 2. Univerzalne deklaracije potvrđen princip da svakom licu pripadaju sva, Deklaracijom konstituisana, prava i slobode "bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti. Konačno, Deklaracija u odredbi člana 7.naglašava da su "svi pred zakonom jednaki i imaju pravo bez ikakve razlike na podjednaku zaštitu zakona. Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv

[4] Službeni glasnik Republike Srbije br. 98/2006 i 115/2021.

bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i protiv svakog podsticanja na ovakvu diskriminaciju".

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima[5] (1966.) takođe konstatuje da su "sva lica jednaka pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zakonsku zaštitu (član 26.). Zakon treba da zabrani svaku diskriminaciju i da garantuje svim licima jednaku i delotvornu zaštitu protiv diskriminacije bilo na osnovu rase, boje kože, pola, jezika, vere, političkog i drugog mišljenja, nacionalnog i društvenog porekla, imovine, roda ili bilo koje druge okolnosti. U odredbi člana 20.zabranjeno je "svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje".

Konačno, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda[6] (1950.) godine u prvom delu pod nazivom: "Prava i slobode" u članu 14.proklamuje princip "Zabrane diskriminacije". "Uživanje prava i sloboda predviđenih u Konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status".

Na bazi navedenih međunarodnih standarda Ustav Republike Srbije (2006.) u članu 21.proklamuje načelo: "Zabrana diskriminacije" prema kome su svi jednaki pred Ustavom i zakonom. Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije. Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Pri tome se ne smatraju diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima. U okviru "Ljudskih prava i sloboda" je u odredbi člana 49.Ustava proklamovana: "Zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje". Prema ovom rešenju je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti. Upravo je ova ustavna odredba temelj za inkriminaciju posmatranog krivičnog dela.

[5] Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori br. 7/71.

[6] Službeni list Srbije i Crne Gore - Međunarodni ugovori br. 9/2003, 5/2005 i /2005 i Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori br. 12/2010 i 10/2015.

MRŽNJA U KRIVIČNOM PRAVU

Mržnja, inače, predstavlja posebnu vrstu difamne, negativne, bezčasteće pobude učinioca kojom se rukovodio prilikom izvršenja krivičnog dela[7]. Ona ukazuje na negativne karakterne crte njegove psihološke ličnosti[8]. Zbog takvog njenog značaja, mržnju na poseban i specifičan način poznaje i pozitivno krivično zakonodavstvo, kako Srbije, tako i država regiona. Ona se javlja, manifestuje na dva načina.

Na prvom mestu, mržnja, odnosno njeno stvaranje, izazivanje, raspirivanje, rasplamsavanje, podupiranje predstavlja konstitutivni elemenat posebnog krivičnog dela. To delo poznaje Krivični zakonik Srbije[9], među "političkim" krivičnim delima, u glavi dvadesetosmoj koja nosi naziv: "Krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije" (član 317. KZ). Ono nosi naziv: "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti". Na ovaj način je obezbeđena pojačana krivičnopravna zaštita ustavnog načela zabrane izazivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti.

S druge strane, Krivični zakonik Srbije među okolnostima koje sud uzima u obzir prilikom odmeravanja kazne učiniocu konkretnog krivičnog dela, u okviru "otežavajućih" okolnosti (član 54a.KZ) izričito navodi "mržnju" kao posebnu vrstu pobude[10]. Tako je ovom zakonskom odredbom određeno da je krivično delo učinjeno iz mržnje ako je njegova radnja izvršenja preduzeta od strane učinioca zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica. U svakom slučaju mržnja predstavlja poseban, izrazito visok stepen svesne i voljne upravljenosti učinioca[11] na ostvarenje krivičnopravne relevantne posledice u spoljnom svetu, bez obzira da li je ona praćena drugim psihološkim elementima, među kojima posebnu ulogu i značaj imaju: pobuda, namera, cilj i motiv[12].

Na sličan način pojam mržnje određuju i druga krivična zakonodavstva država u regionu.

---

[7] Grozdanić, V., Škorić, M., 2009, *Uvod u kazneno pravo. Opći dio*. Pravni fakultet. Rijeka, str.117.

[8] Selinšek, Lj., 2007, *Kazensko pravo. Splošni del in osnove posebnega dela.* GV Založba. Ljubljana, str.207

[9] Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

[10] Babić, M., Marković, I., 2008, *Krivično pravo. Opšti dio.* Pravni fakultet. Banja Luka, str.406.

[11] Novoselec, P., 2004, Opći dio kaznenog prava. *Pravni fakultet.* Zagreb, str.401.

[12] Radovanović, M., 1975, *Krivično pravo. Opšti deo.* Savremena administracija. Beograd, str.84-185.

Tako član 87.tačka 20. Kaznenog zakona Hrvatske[13] kao zločin iz mržnje određuje krivično delo koje je učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, veroispovesti, nacionalnog ili etničkog porekla, invaliditeta, pola, polnog opredeljenja ili rodnog identiteta drugog lica[14]. Takvo postupanje učinioca se, prema svim posmatranim zakonodavstvima, ceni kao otežavajuća (otegotna) okolnost prilikom odmeravanja kazne učiniocu konkretnog krivičnog dela, ako zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje.

Slično, Krivični zakonik Crne Gore[15] u članu 42a.predviđa da je krivično delo učinjeno iz mržnje prema drugom licu ako je preduzeto zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili veroispovesti ili zbog odsustva te pripadnosti, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Član 39.stav 5. Krivičnog zakonika Severne Makedonije[16] propisuje da sud prilikom odmeravanja kazne učiniocu krivičnog dela posebno razmatra da li je krivično delo učinjeno protiv lica, grupe lica ili imovine, posredno ili neposredno, zbog njihove pripadnosti određenom polu, rasi, boji kože, pripadnosti marginalizovanoj grupi, etničkoj pripadnosti, jeziku, državljanstvu, društvenom poreklu, veri ili uverenju, obrazovanju, političkom opredeljenju, ličnom ili društvenom statusu, mentalnom ili fizičkom invaliditetu, godinama starosti, bračnom ili vanbračnom statusu, imovinskom stanju, zdravstvenom stanju ili bilo kom drugom osnovu koji je predviđen zakonom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine[17] takođe u odredbi člana 2.tačka 11.definiše krivično delo iz mržnje kao svako krivično delo koje je učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica. Slično, Krivični zakon Brčko distrikta BIH[18] u članu 2.tačka 42.definiše mržnju kao pobudu za izvršenje krivičnog dela koja je u celini ili delimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porekla, jezika ili pisma, verskih

[13] Narodne novine Republike Hrvatske br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019 i 84/2021.

[14] Horvatić, Ž., 2003, *Kazneno pravo. Opći dio.* Pravni fakultet. Zagreb, str. 186-187.

[15] Službeni list Crne Gore br.70/2003, 13/2004, 47/2006, 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.

[16] Služben vesnik na Republika Makedonija br. 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 87/2007, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 226/2015, 97/2017, 170/2017 i 248/2018.

[17] *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br.36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014 i 75/2017.*

[18] *Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine br.19/2020.*

uverenja, rase, boje kože, pola, polne orijentacije, političkog ili drugog uverenja, socijalnog porekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina. I konačno, Krivični zakonik Republike Srpske[19] u članu 123.tačka 21.krivično delo iz mržnje određuje kao delo koje je izvršeno u potpunosti ili delimično zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, verskog uverenja, boje kože, pola ili seksualnog opredeljenja, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta nekog lica.

"IZAZIVANJE MRŽNJE" KAO KRIVIČNO DELO

Sistematika krivičnog dela

U sistemu političkih krivičnih dela u pravu Republike Srbije (krivičnih dela protiv ustavnog uređenja/poretka i bezbednosti države) posebnu ulogu, mesto, značaj, prirodu i karakteristike ima krivično delo iz člana 317. Krivičnog zakonika Srbije. Ono nosi naziv: "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti". Inače, u savremenom krivičnom zakonodavstvu država regiona (jugoistočne Evrope) ovo delo je poznato pod različitim nazivima. Takođe, ovo delo je sistematizovano, shodno grupnom zaštitnom objektu, u različitim grupama krivičnih dela. Tu se razlikuju tri grupe dela kao što su krivična dela protiv: a) javnog reda i mira, b) sloboda i prava čoveka i građanina i c) ustavnog uređenja (poretka) ili (države).

Tako je ovo krivično delo predviđeno u grupi dela protiv javnog reda i mira pod sledećim nazivima u: a) Kaznenom zakonu Hrvatske (član 325.) – "Javno podsticanje na nasilje i mržnju" i b) Krivičnom zakoniku Republike Srpske (član 359.) – "Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje".

U grupi krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina ovo krivično delo pod nazivom: "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti" predviđa Krivični zakon Bosne i Hercegovine (član 145a.)[20].

Ipak, ovo krivično delo je najčešće sistematizovano u grupi političkih krivičnih dela i to pod različitim nazivima kao što su: a) Krivični zakonik Srbije (član 317.) u grupi krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije - "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti", b) Krivični zakonik Crne Gore (član 370.) u grupi krivičnih dela protiv ustavnog uređenja i

[19] *Službeni glasnik Republike Srpske br. 64/2017, 104/2018, 15/2021 i 89/2021.*

[20] *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br.3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021.*

bezbednosti - “Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje”, c) Krivični zakonik Severne Makedonije (član 319.) u grupi krivičnih dela protiv države - “Podsticanje mržnje, razdora ili netrpeljivosti na nacionalnoj, rasnoj, verskoj ili drugoj diskriminatornoj osnovi”, d) Krivični zakon Federacije BIH (član 163.) u grupi krivičnih dela protiv ustavnog poretka Federacije - “Izazivanje narodnosne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti” i e) Krivični zakon Brčko distrikta BIH (član 160.) u grupi krivičnih dela protiv države - “Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti”.

Pojam krivičnog dela

Krivično delo “Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti” (član 317. KZ Srbije) se sastoji u izazivanju ili raspirivanju nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji[21]. Ovo je krivično delo danas u Srbiji određeno na identičan način kao i istoimeno krivično delo koje je ranije bilo predviđeno u članu 134. Krivičnog zakona SFR Jugoslavije[22] iz 1976.godine (koji je sa brojnim novelama bio u primeni do 1.januara 2006.godine kada je stupilo na snagu pozitivno krivično zakonodavstvo u Srbiji). Time je bila postavljena solidna zakonska osnova za sankcionisanje najtežih oblika napada, povrede ili ugrožavanja, međunacionalnih odnosa (odnosa između naroda i narodnosti) u tadašnjoj jugoslovenskoj državi[23].

Na sličan način postupaju i druga pozitivna krivična zakonodavstva država u regionu.

Krivično delo iz člana 325. KZ Hrvatske nosi naziv: “Javno poticanje na nasilje i mržnju”. Ovo delo čini lice koje putem štampe (tiska), radija, televizije, računarskog sistema ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način javno podstiče ili javnosti učini dostupnim letke, slike ili druge materijale kojima se poziva na nasilje ili mržnju koja je usmerena prema grupi (skupini) ljudi ili pripadniku grupe (skupine) zbog njihove rasne, verske, nacionalne ili etničke pripadnosti, porekla, boje kože, pola, polnog opredeljenja, rodnog identiteta, invaliditeta ili kakvih drugih osobina. Prema izričitoj zakonskoj odredbi KZ Hrvatske (stav 3.) i pokušaj ovog dela (dakle, njegovo umišljajno započinjanje) je kažnjiv.

Krivični zakonik Crne Gore ovo krivično delo naziva: “Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje” (član 370.). Ono se sastoji u javnom

[21] Đorđević, M., Đorđević, Đ., 2020, *Krivično pravo.* Projuris. Beograd, str.200.

[22] *Službeni list SFRJ br.44/1976, 36/1977, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/9045/90, 54/90 i Službeni list SRJ, br.35/92, 37/93, 24/94 i 61/2001.*

[23] Stojanović, Z., 2002, *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije.* Službeni list. Beograd, str.183

podsticanju na nasilje ili mržnju prema grupi ili članu grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, religije, porekla, državne ili nacionalne pripadnosti.

Krivični zakonik Severne Makedonije u članu 319.predviđa krivično delo: "Podsticanje mržnje, razdora ili netrpeljivosti na nacionalnoj, rasnoj, verskoj i drugoj diskriminatornoj osnovi". Prema ovom zakonskom opisu krivično delo se sastoji u direktnom (neposrednom) ili indirektnom (posrednom) izazivanju ili podsticanju mržnje, razdora ili netrpeljivosti na osnovu pola, rase, boje kože, pripadnosti marginalizovanoj grupi, etničke pripadnosti, jezika, državljanstva, društvenog porekla, veroispovesti, druge vrste uverenja, obrazovanje, politička opredeljenja, lični ili društveni status, mentalnog ili fizičkog invaliditeta, starosti, bračnog ili vanbračnog stanja, imovinskog stanja, zdravstvenog stanja ili po drugom osnovu predviđenom zakonom ili potvrđenim međunarodnim ugovorom prinudom, uznemiravanjem, ugrožavanjem bezbednosti, ismevanjem nacionalnih, etničkih, verskih i drugih simbola, paljenjem, uništavanjem ili na drugi način oštećenjem zastave Republike Severne Makedonije ili zastava drugih država, oštećenjem drugih predmeta, te skrnavljenjem spomenika, grobova ili na drugi diskriminatorski način.

S druge strane, krivično delo iz člana 145a. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine: "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti" se sastoji u javnom izazivanju ili raspirivanju nacionalne, rasne ili verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti među konstitutivnim narodima i ostalima, kao i drugima koji žive ili borave u Bosni i Hercegovini. Krivični zakon Federacije BIH takođe u članu 163.predviđa krivično delo: "Izazivanje narodnosne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti". Ovo se delo sastoji u javnom izazivanju ili raspaljivanju narodnosne, rasne ili verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Federaciji BIH. Identično zakonsko rešenje poznaje Krivični zakon Brčko distrikta BIH u odredbi člana 160. To je krivično delo: "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti" koje se sastoji u izazivanju ili raspirivanju nacionalne, rasne ili verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Brčko distriktu BIH.

Konačno, Krivični zakonik Republike Srpske u odredbi člana 359.predviđa krivično delo pod nazivom: "Javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje". Ovo se delo sastoji u javnom pozivanju, izazivanju, podsticanju ili činjenju dostupnim javnosti letaka, slika ili drugih materijala kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmerenu prema određenom licu ili grupama zbog njihove nacionalne, rasne, verske ili etničke pripadnosti, boje kože, pola, seksualnog opredeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porekla ili drugih osobina putem štampe, radija, televizije, kompjuterskog sistema ili društvene mreže, na javnom skupu ili javnom mestu ili na drugi način. Ovde je podstrekavanje u

vidu propagande predviđeno kao samostalno krivično delo zbog visokog stepena društvene opasnosti. Propaganda se odnosi na: a) nasilje i b) mržnju. Mržnju u smislu člana 123.tačka 21.čini delo koje je izvršeno u potpunosti ili delimično zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, verskog uvjerenja, boje kože, pola ili seksualnog opredeljenja, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta nekog lica.

Objekt krivičnog dela

Kao objekt zaštite kod ovih krivičnih dela, bez obzira na zakonsko rešenje kojim su ona predviđena, se javlja, ustavima pojedinih država garantovano načelo (princip) zabrane nacionalne, rasne ili verske diskriminacije koje je garantovano sistemom međunarodnih standarda (univerzalnog i regionalnog karaktera)[24]. Ili drugim rečima, kao objekt zaštite se može navesti javni red i mir, odnosno spokojstvo (osećanje) građana bez obzira na njihove razlike zbog nacionalne, rasne, verske ili etničke pripadnosti (boje kože, pola, seksualnog opredeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porekla ili drugih osobina).

No, u pravnoj teoriji se mogu naći i drugačija shvatanja prema kojima se kao objekt zaštite kod ovog krivičnog dela javlja nacionalna, rasna ili verska ravnopravnost i jednakost građana u Srbiji s obzirom da je ona, po ustavnim rešenjima, višenacionalna država[25]. Praktično, kroz ovu inkriminaciju je propisana krivična odgovornost i kažnjivost za propagandu, odnosno podstrekavanje (podsticanje) koje predstavlja samostalnu radnju izvšenja, a ne oblik saučesništva, zbog visoko ispoljene opasnosti i težine.

Radnja izvršenja krivičnog dela

Krivično delo: "Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti" (bez obzira na zakonsku sistematiku ili naziv) se, u suštini" javlja kao "podstrekavanje ili propaganda na mržnju". Radnja izvršenja krivičnog dela iz člana 317. KZ Srbije je, zapravo dvojako, alternativno određena. To su[26]: a) izazivanje – stvaranje, produkovanje, prouzrokovanje "začinjanje" mržnje i netrpeljivosti tamo gde ovakve pojave pre toga nisu bile prisutne ili b) raspirivanje – uvećanje, produbljivanje, raspaljivanje, pojačavanje, intenziviranje, razgrevanje, razvijanje, produbljivanje ili proširivanje već "izazvane, stvorene" mržnje i netrpeljivosti gde ovakve pojave

[24] Turković, K., et al., 20013, *Komentar Kaznenog zakona.* Narodne novine. Zagreb, str.4
[25] Jovašević, D., 2002, *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije.* Službeni glasnik. Beograd, str.272.
[26] Đorđević, M., Đorđević, Đ., 2020, *Krivično pravo.* Projuris. Beograd, str.200.

već postoje bilo kao latentno stanje, bilo kao stanje manjeg intenziteta, pa se ono sada raspaljuje.

Izazivanje i raspaljivanje (raspirivanje) znači da se, pre svega, utiče na emocije, ali delimično i na intelekt drugog (ili drugih) lica time što se stvara ili jača određeno osećanje ili stav prema nekom narodu ili etničkoj zajednici[27]. Iz ovako određenih radnji izvršenja proizilazi da se ovde radi o propagandi u vidu iznošenja ili pronošenja nečega (činjenica, ideja, sudova) radi pridobijanja pristalica za ostvarenje željenih ciljeva. Ovde se radi o specifičnom obliku propagande[28]. Delo je stoga svršenom samim momentom preduzimanja zakonom propisane radnje bez obzira da li su mržnja ili netrpeljivost zaista u konkretnom slučaju izazvani, odnosno uvećani[29]. Na sličan način postupaju i druga krivična zakonodavstva država u regionu u pogledu određivanja radnje izvršenja.

Kazneni zakon Hrvatske u članu 325.predviđa krivično delo: "Javno podsticanje na nasilje i mržnju". Ovde je, zapravo javna propaganda u obliku podstrekavanja predviđena kao samostalna radnja izvršenja. Propaganda je psihološka, svesna i voljna, misaona delatnost uticanja na volju (odluku) drugog lica ili drugih lica u smislu stvaranja nove ili učvršćivanja postojeće, nedovoljno čvrste, kolebljive odluke. Delo je u ovom obliku svršeno samim momentom preduzimanja radnje podsticanja (podstrekavanja) bez obzira da li je ono bilo uspešno, odnosno bez obzira da li je ono dovelo do odluke kod postrekavanog lica ili ne. Za postojanje dela je bitno da se propaganda preduzima javno - na mestu, na način i pod okolnostima da propagirane ideje mogu biti saznate od strane drugih, individualno neodređenih lica, te da oni razumeju njenu sadržinu i smisao[30].

Krivično delo u ovom obliku postoji ako se propaganda odnosi na dvojaku posledicu: a) na izazivanje nasilja – preduzimanje delatnosti napada upotrebom sile ili pretnje na život ili telesni integritet drugog lica i b) izazivanje mržnje. Samim zakonom je određeno da je "zločin iz mržnje" krivično delo koje je učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, veroispovesti, nacionalnog ili etničkog porekla, invaliditeta, spola, polnog opredeljenja ili rodnog identiteta drugog lica.

Krivični zakonik Crne Gore (član 370.) kao radnju izvršenja ovog krivičnog dela određuje podsticanje. To je psihološka delatnost podstrekavanja,

---

[27] Čejović, B., Miladinović, V., 1995, *Krivično pravo. Posebni deo.* SKC. Beograd, str.27.

[28] Radovanović, M., Đorđević, M., 1977, *Krivično pravo. Posebni deo.* Savremena administracija. Beograd, str.24.

[29] Stojanović, Z., Perić, O., 2000, *Krivično pravo. Posebni deo*. Službeni glasnik. Beograd, str.33.

[30] Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P., 2007, *Komentar Kaznenog zakona.* Narodne novine. Zagreb, str.468-469.

stvaranja nove ili učvršćivanja postojeće, nedovoljno čvrste, kolebljive, odluke. Radnja je svršena samim momentom uticanja na volju (odluku) drugog ili drugih lica u smislu donošenja određene odluke ili odluke sa određenom sadržinom čega ne bi bilo bez radnje podstrekavanja[31].

Za postojanje krivičnog dela u ovom zakonskom opisu, je bitno da se radnja izvršenja preduzima[32]: a) na određeni način – javno i b) sa određenim ciljem - na nasilje ili mržnju prema grupi ili članu grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, religije, porekla, državne ili nacionalne pripadnosti. Pojam mržnje određuje član 42a. KZ. Prema ovom zakonskom rešenju ako je krivično delo učinjeno iz mržnje prema drugom licu zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili veroispovesti ili zbog odsustva te pripadnosti, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, tu okolnost sud će cijeniti kao otežavajuću, osim ako to nije propisano kao obeležje osnovnog ili težeg oblika krivičnog dela. Ako je krivično djelo učinjeno prema licu koje pripada posebno ranjivoj kategoriji lica (deca, lica sa invaliditetom, trudna žena, starija lica, izbeglice), sud tu okolnost uzima kao otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne.

S druge strane, Krivični zakonik Severne Makedonije (član 319.) kao radnju izvršenja predviđa dve delatnosti: a) izazivanje i b) podsticanje. Za postojanje dela je potrebno da je radnja izvršenja preduzeta: a) direktno (neposredno) ili indirektno (posredno), b) sa određenim ciljem – u odnosu na mržnju, razdor ili netrpeljivost na osnovu pola, rase, boje kože, pola, pripadnosti marginalizovanoj grupi, etničke pripadnosti, jezika, državljanstva, društvenog porekla, veroispovesti ili uverenja, druge vrste uverenja, obrazovanje, politička opredeljenja, ličnog ili društvenog statusa, mentalnog ili fizičkog invaliditeta, starosti, bračnog ili vanbračnog stanja, imovinskog stanja, zdravstvenog stanja ili po drugom osnovu predviđenom zakonom ili potvrđenim međunarodnim ugovorom i c) na određeni način: prinudom, uznemiravanjem, ugrožavanjem bezbednosti, ismevanjem nacionalnih, etničkih, verskih i drugih simbola, paljenjem, uništavanjem ili na drugi način oštećenjem zastave Republike Severne Makedonije ili zastava drugih država, oštećenjem drugih predmeta, skrnavljenjem spomenika, grobova ili na drugi diskriminatorski način.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine (član 145a.) predviđa kao radnju izvršenja krivičnog dela: a) izazivanje i b) raspirivanje. Ova se radnja preduzima: a) javno i b) sa određenim ciljem - u odnosu na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju, razdor ili netrpeljivost među konstitutivnim narodima i

[31] Đorđević, Đ., 2011, *Krivično pravo. Posebni deo*. Kriminalističko-policijska akademija. Beograd, str.189.

[32] Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V., 2004, *Komentar Krivičng zakonika Crne Gore.* Obod. Cetinje, str.860-862.

ostalima, kao i drugima koji žive ili borave u Bosni i Hercegovini. I radnju izvršenja krivičnog dela iz člana 163. KZ Federacije BIH čine dve iste alternativno propisane delatnosti. To su: a) izazivanje i b) raspaljivanje. Ova se radnja izvršenja preduzima[33]: a) na određeni način – javno i b) u određenom cilju - narodnosnoj, rasnoj ili verskoj mržnji, razdoru ili netrpeljivosti među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Federaciji BIH. KZ Brčko distrikta BIH (član 160.) kao radnju izvršenja ovog krivičnog dela određuje dve identične alternativno propisane delatnosti: a) izazivanje i b) raspirivanje. One su usmerene na: a) mržnju, b) razdor i c) netrpeljivost koja je nacionalne, rasne ili verske prirode (karaktera) među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Brčko distriktu BIH.

S druge strane, radnja izvršenja krivčnog dela iz člana 359. KZ Republike Srpske, je drugačije višestruko alternativno određena kao: a) pozivanje, b) izazivanje, b) podsticanje i g) činjenje dostupnim javnosti. Za postojanje djela je potrebno da se radnja izvršenja preduzima: a) javno, b) u odnosu na odrđene predmete - letke, slike ili drugi materijal kojim se poziva na nasilje ili mržnju usmerenu prema određenom licu ili grupama zbog njihove nacionalne, rasne, verske ili etničke pripadnosti, boje kože, pola, seksualnog opredeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porekla ili drugih osobina i c) na određeni način - putem štampe, radija, televizije, kompjuterskog sistema ili društvene mreže, na javnom skupu ili javnom mestu ili na drugi način.

Radnje izvršenja krivičnog dela iz člana 317. KZ Srbije se preduzimaju u odnosu na:

a) mržnju koja se u pravnoj teoriji shvata na različite načine. Tako mržnja predstavlja neprijateljsko osećanje prema nekome. To je psihološki osnov za stvaranje konfliktnih situacija i preduzimanje određenih akcija usled čega mogu nastati teški poremećaji u odnosima među građanima, zavisno od nacionalnosti, rase ili vere, često praćeni i drugim teškim posledicama. Mržnja je, dakle, jako, "visoko" negativno osećanje koje predstavlja pogodno tlo za preduzimanje raznih ekscesnih ponašanja, pa i krivičnih dela na štetu pripadnika druge etničke zajednice[34] i

b) netrpeljivost se takođe u pravnoj teoriji različito određuje. Netrpeljivost je nešto blaži oblik odnosa među građanima i označava stanje nepoverenja, osećanja netolerantnosti i odbojnosti[35]. Takođe, netrpeljivost je po svom negativnom potencijalu nižeg intenziteta od mržnje, ali i ona može voditi vršenju određenih delatnosti kojima se netrpeljivost ispoljava, a koje mogu

[33] Đorđević, Đ., Kolarić, D., 2020, *Krivično pravo. Posebni deo*. Kriminalističko-policijski univerzitet. Beograd, str. 204-205.
[34] Delić, N., 2021, *Krivično pravo. Posebni deo.* Pravni fakultet. Beograd, str.270.
[35] Lazarević, Lj., 1993, *Krivično pravo. Posebni deo.* Savremena administracija. Beograd, str.34.

imati elemente nekih krivičnih dela. Ona se javlja u vidu netolerancije (do odbojnosti). Sporno je da li prezir (negativan stav) prema nekom narodu ili etničkoj zajednici može da ima karakter netrpeljivosti[36].

Ove se delatnosti mogu preduzimati prema jednom ili više lica, ali je bitno da se one čine zavisno od njihove nacionalne, rasne ili verske pripadnosti. Stoga je od značaja za postojanje ovog dela da se nacionalna, rasna ili verska mržnja ili netrpeljivost javljaju ili šire među narodima ili etničkim zajednicama, ali koje žive na teritoriji Srbije, a ne u nekim drugim državama. To ukazuje da je svojstvo pasivnog subjekta konstitutivan elemenat ovog dela.

Izvršilac krivičnog dela može biti svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj, prema svim analiziranim zakonskim propisima. Za osnovni oblik krivičnog dela su propisane različite vrste i mere kazni: a) kazna zatvora u trajanju od šest meseci do pet godina (KZ Srbije, KZ Crne Gore), b) kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina (KZ Severne Makeodnije, KZ Brčko distrikta BIH), c) kazna zatvora do tri godine (KZ Hrvatske, KZ Republike Srpske), d) kazna zatvora od tri meseca do tri godine (KZ Federacije BIH) i e) novčana kazna alternativno sa kaznom zatvora (KZ Republike Srpske).

Samo Kazneni zakon Hrvatske izričito propisuje da je pokušaj izvršenja osnovnog dela kažnjiv, dakle, njegovo umišljajno započinjanje.

Uz kaznu zatvora, sud obavezno učiniocu dela izriče i meru bezbednosti oduzimanja predmeta: a) materijala i predmeta koji nose zakonom navedene poruke, kao i sredstva za njihovu izradu, umnožavanje ili rasturanje (KZ Republike Srpske) i b) materijala i predmeta koji nose zakonom propisane poruke, kao i sredstva za njihovu izradu, umnožavanje ili rasturanje (KZ Brčko distrikta BIH).

OSTALI OBLICI KRIVIČNOG DELA

Pored osnovnog oblika ispoljavanja krivičnog dela izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti u pojedinim analiziranim zakonodavstvima država regiona javljaju se još dva oblika: a) posebni, specijalni, osobeni oblik (Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Federacija BIH) i b) teži, kvalifikovani oblik (svi zakoni osim Hrvatske).

[36] Stojanović, Z., Delić, N., 2013, *Krivično pravo. Posebni deo.* Pravni fakultet. Beograd, str.270.

Posebni oblici krivičnog dela

Pojedina analizirana krivična zakonodavstva, pored navedenog osnovnog oblika krivičnog dela izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, poznaje još jedan poseban, specijalan oblik ispoljavanja.

Krivično delo iz člana 325. KZ Hrvatske: "Javno poticanje na nasilje i mržnju" u stavu 2,predviđa drugi osnovni oblik ispoljavanja, za koji je takođe propisana kazna zatvora do tri godine. Ovo se delo sastoji u javnom odobravanju, negiranju ili znatno umanjenju krivičnog dela genocida, zločina agresije, zločina protiv čovečnosti ili ratnog zločina, koje je usmereno prema grupi (skupini) ljudi ili pripadnika grupe (skupine) zbog njihove rasne, verske, nacionalne ili etničke pripadnosti, porekla ili boje kože, na način koji je prikladan, pogodan da podstakne nasilje ili mržnja protiv takve grupe (skupine) ili njenih pripadnika.

Ovo delo čine sledeći konstitutivni elementi bića: a) radnju izvršenja čine tri alternativno propisane delatnosti. To su: 1) odobravanje (saglašavanje, potvrđivanje), 2) negiranje ili 3) znatno (grubo, u većoj meri ili većem obimu) umanjenje, b) radnja izvršenja se preduzima javno – na mestu, na način ili pod okolnostima koji ih čini dostupnim individualno neodređenom broju ljudi, c) radnja izvršenja se preduzima u odnosu na taksativno navedena krivična dela kao što su: 1) krivično delo genocida, 2) zločin agresije, 3) zločin protiv čovečnosti ili 4) ratni zločin, pod uslovom da je neko od navedenih krivičnih dela usmereno prema određenoj grupi (skupini) ljudi kao takvoj ili prema pripadniku grupe (skupine) zbog njihove rasne, verske, nacionalne ili etničke pripadnosti, porekla ili boje kože i d) radnja izvršenja se preduzima na određeni način - na način koji je prikladan, koji je odgovarajući da se podstakne nasilje ili mržnja protiv takve grupe (skupine) ili njenih pripadnika, pri čemu svest učinioca mora da obuhvati navedeni način.

KZ Crne Gore (član 370, stav 2.) predviđa takođe drugi osnovni oblik ovog dela na sličan način (kao i hrvatski zakonodavac), za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od šest meseci do pet godina. Tako se, prema slovu zakona, ovo delo sastoji u javnom odobravanju, negiranju postojanja ili značajnom umanjenju težine krivičnih dela genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina učinjenih protiv grupe ili člana grupe koja je određena na osnovu rase, boje kože, religije, porekla, državne ili nacionalne pripadnosti, na način koji može dovesti do nasilja ili izazvati mržnju prema grupi lica ili članu takve grupe, ukoliko su ta krivična dela utvrđena pravnosnažnom presudom suda u Crnoj Gori ili međunarodnog krivičnog suda.

KZ Bosne i Hercegovine (član 145a, stav 2) se sastoji u javnom podstrekavanju na nasilje ili mržnju koji su usmereni protiv grupe lica ili člana grupe određene s obzirom na rasu, boju kože, veroispovest, poreklo ili

nacionalnu ili etničku pripadnost, pod uslovom da takvo ponašanje ne predstavlja osnovni oblik ovog krivičnog dela. Za ovo je delo, koje je supsidijarne pravne prirode, čije postojanje i pravna egzistencija zavise od postojanja prvog osnovnog oblika dela, propisana kazna zatvora u trajanju od tri meseca do tri godine. No, KZ Bosne i Hercegovine u istoj zakonskoj odredbi (stav 5.) predviđa takođe i jedan poseban oblik dela, za koji je propisana kazna zatvora najmanje jednu godinu. Ovo se delo sastoji u činjenju dostupnim javnosti ili distribuiranju letaka, slika ili drugih materijala koji su podobni, pogodni za propaganda zasnovanu na izazivanju nasilja ili mržnje.

Poseban oblik krivičnog dela iz člana 163. KZ Federacije BIH (stav 5.) postoji ako je javno izazivanje ili raspaljivanje narodnosne, rasne ili verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti među konstitutivnim narodima i ostalima koji žive u Federaciji BIH učinjeno na poseban, specifičan način - javnim poricanjem (negiranjem) ili opravdanjem genocida, zločina protiv čovečnosti ili učinjenih ratnih zločina koji su utvrđeni pravnosnažnom odlukom Međunarodnog suda pravde, Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ili domaćeg suda. Za ovo delo je propisana kazna zatvora u trajanju od tri meseca do tri godine.

Teži oblici krivičnog dela

Pored osnovnog oblika ispoljavanja, krivično delo iz člana 317. KZ Srbije ima dva teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja. Na sličan način, sem Kaznenog zakona Hrvatske, svi ostali analizirani zakoni država reagiona poznaju jedan ili više težih, kvalifikovanih oblika ispoljavanja ovog krivičnog dela, za koje su zaprećene teže kazne.

Prvi teži oblik dela (član 317, stav 2. KZ Srbije) postoji ako je radnja izvršenja preduzeta na poseban način, gde je, dakle, način izvršenja dela, kvalifikatorna okolnost. Ovo delo postoji ako je radnja izvršenja – izazivanje ili raspaljivanje mržnje ili netrpeljivosti – izvršena: a) prinudom (prisilom) – upotrebom sile (apsolutne ili kompulzivne, neposredne ili posredne prinude u smislu pritiska na volju drugog lica) ili pretnje (neposredno ili posredno stavljanje u izgled, najava – usmena, pismena ili simbolična, upotrebe sile prema drugom licu, b) zlostavljanjem – delovanjem na telo drugog lica uz izazivanje bola, patnje, straha ili nelagodnosti fizičkog ili psihičkog karaktera, c) ugrožavanjem sigurnosti – izazivanjem straha za ličnu ili imovinsku sigurnost drugog lica, d) izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili verskih simbola – povredom ugleda simbola, e) oštećenjem tuđih stvari i e) skrnavljenjem spomenika, spomen-obeležja ili grobova.

Na identičan način ovaj teži oblik krivičnog dela poznaju i: KZ Republike Srpske (član 359.), KZ Federacije BIH (član 163, stav 2.), KZ Brčko

distrikta BIH (član 160, stav 2.), kao i KZ Crne Gore (član 370, stav 3.). Za ovo delo je propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina (KZ Republike Srpske), odnosno kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina (KZ Srbije, KZ Crne Gore, KZ Federacije BIH i KZ Brčko distrikta BIH).

Konačno, najteži oblik ovog krivičnog dela (član 317, stav 3.KZ Srbije) kvalifikuju dve okolnosti. To su: a) način izvršenja dela - zloupotreba položaja ili ovlašćenja i b) vrsta, obim i intenzitet prouzrokovane posledice povrede – nastupanje nereda, nasilja ili drugih teških posledica za zajednički život naroda, nacionalnih manjina ili etničkih grupa koje žive u Srbiji. Ako je osnovni oblik dela kvalifikovan navedenim okolnostima ili posledicom, tada je, za učinioca, propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina. S druge strane ako je prvi teži oblik ovog dela izvršen na zakonom propisani način ili ako je prouzrokovana navedena teža posledica usled preduzete radnje izvršenja na predviđeni način, tada učiniocu sledi kazna zatvora u trajanju od dve do deset godina.

Najteži oblik dela iz člana 359. KZ Republike Srpske, postoji ako je usled preduzete radnje izvršenja iz nehata prouzrokovana teža posledica u vidu nereda, nasilja ili drugih teških posljedica za zajednički život naroda i ostalih koji žive u Republici Srpskoj. Za ovo delo je propisana kazna zatvora u trajanju od dve do dvanaest godina.

Najteži oblik ovog krivičnog dela prema rešenju KZ Brčko distrikta BIH (član 160, stav 3.), KZ Federacije BIH (član 163, stav 3.), odnosno KZ Crne Gore (član 370, stav 4.) na identičan način postoji u dva slučaja: a) ako je radnja izvršenja učinjena na poseban način - zloupotrebom položaja ili ovlašćenja i b) ako je radnjom izvršenja prouzrokovana teža posledica u vidu nereda, nasilja ili drugih teških posledica za zajednički život konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u Brčko distriktu BIH, odnosno u Federaciji BIH. Ovo delo se, po zakonskom opisu, podudara sa rešenjem iz KZ Srbije. Teža posledica mora da bude rezultat preduzete radnje izvršenja koja nastupa usled nehata, kao oblika krivice, učinioca. Za ovo delo je prema navedenim zakonskim rešenjima propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do deset godina.

S druge strane, KZ Severne Makedonije na nešto drugačiji način predviđa teži oblik krivičnog dela (član 319, stav 2.) u dva slučaja: a) ako je radnja izvršenja učinjena na određeni način - zloupotrebom položaja ili ovlašćenja ili b) ako je radnjom izvršenja prouzrokovana teža posledica u vidu nereda i nasilja nad ljudima ili imovinske štete velikih razmera. Kada se radi o "velikim razmerama" imovinske štete predstavlja faktičko pitanje koje sud utvrđuje kao faktičko pitanje u svakom konkretnom slučaju u vreme preduzimanja radnje izvršenja. Za ovo delo je propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do deset godina.

Najteži oblik krivičnog dela iz člana 145a. KZ BIH, za koji je propisana kazna zatvora najmanje tri godine, postoji u tri vida ispoljavanja. To su: a) ako je osnovno delo učinjeno na način kojim se može poremetiti javni red i mir ili je preteće, zlostavljajuće ili uvredljivo (stav 5.), b) ako se dodeli priznanje, nagrada, spomenica, bilo kakav podsetnik ili bilo kakva privilegija ili slično licu koje je osuđeno pravnosnažnom presudom za genocid, zločin protiv čovečnosti ili ratni zločin ili ako se imenuje javni objekat kao što je ulica, trg, park, most, institucija, ustanova, opština ili grad, naselje i naseljeno mjesto ili slično ili ako se registruje naziv po ili prema licu koje je osuđeno pravnosnažnom presudom za genocid, zločin protiv čovečnosti ili ratni zločin, ili ako se na bilo koji način veliča lice koje je osuđeno pravnosnažnom presudom za genocid, zločin protiv čovečnosti ili ratni zločin (stav 6.) i c) ako je bilo koju od navedenih radnji izvršenja ovog dela učinilo lice koje ima posebno lično svojstvo – službeno lice (dužnosnik), odgovorno lice ili zaposlenik u instituciji vlasti ili bilo kojem organu koji se finansira putem javnog budžeta (stav 7.).

ZAKLJUČAK

Bez obzira na zakonski naziv, sistematiku, zaštitni objekat i sadržinu krivičnog dela koje obuhvata izazivanje, odnosno raspirivanje (raspaljivanje) mržnje i netrpeljivosti u različitim komparativnim krivičnim zakonodavstvima regiona Zapadnog Balkana, krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mrženje i netrpeljivosti u Republici Srbiji (član 317. KZ) se sastoji u izazivanju (stvaranju, iniciranju) ili raspirivanju (raspaljivanju, produbljivanju, intenziviranju) nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji.

To je specifičan oblik propagande, podstrekavanja, podsticanja – izazivanja ili raspirivanja – mržnje ili netrpeljivosti, koji se preduzima u odnosu na individualno neodređena lica, sa određenim ciljem, bez obzira da li je taj cilj u konkretnom slučaju zaista i ostvaren. Ono se u ovom slučaju ne javlja kao oblik saučesništva, već predstavlja samostalnu inkriminaciju zbog visoko ispoljene težine i društvene opasnosti. U slučaju preduzimanja radnje izvršenja na određeni način, odnosno u slučaju nastupanja težih posledica, radi se o kvalifikovanim krivičnim delima za kojima je propisano pooštreno kažnjavanje.

No, propisivanje krivične odgovornosti i kažnjivosti na ovaj način predstavlja samo poslednji, odsutni način društvene reakcije na različite oblike i vidove ispoljavanja propagande na mržnju, odnosno netrpeljivost u domaćem zakonodavstvu čime se postavlja osnova za pravnu zaštitu ustavnog načela (član 21.): “Zabrane diskriminacije”, prema kome je zabranjena svaka

diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Na isti način Ustav (član 49.) takođe proklamuje: "Zabranu izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje".

LITERATURA

1. Babić, M., Marković, I. (2008). *Krivično pravo. Opšti dio.* Banja Luka. Pravni fakultet.
2. Čejović, B., Miladinović, V. (1995). *Krivično pravo. Posebni deo.* Beograd. SKC.
3. Delić, N. (2021). *Krivično pravo. Posebni deo.* Beograd. Pravni fakultet.
4. Đorđević, Đ. (2011). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd. Kriminalističko-policijska akademija.
5. Đorđević, Đ., Kolarić, D. (2020). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd. Kriminalističko-policijski univerzitet.
6. Đorđević, M., Đorđević, Đ. (2020). *Krivično pravo.* Beograd. Projuris.
7. Grozdanić, V., Škorić, M. (2009). *Uvod u kazneno pravo. Opći dio*. Rijeka. Pravni fakultet.
8. Horvatić, Ž. (2003). *Kazneno pravo. Opći dio.* Zagreb. Pravni fakultet.
9. Jovašević, D. (2002). *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije.* Beograd. Službeni glasnik.
10. Lazarević, Lj. (1993). *Krivično pravo. Posebni deo.* Beograd. Savremena administracija.
11. Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V. (2004). *Komentar Krivičng zakonika Crne Gore.* Cetinje. Obod.
12. Novoselec, P. (2004). *Opći dio kaznenog prava*. Zagreb. Pravni fakultet.
13. Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007). *Komentar Kaznenog zakona.* Zagreb. Narodne novine.
14. Radovanović, M. (1975). *Krivično pravo. Opšti deo.* Beograd. Savremena administracija.
15. Radovanović, M., Đorđević, M. (1977). *Krivično pravo. Posebni deo.* Beograd. Savremena administracija.
16. Selinšek, S. (2007). *Kazensko pravo. Splošni del in osnove posebnega dela.* Ljubljana. GV Založba.
17. Stojanović, Z., Perić, O. (2000). *Krivično pravo. Posebni deo*. Beograd. Službeni glasnik.
18. Stojanović, Z. (2002). *Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije.* Beograd. Službeni list.

19. Stojanović, Z., Delić, N. (2013). *Krivično pravo. Posebni deo.* Beograd. Pravni fakultet.
20. Turković, K.,et al. (20013). *Komentar Kaznenog zakona.* Zagreb.Narodne novine.
21. Narodne novine Republike Hrvatske br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019 i 84/2021.
22. Služben vesnik na Republika Makedonija br. 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 87/2007, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 226/2015, 97/2017, 170/2017 i 248/2018.
23. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014 i 75/2017.*
24. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021.*
25. *Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine br. 19/2020.*
26. Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
27. Službeni glasnik Republike Srbije br. 98/2006 i 115/2021.
28. Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori br. 12/2010 i 10/2015.
29. *Službeni glasnik Republike Srpske br. 64/2017, 104/2018, 15/2021 i 89/2021.*
30. Službeni list Crne Gore br. 70/2003, 13/2004, 47/2006, 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011, 40/2013, 56/2013, 14/2015, 42/2015, 58/2015, 44/2017, 49/2018 i 3/2020.
31. Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori br. 7/71.
32. *Službeni list SFRJ br. 44/1976, 36/1977, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/9045/90, 54/90.*
33. *Službeni list SRJ, br.35/92, 37/93, 24/94 i 61/2001.*
34. Službeni list Srbije i Crne Gore - Međunarodni ugovori br. 9/2003, 5/2005 i 10/2005

CAUSING HATE IN CRIMINAL LAW
-INTERNATIONAL STANDARDS AND SERBIAN LAW-

Full. prof Jovašević Dragan, PhD

Abstract: On the basis of international standards in modern criminal legislation, as well as in the law of Serbia, criminal responsibility and punishment for inciting or inciting hatred is provided, which is based on any form of discrimination. Hatred is a special type of negative, immoral motive that motivates the perpetrator to commit a crime. When hatred is based on any form of discrimination, then the committed crime is given a more severe form of manifestation, which entails a higher degree of criminal responsibility, and thus stricter punishment. This paper talks about inciting national, racial or religious hatred in the positive criminal legislation of Serbia and the countries of the region.

Keywords: provocation, hatred, discrimination, crime, law, responsibility, criminal sanctions

Izvorni naučni rad

MALOLJETNIČKO KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO I ŽRTVA KRIVIČNOG DJELA

Akademik prof. dr Miodrag N. Simović[1]
Prof. dr Vladimir M. Simović[2]
Banja Luka, Republika Srpska (BiH)

Apstrakt: Direktiva 2012/29/EU o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela, usvojenoj Rezolucijom Evropskog parlamenta 30. maja 2018. godine, kao i drugi relevantni međunarodni pravni akti koja za svoj predmet imaju ovu problematiku - najveći dio svojih normi posvećuju pitanjima krivičnoprocesnog karaktera, što ima i puno kriminalno-političko opravdanje. Međutim, to ne znači da pitanja žrtve krivičnog djela nisu i pitanja koja su, sasvim opravdano, predmet regulisanja i drugih zakonskih tekstova iz korpusa krivičnog zakonodavstva. Ona su i jedno od neizostavnih pitanja kada je riječ o maloljetničkom krivičnom pravu – maloljetničkom krivičnom zakonodavstvu. U slučaju Republike Srpske ona su i jedno od vrlo bitnih pitanja Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. Isti oni razlozi koji stoje u osnovi opravdanosti – neophodnosti posebnog regulisanja nemalog broja krivičnopravnih instituta kod maloljetnih učinilaca krivičnih djela i maloljetnih lica oštećenih izvršenim krivičnim djelom posebnim zakonom, a ne u okviru Krivičnog zakonika, Zakona o krivičnom postupku i Zakona o izvršenju krivičnih sankcija - stoje i u osnovi opravdanja međunarodnih pravnih akata – u ovim slučaju Direktive i nacionalnog maloljetničkog krivičnog zakonodavstva da posebno regulišu neka od pitanja djece i maloljetnih lica kao žrtava krivičnih djela.

Osnov ispravnosti ovakvog pristupa, kako međunarodnih pravnih akata – u ovom slučaju Direktive, tako i nacionalnog maloljetničkog krivičnog zakonodavstva jeste u činjenici niza specifičnosti djece i maloljetnika kao posebne kategorije krivičnoprocesnih subjekata, u činjenici da se ova lica nalaze u formiranju i sazrijevanju i da su posebno osjetljiva, što naročito dolazi do izražaja ako imaju manje od 14 godina. Uz ovo, tu je i činjenica da je maloljetno lice koje učestvuje u krivičnom postupku već doživjelo traumu

[1] Redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću, profesor emeritus

[2] Tužilac Tužilaštva Bosne i Hercegovine i redovni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci

usljed krivičnog djela koje je prema njemu izvršeno. I upravo zbog svih tih specifičnosti sasvim je ispravan stav relevantnih međunarodnih pravnih akata i nacionalnog maloljetničkog krivičnog zakonodavstva da vođenje krivičnog postupka treba da što manje negativno utiče da ovu kategoriju krivičnoprocesnih subjekta, ako ne da isključi, onda da svede na najmanji mogući stepen njihovu ponovnu viktimizaciju učešćem u krivičnom postupku. S obzirom na ovako postavljeni cilj predviđaju se, kako u Direktivi, tako i u maloljetničkom krivičnom zakonodavstvu uopšte određene mjere koje su u funkciji praktične realizacije ovako postavljenog cilja – u funkciji ako ne isključenja, onda u što je moguće većem stepenu smanjenja ponovne viktimizacije maloljetnog lica kao subjekta krivičnog postupka.

Ključne riječi: žrtva krivičnog djela, djeca, maloljetnici, zakon, direktiva.

UVOD

Kada je riječ o ovom aspektu predmetne problematike, kao prvo postavlja se pitanje terminološke šarolikosti ove kategorije krivičnopravnih subjekata. Ovo iz razloga što imamo njihovo različito terminološko označavanje, ne samo u zavisnosti o kojem pravnom aktu je riječ, već i u okviru istog zakonskog akta. Tako, ako se ovo pitanje posmatra iz aspekta Direktive 2012/29/EU o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela[3], te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP [4], onda se uočava činjenica jedinstvenog naziva ovog krivičnopravnog subjekta, bez obzira na njegovu starosnu dob. Prema odredbama Direktive, „dijete" označava svako lice ispod osamnaest godina, a u slučajevima kada je „status žrtve neutvrđen i ukoliko postoje razlozi da se vjeruje da se radi o djetetu - žrtva će za potrebe Direktive biti smatrana djetetom".[5] Nasuprot ovom, ZMUKD (Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske[6]) predviđa, čini se sasvim ispravno, dvije kategorije subjekata u uzrastu do osamnaeste godine. Prvo je dijete do navršene četrnaeste godine života i maloljetnik od navršene četrnaeste do osamnaeste godine života, s tim

[3] U daljem tekstu: Direktiva.

[4] Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. *L 315, 14.11.2012, p. 57–73 (BG, ES, CS, DA, DE, ET, EL, EN, FR, IT, LV, LT, HU, MT, NL, PL, PT, RO, SK, SL, FI, SV). http://data.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj.*

[5] Član 2. stav 1. tačka c) i član 24. stav 2. Direktive.

[6] „Službeni glasnik Republike Srpske", br. 13/10, 61/13 i 68/20.

da se u okviru ove starosne dobi pravi razlika između mlađeg maloljetnog lica (maloljetnika koji je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršio četrnaest, a nije navršio šesnaest godina) i starijeg maloljetnika (lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo šesnaest, a nije navršilo osamnaest godina). Uz ovo, tu je još jedna kategorija krivičnopravnog subjekta. Mlađe punoljetno lice – lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo osamnaest, a u vrijeme suđenja nije navršilo dvadeset jednu godinu, pod uslovom da ispunjava i određene dodatne uslove[7].

Isti pristup ovom pitanju ima i KZ RS (Krivični zakonik Republike Srpske[8]). Prema odredbama KZ RS, djetetom se smatra lice koje nije navršilo četrnaest godina, maloljetnikom lice koje je navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina, te maloljetnim licem lice koje nije navršilo osamnaest godina (član 112. stav 3. t. 8, 9. i 10). Sasvim drugačiji pristup, kada je riječ o ovom aspektu predmetne problematike, ima ZZDM RS (Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih djela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica Republike Srbije[9]). On, čini se, bez nekih posebnih razloga pravi terminološku razliku u označavanu ove kategorije krivičnopravnih subjekata. Ovo tim prije što takav pristup ovom pitanju ne nalaže ni Direktiva, koja pojam dijete u iznesenim smislu značenja određuje samo za svoje potrebe i ništa više.

Prema članu 2. ZZDM RS, razlikuje se nekoliko kategorija ovog krivičnopravnog subjekta starosne dobi do osamnaest godina. Prvo, djetetom se smatra svako lice koje nije navršilo osamnaest godina života, a potom se u okviru ove starosne kategorije pravi razlika između djeteta, maloljetnika (mlađeg i starijeg), te uvodi i kategorija mlađeg punoljetnog lica. Na osnovu istog člana, prema djetetu koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije navršilo četrnaest godina - ne mogu se izreći krivične sankcije niti primijeniti druge mjere predviđene ovim zakonom. To znači da se ova odredba odnosi na pojam djeteta shvaćenog u užem – pravom smislu značenja. Prema ovom zakonskom tekstu, maloljetnik je dijete koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina života i vrši se kategorizacija na mlađe maloljetnike (lice koje u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo četrnaest, a nije navršilo šesnaest godina života) i starije maloljetnike (lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo šesnaest, a nije navršilo osamnaest godina života). Zatim, tu je i kategorija mlađeg punoljetnog lica, tj. lica koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo osamnaest, a nije

[7] V. Simović i dr., Oštećeni u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini: Trenutno stanje i budući izazovi, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu, Beograd, 2020, str. 597.

[8] „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/17, 104/18, 15/21, 89/21 i 73/23.

[9] „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 85 od 6. oktobra 2005. godine.

navršilo dvadeset jednu godinu života. Uz to, zakonodavac daje i objašnjenja ovako konkretizovanih pojmova – termina. Pa je tako „maloljetnik“ dijete ili mlado lice sa kojim se prema važećim pravnim sistemima, shodno učinjenom djelu, može postupati na način koji se razlikuje od načina postupanja sa odraslim licima, a „mlađe punoljetno lice“ je lice koje je u vrijeme izvršenja krivičnog djela navršilo osamnaest, a nije navršilo dvadeset jednu godinu života i čiji razvoj nije na tom nivou da bi se moglo smatrati punoljetnim licem, a što se utvrđuje odgovarajućim nalazom vještačenja (psihološko, psihijatrijsko i slično). „Djeca u sukobu sa zakonom“ je termin koji pokazuje da su djeca u kontaktu sa krivičnopravnim sistemom zbog toga što su osumnjičena, optužena ili osuđena za krivično djelo, „mladi u sukobu sa zakonom“ je alternativni termin kojim mogu biti obuhvaćena i mlađa punoljetna lica, jer riječ „mladi“ nema jasno određenu dobnu granicu, „maloljetni učinilac krivičnog djela, maloljetnik u sukobu sa zakonom i maloljetni prestupnik“ su izrazi koji se odnose na maloljetnika bez obzira na to da li je on osumnjičen, optužen ili osuđen za krivično djelo (član 12. stav 1. t. b, v, g. i d. ZZDM RS).

Pojam djeteta u navedenom smislu značenja prihvata i KZRS. Prema njegovom članu 123. stav 1. tačka 7), dijete kao žrtva krivičnog djela je lice koje nije navršilo osamnaest godina života[10].

Kada je riječ o ovoj starosnoj kategoriji žrtava krivičnih djela, Direktiva iz navedenih razloga toj kategoriji poklanja posebnu pažnju. Ona već u uvodnom djelu (t. 14–18) prepoznaje djecu kao posebno osjetljive kategorije krivičnih djela[11] i naglašava da u primjeni Direktive primarna briga mora biti najbolji interes djece u skladu sa Poveljom Evropske unije o osnovnim pravima i Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima djeteta, usvojenom 20. novembra 1989. godine, odnosno da djecu - žrtve treba smatrati i tretirati kao pune nosioce prava propisanih Direktivom i mora im se omogućiti da ostvare ta prava, uzimajući u obzir njihovu sposobnost da formiraju sopstveno mišljenje. Dalje, pored uvodnog djela, Direktiva cijelo svoje Poglavlje 4 posvećuje zaštiti žrtava s posebnim potrebama zaštite, što se odnosi i na djecu, budući da su ona jedna od ove kategorije žrtava krivičnih djela. Tako je članom 18. predviđena obaveza obezbjeđivanja dostupnosti mjera za zaštitu žrtava i članova njihovih porodica od sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde,

[10] M. Simović i dr., Oštećeno lice i krivično procesno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine (Međunarodni pravni standardi, norma, praksa i mjere unapređenja), U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020, 183.

[11] Pored djece u ovu kategoriju žrtava krivičnih djela Direktiva svrstava i: žrtve partnerskog, odnosno porodičnog nasilja, žrtve terorizma, lica sa invaliditetom i žrtve rodno zasnovanog nasilja.

uključujući zaštitu od rizika emocionalne i psihološke štete, te zaštitu dostojanstva žrtava tokom ispitivanja i svjedočenja.

Uz ovo, ako je potrebno, takve mjere također uključuju postupke uspostavljene na osnovu nacionalnog prava kojima se predviđa fizička zaštita žrtava i članova njihovih porodica. Član 19. garantuje pravo na izbjegavanje kontakta između žrtve i članova žrtvine porodice sa okrivljenim u prostorijama u kojima se vodi krivični postupak, osim ako krivični postupak zahtijeva takav kontakt. U tom smislu, od država članica se zahtijeva da obezbijede da nove sudske prostorije imaju odvojene čekaonice za žrtve. Član 20. predviđa pravo na zaštitu žrtava tokom istrage, uključujući: da se žrtva ispita bez odgađanja; da se smanji broj ispitivanja žrtve na minimum i izbjegne sekundarna viktimizacija; da žrtvu prati zakonski zastupnik i lice po izboru i da se medicinski pregledi žrtve svedu na najmanju mjeru neophodnu za potrebe vođenja krivičnog postupka.

Posmatrano iz aspekta posebno propisanih prava maloljetnih lica kao žrtava krivičnih djela, Direktiva predviđa dvije kategorije mjera zaštite. Prvu čine ona koja pripadaju svim žrtvama sa specifičnim potrebama zaštite tokom krivičnog postupka, a time i maloljetnim žrtvama krivičnih djela. To su: uzimanje izjava od žrtava obavlja se u prostorijama koje su osmišljene ili adaptirane za odnosnu namjenu; uzimanje izjava od žrtava obavljaju obučeni stručnjaci ili uz njihovu pomoć; svako uzimanje izjave od jedne žrtve obavlja isto lice, osim ukoliko to nije u suprotnosti sa principima pravilnog sprovođenja pravde; svako uzimanje izjava od žrtava seksualnog nasilja, rodnog nasilja i nasilja u intimnim partnerskim odnosima, osim ukoliko nije obavljeno od strane tužioca ili sudije, obavlja lice istog pola kao i žrtva, ukoliko žrtva to zatraži i pod uslovom da krivični postupak time nije ugrožen. Uz ovo, u toku sudskog postupka žrtvama sa specifičnim potrebama zaštite treba da budu na raspolaganju sljedeće mjere: mjere izbjegavanja vizuelnog kontakta između žrtve i počinitelja, čak i tokom izvođenja dokaza, putem upotrebe adekvatnih sredstava, uključujući i korišćenje komunikacionih tehnologija; mjere koje omogućavaju da se žrtva čuje u sali za suđenje bez njenog prisustva, naročito putem korišćenja adekvatne komunikacione tehnologije; mjere u cilju izbjegavanja nepotrebnog ispitivanja koje se odnosi na žrtvin privatni život, a nije povezano sa krivičnim djelom i mjere koje omogućavaju održavanje rasprave bez prisustva javnosti. Koja će od ovih mjera biti primijenjena u konkretnom slučaju, stvar je rezultata individualne procjene žrtve. Izuzetak su samo slučajevi kada postoje operativna ili praktična ograničenja koja onemogućavaju njihovo izvršenje ili ukoliko postoji potreba hitnog uzimanja izjave žrtve, koja ako se ne uzme, može prouzrokovati povredu žrtve ili drugog lica ili ugroziti krivični postupak.

Drugu kategoriju mjera zaštite žrtava sa specifičnim potrebama zaštite su prava predviđena samo za zaštitu djece - žrtava tokom krivičnog postupka. One, kao takve, čine dodatak prethodno navedenim mjerama zaštite. Njihova suština se ogleda u obavezi države članice da u slučajevima gdje je žrtva dijete garantuje: da se u toku krivične istrage, svaki intervju sa djetetom snimi audio i video zapisom, te da se tako snimljeni intervju mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku; da će u krivičnim istragama i postupcima, u skladu sa pravnim statusom žrtve u odnosnom krivičnopravnom sistemu, nadležni organi imenovati zastupnika djeteta - žrtve u slučaju da je, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom, onemogućeno vršiocima roditeljskog prava zastupanje djeteta žrtve zbog postojanja sukoba interesa između njih i djeteta - žrtve ili u slučaju da se radi o djetetu - žrtvi koje nije u pratnji ili je razdvojeno od porodice; tamo gdje dijete - žrtva ima pravo na advokata, on ili ona imaće pravo na savjetovanje i zastupanje u svoje ime, u postupcima gdje postoji ili bi mogao da postoji sukob interesa između djeteta - žrtve i vršioca roditeljskog prava. Kada je riječ o ovom setu prava djeteta kao žrtve krivičnog djela, još jednom treba istaći činjenicu da u slučajevima kada je starost žrtve neutvrđena i ukoliko postoje razlozi da se vjeruje da se radi o djetetu, žrtva će za potrebe Direktive biti smatrana djetetom, što samo po sebi govori i o činjenici koliku pažnju Direktiva poklanja ovoj kategoriji žrtava krivičnih djela.

Stepen usaglašenosti nacionalnog maloljetničkog krivičnog zakonodavstva, u ovom slučaju Republike Srbije i Republike Srpske, sa navedenim standardima Direktive –koji se tiču posebnih mjera zaštite djece žrtava krivičnih djela, odnosno žrtava krivičnih djela sa specifičnim potrebama zaštite, nužno je posmatrati ne samo iz aspekta dva zakonska teksta koja posebno regulišu neka od pitanja maloljetničke delikvencije (ZMUKD i ZZDM RS), već i iz aspekta i drugih zakonskih tekstova koji takođe regulišu pojedina pitanja ove problematike. To su ZKP RS (Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske[12] i Zakon o programu zaštite svjedoka u Bosni i Hercegovini[13]. Analiza ova tri zakonska teksta, posmatrano iz aspekta ovih standarda Direktive, pokazuje da se u pozitivnom krivičnoprocesnom zakonodavstvu Republike Srbije, a slično je i sa krivičnoprocesnim zakonodavstvom Republike Srpske[14] zaštita ove kategorije žrtava krivičnih djela ostvaruje, prije svega, određenim procesnim mehanizmima koji se tiču zaštite svjedoka, a to je, pored ostalih, i oštećeni – žrtva koji je kao pasivni subjekt u krivičnopravnom smislu u isto vrijeme i svjedok.

[12] „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 53/12, 91/17, 66/18 i 15/21,

[13] „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 36/14.

[14] ZKP RS ne koristi pojam žrtva već pojam oštećeni, podrazumijevajući pod ovim pojmom „fizičko ili pravno lice čije je neko lično ili imovinsko pravo izvršenjem krivičnog dela povrijeđeno ili ugroženo“.

Prema ZKPRS, tri su oblika ove zaštite (osnovna zaštita svih svjedoka; zaštita posebno osjetljivih svjedoka i davanje statusa zaštićenog svjedoka).

POSEBNO OSJETLJIVI SVJEDOK

U Republici Srbiji status posebno osjetljivog svjedoka organ postupka može po službenoj dužnosti ili na zahtjev stranaka, odnosno samog svjedoka, odrediti svjedoku koji je posebno osjetljiv, s obzirom na njegov uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu, način ili posljedice izvršenog krivičnog djela, odnosno i druge okolnosti slučaja. Donošenje rješenja o određivanju statusa posebno osjetljivog svjedoka je u nadležnosti javnog tužioca, predsjednika vijeća ili sudije pojedinca. Protiv rješenja kojim je usvojen ili odbijen zahtjev da se svjedoku odredi status posebno osjetljivog svjedoka nije dozvoljena posebna žalba. Zaštita posebno osjetljivog svjedoka postiže se postavljanjem punomoćnika ili posebnim načinom ispitivanja kojim se izbjegava „sekundarna viktimizacija", odnosno druge štetne posljedice krivičnog postupka u odnosu na svjedoka.

U slučajevima kada smatra da je to potrebno radi zaštite interesa posebno osjetljivog svjedoka, organ postupka donosi rješenje o postavljanju punomoćnika svjedoku, a javni tužilac ili predsjednik suda postavlja punomoćnika po redoslijedu sa spiska advokata koji sudu dostavlja nadležna advokatska komora za određivanje branilaca po službenoj dužnosti. U cilju njegove zaštite, posebno osjetljivom svjedoku pitanja se mogu postavljati samo preko organa postupka koji će se prema njemu odnositi sa posebnom pažnjom, nastojeći da se izbjegnu moguće štetne posljedice krivičnog postupka za ličnost, tjelesno i duševno stanje svjedoka. Ispitivanje se može obaviti uz pomoć psihologa, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica, o čemu odlučuje organ postupka. Ako organ postupka odluči da se posebno osjetljivi svjedok ispita upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, ispitivanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika u postupku u prostoriji u kojoj se svjedok nalazi. Zatim, tu je i rješenje po kojem se posebno osjetljivi svjedok može ispitati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno u ovlašćenoj instituciji koja je stručno osposobljena za ispitivanje posebno osjetljivih lica, a u takvom slučaju organ postupka može odrediti da se koriste tehnička sredstva za prenos slike i zvuka, odnosno ispitivanje obavi uz pomoć psihologa ili drugog stručnog lica. Dalje, posebno osjetljivi svjedok ne može biti suočen sa okrivljenim, osim ako sam okrivljeni ne zahtijeva suočenje, a organ postupka dozvoli suočenje, vodeći računa o stepenu osjetljivosti svjedoka i o pravima odbrane.

U ZKP RS nije isključena mogućnost da se prilikom unakrsnog ispitivanja posebno osjetljivih svjedoka postavljaju sugestivna pitanja koja su prema opštem zakonskom pravilu moguća kada se radi o unakrsnom ispitivanju svjedoka na glavnom pretresu. Sugestivna pitanja su u odnosu na posebno osjetljive svjedoke izuzetno opasna i lako mogu dovesti do njihove naknadne traumatizacije, te se ispoljiti kao vid sekundarne viktimizacije. U tom smislu, mogućnost postavljanja sugestivnih pitanja posebno osjetljivom svjedoku u toku unakrsnog ispitivanja je prema, čini se, sasvim ispravnom shvatanju, propust zakona koji bi trebalo otkloniti[15]. Uz ovo, u cilju usaglašavanja ZKP RS o ovom pitanju sa standardima Direktive neophodno je, u ovom zakonskom tekstu, izvršiti i dvije dodatne intervencije. Prvo, izričito predvidjeti da „u slučaju kada je dijete-žrtva (oštećeno) izvršenjem krivičnog djela trgovine ljudima, terorizma, ratnih zločina, organizovanog kriminala, nasilja u intimnim partnerskim odnosima, seksualnog nasilja ili eksploatacije, nasilja na rodnoj osnovi i krivičnih djela učinjenih iz mržnje - dodjeljuje mu se status posebno osjetljivog svjedoka“.

Drugo, u katalogu pravila o ispitivanju posebno osjetljivog svjedoka uvrstiti i sljedeća pravila:

- nemogućnost ispitivanja posebno osjetljive kategorije oštećenih lica kao svjedoka o okolnostima njihovog privatnog života, osim ako to nije značajno povezano sa krivičnim djelom koje je predmet postupka;
- ispitivanje posebno osjetljive kategorije oštećenih lica sprovoditi u posebno prilagođenim prostorijama i uz upotrebu video-linka;
- izričito propisati da se posebno osjetljive kategorije oštećenih lica ne mogu unakrsno ispitivati i ne mogu im se postavljati sugestivna pitanja;
- predvidjeti da se uslovi i način upotrebe, kao i specifikacije tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u krivičnom postupku bliže uređuju aktom nadležnog organa, npr. ministra nadležnog za poslove pravde.

Više je razloga koji ne samo opravdavaju, već i nalažu donošenje jednog akta u kojem bi bila uređena pravila upotrebe tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u krivičnom postupku i uslovi za njihovu primjenu, i to ne samo u ovom, već i u svim drugim slučajevima takvog načina preduzimanja procesne radnje. Među njima poseban značaj imaju sljedeći.

Prvo, posmatrano iz aspekta važećeg krivičnoprocesnog zakonodavstva Republike Srbije i Republike Srpske više je slučajeva mogućnosti upotrebe tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka – upotreba video - linka u krivičnom postupku. Imajući u vidu razloge koji opravdavaju ovakav pristup

[15] I. Stevanović, Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite, U: „Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodnopravni standardi i stanje u Srbiji)“, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2019, 156–169.

zakonodavaca o ovom pitanju, može se očekivati, čini se sa razlogom, da u vremenu koje je pred nama broj takvih slučajeva bude još veći.

Drugo, i pored zakonske mogućnosti za širu upotrebu video - linka u krivičnom postupku, u praksi je još uvijek prisutna njegova skoro samo simbolična primjena. Više je razloga za takvo postupanje u praksi o ovom pitanju, a jedan među njima je i nepostojanje opštih tehničkih pravila upotrebe video-linka u krivičnom postupku To kod subjekata ovlašćenih za primjenu ovih zakonskih normi stvara određeni broj dilema koje su prepreka u odlučivanju da se primijene predviđene zakonske mogućnosti, a one se otklanjaju predloženim tekstom pravilnika.

Treće, u posljednje vrijeme u Republici Srbiji i Republici Srpskoj učinjeni su veliki napori na opremanju jednog broja sudova sa tehničkom opremom za prenos slike i zvuka - za upotrebu video - linka u krivičnom postupku. Kao rezultat toga u Republici Srbiji ima osam viših sudova potpuno opremljenih potrebnim tehničkim sredstvima, a u vremenu koje je pred nama broj pravosudnih ustanova koje su na ovakav način opremljene biće još veći. Preduslov za željeni obim upotrebe tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u sudovima opremljenim za to jeste i obučenost subjekata primjene i postojanje jasno preciziranih tehničkih uslova za primjenu video - linka u krivičnom postupku, a osnov za to je pravilnik, s obzirom na činjenicu da bi njime bila precizno rješavana pitanja upotrebe tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u krivičnom postupku i uslova za njihovu primjenu.

Četvrto, tekstom pravilnika otklonile bi se dileme u praktičnoj primjeni tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u krivičnom postupku i stvorila bi se osnova za ujednačeno postupanje prilikom upotrebe tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u krivičnom postupku na cijeloj teritoriji Republike Srbije, odnosno Republike Srpske[16].

Posmatrano u iznesenom kontekstu, u postupku usaglašavanja nacionalnog krivičnoprocesnog zakonodavstva o ovom pitanju, čine se interesantnim odluke Evropskog suda za ljudska prava u kojima se zaključuje da posebne interese u krivičnom postupku imaju određene kategorije svjedoka, koji su, u isto vrijeme, i žrtve krivičnih djela, a usljed određenih vrsta krivičnih djela učinjenih na njihovu štetu, ali i drugih okolnosti, poput pola, uzrasta, načina života i sl., spadaju u kategoriju tzv. posebno osjetljivih, „ranjivih“ svjedoka, što se naročito odnosi na djecu koja su žrtve seksualnih krivičnih djela ili nasilja u porodici. Prema stavu Suda, kod ove kategorije svjedoka postoji visok stepen rizika od „sekundarne viktimizacije“, pa je sud smatrao da

[16] Detaljnije vidi S. Bejatović, Upotreba tehničkih sredstava u krivičnom postupku i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet, U: „Adekvatnost državne reakcije na kriminalitet i upotreba tehničkih sredstava u krivičnom postupku“, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2021, 117–136.

bi takva lica naročito ozbiljno bila traumatizovana suočavanjem sa okrivljenim tokom suđenja, zbog čega je opravdano preduzimanje određenih mjera kojima se štiti kako intimna sfera ove vrste svjedoka i žrtava, tj. oštećenih krivičnim djelima, tako i njihov psihički status koji bi mogao biti ozbiljno ugrožen ili povrijeđen ako bi se ta lica neposredno pojavila na suđenju.

Takođe, Evropski sud za ljudska prava posebnu pažnju posvećuje i mogućnosti korišćenja iskaza koje je svjedok dao u ranijim fazama krivičnog postupka, prije svega u istrazi. Naime, Sud je u svojim odlukama *Windisch*[17], *Unterpertinger*[18], *Saidi*[19], R*achdad*[20] zaključio da korišćenje iskaza iz ranijih stadijuma krivičnog postupka, a bez neposrednog ispitivanja svjedoka na glavnom pretresu pred sudom koji treba meritorno da odluči o predmetu krivičnog postupka, načelno nije isključeno, ali da je to moguće samo pod određenim restriktivnim uslovima[21]. Prema mišljenu Suda, od suštinske je važnosti da se radi o svjedoku koji iz objektivnih razloga ne može da bude prisutan na suđenju, bilo stoga što ga nije moguće pronaći, tj. zato što se ne zna gdje boravi, bilo zato što više nije živ ili se radi o nekom drugom objektivno ozbiljnom i legitimnom razlogu za neprisustvovanje svjedoka glavnom pretresu. Takođe je bitno da je odbrana u prethodnim fazama postupka, u okviru kojih je takav svjedok dao svoj iskaz, imala priliku da ga ispita, te da, pored toga, službeni akteri krivičnog postupka, kao i uopšte, organi državne vlasti, ne snose odgovornost što je takav svjedok u konkretnom slučaju odsutan.

MJERE ZAŠTITE ZAŠTIĆENOG SVJEDOKA

Mjere zaštite zaštićenog svjedoka su u funkciji njegove zaštite od mogućih štetnih posljedica koje bi za njih ili njima bliska lica mogle da nastupe zbog toga što su kao svjedoci dali odgovarajući iskaz. Tu se, prije svega, radi o mogućoj osveti ili odmazdi samog okrivljenog koji je „pogođen" takvim svjedočenjem ili okrivljenom bliskih lica, odnosno lica koja se sa njim nalaze u određenoj vezi, a takva opasnost nekada može da potiče i od „mogućih" okrivljenih, tj. lica koja smatraju da bi ih iskaz svjedoka mogao teretiti. Međutim, moguće je da određeni svjedok istovremeno spada kako u kategoriju

[17] Case of *Windisch v. Austria* (Application no.12489/86), presuda od 27. septembra, 1990.
[18] Case of *Unterpertinger v. Austria* ((Application no.9120/80), presuda od 24. novembra 1986.
[19] Case of *Saidi v. France* (Application no.14647/89), presuda od 20. septembra, 1993.
[20] Case of *Rachdad v. France* (Application No. 71846/01, judgment of 13 November 2003, final on 13 February 2004.
[21] Vidi M. Škulić, Postupak u kome se pojavljuje oštećeno maloletno lice, U: „Maloletničko krivično pravo", Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu – JP „Službeni glasnik Republike Srbije", Beograd, 2011, 348–366.

posebno osjetljivog svjedoka, tako i zaštićenog svjedoka. Sadržinski posmatrano, više je mjera posebne zaštite koje sud može rješenjem o određivanju statusa zaštićenog svjedoka odobriti, pod uslovom da postoje okolnosti koje ukazuju na to da bi svjedok davanjem iskaza ili odgovorom na pojedina pitanja - sebe ili sebi bliska lica izložio opasnosti po život, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima. Mjere posebne zaštite obuhvataju ispitivanje zaštićenog svjedoka pod uslovima i na način koji obezbjeđuju da se njegova istovjetnost ne otkrije javnosti, a izuzetno ni okrivljenom i njegovom braniocu, u skladu sa pravilima Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije. Mjere posebne zaštite kojima se obezbjeđuje da se istovjetnost zaštićenog svjedoka ne otkrije javnosti su isključenje javnosti sa glavnog pretresa i zabrana objavljivanja podataka o istovjetnosti svjedoka.

Mjeru posebne zaštite kojom se okrivljenom i njegovom braniocu uskraćuju podaci o istovjetnosti zaštićenog svjedoka, sud može izuzetno odrediti ako nakon uzimanja izjava od svjedoka i javnog tužioca utvrdi da su kumulativno ispunjeni određeni uslovi. Prvo, neophodno je da su život, zdravlje ili sloboda svjedoka ili njemu bliskog lica u toj mjeri ugroženi da to opravdava ograničenje prava na odbranu. Drugo, potrebno je da se radi o svjedoku koji je prema ocjeni suda vjerodostojan.

Pravo na odbranu suštinski podrazumijeva da subjekti u funkciji odbrane znaju identitet svjedoka, odnosno da sa njim budu upoznati u određenom procesnom momentu, jer samo tako mogu i da budu u prilici da na efikasan način pobijaju njegov kredibilitet, te uopšte ostvaruju svoja procesna prava tokom realizovanja dokazne radnje ispitivanja svjedoka. Ovo je još važnije u novom sistemu ispitivanja svjedoka, koje je prevashodno stranačkog karaktera. U tom pogledu Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije propisuje samo jedan izuzetak, a to je ispitivanje prikrivenog isljednika kao svjedoka. Ovom treba dodati i to da u slučaju kada se ispitivanje zaštićenog svjedoka obavlja putem tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, njima rukuje stručno lice[22].

Kada je riječ o ovoj grupi krivičnoprocesnih subjekata u zakonodavstvu Republike Srpske, onda, prije svega, treba konstatovati da je ona predmet regulisanja ne u ZKP RS, već u posebnom zakonu (Zakonu o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku[23]). Nekoliko je njegovih osnovnih karakteristika kada je riječ o ovom aspektu predmetne problematike.

Prvo, jedinstven naziv za sve subjekte ove kategorije (svjedoci pod prijetnjom i ugroženi svjedoci) i konkretizovanje pojedinih od njih: svjedok pod

[22] S. Bejatović, Krivično procesno pravo, JP „Službeni glasnik Republike Srbije“, Beograd, 2019, 324.

[23] "Službeni glasnik Republike Srpske" broj 48, od 24. juna 2003. godine.

prijetnjom (svjedok čija je lična bezbjednost ili bezbjednost njegove porodice dovedena u opasnost zbog njegovog učešća u krivičnom postupku, kao rezultat prijetnji, zastrašivanja ili sličnih radnji koje su vezane za njegovo svjedočenje); ugroženi svjedok (svjedok koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, kao i dijete i maloljetnik) i zaštićeni svjedok (svjedok koji se saslušava prema posebnim odredbama zakona)[24].

Drugo, pravo suda da odredi one mjere zaštite svjedoka koje smatra potrebnim, a koje su predviđene zakonom, uključujući i primjenu više mjera istovremeno, s tim da prilikom odlučivanja koja će mjera zaštite svjedoka biti primijenjena, sud neće odrediti primjenu teže mjere ako se ista svrha može postići primjenom blaže mjere.

Treće, svjedočenje svjedoka pod prijetnjom i ugroženog svjedoka putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka - kada za to postoje opravdani razlozi[25].

Četvrto, mogućnost određivanja dodatnih mjera za obezbjeđenje anonimnosti svjedoka u slučajevima kada postoji opravdana bojazan da će se ozbiljno ugroziti lična bezbjednost svjedoka ili njegove porodice ako se neki ili svi lični podaci svjedoka objelodane i da će ta opasnost postojati i nakon davanja iskaza svjedoka. U takvom slučaju sud može, po službenoj dužnosti ili na prijedlog stranaka ili branioca, odlučiti da lični podaci svjedoka ostanu povjerljivi u trajanju za koje se odredi da je to potrebno, a najviše 30 godina nakon što odluka postane pravosnažna[26].

MALOLJETNA LICA I MJERE ZAŠTITE OD SEKUNDARNE VIKTIMIZACIJE

Na nivou međunarodne zajednice (putem nemalog broja relevantnih međunarodnih pravnih akata) i u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu posebna pažnja se poklanja mjerama zaštite maloljetnih lica od sekundarne viktimizacije. Posebno se insistira i na jednom i na drugom nivou na potrebi

[24] Osnov ove odredbe je član 156. ZKP RS koji izričito propisuje da se „na položaj zaštićenog svjedoka u postupku pred sudom primjenjuju odredbe posebnog zakona“.

[25] Nasuprot ovom, ZKP RS u svom članu 155. propisuje da se saslušanje svedoka može snimati audio ili audio vizuelnim sredstvima u svim fazama postupka, a da se mora snimiti u slučajevima kada je riječ o licima koja su mlađa od 16 godina i koja su bila oštećena krivičnim djelom, kao i ako postoje osnovi za bojazan da se svjedok ne može saslušati na glavnom pretresu.

[26] Čl. 3, 4, 9 i 13. Zakona o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku Republike Srpske.

ustanovljavanja posebnih mjera zaštite i pomoći djeci, odnosno definisanju odredaba koje promovišu neophodnost uspostavljanja nacionalne i međunarodne saradnje u prevenciji i suzbijanju nasilja nad djecom[27]. Posmatrano u ovom kontekstu, bitan korak predstavlja i uvođenje postavljenih standarda u nacionalni normativni okvir ratifikacijom Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji[28] i Konvencije Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja[29], kao i izmjene i dopune relevantnog krivičnoprocesnog okvira u skladu sa ratifikovanim konvencijama.

Dalje, pored ratifikovanih međunarodnih ugovora, i „meko pravo“, poput Smjernica o pravosudnim pitanjima koja se odnose na djecu - žrtve i djecu - svjedoke krivičnih djela, predstavljaju državama važan putokaz u kom pravcu treba razvijati normativni okvir u ovoj oblasti[30]. U skladu sa Smjernicama, nekoliko je ključnih standarda kada je riječ o ovoj problematici:

- sa djecom treba postupati na brižljiv način, uzimajući u obzir njihovu ličnu situaciju, neposredne potrebe, uzrast, pol, invaliditet i nivo zrelosti, uz potpuno poštovanje njihovog fizičkog, mentalnog i moralnog integriteta (pravo na poštovanje dostojanstva);

- djeca žrtve i svjedoci treba da imaju pristup pravdi bez diskriminacije po osnovu rase, boje kože, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porijekla, imovine, invaliditeta ili drugog statusa (pravo na zaštitu od diskriminacije);

- djeca žrtve i svjedoci, njihovi roditelji ili staratelji i punomoćnici, od prvog kontakta sa sudskim procesom, kao i tokom njegovog trajanja, treba da budu adekvatno i bez odgađanja informisani *inter alia* o: dostupnosti zdravstvene, psihološke, socijalne i druge relevantne usluge podrške; ulozi djece žrtava i svjedoka u postupku, vremenu, mjestu kao i načinu svjedočenja; toku i svim odlukama u vezi sa krivičnim postupkom i mogućnostima za

[27] I. Stevanović, Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Neophodni koraci za unapređenje sistema), U: „Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (Međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)”, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2019, 153.

[28] Vidjeti Prvi periodični izvještaj Bosne i Hercegovine o provođenju Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na prodaju djece, dječiju prostituciju i dječiju pornografiju. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, na 25. sjednici održanoj 29. septembra 2015. godine, razmotrilo je i usvojilo ovaj izvještaj.

[29] Usvojio je Komitet ministara država članice Vijeća Evrope u julu 2007. godine na 1002. sjednici zamjenika ministara.

[30] Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Annex, Odjeljak, V–XIV, ECOSOC Resolution 2005/20, *http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%20 2005-20.pdf.*

ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom ili parničnom postupku (pravo na informisanje);

- potrebno je obezbijediti da djeca žrtve i svjedoci mogu slobodno i u skladu sa svojim uzrastom izražavati poglede i zabrinutost u vezi sa njihovim učešćem u sudskom postupku (pravo na izražavanje mišljenja);

- stručnjaci treba da razviju i sprovode mjere za pružanje podrške djeci žrtvama i svjedocima u cilju olakšava davanja iskaza i razumijevanja faza krivičnog postupka (pravo na stručnu podršku);

- djeca žrtve i svjedoci treba da uživaju pravo na privatnost (pravo na poštovanje privatnosti);

- stručnjaci treba da vode računa o osjetljivosti djece žrtava i svjedoka, obavljajući razgovore sa njima u prostorijama specijalno namijenjenim za ispitivanje djece, kao i prilagođavanjem odvijanja sudskog postupka njihovim potrebama putem omogućavanja pauze tokom svjedočenja djeteta, zakazivanja rasprava u vrijeme koje odgovara uzrastu i zrelosti djeteta, kao i odgovarajućeg sistema obavještavanja između nadležnih organa kako bi se osiguralo da dijete dolazi u sud samo onda kada je to neophodno. Takođe, potrebno je smanjiti broj razgovora i saslušanja djece žrtva i svjedoka na najmanju moguću mjeru kako bi se izbjegao nepotrebni kontakt sa drugim učesnicima u postupku. Pored toga, preporuka je da se djeca žrtve i svjedoci zaštite od unakrsnog ispitivanja od strane odbrane (pravo na zaštitu djece tokom sudskog postupka);

- u slučaju opasnosti od ugrožavanja bezbjednosti djeteta žrtve ili svjedoka, treba preduzeti odgovarajuće mjere zaštite od takvog rizika prije, tokom i nakon okončanja sudskog postupka. Takve zaštitne mjere mogu uključivati: izbjegavanje direktnog kontakta između djece - žrtava, odnosno svjedoka i okrivljenog; određivanje pritvora u predistražnom postupku, izricanje zabrane napuštanja stana ili drugog oblika lišenja slobode i zaštitu djece - žrtava i svjedoka od strane policije (pravo na zaštitu bezbjednosti);

- stručnjaci treba da razviju i implementiraju sveobuhvatne i posebno prilagođene strategije i intervencije u slučajevima gdje postoji rizik od sekundarne viktimizacije djece - žrtava. Prilikom razrade strategija treba da se uzme u obzir priroda viktimizacije, kućno zlostavljanje ili zlostavljanje u institucionalnom okruženju, seksualna eksploatacija i trgovina ljudima (pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije);

- djeca - žrtve treba da imaju pristup reparaciji da bi se postiglo potpuno obeštećenje, reintegracija i oporavak. Reparacija može uključivati naknadu štete od strane okrivljenog, pomoć iz programa kompenzacije žrtava kojima upravlja država ili naknadu štete u parničnim postupcima (pravo na reparaciju).

Analiza odredaba ZMUKD i ZZDM RS pokazuje da i jedan i drugi zakonski tekst sadrže u osnovi adekvatne norme kojima se umanjuju posljedice sekundarne viktimizacije maloljetnih lica oštećenih kada se saslušavaju kao

svjedoci. Potvrda ispravnosti ovakve jedne konstatacije su njihova sljedeća rješenja:

Prvo, obezbijeđena je specijalizacija organa koji postupaju u krivičnim postupcima u kojima se javlja maloljetno lice kao oštećeno. Pokretanje krivičnog postupka i protiv punoljetnih lica za posebno navedena krivična djela[31] u slučajevima kada je oštećeni u krivičnom postupku maloljetno lice je u nadležnosti javnog tužica koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica. Isti je uslov i za sudiju, predsjednika vijeća i javnog tužioca koji sprovodi pripremni postupak, sa službenim organima unutrašnjih poslova i sa advokatom. Svi oni moraju da posjeduju posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica (član 150. st. 1. i 2. i član 151. st. 2. i 3. ZMUKD i član 6. ZZDM RS).

Kada je riječ o ovom obilježju krivičnog postupka kod ovog krivičnoprocesnog subjekta, pažnju zaslužuje rješenje ZZDM RS o pitanju stručnog savjetnika i stručnog lica. Prema članu 186a. ovog zakonskog teksta, stručno lice je stručni radnik organa starateljstva - psiholog, pedagog, socijalni pedagog - defektolog, specijalni pedagog - defektolog, socijalni radnik koji posjeduje certifikat o stručnoj osposobljenosti za obavljanje poslova iz oblasti prestupništva mladih i krivičnopravne zaštite djece, iskustvo na poslovima zaštite i brige o djeci i profesionalne vještine u komunikaciji sa djecom, a uz čiju pomoć se obavlja saslušanje djeteta kao svjedoka oštećenog krivičnim djelom. Pomoć koju svjedoku pruža stručni savjetnik ili stručno lice ima za cilj pružanje emocionalne podrške djetetu, smanjenje nivoa anksioznosti, stresa, dodatne traumatizacije, straha i drugih štetnih uticaja nastalih učestvovanjem djeteta u pravosudnom postupku, da bi se pozitivno uticalo na sposobnost djeteta da, stičući osjećaj sigurnosti o postupku, razumije svoju ulogu i da bi se na taj način obezbijedio kvalitet i vrijednost iskaza svjedoka. Pored ovog, stručni savjetnik ili stručno lice prilikom saslušanja djeteta kao svjedoka oštećenog krivičnim djelom - posreduje u komunikaciji između tužioca ili policijskog službenika i svjedoka, po potrebi utiče na formulaciju pitanja koja se upućuju svjedoku u cilju prilagođavanja sposobnostima svjedoka da pitanja razumije i sugeriše izmjenu načina postavljanja pitanja tako da ne pobude dodatnu traumatizaciju svjedoka, i po potrebi interveniše radi zaštite dobrobiti svjedoka.

Prije saslušanja u tužilaštvu ili na sudu, stručni savjetnik i stručno lice se blagovremeno upoznaju sa svjedokom, kao i sa sadržajem spisa, te u cilju pripreme za svjedočenje pružaju svjedoku i njegovim zakonskim zastupnicima informacije o bitnim karakteristikama krivičnog postupka, načinom svjedočenja i ostalim bitnim podacima. Upoznavanje sa svjedokom se može izvršiti uz

[31] Riječ je o krivičnim djelima iz člana 150. stav 1. ZMUKD i člana 184. ZZDM RS.

prisustvo roditelja, usvojioca ili staratelja, u stanu u kojem svjedok živi, u drugom prostoru gdje svjedok boravi ili u prostorijama organa starateljstva, na posebno obazriv način. Razgovor sa svjedokom prilikom upoznavanja neće se voditi o temi događaja koji je predmet krivičnog postupka, a obavlja se sa ciljem procjene trenutnog stanja i potreba svjedoka, prikupljanja relevantnih informacija o svjedoku značajnih za svjedočenje ili davanje iskaza i pružanja stručne podrške radi ublažavanja štetnih posljedica učešća u postupku za mentalno zdravlje djeteta. Nakon upoznavanja sa svjedokom, stručni savjetnik ili stručno lice može, na zahtjev organa koji vodi postupak ili na osnovu vlastite procjene, u pisanoj formi dostaviti tužilaštvu ili sudu izvještaj o razgovoru sa svjedokom, koji sadrži stručno mišljenje, prijedloge i preporuke u vezi sa postupkom saslušanja. Upoznavanje sa spisom vrši se u službenim prostorijama organa koji vodi postupak.

Drugo, obaveza obazrivog postupanja. U slučajevima kada vode postupak za krivična djela učinjena na štetu maloljetnih lica, javni tužilac i sudije se odnositi prema oštećenom vodeći računa o njegovom uzrastu, svojstvima ličnosti, obrazovanju i prilikama u kojima živi, posebno nastojeći da se izbjegnu moguće štetne posljedice postupka za njegovu ličnost i razvoj, a saslušanje maloljetnih lica se obavlja uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica. Po pravilu, saslušanje se može sprovesti najviše dva puta. Samo izuzetno i više puta - ako je to neophodno radi ostvarenja svrhe krivičnog postupka. Međutim, u slučaju da se maloljetno lice saslušava više od dva puta, sudija je dužan da posebno vodi računa o zaštiti ličnosti i razvoja maloljetnog lica. Dalje, u slučajevima kada se s obzirom na osobenosti krivičnog djela i svojstva ličnosti maloljetnog lica ocijeni da je to potrebno, sudija će narediti da se maloljetno lice saslušava upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, a saslušanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka, u prostoriji u kojoj se svjedok nalazi, tako da mu stranke i lica koja na to imaju pravo, pitanja postavljaju posredstvom sudije, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica. Zatim, tu je i stav zakonodavca po kojem se maloljetna lica, kao svjedoci - oštećeni mogu saslušati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno ovlašćenoj ustanovi - organizaciji, stručno osposobljenoj za ispitivanje maloljetnih lica (član 152. ZMUKD i član 186. ZZDM RS).

Treće, propisana je zabrana vršenja suočenja između optuženog i maloljetnog oštećenog lica u slučajevima kada se kao svjedok saslušava maloljetno lice koje je usljed prirode krivičnog djela, posljedica ili drugih okolnosti, posebno osjetljivo, odnosno nalazi se u posebno teškom duševnom stanju (član 153. ZMUKD), odnosno ako se kao svjedok saslušava dijete ili maloljetnik koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatizovan okolnostima pod

kojima je izvršeno krivično djelo ili pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine posebno osjetljivim (član 187. ZZDM RS).

Četvrto, maloljetno lice kao oštećeni mora imati punomoćnika od prvog saslušanja optuženog. U slučaju da maloljetno lice nema punomoćnika, njega će rješenjem iz reda advokata koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica postaviti predsjednik suda i troškovi zastupanja padaju na teret budžetskih sredstava suda (član 154. ZMUKD).

Peto, u slučajevima kada prepoznavanje okrivljenog vrši oštećeno maloljetno lice, obaveza je suda da postupa posebno obazrivo i takvo prepoznavanje se u svim fazama postupka vrši na način koji u potpunosti onemogućava da okrivljeni vidi maloljetno lice (član 155. ZMUKD i član 188. ZZDM RS).

Šesto, propisana je hitnost krivičnog postupka koji se vodi za navedena krivična djela, a u kojem se maloljetnik pojavljuje kao oštećeni, i to iz istih razloga zbog kojih je propisana i hitnost krivičnih postupaka koji se vode protiv maloljetnih učinilaca krivičnih djela[32], uz dodatnu činjenicu, a to je mogući uticaj na oštećenog maloljetnika i u takvim krivičnim postupcima[33]. Hitnost postupanja i u ovim krivičnim slučajevima odnosi se ne samo na organe koji direktno učestvuju u krivičnom postupku, već i na niz drugih organa, organizacija i ustanova od kojih se traže obavještenja, izvještaji ili mišljenja, s tim da to ne smije da utiče na svestrano razrješenje predmetne krivične stvari. Ova dva zahtjeva moraju se pomiriti jer u protivnom hitnost je kontraproduktivna.

NEOPHODNOST ZAKONODAVNIH INTERVENCIJA U USAGLAŠAVANJU SA OBAVEZAMA IZ DIREKTIVE

I pored tačnosti navedene konstatacije da su ZMUKD i ZZDM RS u nemalom stepenu usaglašeni sa standardima Direktive i drugih relevantnih međunarodnih pravnih akata o pitanju mjera zaštite maloljetnih lica kao žrtava krivičnih djela, to ne znači da nema potrebe za preduzimanjem dodatnih aktivnosti međunarodnim pravnim aktima s ciljem njihovog što potpunijeg usaglašavanja sa ovim standardima. Naprotiv. Neophodno je preduzeti nekoliko sljedećih intervencija.

Prvo, analiza odgovarajućih odredaba zakona o krivičnom postupku pokazuje da oni ipak dozvoljavaju postavljanje pitanja svjedoku koja

[32] O. Perić, Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, JP „Službeni glasnik Republike Srbije“, Beograd, 2005, 324.
[33] Član 150. ZMUKD i član 190. ZZDM RS.

predstavljaju navođenje na odgovor (sugestivna pitanja), ako se radi o unakrsnom ispitivanju na glavnom pretresu, čime nije isključena mogućnost unakrsnog ispitivanja i posebno osjetljivog svjedoka, uključujući i situaciju kada je taj svjedok maloljetno lice. Ovu mogućnost ne isključuje ni stav zakonodavca po kojem se posebno osjetljivim svjedocima pitanja postavljaju preko organa postupka, budući da pitanja formuliše stranka koja ispituje, šta bi značilo da ona mogu biti i sugestivne prirode maloljetnim licima[34]. S obzirom na ovo, više su nego opravdana zalaganja koja idu u pravcu potpune zabrane postavljanja sugestivnih pitanja maloljetnim licima, što trenutno nije slučaj. Potrebno je izričito propisati da se „posebno osjetljive kategorije oštećenih lica ne mogu unakrsno ispitivati i ne mogu im se postavljati sugestivna pitanja". Na ovaj način došlo bi do potpunog usaglašavanja nacionalnog krivičnoprocesnog zakonodavstva o ovom pitanju sa članom 23. Direktive.

Drugo, i pored toga što zakonodavac, načelno posmatrano, isključuje suočenje između oštećenog maloljetnog lica, koje spada u kategoriju posebno osjetljivih lica i optuženog, u praksi takva norma se ne poštuje u svakom konkretnom slučaju. *Ratio legis* ove odredbe zasniva se na činjenici da je suočenje po definiciji vrlo tenziona procesna radnja, čija suština i jeste u izazivanju odgovarajućeg „konflikta" između dva davaoca suprotnih iskaza, da bi se na osnovu toga ili jedan od davaoca iskaza nagnao da odstupi od lažnog iskaza ili da bi se tako omogućilo sudiji da bolje stekne sopstvenu neposrednu impresiju o dokaznom kredibilitetu i uopšte o vjerodostojnosti pojedinih međusobno suprotstavljenih iskaza. S druge strane, u praksi suočenje vrlo rijetko dovodi do odstupanja u odnosu na već dati iskaz, tj. ono se ne smatra efikasnom radnjom. Stoga, suočenje, kao radnju koja je istovremeno izuzetno tenziona i načelno je konfliktnog karaktera, a nije dovoljno efikasna u praksi, po pravilu, ne treba ni sprovoditi u postupku za krivična djela kojima je oštećeno maloljetno lice, a ono je formalno i zabranjeno kada je maloljetno lice u posebno teškom stanju, tj. spada u kategoriju tzv. posebno ranjivih lica[35]. S obzirom na ovo, neophodno je predvidjeti izričitu zabranu suočenja okrivljenog

[34] M. Škulić, Položaj žrtve/oštećenog u krivičnopravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29, U: „Kaznena reakcija u Srbiji VI deo", Edicija Crimen, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2016, 77–78; M. Škulić, Zaštita dece/maloletnih lica kao oštećenih i svedoka u krivičnom postupku, U: „Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela", Beograd: International Management Group - IMG, Beograd, 2014, 43–63 i S. Bejatović, Direktiva 2012/29/ EU i krivično zakonodavstvo Srbije (stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja), Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2018, s21.

[35] Vidjeti I. Stevanović, Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Neophodni koraci za unapređenje sistema), U: „Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (Međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)", Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2019, 164.

sa maloljetnim licem za sva krivična djela propisan u članom 150. ZMUKD, odnosno članom 184. ZZDM RS.

Treće, neophodno je izmijeniti i odredbe u vezi sa punomoćnikom koga maloljetni oštećeni mora imati od prvog saslušanja optuženog. U slučaju da maloljetno lice nema punomoćnika, njega će rješenjem iz reda advokata koji su stekli posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih lica postaviti predsjednik suda, a troškovi takvog zastupanja padaju na teret budžetskih sredstava suda. Iako to u zakonu nije striktno naglašeno, radi se samo o krivičnim postupcima u kojima se i inače primjenjuju posebna pravila zaštite maloljetnih oštećenih. Prema sadašnjim rješenju, punomoćnika postavlja predsjednik suda, što nije u duhu novog Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije[36] i činjenici da je njime uvedena tužilačka istraga. U tom smislu treba propisati da „organ postupka" postavlja punomoćnika u slučaju da maloljetno lice nema punomoćnika.

Četvrto, prema ZZDM RS, a slično je i u Republici Srpskoj upotreba tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka dozvoljena je u slučajevima saslušanja maloljetnih lica oštećenih krivičnim djelom. Naime, ovaj zakonski tekst u svom članu 152. predviđa nekoliko instrumenata zaštite maloljetnih lica oštećenih krivičnim djelom[37], a jedan od njih je i njihovo saslušanje upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka. Naravno, uz poštovanje određenih pravila koja, i pored toga što se u ne malom broju slučajeva poklapaju sa pravilima ispitivanja posebno osjetljivih svjedoka, imaju i neke specifičnosti. Prema stavu 3. ovog člana, ako s obzirom na osobenosti krivičnog djela i svojstva ličnosti maloljetnog lica, sud ocijeni da je to potrebno, narediće da se maloljetno lice saslušava upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka. U takvom slučaju saslušanje se sprovodi bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka, u prostoriji u kojoj se svjedok nalazi, i to tako da mu stranke i lica koja na to imaju pravo, pitanja postavljaju posredstvom sudije, psihologa, pedagoga, socijalnog radnika ili drugog stručnog lica. I ovdje, kao i kod ispitivanja posebno osjetljivih svjedoka postavljaju se određena tehnička pitanja. Na primjer, pitanje mjesta gdje se fizički nalaze navedena stručna lica čije je prisustvo nužno prilikom saslušanja maloljetnih lica oštećenih krivičnim djelom. Odgovor na ovo, kao i druga tehnička pitanja realizacije ove procesne

[36] "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 72 od 28. septembra 2011, 101 od 30. decembra 2011, 121 od 24. decembra 2012, 32 od 8. aprila 2013, 45 od 22. maja 2013, 55 od 23. maja 2014, 35 od 21. maja 2019, 27 od 24. marta 2021 i 62 od 17. juna 2021.

[37] I. Stevanović, N. Vujić, Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (Međunarodni pravni standardi i krivično procesno zakonodavstvo Srbije, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite – međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva i mere unapređenja zaštite", Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2020, 143.

radnje putem tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, isti je kao i kod ispitivanja posebno osjetljivih svjedoka upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka.

Kada je riječ o ovoj osobenosti ZZDM RS, postavlja se još jedno pitanje. Da li se u slučajevima kada se oštećeno maloljetno lice saslušava upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, primjenjuje odredba stava 5. člana 152. Ovog zakona, kojom je predviđeno da će se na glavnom pretresu, kada je lice saslušano prema odredbama ovog člana, uvijek pročitati zapisnik o njegovom iskazu, odnosno pustiti snimak saslušanja? I pored drugačijih mišljenja[38], odgovor je, smatramo – ne. Ovdje je riječ o sasvim drugačijoj procesnoj situaciji. Ovdje je riječ ne o optičkom i tonskom snimanju u smislu člana 236. Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije, već samo o upotrebi tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u realnom vremenu iz jedne u drugu prostoriju, i to se samo evidentira ne u posebnom zapisniku, već u zapisniku koji organ postupka vodi po odredbama ovog zakonika uopšte, i ništa više.

Krivičnopravne norme, u ovom slučaju - norme maloljetničkog krivičnog zakonodavstva su samo jedan od preduslova željenog stepena zaštite djece - svjedoka sa specifičnim potrebama. Pored normi, moraju biti ispunjene i ostale pretpostavke. To su: stručnost subjekata njihove primjene (stručnost nosilaca pravosudnih funkcija i advokata za postupanje sa žrtvama sa specifičnim potrebama, odnosno djecom – žrtvama krivičnih djela); uspostavljanje mreža službi za podršku žrtvama i svjedocima krivičnih djela čiji bi se rad zasnivao na tri ključna principa (dostupnost usluga podrške; maksimalno iskorišćenje postojećih resursa i održivost funkcionisanja i kvaliteta mreže službi podrške) i pravosudna infrastruktura objekata koja je u funkciji primjene krivičnopravnih normi koje se tiču specifičnih vidova zaštite ove kategorije žrtava kao svjedoka krivičnih djela.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Imajući izneseno u vidu, Akcionim planom za Poglavlje 23 predviđene su npr. mjere posvećene djeci kao posebno osjetljivim kategorijama žrtava u cilju unapređivanja njihove zaštite u krivičnom postupku i umanjenja posljedica sekundarne viktimizacije. S tim u vezi, planirano je definisanje praktičnih smjernica za saslušanje djece, zasnovanih na primjerima dobre prakse EU zemalja i obezbjeđenje uslova za jednoobraznu primjenu mjera zaštite u cilju

[38] Vidi O. Perić, Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, JP „Službeni glasnik Republike Srbije“, Beograd, 2005, 321.

zaštite djece žrtava - svjedoka u krivičnom postupku od sekundarne viktimizacije. Takođe, planirano je i sprovođenje kontinuiranih obuka i informativnih sesija o zaštiti djece žrtava - svjedoka u krivičnom postupku za policijske službenike, javne tužioce, zamjenike javnih tužilaca, sudije i zaposlene u centrima za socijalni rad, kao i distribucija edukativnog materijala u cilju izbjegavanja sekundarne viktimizacije. Akcioni plan podršku ovoj kategoriji žrtava stavlja se i u kontekst opšteg režima podrške, kroz uvođenje posttraumatskog savjetovanja i podrške za djecu žrtve – svjedoke u krivičnom postupku u okviru usluga za podršku porodici koje se pružaju u okviru službe za podrške za zaštitu žrtava uspostavljene u četiri rezidencijalne ustanove u transformaciji.

Pored ovih konkretnih aktivnosti, insistira se na strateškom pristupu zaštiti djece od nasilja kroz analizu postignutih rezultata i identifikaciju prepreka u sprovođenju nacionalnih strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja, kao i izradu novih višegodišnjih strateških okvira za prevenciju i zaštitu djece od nasilja. Dodatno, treba predvidjeti i unapređenje postojećeg opštih protokola za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja u cilju usklađivanja sa najboljim praksama EU, kao i posebnih protokola koji se tiču: maloljetnih lica, postupanja pravosudnih organa u zaštiti maloljetnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja; zaštite djece u ustanovama socijalne zaštite od zlostavljanja i zanemarivanja; postupanja policijskih službenika u zaštiti maloljetnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja; sistema zdravstvene zaštite za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja i zaštite djece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. Praktična realizacija ovih aktivnosti za svoj rezultat treba da ima:

- unapređenje strateškog i zakonodavnog okvira izmjenama pravnih propisa s ciljem njihovog potpunog usaglašavanja sa međunarodnim pravnim standardima o pravima djece kao žrtava svjedoka;
- jačanje kapaciteta državnih institucija i pružalaca podrške žrtvama i svjedocima krivičnih djela kroz kreiranje i sprovođenje različitih obuka i izradu priručnika, kao i širenje mreže institucija i organizacija koje žrtvama i svjedocima pružaju podršku;
- izrada registra pružalaca usluga i razvoj sveobuhvatnog sistema za upravljanje bazama podataka i vođenje predmeta za sve pružaoce usluge i formiranje pozivnog centra;
- jačanje kapaciteta svijesti šire javnosti o postojanju, važnosti i ulozi službi za podršku žrtvama, kao i edukacija volontera u ovoj oblasti, a sve sa ciljem stvaranja održivog sistema[39].

[39] I. Stevanović, Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite, U: „Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije

Na kraju, kada je riječ o ovom aspektu Direktive, pažnju zaslužuju i tri sljedeće činjenice.

Prvo, i u analiziranim krivičnim postupcima shodno se primjenjuju odredbe zakona o krivičnom postupku, krivičnih zakona I zakona o izvršenju krivičnih sankcija i drugih propisa Republike Srbije, odnosno Republike Srpske, pod uslovom da nisu u suprotnosti sa ZMUKD, odnosno ZZDM RS[40].

Drugo, pored svih onih ranije analiziranih razloga koji pokazuju neophodnost usaglašavanja nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive, kada je riječ o usaglašavanja maloljetničkog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive, tu je još jedna činjenica. Ona je sadržana u nizu specifičnih psihičkih osobenosti maloljetnih lica kao žrtava krivičnih djela i neophodnosti preduzimanja posebnih mjera njihove zaštite zbog njihovih specifičnosti, a to obezbjeđuju standardi Direktive.

Treće, opravdan je stav Akcionog plana za Poglavlje 23 Republike Srbije koji sadrži niz mjera s ciljem što potpunije zaštite maloljetnog lica kao žrtve krivičnog djela u krivičnom postupku[41]. Ovo naročito jer se time stvaraju uslovi za potpunu zaštitu prava ove kategorije žrtava krivičnih djela[42] posredstvom posebnih mehanizama i mehanizama prilagođenih njima, što trenutno nije slučaj.

---

na kriminalitet (međunarodno pravni standardi i stanje u Srbiji)“, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Beograd, 2019, 166–167.

[40] Član 4. ZMUKD i član 11. ZZDM RS.

[41] Pored već izloženih aktivnosti koje imaju za cilj unapređenje položaja žrtava uopšte, Akcioni plan za Poglavlje 23 sadrži impresivan broj mjera posvećenih posebno osjetljivim kategorijama žrtava i/ ili posebno problematičnim procesnim situacijama u kojima su te kategorije žrtava naročito ugrožene. U tom smislu, planirano je sprovođenje obuke za javne tužioce, zamjenike javnih tužilaca, policijske službenike i reprezentativna udruženja novinara u pogledu: sprječavanja curenja informacija o tekućim ili planiranim krivičnim istragama, kao i sprječavanja curenja osjetljivih podataka o žrtvama, djeci itd. (aktivnost 3.5.2.21). Akcioni plan posebno prepoznaje osjetljivost žrtava ratnih zločina, ali i potrebu posebne podrške licima koja dolaze iz višestruko deprimiranih sredina (aktivnost 3.6.2.3). U tom smislu, predviđeno je pilotiranje centara za podršku porodici u cilju: targetiranja populacije iz višestruko deprimiranih sredina (posebno obraćajući pažnju na dostupnost romskim porodicama i djeci); podrške roditelju koji trpi porodično nasilje; podrške djeci u riziku od napuštanja škole; podrške porodicama u riziku od razdvajanja (djeci i roditeljima); podrške djeci žrtvama krivičnih djela; podrške djeci sa smetnjama u razvoju iz vulnerabilnih porodica i u riziku od smještaja u ustanovu. Djeca kao svedoci i žrtve krivičnog djela, tretirani su Akcionom planu kroz niz aktivnosti. Značajno je pomenuti da se Srbija Akcionim planom obavezala na definisanje praktičnih smjernica za saslušanje djece, zasnovanih na primjerima dobre prakse EU zemalja i obezbjeđenje uslova za jednoobraznu primjenu mjera zaštite u cilju zaštite djece žrtava/svjedoka u krivičnom postupku od sekundarne viktimizacije (aktivnost 3.6.2.15).

[42] Zakonik o krivičnom postupku Rapublike Srbije ne koristi pojam žrtva već pojam oštećeni, podrazumijevajući pod ovim pojmom „fizičko ili pravno lice čije je neko lično ili imovinsko pravo izvršenjem krivičnog dela povrijeđeno ili ugroženo“.

LITERATURA

1. Alimpić, M. (2020). Infrastruktura pravosudnih objekata i adekvatnost zaštite prava žrtava krivičnih dela, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu. Akcioni plan za sprovođene Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period od 2019. do 2025. godine. Analiza prava žrtava i usluga u Srbiji i njihova usklađenost sa Direktivom 2012/29/EU, Svjetska banka, Multidonatorski poverenički fond za podršku sektoru pravosuđa u Srbiji, avgust 2016.
2. Backović, Č. (2016). Poglavlje 23 (Stanje u Srbiji i evropske integracije), U: „Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (Poglavlje 23 - Norma, praksa i mere harmonizacije“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
3. Bejatović, S. (2020). Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja), U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
4. Bejatović, S. (2021). Upotreba tehničkih sredstava u krivičnom postupku i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet, U: „Adekvatnost državne reakcije na kriminalitet i upotreba tehničkih sredstava u krivičnom postupku“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
5. Bejatović, S. (2018). Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (Stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja) - Normativni aspekt, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji. Bejatović, S. (2019). Krivično procesno pravo, Beograd: JP „Službeni glasnik Republike Srbije“.
6. Bejatović, S. (1993). Oštećeni u krivičnom postupku, Beograd. Bejatović, S. (2020). Oštećeno lice i žrtva krivičnog dela (Međunarodni pravni standardi i Zakonik o krivičnom postupku - Opravdanost pitanja ili ne?, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
7. Brkić, S. (2014). Posebno osetljivi svedoci, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, broj 2.

8. Bugarski, T. (2020). Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i lice oštećeno krivičnim delom, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
9. Burić, Z. (2020). Žrtve kaznenih djela i kazneno zakonodavstvo Hrvatske, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
10. Ćirić, J. (2020). Krivično zakonodavstvo Republike Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29/EU), U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
11. Ćopić, S. (2020). Krivičnopravna zaštita žrtava seksualnog nasilja, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
12. Ćopić, S. (2011). Položaj i zaštita žrtve u krivičnom postupku, U: „Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći“, Viktimološko društvo Srbije, Beograd: Prometej.
13. Ćorović, E. (2020). Mere bezbednosti i zaštita žrtve krivičnog dela, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
14. Cvetkovič, B. (2020). Imovinskopravni zahtev oštećenog, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
15. Dragašević, Lj. (2020). Krivična prijava i zaštita prava oštećenog – žrtve krivičnog dela, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
16. Đorđević, Đ. (2020). Odnos učinioca prema žrtvi krivičnog dela i odmeravanje kazne, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“ Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu, Beograd, Misija OEBS-a u Srbiji.
17. Govedarica, M. (2019). Oštećeni u krivičnom postupku Republike Srpske (Opravdanost vraćanja oštećenog kao tužioca u krivični postupak

Bosne i Hercegovine), U: „Kaznena politika i prevencija kriminaliteta, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu“, Trebinje.
18. Govedarica, M. (2021). Povratak oštećenog kao tužioca u krivični postupak Republike Srpske, U: „Adekvatnost državne reakcije na kriminalitet i upotreba tehničkih sredstava u krivičnom postupku“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
19. Ignjatović, Đ., Simeunović-Patić, B. (2015). Viktimologija – opšti deo, Edicija Crimen, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
20. Ignjatović, Đ. (2011). Žrtve krivičnopravnog sistema, Beograd: Pravni život, broj 9.
21. Ivičević-Karas, E. (2020). Posebno ranjive kategorije žrtava kaznenih djela u hrvatskom kaznenom procesnom pravu - normativni okvir i praksa, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
22. Jakulin, V. (2020). Žrtva krivičnog djela i krivično zakonodavstvo Republike Slovenije (pozitivnopravna rješenja, iskustva u primeni i mjere za unapređene norme i prakse), U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja) “, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
23. Janković-Jovanović, A., Vasić, M. (2017). Položaj žrtve u krivičnom postupku u Republici Srbiji, Beograd: Komitet pravnika za ljudska prava - YUCO.
24. Jovanović, S. (2019). Novi krivičnopravni odgovori Republike Srbije na nasilje nad ženama, Beograd: Temida, vol. 22, broj 2.
25. Kolaković-Bojović, M. (2017). Žrtva krivičnog dela (Poglavlje 23 – norma i praksa u Republici Srbiji), U: „Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle): krivičnopravni aspekti“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
26. Kolaković-Bojović, M. (2020). Medijski tretman žrtava, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
27. Kolarić, D. (2020). Žrtva krivičnog dela i materijalno krivično pravo Norma, praksa i mere unapređenja, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
28. Lažetić, G. (2020). Krivično zakonodavstvo Sjeverne Makedonije i žrtva krivičnog djela (Norma, praksa i mjere unaprjeđenja), U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni

standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
29. Lindgren, M., Nikolić-Ristanović, V. (2011). Žrtve kriminaliteta: međunarodni kontekst i situacija u Srbiji, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
30. Nikolić-Ristanović, V. (2019). Od žrtve do pobednika – Viktimologija kao teorija, praksa i aktivizam, Beograd. Prometej.
31. Nikolić-Ristanović, V. (2020). Obuka stručnjaka koji dolaze u kontakt sa žrtvama i njen značaj za prevenciju naknadne viktimizacije, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
32. Pivić, N. (2020). Žrtva krivičnog djela u svjetlu Direktive 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo BiH - Normativnopravna rješenja s prijedlozima unapređenja norme i prakse, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
33. Pivić, N., Zilić-Čurič, L. (2020). Pravo na informisanje žrtve u krivičnom postupku (Usklađenost Direktive 2012/29/ EU sa Zakonom o krivičnom postupku BiH, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
34. Radulović, D. (2020). Žrtve krivičnih dela i krivično zakonodavstvo Crne Gore (Pozitivnopravna rešenja, iskustva u primeni i mjere unapređenja), U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
35. Roxin, C., Schünemann, B. (2017). Strafverfahrensrecht, 29. Aufl age, München: „C.H.Beck“.
36. Schönke, A., Schröder, H. (Hrsg), (2019). Strafgesetzbuch - Kommentar, 30. Aufl age, München: „C.H.Beck“.
37. Simović, M., Ramljak, A. (2011). Viktimologija, 3. izdanje, Pravni fakultet u Bihaću.
38. Simović, V. i dr. (2020). Oštećeni u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini: Trenutno stanje i budući izazovi, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.

39. Simović, M. i dr. (2020). Reforma sistema zaštite žrtava krivičnih dela u Bosni i Hercegovini, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
40. Simović, M. i dr. (2020). Oštećeno lice i krivično procesno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine (Međunarodni pravni standardi, norma, praksa i mjere unapređenja), U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)”, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
41. Simović, M. i dr. (2021). Krivično procesno pravo (uvod i opšti dio), Šesto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Bihać: Pravni fakultet.
42. Simović, M. i dr. (2021). Krivično procesno pravo II, peto izdanje (izmijenjeno i dopunjeno), Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
43. Simović, M. i dr. (2021). Maloljetničko krivično pravo, treće izdanje (izmijenjeno i dopunjeno), Grafomark Laktaši - Banja Luka.
44. Simović, M. i dr. (2021). Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Banja Luka: Službeni glasnik Republike Srpske.
45. Simović, M. i dr. (2021). Kritička viktimologija o žrtvi, mitu i korupciji, Banja Luka: Grafomark, Laktaši.
46. Simović, M. I dr. (2021) Viktimologija o žrtvama prirodnih katastrofa i zaštiti životne sredine u Bosni i Hercegovini, Banja Luka: Grafomark, Laktaši.
47. Soković, S., Bejatović, S. (2010). Maloletničko krivično pravo, Kragujevac: Pravni fakultet Kragujevac.
48. Stevanović, I. (2014). Krivičnopravni sistemi zaštita maloletnih lica (nacionalni normativni aspekt), U: „Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela“, Beograd: International Management Group – IMG.
49. Stevanović, I. (2016). Reforma maloletničkog pravosuđa u svetlu procesa pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, U: „Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (Poglavlje 23 – norma, praksa i mere harmonizacije)“, Beograd – Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
50. Stevanović, I. (2019). Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Neophodni koraci za unapređenje sistema), U: „Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (Međunarodni pravni

standardi i stanje u Srbiji)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
51. Stevanović, I.,Vujić, N. (2020). Međunarodni pravni standardi o krivičnopravnim instrumentima zaštite oštećenih lica i razlozi neophodnosti njihove implementacije u nacionalno krivično zakonodavstvo U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
52. Stevanović, I., Vujić, N. (2020). Maloletno lice i druge posebno osetljive kategorije žrtava krivičnih dela (međunarodni pravni standardi i krivično procesno zakonodavstvo Srbije, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite – međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva i mere unapređenja zaštite“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji,
53. Škulić, M. (2015). Normativna analiza položaja žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnopravnom sistemu Srbije: Aktuelno stanje, potrebe i mogućnosti promene, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
54. Škulić, M. (2018). Postupak u kome se pojavljuje oštećeno maloletno lice, U: „Maloletničko krivično pravo“, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd: „Službeni glasnik Republike Srbije“.
55. Škulić, M. (2014). Zaštita dece/maloletnih lica kao oštećenih i svedoka u krivičnom postupku, U: Nevena Vučković-Šahović i dr., Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela, Beograd: International Management Group – IMG.
56. Škulić, M. (2015). Normativna analiza položaja žrtve krivičnog dela/oštećenog krivičnim delom u krivičnopravnom sistemu Srbije: aktuelno stanje, potrebe i moguće promene, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
57. Škulić, M. (2016). Položaj žrtve/oštećenog u krivičnopravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29, tematska monografi ja „Kaznena reakcija u Srbiji – VI deo“, Edicija Crimen, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
58. Škulić, M. (2017). Postupak u kome se pojavljuje oštećeno maloletno lice, U: Maloletničko krivično pravo, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd: JP „Službeni glasnik“.
59. Škulić, M. (2020). Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Pojam, kriminalnopolitički razlozi neophodnosti predviđanja posebnih instrumenata krivičnopravne zaštite, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.

60. Škulić, M. (2020). Krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije i žrtva krivičnog dela (Direktiva 2012/29 EU) i drugi međunarodnopravni standardi – stepen usaglašenosti, iskustva primene i mere unapređenja, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite – međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva i mere unapređenja zaštite“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
61. Škulić, M. (2020). Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Beograd: JP „Službeni glasnik Republike Srbije“.
62. Tanjević, N. (2010). Krivičnopravna zaštita dece žrtava seksualnog nasilja u Srbiji, Temida, Beograd, vol. 13, broj 4.
63. The World’s Women (2015). Trends and statistics. Chapter 6: Violence against women, United Nations, Department of Economic and Social Aff airs, Statistics Division.
64. Tintor, J. (2020). Advokatura i zaštita žrtava krivičnih dela, U: „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
65. Tkalac, M. (2020). Poravnanje učinioca i oštećenog i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
66. Važić, S. (2020). Međusobna saradnja procesnih subjekata i adekvatnost zaštite prava žrtava krivičnih dela, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu
67. Veteinen, S. (2015). Izveštaj o proceni potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške svedocima/ žrtvama u krivičnopravnom sistemu Srbije, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji. Vuković, I. (2013). Pristanak povređenog kao osnov isključenja protivpravnosti, U: Kaznena reakcija u S rbiji – III deo, Beograd.
68. Vučković, B. (2020). Nepreduzimanje krivičnog gonjenja – odustanak od krivičnog gonjenja i prava oštećenog lica, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.
69. Žarković, M. (2020). Posebno osetljive kategorije oštećenih lica – Pojam i krivičnoprocesni instrumenti zaštite, U: „Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)“, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

JUVENILE CRIMINAL LEGISLATION AND THE VICTIM OF A CRIMINAL OFFENSE

An academician, Professor emeritus Miodrag N. SIMOVIĆ, PhD[43]
Full prof. Vladimir M. SIMOVIĆ, PhD[44]

Abstract: Directive 2012/29/EU on the establishment of minimum standards for the rights, support and protection of victims of criminal acts, adopted by the Resolution of the European Parliament on May 30, 2018, as well as other relevant international legal acts that have this issue as their subject - most of their norms devote to issues of a criminal procedural character, which has a full criminal-political justification. However, this does not mean that the issues of the victim of a criminal offense are not also issues that are, quite justifiably, the subject of regulation and other legal texts from the corpus of criminal legislation. They are also one of the indispensable issues when it comes to juvenile criminal law - juvenile criminal legislation. In the case of Republika Srpska, they are one of the very important issues of the Law on Protection and Treatment of Children and Minors in Criminal Procedure. The same reasons that underlie the justification - the necessity of special regulation of a large number of criminal law institutes for minor perpetrators of criminal offenses and minors injured by a committed criminal offense by a special law, and not within the framework of the Criminal Code, the Criminal Procedure Act and the Act on the Execution of Criminal Sanctions - are and based on the justification of international legal acts - in this case the Directive and the national juvenile criminal legislation to specifically regulate some of the issues of children and minors as victims of criminal acts.

The basis of the correctness of this approach, both international legal acts - in this case the Directive, and national juvenile criminal legislation is in the fact of a number of specificities of children and minors as a special category of criminal process subjects, in the fact that these persons are in the process of formation and maturation and that they are especially sensitive, which is especially evident if they are under 14 years old. In addition to this, there is also the fact that a minor who participates in criminal proceedings has already experienced trauma as a result of the criminal act committed against him. And precisely because of all these specificities, the position of the relevant international legal acts and the national juvenile criminal legislation is quite

[43] Full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, full member of the European Academy of Sciences and Arts, foreign member of the Russian Academy of Natural Sciences, full professor of the Faculty of Law, University of Bihac, professor emeritus
[44] Prosecutor of the Prosecutor's Office of BiH and full professor of the Faculty of Security and Protection of the Independent University of Banja Luka

correct that the conduct of criminal proceedings should have as little negative impact as possible, if not exclude this category of criminal process subjects, then reduce their re-victimization to the lowest possible degree participation in criminal proceedings. With regard to this set goal, certain measures are foreseen, both in the Directive and in the juvenile criminal legislation in general, which are in the function of the practical realization of the goal set in this way - in the function, if not of exclusion, then in the greatest possible degree of reducing the re-victimization of a minor as the subject of criminal proceedings.

Keywords: victim of a criminal offense, children, minors, law, directive.

Pregledni rad

POSEBNE OBAVEZE I NJIHOVA PRIMJENA U KRIVIČNIM POSTUPCIMA PREMA MALOLJETNICIMA

Prof. dr Ljubinko Mitrović[1]
Vanja Mitrović[2]
Jelena Mitrović[3]
Banja Luka, Republika Srpska (BiH)

Rezime: Februara 2010. godine, u Republici Srpskoj je donesen prvi i do sada jedini maloljetnički zakon - Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Republici Srpskoj[4]. Prema ovom zakonskom tekstu, sistem krivičnih sankcija koje se primjenjuju prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela u Republici Srpskoj (identično je stanje i u druga dva maloljetnička zakona u Bosni i Hercegovini, odnosno maloljetničkim zakonima Federacije Bosne i Hercegovine i Brčko distrika Bosne i Hercegovine)[5] čine: a) vaspitne mjere, b) kazna maloljetničkog zatvora i c) mjere bezbjednosti.

Vaspitne mjere predstavljaju u praksi ubjedljivo najprimjenjeniju kategoriju krivičnih sankcija, a jedna od njih jesu svakako posebne obaveze. Posebne obaveze predstavljaju novost i u maloljetničkom krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske i one su druga, nova, samostalna vrsta mjera upozorenja i usmjeravanja (koja se često naziva alternativna mjera). Upravo o

[1] Ljubinko Mitrović, redovni profesor na Fakultetu pravnih nauka Panevropskog Univerziteta APEIRON u Banjoj Luci, naučni saradnik Instituta za uporedno pravo Beograd, *ljubinko58@gmail.com*

[2] Vanja Mitrović, diplomirani pravnik, viši stručni saradnik, Okružni sud u Banjoj Luci, *vmitroviceva85@gmail.com*

[3] Jelena Mitrović, master prava, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, *jeca-mitrovic@hotmail.com*

[4] Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 13/2010; 61/2013 i 68/2020; primjenjuje se od 1. januara 2011. godine.

[5] Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku najprije je usvojen u Republici Srpskoj, početkom 2010. godine, a počeo se primjenjivati 1. januara 2011. godine (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 13/2010, mijenjan i dopunjavan - Službeni glasnik Republike Srpske, br. 61/2013 i 68/2020), potom u Brčko distriktu gdje je usvojen u novembru 2011. godine, a počeo se primjenjivati krajem 2012. godine (Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, broj 44/2011), te na kraju i u Federaciji Bosne i Hercegovine, gdje je usvojen početkom 2014. godine, a čija je primjena počela 1. januara 2015. godine (Službeni glasnik Federacije Bosne i Hercegovine, broj 7/2014).

posebnim obavezama i njihovoj primjeni u postupcima prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela biće riječi u ovom referatu.

Ključne riječi: maloljetni učinioci krivičnih djela, krivične sankcije, vaspitne mjere, posebne obaveze.

UOPŠTE O KRIVIČNIM SANKCIJAMA PREMA MALOLJETNICIMA

Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske od 2010. godine propisuje sasvim drukčije krivične sankcije za maloljetne učinioce krivičnih djela koje se po mnogo čemu razlikuju od krivičnih sankcija propisanih za punoljetne učinioce krivičnih djela[6] kako po svojoj sadržini, tako i po svojoj svrsi. Radi se o zakonom predviđenim mjerama društvenog reagovanja prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela koje primjenjuju zakonom predviđeni organi s ciljem zaštite društva od kriminaliteta kroz vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj maloljetnika[7].

Shodno tome, sistem krivičnih sankcija koje se primjenjuju prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela u Republici Srpskoj (identično je stanje i u druga dva maloljetnička zakona u Bosni i Hercegovini, odnosno zakonima Federacije BiH i Brčko distrika BiH) čine:

A. vaspitne mjere;
B. maloljetnički zatvor i
C. mjere bezbjednosti.

Na prvi pogled uočljiv je potpuni izostanak imovinskih krivičnih sankcija (novčana kazna i sl.), zatim mjera upozorenja ili upozoravajućih sankcija (uslovna osuda ili sudska opomena), te svakako pojedinih kazni lišenja slobode (svakako je za napomenuti da maloljetnički zatvor nije onaj zatvor koji se primjenjuje prema punoljetnim učiniocima krivičnih djela). Inače, najvažnija kategorija krivičnih sankcija koje se izriču redovno i po pravilu uobičajeno[8]

---

[6] Ljubinko Mitrović, *Sistem kaznenih sankcija u Republici Srpskoj*, AIS - Banja Luka, 2012, str. 209-328.

[7] Dragan Jovašević – Ljubinko Mitrović – Veljko Ikanović, *Krivično pravo Republike Srpske – Opšti dio,* Panevropski univerzitet APEIRON Banja Luka, Banja Luka, 2017, str. 333-364.

[8] Prema podacima prikupljenim od pojedinih osnovnih sudova u Republici Srpskoj prije nekoliko godina, u Osnovnom sudu u Bijeljini u periodu od 1.1. 2006. godine do 31.12. 2008. godine izrečene su sljedeće krivične sankcije prema maloljetnicima, i to: pojačani nadzor roditelja – u 34 predmeta; pojačani nadzor u drugoj porodici – pet predmeta; pojačani nadzor organa socijalnog staranja – 23 predmeta; upućivanje u vaspitnu ustanovu – osam predmeta; ukor – devet predmeta i maloljetnički zatvor u jednom predmetu. U Osnovnom sudu u Mrkonjić Gradu maloljetnim licima izrečen je u 11 predmeta pojačani nadzor roditelja i u pet predmeta pojačani nadzor organa socijalnog staranja. Slično je i u Osnovnom sudu u Modriči u kojem je u 14 predmeta izrečen pojačani nadzor roditelja, a u 16 predmeta pojačani nadzor organa

maloljetnim učiniocima krivičnih djela jesu vaspitne mjere, svakako uz dodatnu naznaku da se radi o jedinoj vrsti krivičnih sankcija koja se primjenjuje prema mlađim maloljetnicima (onima koji su u vrijeme izvršenja krivičnog djela imali više od 14 i manje od 16 godina). S druge strane, starijim maloljetnicima, odnosno onima koji su u vrijeme izvršenja djela imali više od 16, a manje od 18 godina, mogu se izricati sve vrste vaspitnih mjera, ali samo pod uslovima predviđenim Zakonom o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, a samo izuzetno može se izreći i maloljetnički zatvor (pod uslovima predviđenim zakonom i kada sud dođe do uvjerenja da se svrha maloljetničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primjenom vaspitnih mjera). Pored navedenih krivičnih sankcija, maloljetnicima je moguće, i to isključivo uz neku od vaspitnih mjera ili kaznu maloljetničkog zatvora izricati i mjere bezbjednosti (jedna ili više njih). Shodno tome, maloljetnim učiniocima krivičnih djela kojima je izrečena vaspitna mjera ili kazna maloljetničkog zatvora, mogu se, pod uslovima predviđenim zakonom, izricati jedna ili više mjera bezbjednosti, i to:

1. obavezno psihijatrijsko liječenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi,
2. obavezno liječenje od zavisnosti,
3. obavezno psihijatrijsko liječenje na slobodi,
4. zabrana vršenja poziva, djelatnosti ili dužnosti,
5. zabrana prisustvovanja određenim sportskim priredbama,
6. zabrana približavanja određenom licu i komunikacija sa određenim licem,
7. obavezan psihosocijalni tretman,
8. udaljenje iz zajedničkog domaćinstva i
9. oduzimanje predmeta.

Vaspitne mjere i kazna maloljetničkog zatvora po svom karakteru, svakako jesu prinudne mjere čija primjena niukom slučaju ne zavisi od volje maloljetnika. No ipak, element represije kod ovih krivičnih sankcija nije zastupljen u snažnijoj mjeri, pa je posebna svrha vaspitnih mjera i kazne maloljetničkog zatvora postavljena u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija tako da se nadzorom, zatim pružanjem zaštite, brige i pomoći, kao i obezbjeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na vaspitanje maloljetnika, njegov pravilan razvoj i jačanje njegove lične odgovornosti čime se obezbjeđuje njegovo vaspitanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, te ponovno

socijalnog staranja. Ukor je izrečen četiri puta. U Osnovnom sudu u Prijedoru u krivičnom maloljetničkom postupku izrečeno je 45 vaspitnih mjera, 10 disciplinskih mjera, u dva predmeta izrečen je maloljetnički zatvor i u jednom predmetu upućivanje u vaspitno-popravni dom.

uključivanje maloljetnog učinioca krivičnog djela u društvenu zajednicu[9]. Pored toga, svrha kazne maloljetničkog zatvora jeste svakako i vršenje pojačanog uticaja na maloljetnog učinioca krivičnog djela da ubuduće ne vrši krivična djela (specijalna prevencija), ali i uticaja na druge maloljetnike da ne čine krivična djela (generalna prevencija)[10].

VASPITNE MJERE

Vaspitne mjere predstavljaju zakonom određene mjere, odnosno specifične krivične sankcije kojima se ostvaruje zaštita društva od maloljetničkog kriminaliteta putem vaspitanja i prevaspitanja maloljetnika, koje izriče sud prema maloljetnom učiniocu zbog učinjenog krivičnog djela, a koje se sastoje u ograničavanju njihovih sloboda i prava[11]. Maloljetnom učiniocu krivičnog djela, starijem ili mlađem, mogu se izreći sljedeće vaspitne mjere, i to:

a) **mjere upozorenja i usmjeravanja**, i to:

1. sudski ukor;
2. posebne obaveze i
3. upućivanje u vaspitni centar za maloljetnike;

b) **vaspitne mjere pojačanog nadzora**, i to:

1. pojačani nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca;
2. pojačani nadzor u drugoj porodici ili
3. pojačani nadzor nadležnog organa socijalnog staranja;

c) **zavodske mjere**, i to:

1. upućivanje u vaspitnu ustanovu;
2. upućivanje u vaspitno-popravni dom ili
3. upućivanje u posebnu ustanovu za liječenje i osposobljavanje.

---

[9] Ljubinko Mitrović, Krivične sankcije prema maloljetnicima u Zakonu o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 2/2009, str. 121-139.

[10] Ibid.

[11] Dragan Jovašević, Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni list Srbije i Crne Gore, Beograd, 2005. godine; Vaspitne mjere sa skoro istim karakteristikama, vrstama i uslovima za njihovo izricanje predviđaju i brojni savremeni krivični zakoni, i to: čl. 11-27. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica u Republici Srbiji; čl. 74-81 Krivičnog zakonika Republike Slovenije; čl. 90-91 Krivičnog zakonika Ruske Federacije; član 11 Krivičnog zakonika Republike Ukrajine; čl. 74-83 Krivičnog zakonika Sjeverne Makedonije…

Kriterijumi za primjenu pojedinih krivičnih sankcija prema maloljetnicima, posebno u primjeni vaspitnih mjera, predstavljaju jedno od najkompleksnijih pitanja maloljetničkog sudovanja[12]. Naime, zakonodavac ovlašćuje sud na izricanje "adekvatne" vaspitne mjere, a to će, sasvim je sigurno, biti ona vaspitna mjera koju sudija za maloljetnike smatra u konkretnom slučaju najefikasnijom za vaspitanje, odnosno prevaspitanje maloljetnog učinioca krivičnog djela[13]. Koja će to vaspitna mjera biti, zavisi, prije svega od ličnosti maloljetnika, a zatim i od (pro)ocjene sudije za maloljetnike - kojom se vaspitnom mjerom najefikasnije može ostvariti svrha vaspitnih mjera. Prilikom izbora vaspitne mjere, sud će u svakom slučaju uzeti u obzir uzrast maloljetnika, stepen njegove duševne razvijenosti, njegova psihička svojstva, njegove sklonosti, pobude iz kojih je krivično djelo učinio, dotadašnje vaspitanje, sredinu i prilike u kojima je živio, težinu krivičnog djela, njegovo ponašanje nakon izvršenja krivičnog djela, posebno da li je spriječio ili pokušao da spriječi nastupanje štetne posljedice, da li je nadoknadio ili pokušao nadoknaditi pričinjenu štetu, da li je prema njemu ranije izricana vaspitna mjera ili kazna maloljetničkog zatvora, kao i sve druge okolnosti koje mogu biti od uticaja za izricanje adekvatne vaspitne mjere kojom će se na najbolji način postići svrha primjene vaspitnih mjera[14]. Dodatno, treba svakako imati u vidu i zakonsku obavezu sudije za maloljetnike prema kojoj on prednost u izricanju vaspitnih mjera mora uvijek da daje mjerama upozorenja i usmjeravanja, zatim mjerama pojačanog nadzora, i na kraju zavodskim vaspitnim mjerama (odnosno maloljetničkom zatvoru)[15].

POSEBNE OBAVEZE

Posebne obaveze predstavljaju novost u maloljetničkom krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske. One zauzimaju posebno mjesto među maloljetničkim krivičnopravnim sankcijama i treća su, nova, samostalna vrsta

[12] Obrad Perić, *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
[13] Ljubinko Mitrović, Krivične sankcije prema maloljetnicima u Zakonu o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 2/2009, str. 121-139.
[14] Miodrag Simović i drugi, *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021, str. 125-126.
[15] Ljubinko Mitrović, Krivične sankcije prema maloljetnicima u Zakonu o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 2/2009, str. 121-139.

mjera upozorenja i usmjeravanja (koja se često naziva alternativna mjera). Ove obaveze, kao nove, samostalne sankcije, počele su se prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela u zapadnoevropskim zemljama[16] primjenjivati još početkom osamdesetih godina prošlog vijeka, i to kao rezultat kriminoloških istraživanja prema kojima se fenomen maloljetničkog kriminaliteta opisuje u najvećem dijelu pojmom "normalan, svuda jednako prisutan i epizodnog karaktera", a moguće ga je objasniti kritičnom razvojnom dobi maloljetnika[17]. Da maloljetnik ne bi bio stigmatizovan i da mu se ne bi izricale institucionalne mjere, trebalo je tim mjerama naći alternativu, i to upravo u "poravnanju, radu za opšte dobro, podvrgavanju pojačanoj brizi i nadzoru i socijalnom treningu"[18]. S obzirom na to, da se izvršavaju van institucije (zavoda), one se svrstavaju u kategoriju sankcija koje se u modernoj teoriji krivičnog prava označavaju kao alternativne sankcije, odnosno sankcije koje se izvršavaju u zajednici (*community sanctions*)[19]. Vaspitne preporuke su alternativa u smislu skretanja od krivičnog postupka, a posebne obaveze su alternativa u okviru sistema sankcija za maloljetnike, kojom sud raspolaže u procesu odlučivanja o sankcijama u konkretnom slučaju[20].

Primjenom posebnih obaveza[21] teži se ostvarenju osnovnog cilja – da se apelom na vlastitu odgovornost maloljetnika i uz njegovu aktivnu saradnju od

---

[16] Prema Zakonu o sudovima za mladež Hrvatske, maloljetniku se može izreći petnaest posebnih obveza, i to: da se ispriča oštećeniku; da prema vlastitim mogućnostima popravi štetu nanesenu kaznenim djelom; da redovito pohađa školu; da ne izostaje s radnog mjesta; da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima; da prihvati zaposlenje i u njemu ustraje; da raspolaže prihodima uz nadzor i savjet voditelja odgojne mjere, da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove komunalnog ili ekološkog značenja; da se suzdrži od posjećivanja određenih lokala, odnosno priredaba i kloni društva određenih osoba koje na njega štetno utječu; da se uz suglasnost maloljetnikova zakonskog zastupnika podvrgne stručnom medicinskom postupku ili postupku odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti; da se uključi u pojedinačni ili skupni rad u savjetovalištu za mlade; da sudjeluje na tečajevima za stručno osposobljavanje; da bez posebnog odobrenja centra za socijalnu skrb ne može trajnije napustiti mjesto prebivališta ili boravišta; da se radi provjere znanja prometnih propisa uputi u nadležnu ustanovu za osposobljavanje vozača, da se ne približava ili da ne uznemirava žrtvu. Sud može izreći i druge obveze koje su primjerene s obzirom na počinjeno kazneno djelo, osobne i obiteljske prilike maloljetnika (više u: Jadranka Kos, Izvršavanje maloljetničkih sankcija, *Hrvatski ljetopis za krivično pravo i praksu,* Zagreb, broj 2/06, str. 810).

[17] Jadranka Kos, Izvršavanje maloljetničkih sankcija, *Hrvatski ljetopis za krivično pravo i praksu,* Zagreb, broj 2/06, str. 810.

[18] *Ibid.*

[19] Vedad Gurda, *Maloljetničke mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine,* doktorska disertacija, Pravni fakultet, Tuzla, 2013, str. 208.

[20] Ljiljana Radulović, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 105.

[21] Božica Cvjetko, Hrvatski projekat posebne obaveze, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 1/03, str. 49−68.

maloljetnog učinioca krivičnog djela traži ispunjenje (kvalitetno i blagovremeno, odnosno u određenom roku) određene obaveze, naloga ili zahtjeva ili postavljene zabrane, svakako uz nužno vođenje računa da se ova mjera ne javi kao "dodatna disciplinska mjera" čija je svrha da se maloljetnik dodatno optereti određenim dužnostima i zabranama[22].

Prema Zakonu o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske (identično je stanje i u druga dva maloljetnička zakona u Bosni i Hercegovini, odnosno zakonima Federacije BiH i Brčko distrikta BiH)[23], sud može maloljetniku izreći jednu ili više posebnih obaveza u trajanju najduže do jedne godine, ukoliko procijeni da je odgovarajućim nalozima ili zabranama potrebno uticati na maloljetnika i njegovo ponašanje, i to:

1) da redovno pohađa školu;
2) da ne izostaje s posla;
3) da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima;
4) da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja (najviše 120 časova u periodu od šest mjeseci, s tim da se ne ometa školovanje ili zaposlenje maloljetnika i ne šteti njegovom zdravlju);
5) da se uzdrži od posjećivanja određenih lokala, odnosno priredbi i kloni društva i određenih lica koja na njega mogu štetno uticati;
6) da se maloljetnik uz saglasnost zakonskog zastupnika podvrgne stručnom medicinskom postupku ili postupku odvikavanja od droge ili drugih vrsta zavisnosti;
7) da se uključi u pojedinačni ili grupni rad u savjetovalištu za mlade;
8) da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže

[22] Miodrag Simović i drugi, *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021, str. 127-130.

[23] Prema Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica Srbije, sud može maloletniku izreći sledeće posebne obaveze: da se izvini oštećenom; da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao; da redovno pohađa školu ili ne izostaje sa posla; da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima; da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja; da se uključi u određene sportske aktivnosti; da se podvrgne odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga; da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu ili da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama; da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema ili polaže ispite kojima se proverava određeno znanje; da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta, bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva

ispite na kojima se provjerava određeno znanje;
9) da se uključi u određene sportske i rekreativne aktivnosti i
10) da bez posebne saglasnosti suda ne može napustiti mjesto prebivališta ili boravišta[24].

Zakonom propisane posebne obaveze mogu se podijeliti u tri grupe. Naime, prva grupa objedinjava sve posebne obaveze koje se odnose na stručno osposobljavanje maloljetnika, uz razumno očekivanje da bi škola i nova znanja mogli da imaju pozitivan uticaj na maloljetnika koji nije u stanju vaspitne zapuštenosti i dominantnog devijantnog ponašanja[25]. S druge strane, druga grupa obuhvata posebne obaveze koje teže uklanjanju mogućih uzroka devijantnog ponašanja maloljetnika, a tiču se njegovog konzumiranja i uživanja supstanci koje prouzrokuju zavisnost. I najzad, treća grupa obuhvata posebne obaveze koje su slične mjerama zabrane koje se mogu izreći punoljetnim učiniocima krivičnih djela, a odnose se na izričitu zabranu napuštanja prebivališta ili boravišta bez saglasnosti suda, kao i obavezu uzdržavanja od posjećivanja određenih lokala, priredbi, društva i lica koja na maloljetnika mogu štetno uticati[26].

U svakom slučaju, izrečene posebne obaveze mogu da traju najduže jednu godinu s tim što je sloboda suda široko postavljena, a što opet znači da je sud ovlašten da izmijeni ili obustavi od izvršenja sve ili samo pojedine izrečene posebne obaveze, zavisno od rezultata koji su postignuti u njihovom izvršenju[27]. U okviru posebne obaveze maloljetnika po kojoj on treba da se uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove lokalnog, socijalnog ili ekološkog sadržaja, zakonodavac je postavio ograničenje u njenom trajanju. Tako, ova posebna obaveza maloljetnika može da traje najviše do 120 časova u periodu od šest mjeseci, pri čemu se svakako zahtijeva da njeno izvršenje ne ometa maloljetnikovo školovanje ili njegovo zaposlenje, odnosno da ne šteti njegovom zdravlju[28].

Prilikom izbora koju će od posebnih obaveza primijeniti, sud posebno vodi računa o spremnosti maloljetnika da sarađuje sa nadležnim organima u njihovom ostvarivanju, kao i o tome da konkretna posebna obaveza bude

[24] Ljubinko Mitrović, Krivične sankcije prema maloljetnicima u Zakonu o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 2/2009, str. 121-139.
[25] Miodrag Simović i drugi, *Maloljetničko krivično pravo,* treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Grafomark, Laktaši, 2021, str. 235.
[26] Ibid.
[27] Miodrag Simović i drugi, *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021, str. 129.
[28] Miodrag Simović i drugi, *Maloljetničko krivično pravo,* treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Grafomark, Laktaši, 2021, str. 236-240.

prilagođena ličnosti maloljetnog učinioca krivičnog djela i prilikama u kojima on živi[29]. Iako to ne znači da sud treba da pita maloljetnika koja mu posebna obaveza odgovara, svakako bi ključan momenat trebalo da bude utvrđivanje uzroka koji je naveo maloljetnika na izvršenje krivičnog djela, jer samo na takav način sud može da procijeni koja posebna obaveza može da ostvari potpun socijalni i pedagoški cilj[30]. Takođe, bilo bi sasvim opravdano da se izrekne posebna obaveza koju i sam maloljetnik podržava, jer samo na takav način može da se očekuje da će se potpuno postići cilj navedene vaspitne mjere. Upravo zbog toga prilikom izbora posebne obaveze treba voditi brigu kako o mogućnostima maloljetnika u pogledu njegove ličnosti, tako i o okolnostima u kojima on živi, jer bi pedagoški bilo potpuno besmisleno maloljetniku nalagati posebnu obavezu koja prevazilazi njegove mogućnosti, koju nije moguće provjeravati ili za koju se unaprijed može osnovano očekivati da maloljetnik neće moći da je izvrši[31].

Prilikom izricanja konkretne posebne obaveze, sudija za maloljetnika posebno ukazuje i upozorava maloljetnog učinioca krivičnog djela (ali i njegove roditelje ili usvojioca, odnosno staraoca) da za slučaj neispunjenja jedne ili više posebnih obaveza koje su mu određene za ispunjenje u ostavljenom roku, one mogu biti zamijenjene nekom drugom obavezom, ali i drugom, svakako (težom) vaspitnom mjerom[32].

POSEBNE OBAVEZE I VASPITNE PREPORUKE

Uz posebne obaveze kao specifičnu vrstu vaspitnih mjera, savremena maloljetnička zakonodavstva predviđaju i vaspitne preporuke, odnosno vaspitne naloge (primjera radi, vaspitne naloge imamo u zakonodavstvu Republike Srbije). Na ovom mjestu, treba svakako ukazati na sličnosti i razlike između posebnih obaveza i vaspitnih preporuka, s obzirom na to, da se ove dvije različite mjere, odnosno sankcije sadržinski i po nazivu mogu podudariti[33]. Najvažnije razlike se uglavnom svode na sljedeće:

---

[29] Ibid.

[30] Mladenka Govedarica, *Maloljetni učinioci u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske*, doktorska disertacija, Pravni fakultet u Istočnom Sarajevu, 2013, str. 66.

[31] Franjo Hirjan - Mladen Singer, *Komentar Zakona o sudovima za mladež i kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika*, Globus, Zagreb, 2002, str. 72.

[32] Obrad Perić, Sanctions penales envers les droits des mineurs, Zbornik radova, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*, I, Beograd, 2007, str. 56−64.

[33] Miodrag Simović i drugi, *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021, str. 130.

1) posebne obaveze jesu krivične sankcije, dok vaspitne preporuke to svakako nisu i one su alternativne mjere kojima se izbjegava pokretanje i vođenje krivičnog postupka prema maloljetnicima,

2) posebne obaveze jesu vaspitne mjere koje isključivo izriče sudija za maloljetnike, dok vaspitnu preporuku može da izrekne sudija za maloljetnike, ali i tužilac za maloljetnike,

3) posebne obaveze maloljetniku nameće sud, bez mogućnosti izbora, dok kod vaspitnih preporuka maloljetnik može da utiče na njihov izbor, saglašavanjem ili nesaglašavanjem, odnosno može da ih prihvati ili ne prihvati,

4) posebne obaveze se uvijek izriču u krivičnom postupku nakon provođenja dokaznog postupka prema maloljetniku, a vaspitne preporuke predstavljaju alternativne mjere skretanja i izbjegavanja vođenja krivičnog postupka,

5) svrha ove dvije mjere, odnosno sankcije se razlikuje, s obzirom na to, da posebne obaveze imaju za cilj ostvarenje zakonom predviđenog uticaja na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloljetnog učinioca krivičnog djela, njegovo vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, dok je cilj vaspitnih preporuka da se ne pokreće ili izbjegne krivični postupak ili da se on obustavi ukoliko je već pokrenut,

6) različite su posljedice neispunjenja određene mjere, odnosno krivične sankcije. Naime, u slučaju neispunjenja posebne obaveze, ona se može obustaviti ili zamijeniti drugom vaspitnom mjerom, dok se u slučaju neispunjenja vaspitne preporuke kao posljedica javlja započinjanje ili nastavljanje krivičnog postupka koji može, ali i ne mora rezultirati izricanjem neke od vaspitnih mjera[34] i

7) vaspitna preporuka kao alternativna mjera može se izreći samo prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela za koje je u zakonu propisana kazna zatvora do pet godina, dok se posebne obaveze, svakako pod određenim uslovima, mogu izreći i mlađem punoljetnom licu, i to u slučaju izvršenja bilo kojeg krivičnog djela[35].

[34] Snežana Soković – Stanko Bejatović, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Kragujevac, 2009, str. 77–78.

[35] Miodrag Simović i drugi, *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021, str. 129-130.

PRIMJENA POSEBNIH OBAVEZA PREMA MALOLJETNIM UČINIOCIMA KRIVIČNIH DJELA

Primjena posebnih obaveza[36] prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela predmet je posebnog Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela koji je oktobra 2010. godine donio ministar pravde Republike Srpske[37]. Ovim Pravilnikom utvrđuju se oblici i način izvršenja vaspitnih mjera posebnih obaveza propisanih članom 35 stav 2 tačka od a) do i) Zakonu o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, zatim se određuju organi nadležni za sprovođenje izvršenja posebnih obaveza, uređuju međusobni odnosi tih organa i utvrđuju druga pravila od značaja za ostvarivanje svrhe ove vrste vaspitnih mjera.

Sud može maloljetniku izreći jednu ili više posebnih obaveza u trajanju najduže do jedne godine, ukoliko procijeni da je odgovarajućim nalozima ili zabranama potrebno uticati na maloljetnika i njegovo ponašanje, i to:

1. Redovno pohađanje škole – sud može maloljetniku koji u kontinuitetu izostaje sa nastave izreći posebnu obavezu da redovno pohađa školu ukoliko nađe da se redovnim pohađanjem škole može ostvariti svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima. Rješenjem o izricanju posebne obaveze redovnog pohađanja škole određuje se vrijeme njenog trajanja koje ne može biti duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena vaspitna mjera može biti zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom mjerom ili obustavljena od daljeg izvršenja[38]. Rješenje o izrečenoj posebnoj obavezi redovnog pohađanja škole dostavlja se nadležnom organu starateljstva koji samostalno ili preko određenog stručnog lica prati njeno izvršenje i najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike.

2. Zabrana izostajanja sa posla – sud može maloljetniku koji u kontinuitetu izostaje sa posla izreći posebnu obavezu zabrane izostajanja sa posla kada nađe da se redovnim obavljanjem poslova i radnih zadataka može ostvariti svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima. Identično prethodnoj, i kod ove posebne obaveze rješenjem o njenom izricanju određuje se vrijeme njenog trajanja koje ne može biti duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena posebna obaveza može da bude zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno

---

[36] Miodrag Simović i drugi, *Maloljetničko krivično pravo,* treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Grafomark, Laktaši, 2021, str. 236-240.

[37] Službeni glasnik Republike Srpske, broj 101/2010.

[38] Član 5 Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.

drugom vaspitnom mjerom ili obustavljena od daljeg izvršenja. Izvršenje ove posebne obaveze regulisano je na isti način kao izvršenje posebne obaveze redovnog pohađanja škole. Shodno tome, rješenje o izrečenoj posebnoj obavezi zabrane izostajanja sa posla dostavlja se nadležnom organu starateljstva koji samostalno ili preko određenog stručnog lica prati njeno izvršenje i najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike.

3. Nalaganje osposobljavanja za odgovarajuće zanimanje – sud može maloljetniku izreći posebnu obavezu nalaganja da se osposobi za odgovarajuće zanimanje kada utvrdi da se osposobljavanjem za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima može ostvariti svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima. Ova vaspitna mjera ima ozbiljnu funkciju u stvaranju uslova za uključivanje maloljetnika u društvenu zajednicu, za razvoj njegove ličnosti i postizanje drugih pozitivnih efekata. Sud treba da procijeni da je u konkretnom slučaju za maloljetnika veoma važno da prevaziđe problem nedostatka profesionalne sposobnosti na osnovu koje bi mogao da se uključi u radni proces, kao i da je ova posebna obaveza najcjelishodnije rješenje s obzirom na ličnost maloljetnika, prilike u kojima živi i dr..[39] Rješenjem o izricanju posebne obaveze osposobljavanja za odgovarajuće zanimanje koje odgovara sposobnostima i sklonostima maloljetnika, po prethodno pribavljenom mišljenju organa starateljstva, određuje se vrijeme njenog trajanja koje ne može biti duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena posebna obaveza bude zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom mjerom ili obustavljena od daljeg izvršenja. Izvršenje ove posebne obaveze regulisano je na isti način kao izvršenje posebne obaveze redovnog pohađanja škole, te se shodno tome rješenje o izrečenoj ovoj vrsti posebne obaveze dostavlja nadležnom organu starateljstva koji samostalno ili preko određenog stručnog lica prati njeno izvršenje i najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike.

4. Nalaganje obavljanja određenog rada ili posla – sud može maloljetniku izreći posebnu obavezu koja se sastoji u obavljanju određenog rada ili posla u svim onim slučajevima kada utvrdi da se uključivanjem maloljetnog učinioca krivičnog djela u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja može ostvariti svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima[40]. Ova aktivnost sudije za maloljetnike može se pozitivno odraziti na jačanje lične odgovornosti maloljetnika, ali i na uvećanje

[39] Ljiljana Radulović, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str.100.

[40] Miodrag Simović i drugi, *Maloljetničko krivično pravo,* treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Grafomark, Laktaši, 2021, str. 236-240.

samopoštovanja, što pojedinim maloljetnicima nedostaje, pogotovo ako imaju osjećanje da su odbačeni u svojoj lokalnoj sredini[41]. Izbor rada, odnosno posla u humanitarnim organizacijama, odnosno izbor poslova socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, po prethodno pribavljenom mišljenju organa starateljstva, vrši sud, vodeći pri tome računa da odabrani posao ne može biti usmjeren na postizanje ekonomske koristi, te da ne smije ometati školovanje maloljetnika, odnosno štetiti njegovom ugledu i dostojanstvu. Svrha rada, odnosno posla koji maloljetnik treba da obavi u izvršenju ove posebne obaveze mora biti usmjerena prvenstveno na otklanjanje štetnih posljedica krivičnog djela. Nadležni organ starateljstva, a radi stvaranja uslova za izricanje i izvršenje ove vaspitne mjere, izvršiće na lokalnom nivou izbor odgovarajućih ustanova i organizacija, te sačiniti njihovu listu i s njima zaključiti posebne sporazume. O sačinjenoj listi, kao i o zaključenim posebnim sporazumima, nadležni organ starateljstva upoznaje sudiju za maloljetnike. Rješenjem o izricanju ove vrste posebne obaveze određuje se ustanova u kojoj se ova posebna obaveza izvršava i vrijeme njenog trajanja u zakonskim okvirima (rješenjem o izricanju ove vrste posebne obaveze određuje se da maloljetnik može da radi najviše 120 časova u periodu od šest mjeseci, ali tako da taj rad ne ometa njegovo školovanje ili zaposlenje i ne šteti njegovom zdravlju)[42]. O izrečenoj posebnoj obavezi izabrana ustanova obavještava se u pisanoj formi, a rješenje se dostavlja i nadležnom organu starateljstva koji određuje lice (svog predstavnika, odnosno drugo lice koje posjeduje posebna znanja iz oblasti prava djeteta i prestupništva mladih koje postupa pod nadzorom nadležnog organa starateljstva) s ciljem praćenja izvršenja ove vaspitne mjere. Lice koje nadzire maloljetnika, dok traje ova posebna obaveza, najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike[43].

5. Uzdržavanje od posjete lokalima, priredbama, društvu i licima koja mogu štetno da utiču na maloljetnika – sud može maloljetniku izreći ovu vrstu posebne obaveze kada utvrdi da se uzdržavanjem od posjećivanja određenih lokala, priredbi, izbjegavanjem društva i određenih lica koja na njega mogu štetno uticati može ostvariti svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima. Rješenjem o izricanju ove vrste posebne obaveze, po prethodno pribavljenom mišljenju nadležnog organa starateljstva, određuje se vrijeme njenog trajanja koje ne može biti duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena posebna obaveza bude zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom mjerom

[41] Ljiljana Radulović, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 100.

[42] Miodrag Simović i drugi, *Maloljetničko krivično pravo,* treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Grafomark, Laktaši, 2021, str. 236-240.

[43] Član 17 Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.

ili obustavljena od daljeg izvršenja. Izvršenje ove posebne obaveze regulisano je na isti način kao izvršenje posebne obaveze redovnog pohađanja škole. Naime, rješenje kojim se izriče posebna obaveza nalaganja uzdržavanja od posjete lokalima, priredbama, društvu i licima koja mogu štetno uticati na maloljetnika dostavlja se nadležnom organu starateljstva koji prati njeno izvršenje i najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike.

6. Podvrgavanje stručnom medicinskom postupku ili nalaganje odvikavanja od zavisnosti – sud može maloljetniku uz saglasnost njegovog zakonskog zastupnika izreći ovu vrstu posebne obaveze kada utvrdi da se podvrgavanjem maloljetnika stručnom medicinskom postupku ili postupku odvikavanja od droge ili drugih zavisnosti može ostvariti svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima. Ova krivična sankcija može da traje do jedne godine. S druge strane, posebni programi rada koncipiraju se prema potrebama maloljetnika[44]. Ovakav oblik individualizacije posebno je važan sa stanovišta postizanja preventivnih ciljeva kroz postupak saniranja zdravstvenih problema maloljetnika prema kojima se i određuju institucije, savjetovališta i slične ustanove kojima se izvršava ova vaspitna mjera[45]. Rješenjem o izricanju ove posebne obaveze, po prethodno pribavljenom mišljenju nadležnog organa starateljstva, određuje se ustanova ili organizacija u kojoj će se ova posebna obaveza izvršavati i vrijeme njenog trajanja koje ne može biti duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena posebna obaveza može biti zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom mjerom ili obustavljena od daljeg izvršenja. O izrečenoj posebnoj obavezi ustanova ili organizacija se obavještava u pisanoj formi. I na kraju, rješenje o izrečenoj posebnoj obavezi podvrgavanja stručnom medicinskom postupku ili nalaganje odvikavanja od zavisnosti dostavlja se nadležnom organu starateljstva koji prati izvršenje posebne obaveze i najmanje jedanput mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike[46].

7. Nalaganje uključivanja u odgovarajući pojedinačni ili grupni tretman u savjetovalištu za mlade – sud može maloljetnom učiniocu krivičnog djela izreći ovu vrstu posebne obaveze u onim situacijama kada utvrdi da se uključivanjem u odgovarajući pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućem savjetovalištu za mlade može ostvariti svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima[47]. Rješenjem o izricanju ove posebne

[44] Miodrag Simović i drugi, *Maloljetničko krivično pravo,* treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Grafomark, Laktaši, 2021, str. 236-240.

[45] Ljiljana Radulović, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 100.

[46] Član 23 Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.

[47] Član 24 Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.

obaveze, po prethodno pribavljenom mišljenju nadležnog organa starateljstva, određuje se savjetovalište u kojem će se ova posebna obaveza izvršavati i vrijeme njenog trajanja, koje ne može da bude duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena posebna obaveza bude zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom mjerom ili obustavljena od daljeg izvršenja. Savjetovalište za mlade se o izrečenoj ovoj vrsti posebne obaveze izvještava u pisanoj formi. Izvršenje ove vrste posebne obaveze dosta je slično izvršenju prethodne posebne obaveze. Naime, rješenje o izrečenoj posebnoj obavezi nalaganja uključivanja u odgovarajući pojedinačni ili grupni tretman u savjetovalištu za mlade dostavlja se nadležnom organu starateljstva koji prati njeno izvršenje i najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike.

8. Nalaganje pohađanja određenih kurseva i pripremanje ispita – sud može maloljetniku izreći posebnu obavezu nalaganja pohađanja određenih kurseva i pripremanje ispita kada utvrdi da se pohađanjem određenih kurseva za stručno osposobljavanje maloljetnika, odnosno njegovom pripremom i polaganjem ispita kojima se provjerava određeno znanje može ostvariti svrha te vrste posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima[48]. Smisao ove vaspitne mjere jeste u tome da se maloljetni učinilac stručno osposobi da obavlja određene poslove kako bi mogao da pronađe odgovarajuće zaposlenje i da svojim radom ostvaruje materijalna sredstva za život ili da mu se u istom cilju pomogne u pripremi i polaganju ispita[49]. Rješenjem o izricanju posebne obaveze pohađanja određenih kurseva za stručno osposobljavanje ili priprema i polaganja ispita kojima se provjerava određeno znanje maloljetnika, po prethodno pribavljenom mišljenju organa starateljstva, određuje se vrijeme njenog trajanja, koje ne može biti duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena posebna obaveza bude zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom mjerom ili obustavljena od daljeg izvršenja[50]. Izvršenje ove posebne obaveze regulisano je na isti način kao izvršenje posebne obaveze redovnog pohađanja škole. Stoga se rješenje o izrečenoj ovoj vrsti posebne obaveze dostavlja nadležnom organu starateljstva koji samostalno ili preko određenog stručnog lica prati njeno izvršenje i najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike.

9. Nalaganje uključivanja u odgovarajuće sportske i rekreativne aktivnosti – sud može maloljetniku izreći ovu vrstu posebne obaveze kada smatra da se uključivanjem u odgovarajuće sportske i rekreativne aktivnosti može ostvariti

[48] Član 27 Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.
[49] Ljiljana Radulović, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 100.
[50] Član 28 Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.

svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima[51]. Rješenjem o izricanju posebne obaveze uključivanja u odgovarajuće sportske i rekreativne aktivnosti, po prethodno pribavljenom mišljenju organa starateljstva, određuje se vrijeme njenog trajanja koje ne može biti duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena posebna obaveza bude zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom mjerom ili obustavljena od daljeg izvršenja[52]. Sportske aktivnosti ne mogu da imaju agresivni karakter, što podrazumijeva bliski fizički kontakt učesnika (npr. boks, kik boks i slične aktivnosti), osim kada se procijeni da su i takve sportske aktivnosti podobne za razvoj ličnosti maloljetnika u konkretnom slučaju[53]. Izvršenje ove posebne obaveze regulisano je na isti način kao izvršenje posebne obaveze redovnog pohađanja škole, te se rješenje o izrečenoj posebnoj obavezi maloljetnika da se uključi u određene sportske i rekreativne aktivnosti dostavlja nadležnom organu starateljstva koji samostalno ili preko određenog stručnog lica prati njeno izvršenje i najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike.

10. Zabrana napuštanja mjesta prebivališta ili boravišta – ovu vrstu posebne obaveze sud može izreći maloljetniku ukoliko je stava da maloljetnik bez posebne saglasnosti suda ne može da napusti mjesto prebivališta ili boravišta, te da se na ovaj način može ostvariti svrha ove posebne obaveze u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija prema maloljetnicima. Posebnu obavezu zabrane napuštanja mjesta prebivališta ili boravišta sud će, po pravilu, izreći uz još neku od posebnih obaveza[54]. Rješenjem o izricanju ove posebne obaveze određuje se vrijeme njenog trajanja, s tim da ono ne može biti duže od jedne godine, uz mogućnost da u tom roku naložena posebna obaveza može biti zamijenjena drugom posebnom obavezom, odnosno drugom vaspitnom mjerom ili obustavljena od daljeg izvršenja. U izvršenju ove posebne obaveze, sud o njenom izricanju obavještava nadležnu policijsku stanicu. Rješenje o izrečenoj posebnoj obavezi zabrane napuštanja mjesta prebivališta ili boravišta dostavlja se nadležnom organu starateljstva koji, po pravilu, sam prati njeno izvršenje, a u izuzetnim slučajevima i uz pomoć službenika policijske stanice i najmanje jednom mjesečno o tome izvještava sudiju za maloljetnike.

Nadzor nad izvršenjem posebnih obaveza vrši sud koji je donio odluku u prvom stepenu. Dakle, izričito je određeno, uvažavanjem principa sudskog

[51] Član 30 Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.
[52] Član 31 Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela.
[53] Miodrag Simović i drugi, *Maloljetničko krivično pravo,* treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Grafomark, Laktaši, 2021, str. 236-240.
[54] Ibid.

nadzora i kontrole, da sud vrši kontrolu i nadzor nad izvršenjem svih vaspitnih mjera, pa tako i posebnih obaveza. Naime, sudija za maloljetnike koji je izrekao ovu vaspitnu mjeru, odnosno donio odluku u prvom stepenu vrši kontrolu i nadzor nad izvršenjem ove vaspitne mjere, i to najmanje jednom godišnje. Ovu kontrolu sudija može da vrši neposrednim, ličnim uvidom u tok, način i postupak izvršenja određene posebne obaveze, odnosno uvidom u ostvarene rezultate u primjeni ove vaspitne mjere[55].

Na zahtjev sudije za maloljetnike organ starateljstva je dužan da dostavi izvještaj i mišljenje o toku i rezultatima izvršenja ove vaspitne mjere, pri čemu sačinjavanje traženog izvještaja organ starateljstva može da povjeri i određenom stručnom licu[56]. Izvještaj može da bude dragocjen indikator sudu o potrebi da se izrekne još neka od propisanih posebnih obaveza, ali i donošenju odluke da se obustavi ili zamijeni izrečena posebna obaveza[57]. U tom kontekstu, ispravno bi bilo da sud odredi tim stručnih ljudi koji bi u određenom vremenskom periodu podnosio izvještaj o izvršavanju posebnih obaveza. Na taj način sud bi mogao realnije odlučiti da li mjera treba da pretrpi neke izmjene u vrsti ili roku, a sve s ciljem da se postigne korekcija u ponašanju maloljetnika[58].

POSEBNE OBAVEZE UZ MJERE POJAČANOG NADZORA

U odredbi člana 40 Zakona pobrojane su posebne obaveze koje se mogu primijeniti prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela kumulativno, odnosno uz neku od vaspitnih mjera pojačanog nadzora. Navedene posebne obaveze treba razlikovati od vaspitnih preporuka, kao i od posebnih obaveza koje čine posebnu vrstu maloljetničkih krivičnih sankcija. Radi se o nalozima, zahtjevima, uputstvima ili obavezama koje se mogu postaviti ili naložiti maloljetniku za vrijeme trajanja izrečene mjere pojačanog nadzora i koje imaju za cilj da pomognu ili pojačaju ostvarenje svrhe ovih sankcija, a s druge strane da pomognu maloljetniku u cilju savladavanja teškoća, u prihvatanju

[55] Miodrag Simović i drugi, *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021, str. 301-302.

[56] Đurađ Stakić, Izvršenje vaspitnih mjera, Zbornik radova, *Krivično zakonodavstvo i krivično pravosuđe u perspektivi novih društvenih promjena*, Budva, 1992, str. 1−17.

[57] Ljiljana Radulović, *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 100.

[58] Mladenka Govedarica, *Maloljetni učinioci u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske, doktorska disertacija*, Pravni fakultet u Istočnom Sarajevu, 2013, str. 66.

postavljenih ograničenja ili programa postupanja ili u cilju njegovog pristajanja na ponašanje po pravnim normama[59].

Dakle, uz neku od vaspitnih mjera pojačanog nadzora, sud može maloljetniku izreći jednu ili više posebnih obaveza. Radi se o onim posebnim obavezama koje predstavljaju samostalne vrste vaspitnih mjera upozorenja i usmjeravanja, i to na isti način i u istom trajanju kao što se samostalno izriču ove krivične sankcije, s tim što se u okviru određenog vremena njihovog izvršenja pojedine obaveze mogu izmijeniti ili ukinuti, zavisno od rezultata koji su postignuti[60]. Prilikom izricanju posebnih obaveza, kao suplementarnih krivičnih sankcija uz neku od vaspitnih mjera pojačanog nadzora, sud posebno ukazuje maloljetniku i njegovim roditeljima, usvojiocu ili staraocu da se u slučaju neispunjenja neke od postavljenih obaveza – izrečena mjera pojačanog nadzora može zamijeniti drugom (težom) vaspitnom mjerom[61].

Primjena posebnih obaveza uz neku od vaspitnih mjera pojačanog nadzora dosta je fleksibilna. Naime, njihova primjena zavisi od stava suda (sud ih može primijeniti, ali i ne mora), kao što od stava suda, odnosno sudije za maloljetnike zavisi i koje će posebne obaveze primijeniti, sa kojim rokom njihovog trajanja, kao i da li će primijenjene posebne obaveze u nekoj fazi njihove primjene izmijeniti, ukinuti ili odrediti njihovo drukčije trajanje. Prilikom donošenja navedenih odluka, sudija za maloljetnike svakako ima u vidu stanje ličnosti maloljetnog učinioca krivičnog djela i potrebe njegove ličnosti.

ZAKLJUČAK

Posebne obaveze predstavljaju novost u maloljetničkom krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske, ali i u maloljetničkim krivičnim zakonodavstvima zemalja bivše Jugoslavije (uz Federaciju BiH i Brčko distrikt BiH, propisane su i zakonima Hrvatske, Srbije, Crne Gore itd.). One zauzimaju posebno mjesto među maloljetničkim krivičnopravnim sankcijama i uz sudski ukor i upućivanje u vaspitni centar za maloljetnike, treća su, nova, samostalna vrsta mjera upozorenja i usmjeravanja (koja se često naziva alternativna mjera).

---

[59] Miodrag Simović i drugi, *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021, str. 142-143.

[60] Slobodan Uzelac, Subjektivna obilježja procjene i uspješnosti odgojne mjere pojačane brige i nadzora, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Split, broj 1-2/98, str. 115−127.

[61] Miodrag Simović i drugi, *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021, str. 142-143.

Primjena posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela u Republici Srpskoj predmet je posebnog Pravilnika o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela koji je oktobra 2010. godine donio ministar pravde Republike Srpske. Ovim Pravilnikom utvrđeni su oblici i način izvršenja vaspitnih mjera posebnih obaveza propisanih članom 35 stav 2 tačka od a) do i) Zakonu o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, zatim su određeni organi nadležni za sprovođenje izvršenja posebnih obaveza, uređeni su međusobni odnosi tih organa i utvrđena su druga pravila od značaja za ostvarivanje svrhe ove vrste vaspitnih mjera.

Primjena posebnih obaveza zavisi od stava suda (sud ih može primijeniti, ali i ne mora), kao što od stava suda, odnosno sudije za maloljetnike zavisi i koje će posebne obaveze primijeniti, sa kojim rokom njihovog trajanja, kao i da li će primijenjene posebne obaveze u nekoj fazi njihove primjene izmijeniti, ukinuti ili odrediti njihovo drukčije trajanje. Prilikom donošenja navedenih odluka, sudija za maloljetnike svakako ima u vidu stanje ličnosti maloljetnog učinioca krivičnog djela i potrebe njegove ličnosti.

LITERATURA

1. Cvjetko, Božica: Hrvatski projekat posebne obaveze, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, broj 1/03.
2. Govedarica, Mladenka: *Maloljetni učinioci u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske*, doktorska disertacija, Pravni fakultet u Istočnom Sarajevu, 2013.
3. Gurda, Vedad: *Maloljetničke mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine*, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Tuzla, 2013.
4. Hirjan, Franjo – Singer Mladen: Komentar Zakona o sudovima za mladež i kaznenih djela na štetu djece i maloljetnika, Globus, Zagreb, 2002.
5. Jovašević, Dragan: *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Službeni list Srbije i Crne Gore, Beograd, 2005.
6. Jovašević, Dragan – Mitrović, Ljubinko – Ikanović, Veljko: *Krivično pravo Republike Srpske – Opšti dio,* Panevropski univerzitet APEIRON Banja Luka, Banja Luka, 2017.
7. Kos, Jadranka: Izvršavanje maloljetničkih sankcija, *Hrvatski ljetopis za krivično pravo i praksu,* Zagreb, broj 2/06.
8. Mitrović, Ljubinko: *Sistem kaznenih sankcija u Republici Srpskoj*, AIS - Banja Luka, 2012.

9. Mitrović, Ljubinko: Krivične sankcije prema maloljetnicima u Zakonu o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, Beograd, broj 2/2009.
10. Perić, Obrad: *Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
11. Radulović, Ljiljana: *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010.
12. Simović, Miodrag i drugi: *Maloljetničko krivično pravo,* treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje; Grafomark, Laktaši, 2021.
13. Simović, Miodrag i drugi: *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, JU Službeni glasnik Republike Srpske, Banja Luka, 2021.
14. Soković, Snežana - Bejatović, Stanko: *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Kragujevac, 2009.
15. Stakić, Đurađ: Izvršenje vaspitnih mjera, Zbornik radova, *Krivično zakonodavstvo i krivično pravosuđe u perspektivi novih društvenih promjena*, Budva, 1992.
16. Uzelac, Slobodan: Subjektivna obilježja procjene i uspješnosti odgojne mjere pojačane brige i nadzora, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Split, broj 1-2/98.
17. *Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 13/2010; 61/2013 i 68/2020.
18. *Pravilnik o primjeni vaspitnih mjera posebnih obaveza prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela,* Službeni glasnik Republike Srpske, broj 101/2010.

SPECIAL OBLIGATIONS AND THEIR APPLICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST MINORS

Full. prof Ljubinko Mitrović[62]
Vanja Mitrović[63]
Jelena Mitrović, MA[64]

Abstract: In February 2010, the first and so far only juvenile law was passed in the Republic of Srpska - the Law on the Protection and Treatment of Children and Minors in Criminal Proceedings in the Republic of Srpska. According to this legal text, the system of criminal sanctions applied to juvenile perpetrators of criminal offenses in the Republic of Srpska (the situation is identical in the other two juvenile laws in Bosnia and Herzegovina, i.e. the juvenile laws of the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Brčko District of Bosnia and Herzegovina) consist of: a) educational measures, b) juvenile prison sentence and c) security measures. Educational measures are by far the most applied category of criminal sanctions in practice, and one of them is definitely special obligations. Special obligations are a novelty in the juvenile criminal legislation of Republika Srpska and they are another, new, independent type of warning and guidance measures (which are often called alternative measures). Special obligations and their application in proceedings against juvenile perpetrators will be discussed in this paper.

Keywords: juvenile offenders, criminal sanctions, educational measures, special obligations.

[62] Full professor at the Faculty of Legal Sciences of the Pan-European University APEIRON in Banja Luka, research associate at the Institute of Comparative Law in Belgrade,*ljubinko58@gmail.com*
[63] Graduate in law, senior associate, District Court in Banja Luka, *vmitroviceva85@gmail.com*
[64] Master of Laws, Republic Center for Research on War, War Crimes and Search for Missing Persons, *jeca-mitrovic@hotmail.com*

Kratki naučni članak

UČESTALOST SUDSKIH POSTUPAKA ZBOG POVREDE PRAVA NA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA PRI ZAPOŠLJAVANJU

Prof. dr Jasmina Bešlagić[1]
Demirela Dedić[2]
Bihać, Federacija Bosne i Hercegovine (BiH)

Abstrakt: Razvojem antidiskriminacijskog zakonodavstva s početka 2000-tih godina, kao i razvojem svijesti o potrebi promocije i garancije ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, očekivalo se da će broj sudskih postupaka za zaštitu od diskriminacije uopšte, pa time i onih na osnovu spola u postupku zapošljavanja značajno porasti. Takva očekivanja su posebno intenzivirana nakon donošenja Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine 2009. godine. Ipak, dostupni podaci dobijeni na osnovu statističkih podataka o sudskim postupcima koji su pokrenuti, još uvijek traju ili su okončani pred prvostepenim i drugostepenim sudovima u Bosni i Hercegovini, a koji se odnose na povredu prava na ravnopravnost spolova u postupku zapošljavanja prema Zakonu o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, diferencirani prema ukupnom broju tih predmeta, sudovima pred kojima je postupak pokrenut, fazi u kojoj se postupak nalazi, te spolu tužitelja/ice, a sve u periodu od 2017.-2022. godine, govore da učestalost pokretanja takvih postupaka nije na očekivanom nivou. Također, dobijeni statistički podaci su obuhvatali i podatke da li je tužbeni zahtjev tužitelja/ice sadržavao zahtjev za naknadu materijalne ili nematerijalne štete koju je tužitelj/ica pretrpio zbog povrede ovoga prava.

Analizom dobijenih podataka, a protekom istraživanjem obuhvaćenog vremena, ipak se bilježi blaga tendencija povećanja broja tužbi za zaštitu od diskriminacije na osnovu spola, odnosno zbog povrede prava na ravnopravnost spolova u postupku zapošljavanja.

Ključne riječi: ravnopravnost, diskriminacija, spol, sudski postupci, zapošljavanje, učestalost

[1] Vanredni professor, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću.
[2] Studentica II ciklusa na Pravnom fakultetu Univerziteta u Bihaću.

UVOD

Donošenje Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine[3] polovinom 2009. godine predstavlja značajan korak u eliminaciji ove devijantne društvene pojave sa veoma štetnim posljedicama kako po pojedinca, tako i po društvo u cjelini. Njime je uveden novi koncept zabrane diskriminacije u pravni sistem Bosne i Hercegovine. Poseban značaj ovoga Zakona je u tome što je donesen na nivou države Bosne i Hercegovine, čime je dodatno osigurana ravnopravnost njenih građana, a u odnosu na postojeće zakone kojima se također zabranjuje diskriminacija u određenim područjima[4], njegova oblast primjene je znatno šira, te se njime definiraju konkretni oblici zaštite u slučajevima diskriminacije, čime odredbe Zakona materijalnog karaktera ne ostaju samo norme deklaratorne prirode, već dobijaju svoju primjenjivost u definiranim postupcima zaštite.

Iako se očekivalo da će nakon donošenja Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine drastično porasti priliv tužbi pred nadležnim sudovima u Bosni i Hercegovini povodom povrede prava na ravnopravnost spolova pri zapošljavanju, dostupni podaci pokazuju kako se to ipak nije dogodilo. Istraživanje koje prikazuje ovaj rad će ukazati na određene pokazatelje koji govore tome u prilog, te predočiti razloge takvom trendu. S druge strane, rad će prikazati i podatke o učestalosti postupaka povodom povrede prava na ravnopravnost spolova pri zapošljavanju pri Instituciji ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine u istom periodu, te će se prehodno dobijeni podaci moći komparirati i na osnovu analize izvoditi relevantni zaključci.

ISTRAŽIVANJE O UČESTALOSTI SUDSKIH POSTUPAKA ZBOG POVREDE PRAVA NA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA PRI ZAPOŠLJAVANJU

Cilj istraživanja

Pokretanje sudskog postupka za povodom povrede prava na ravnopravnost spolova pri zapošljavanju je svakako krajnji, ali i najefikasniji način zaštite prava zaposlenika u slučajevima diskriminacije u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Jedan od osnovnih ciljeva donošenja Zakona o zabrani

[3] Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, "Službeni glasnik BiH",broj 59/09 i 66/16.

[4] Npr. radno zakonodavstvo.

diskriminacije Bosne i Hercegovine je bio da se uspostave mehanizmi zaštite građana od diskriminacijskih postupaka i ponašanja, te da se omogući što većem broju lica da pokrenu takve postupke, ukoliko smatraju da su diskriminirani po bilo kojem osnovu.

Nekoliko je ciljeva ovog istraživanja, a oni su slijedeći:

1. Utvrditi dinamiku razvoja sudske prakse u pogledu radno-pravnih predmeta pred nadležnim sudovima u Bosni i Hercegovini pokrenutih na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, posebno onih koji se odnose na diskriminaciju na osnovu spola, tj. povredu prava na ravnopravnost spolova;

2. Doći do spoznaja o efikasnosti sudskih postupaka pokrenutih prema Zakonu o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine u svrhu zaštite prava iz oblasti rada i zapošljavanja;

3. Ukazati na eventualne nedostatke Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i ili poteškoće u njegovoj primjeni, nedostatke sudskih postupaka vezanih za istraživanu oblast ili nedostatke pri vođenju evidencija o tim predmetima

Metoda istraživanja

S obzirom na definisani cilj istraživanja, prilikom njegovog provođenja se činilo najprimjerenijim koristiti jedan od kvantitativnih pristupa u istraživanjima, jer numerički pokazatelji učestalosti postupaka povodom povrede prava na ravnopravnost spolova pri zapošljavanju, predstavljaju indikator za adekvatnu analizu ove negativne društvene pojave, analizu njenih uzroka i posljedica, te konstruktivnu akciju kako bi se ona eliminisala ili barem njena učestalost svela na „prihvatljiv“ nivo. Pri samom istraživanju korišten je tzv. desk metod istraživanja[5] koji predstavlja jedan od kvantitativnih metoda istraživanja, a za koji je specifično to što se njegovom primjenom prikupljaju podaci koji već postoje na nekom drugom mjestu ili u nekom drugom obliku, te se kasnije koriste za potvrđivanje ili opovrgavanje utvrđenih hipoteza istraživanja.

Vođenje evidencija i prikupljanje podataka

Vođenje evidencija i prikupljanje podataka u slučajevima diskriminacije ima višestruki značaj. Prije svega, takvi podaci su osnovni pokazatelj

[5] O desk metodu istraživanja ili sekundarnom istraživanju ili sekundarnim podacima, kako se još naziva, vidi više u: Veladžić, Nevzet, Kržalić, Armin, *Metodologija*, Pravni fakultet u Bihaću, Bihać, 2011., str. 124.-127.

učestalosti pojave diskriminacije uopšte u konkretnom društvu, time i pokazatelj stanja društva u cjelini, ali i cjelokupnog društvenog angažmana na polju eliminacije ove pojave. Nadalje, podaci o slučajevima diskriminacije osnovni su faktor kreiranja politike, pravnih akata i mjera o zabrani diskriminacije, jer je samo na osnovu realnih podataka moguće procijeniti u kojem pravcu bi trebalo korigirati i usmjeriti postojeće programe. Također, određeni statistički podaci su neophodni i u sudskim postupcima u slučajevima diskriminacije kada tužitelj nastoji učiniti vjerovatnim da je do diskriminacije uistinu došlo, a kako bi teret dokazivanja prešao na tuženu stranu. Vođenje evidencija i prikupljanje podataka u slučajevima diskriminacije od iznimnog je značaja u procesu naučnog istraživanja, u svrhu nastanka, razvoja i objašnjavanja određenih teorijskih postavaka.

Imajući u vidu značaj vođenja evidencija i prikupljanja podataka u slučajevima diskriminacije, zakonodavac je u okviru Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, posebnu pažnju posvetio upravo ovom pitanju. Naime, predviđena je obaveza nadležnih institucija u Bosni i Hercegovini voditi redovne evidencije svih slučajeva prijavljene diskriminacije, te prikupljene podatke dostaviti Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, a koje će formirati odgovarajuću bazu podataka. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, u okviru zakonom utvrđenih nadležnosti, ima obavezu, na osnovu prikupljenih podataka o pojavama i obimu diskriminacije, najmanje jednom godišnje pripremati Vijeću ministara Bosne i Hercegovine izvještaj, a prema potrebi i posebne izvještaje koji sadrže prijedlog mjera za sprečavanje i suzbijanje pojava diskriminacije u Bosni i Hercegovini. Također, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine dužno je jednom godišnje izvještavati, posredstvom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine i Parlamentarnu skupštinu Bosne i Hercegovine o pojavama diskriminacije i u vezi s tim predlagati konkretne zakonodavne ili druge mjere. Osim toga, Zakon predviđa ustanovljavanje posebnih evidencija u zakonodavnim, izvršnim i sudskim organima radi evidencije slučajeva diskriminacije utvrđenih u krivičnim, parničnim, vanparničnim i izvršnim postupcima.[6] U svrhu vođenja evidencija i prikupljanja podataka u slučajevima diskriminacije, Zakon predviđa i formiranje baze podataka za počinjena djela diskriminacije pri Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, a ono će, prema Zakonom propisanoj obavezi, u roku od devedeset dana od dana stupanja na snagu Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine donijeti Pravilnik o načinu prikupljanja podataka o

[6] Član 8., stav 1.-5. Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine.

predmetima diskriminacije u Bosni i Hercegovini.[7] Navedeni Pravilnik je donesen gotovo četiri godine poslije propisanog roka, odnosno 2013. godine.[8]

Rezultati istraživanja

Rezultati prethodno provedenog istraživanja

Za potrebe istraživanja u svrhu izrade doktorske disertacije pod naslovom „Zabrana diskriminacije pri zapošljavanju i na radu – evropski i nacionalni aspekt“ kandidatkinje Jasmine Bešlagić, zahtjevi za pristup informacijama o predmetima koji se odnose na diskriminaciju u zapošljavanju i radu, na osnovu spola, spolne orijentacije, nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti, a koji su pokrenuti na osnovu Zakona o Zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, su upućeni ukupno 64-tirima prvostepenim i drugostepenim sudovima na području Bosne i Hercegovine, od toga 28 općinskih[9] i 10 kantonalnih sudova[10] na području Federacije Bosne i Hercegovine, zatim 19 osnovnih[11] i 5 okružnih sudova[12] na području Republike Srpske, Osnovnom i Apelacionom sudu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, te Instituciji ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

Zahtjevom za pristup informacijama traženi su slijedeći podaci o postupcima koji su pokrenuti, vode se ili su okončani pred naznačenim sudovima:

---

[7] Član 8., stav 5. i 6. Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine.

[8] Pravilnik o načinu prikupljanja podataka o predmetima diskriminacije u Bosni i Hercegovini, „Službeni glasnik BiH“, broj 27/13.

[9] Općinski sud u Bihaću, Općinski sud u Bosanskoj Krupi, Općinski sud u Bugojnu, Općinski sud u Cazinu, Općinski sud u Čapljini, Općinski sud u Goraždu, Općinski sud u Gračanici, Općinski sud u Gradačcu, Općinski Sud u Kalesiji, Općinski sud u Kaknju, Općinski sud u Kiseljaku, Općinski sud u Konjicu, Općinski sud u Livnu, Općinski sud u Ljubuškom, Općinski sud u Mostaru, Općinski sud u Orašju, Općinski sud u Sanskom Mostu, Općinski sud u Sarajevu, Općinski sud u Širokom Brijegu, Općinski sud u Tešnju, Općinski sud u Travniku, Općinski sud u Tuzli, Općinski sud u Velikoj Kladuši, Općinski sud u Visokom, Općinski sud u Zavidovićima, Općinski sud u Zenici, Općinski sud u Žepču i Općinski sud u Živinicama.

[10] Kantonalni sud u Bihaću, Kantonalni sud u Goraždu, Kantonalni sud u Livnu, Kantonalni sud u Mostaru, Kantonalni sud u Novom travniku, Kantonalni sud u Odžaku, Kantonalni sud u Sarajevu, Kantonalni sud u Širokom Brijegu, Kantonalni sud u Tuzli i Kantonalni sud u Zenici.

[11] Osnovni sud u Banjoj Luci, Osnovni sud u Bijeljini, Osnovni sud u Derventi, Osnovni sud u Doboju, Osnovni sud u Foči, Osnovni sud u Gradišci, Osnovni sud u Kotor Varošu, Osnovni sud u Modriči, Osnovni sud u Mrkonjić Gradu, Osnovni sud u Novom Gradu, Osnovni sud u Prijedoru, Osnovni sud u Prnjavoru, Osnovni sud u Sokocu, Osnovni sud u Srebrenici, Osnovni sud u Teslići, Osnovni sud u Trebinju, Osnovni sud u Višegradu, Osnovni sud u Vlasenici i Osnovni sud u Zvorniku.

[12] Okružni sud u Banja Luci, Okružni sud u Bijeljini, Okružni sud u Doboju, Okružni sud u Istočnom Sarajevu i Okružni sud u Trebinju.

1. Oblik diskriminacije ili više njih (direktna ili indirektna diskriminacija, uznemiravanje, spolno uznemiravanje, *mobbing*, segregacija, izdavanje naloga ili pomaganje drugima u vršenju diskriminacije, te podsticanje na diskriminaciju);

2. Osnov diskriminacije u konkretnom slučaju ili više njih (spol, spolna orijentacija, nacionalna, etnička ili vjerska pripadnost);

3. Faza u kojoj se postupak nalazi u trenutku prikupljanja podataka.

S obzirim na period kojeg istraživanje obuhvata, zahtjev za pristup informacijama odnosio se na postupke pokrenute od strane nadležnih sudova u periodu od stupanja na snagu ZZD BiH, pa do dana primitka zahtjeva od strane istih, tj. od polovine jula mjeseca 2009. godine do početka marta mjeseca 2012. godine.

Od 64 suda kojima je upućen zahtjev za pristup informacijama, njih 43 su odgovorila na zahtjev, 42 suda su rješenjem odobrila pristup traženim informacijama, te ponudila informacije u pismenom obliku, dok je Općinski sud u Sarajevu odbio zahtjev obrazlažući da je takve informacije nemoguće ponuditi.[13] Ostali sudovi, njih ukupno 21 uopšte nisu odgovorili na podneseni zahtjev za pristup informacijama.

Prema informacijama dobijenim od nadležnih sudova, podaci o učestalosti tužbi za sudsku zaštitu prava zaposlenika u slučajevima diskriminacije na osnovu spola, spolne orijentacije, nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti, pokrenutim prema Zakonu o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, su u tabelarnom prikazu slijedeći:

Nadležni sud	**Ukupan broj predmeta**	**Oblik diskriminacije**	**Osnov diskriminacije**	**Faza postupka**
Općinski sud u Bihaću	1	*Mobbing*	/	Odlučivanje u prvom stepenu
Općinski sud u Tuzli	6	/	/	Odlučivanje u prvom stepenu
Općinski sud u Zavidovićima	1	*Mobbing*	/	Odlučivanje po žalbi
Općinski sud u Zenici	1	*Mobbing*	/	Odlučivanje u prvom stepenu
Osnovni sud u Bijeljini	2	/	/	Odlučivanje u prvom stepenu/odbačena tužba

[13] Zbog specifičnog načina vođenja evidencija o ovim predmetima, vidi više: bilj. 12..

Osnovni sud u Gradišci	1	Diskriminacija	/	Izrada presude
Osnovni sud u Sokocu	1	Diskriminacija	/	Odlučivanje u prvom stepenu
Ukupno predmeta	**13**			

Tabela 1.: Prikaz pokrenutih postupaka pred nadležnim sudovima u Bosni i Hercegovini za zaštitu prava zaposlenika u slučajevima diskriminacije na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine

Ovom prilikom je neophodno napomenuti kako nije bilo moguće raspolagati podacima o učestalosti ove vrste sudskih postupaka pred nadležnim sudovima u Sarajevu, Banjoj Luci i Mostaru, zbog specifičnog načina vođenja evidencija o radno-pravnim sporovima, što bi zasigurno promijenilo sliku rezultata istraživanja, s obzirom da se radi o sudovima sa značajno većim prilivom predmeta[14] u odnosu na sudove koji su ponudili tražene informacije.[15] U Tabeli 1. prikazano je kako je sudsku zaštitu svojih prava u slučajevima diskriminacije na osnovu spola, spolne orijentacije, nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti prema Zakonu o zabrani diskriminacije Bosne i hercegovine zatražilo ukupno 13 zaposlenika. Od ukupno 13 predmeta, 3 predmeta se odnose na slučajeve *mobbinga*, dva na određeni oblik diskriminacije, dok se

[14] Navedeni sudovi su u odgovoru na upućeni zahtjev istaknuli kako nisu u mogućnosti ponuditi informacije o ovim predmetima, jer im način evidentiranja predmeta koji se odnose na radno-pravne sporove to ne omogućava. Naime, svi predmeti ove vrste se evidentiraju pod radne sporove, bez obzira koji je zakon poslužio kao osnov za podnošenje tužbe, tako da ne postoje posebne evidencije o radno-pravnim sporovima koji su pokrenuti na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine. Tom prilikom nije ponuđen alternativan način pristupa traženim informacijama.

[15] Tako je npr. Općinski sud u Sarajevu je na zahtjev za pristup informacijama odgovorio rješenjem kojim se zahtjev odbija uz obrazloženje da, između ostalog, „u okviru CMS sistema za automatsko vođenje predmeta nije moguće dobiti statističke podatke koji bi za osnov imali kriterije navedene u dopisu. Kako ovaj sud ima veliki broj predmeta u radu manuelno, tj. pojedinačno pretraživanje nije moguće". (Izvod iz Rješenja Općinskog suda u Sarajevu, br. 065-O-SU-12-001082, od dana 28.03.2012.) Ovlaštena službenica Općinskog suda u Mostaru je usmenim putem u telefonskoj komunikaciji na sličan način obrazložila njihovu poziciju u povodu poslanog zahtjeva, dok Osnovni sud u Banja Luci uopšte nije odgovorio na zahtjev, ali je prilikom sličnog istraživanja provedenog dvije godine prije pismenim putem odgovorio na sličan način kao i prethodno spomenuti sudovi. (Pomenuto istraživanje i njegovi rezultati prezentirani u: Vinković, Mario, Bešlagić, Jasmina, *Diversity Managment – A solution for workplace discrimination in Bosnia and Croatia*, u: Barković, Ivana, Lulić, Mira, (ur.), Contemporary Legal and Economic Issues III, J. J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Law, Osijek, 2011., str. 368.-394.)

kod preostalih osam predmeta iz dobijenih podataka ne može izvesti zaključak o kojem obliku diskriminacije se radilo u konkretnom slučaju. Također, iz prikazane tabele moguće je zaključiti kako zastupljenost ovih postupaka prema prostornom kriteriju u Bosni i Hercegovini, s obzirim na njene administrativno-teritorijalne jedinice, ide u korist Federacije Bosne i Hercegovine, gdje je pred četiri nadležna suda pokrenuto ukupno devet postupaka, a u Republici Srpskoj je pred tri nadležna suda pokrenuto ukupno četiri ovakva postupka. U pogledu faze u kojoj se postupak nalazi, najveći dio postupaka se nalazi u fazi odlučivanja u prvom stepenu, njih 10, dok je u jednom predmetu tužba odbačena, u jednom je postupak u fazi odlučivanja po žalbi, te je u jednom postupku u toku izrada presude. Iz prikupljenih podataka nije bilo moguće dobiti informaciju o osnovama diskriminacije o kojima se radilo u navedenim predmetima.

Rezultati aktuelnog istraživanja

Za potrebe ovog istraživačkog rada, a na osnovu navedenih odredaba Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine o vođenju evidencija u slučajevima diskriminacije u Bosni i Hercegovini i člana 14. Zakona o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini[16], Visokom sudskom i tuzilačkom vijeću Bosne i Hercegovine upućen je Zahtjev za pristup informacijama kojim se traže podaci o sudskim postupcima koji su pokrenuti, vode se ili su okončani pred prvostepenim iii drugostepenim sudovima u Bosni i Hercegovini, a koji se odnose na povredu ravnopravnosti spolova u postupku zapošljavanja prema Zakonu o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine u periodu od početka 2017. godine do 2022. godine, diferencirano prema ukupnom broju takvih predmeta, sudovima pred kojima je postupak pokrenut, fazi u kojoj se postupak nalazi, spolu tužioca/tužiteljice, te informaciji da li tužbeni zahtjev sadrži zahtjev za naknadu nematerijalne ili materijalne štete.
Postupajući po podnesenom zahtjevu, uvažavajući odredbe gore navedenih Zakona, a u skladu sa članom 5. Pravilnika o postupanju po zahtjevu za pristup informacijama Visokog sudskog i tuzilačkog vijeća Bosne i Hercegovine[17], Predsjednik Visokog sudskog i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine je donio

[16] Zakon o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini, "Službeni glasnik BiH", br. 28/00, 45/06, 102/09, 62/11 i 100/13.
[17] Pravilnik o postupanju po zahtjevu za pristup informacijama Visokog sudskog i tuzilačkog vijeća Bosne i Hercegovine, br. 08-02-3075/2010 od 2.9.2010. godine, 08-02-3645/2013 od 24.9.2013.godine, 08-02-388-1/2014 od 22.1.2014. godine i 08-07-2-3459/2021 od 29.9.2021. godine.

Rješenje[18] kojim se odobrava se zahtjev za pristup statističkim podacima o predmetima diskriminacije u periodu od 2017. do 2022. godine, te su traženi podaci dostavljeni kao prilog Rješenju u formi tabele, a prema definiranim parametrima, u tebelarnim prikazima, rezultati su slijedeći:

Broj otvorenih predmeta	Broj zatvorenih predmeta	Ukupan broj predmeta
555	877	1432

Tabela 2. Ukupan broj predmeta razvrstanih prema fazi postupka

Razvrstani prema spolu tužitelja/ice	Muškarci	Žene	Nerazvrstani po spolu tužitelja/ice
527	306	221	905

Tabela 3. Broj predmeta razvrstanih i nerazvrstanih prema spolu tužitelja/ice

Muškarci (otvoreni predmeti)	96	Muškarci (zatvoreni predmeti)	210	Ukupno muškarci	306
Žene (otvoreni predmeti)	34	Žene (zatvoreni predmeti)	187	Ukupno žene	221

Tabela 4. Ukupan broj predmeta razvrstanih prema fazi postupka i prema spolu tužitelja/ice

[18] Rješenje Visokog sudskog i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine br. 01-07-10-178-141/2022 od 14.11.2022. godine.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

S obzirom na to da je u fokusu, kako prethodnog, tako i aktuelnog istraživanja bilo utvrditi učestalost, sudskih postupaka za zaštitu od diskriminacije pri zapošljavanju i na radu po pojedinim osnovama, tj. zbog povrede prava na ravnopravnost spolova u postupku zapošljavanja pokrenutih na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, iz prikazanih sekundarnih podataka proizilazi zaključak kako se dinamika razvoja sudske prakse u pogledu ovih predmeta pred nadležnim sudovima u Bosni i Hercegovini ne razvija očekivanim i željenim intenzitetom.

Kada je u pitanju prethodno provedeno istraživanje, iz u radu predstavljenih razloga nisu bili dostupni potpuni i egzaktni podaci o broju pokrenutih sudskih postupaka, pa brojka od ukupno 13 predmeta na nivou cijele Bosne i Hercegovine djeluje poražavajuće, jer se radilo o periodu od gotovo četiri godine. Stoga bi osnovni zaključci prethodno provedenog istraživanja prije svega ukazivali na poteškoće i nedostake u vođenju evidencija u slučajevima diskriminacije, a što je usko vezano za nepravovremenim donošenjem Pravilnika o načinu prikupljanja podataka o predmetima diskriminacije u Bosni i Hercegovini, a što je onemogućilo evidentiranje i dostupnost takvih podataka. Također, iako su podaci bili nepotpuni, bilo je moguće izvesti zaključak da je u posmatranom periodu pokrenut relativno mali broj postupaka za zaštitu od diskriminancije u odnosu na očekivani broj, budući da je iz izvještaja Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za isti period vidljivo kako je broj slučajeva diskriminacije u bosanskohercegovačkom društvu značajno veći od onog broja koji poprimi sudski epilog.[19] Osim toga, iz medija i drugih izvora informacija je vidljivo

[19] Ukoliko se osvrnemo na podatke o pojavama diskriminacije evidentirane pri Instituciji ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, zaljučujemo kako je ova Institucija za građane „podobnija“ institucija za prijavljivanje diskriminacije u odnosu na nadležne sudove, jer je evidentno da je takvih slučajeva znatno više evidentirano pri ovoj Instituciji nego pred nadležnim sudovima. Razlozi za to su zasigurno efikasnost i ekonomičnost vođenja postupaka pri Instituciji ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, kao i jednostavnost prijavljivanja slučaja, dok su sudski postupci komplikovaniji, duže traju, a nerijetko iziskuju i određene izdatke materijalne prirode, što najveći broj zaposlenika ili potencijalnih zaposlenika u Bosni i Hercegovini ne može sebi uopšte priuštiti. Također, značajna su zapažanja Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, koji ističe kako se najveći broj evidentiranih slučajeva diskriminacije odnosi na diskriminaciju koja se dovodi u vezu sa radnim odnosom. Od oblika diskriminacije, *mobbing* je najzastupljeniji oblik, te je broj prijavljenih slučajeva konstantno u porastu. Također, i uznemiravanje je jedan od čestih pojavnih oblika diskriminacije, evidentitan pri ovoj Instituciji. Ako se osvrnemo na osnove diskriminacije, najčešće prijavljeni osnovi su: nacionalno i socijalno porijeklo, etnička pripadnost, obrazovanje, društveni položaj i spol, političko ili drugo uvjerenje, članstvo u sindikatu ili drugom udruženju, kao i na osnovu veze s nacionalnom manjinom. (Bešlagić, Jasmina, *Zabrana diskriminacije pri*

kako veliki broj takvih slučajeva ostaje neprijavljen i pred ovom Institucijom ili bilo kojom drugom koja je nadležna za zaštitu zaposlenika izloženih diskriminirajućim postupanjima. Razlog za izneseno prvenstveno leži u činjenici da je bosanskohercegovačko društvo u cjelini na takvom nivou razvoja da ne omogućuje slobodu i dovoljnu dozu građanske hrabrosti, kao što ne stimuliše senzibilitet za prepoznavanje i prijavljivanje slučajeva diskriminacije, što je prvi korak ka konačnoj eliminaciji diskriminacije. Tako zbog straha od nemogućnosti zapošljavanja, gubitka posla ili pozicije na radnom mjestu, stigmatizacije, nedostatka podrške i drugih sličnih pojava, brojni slučajevi diskriminacije ostaju neokarakterizirani kao takvi, a time i neprijavljeni pri bilo kojoj od institucija, ustanova ili organizacija koje se bave pitanjima suzbijanja diskriminacije uopće, na šta je ukazalo i prethodno provedeno istraživanje.[20]

Kada govorimo o aktuelnom istraživanju, iako su njime prećeni nešto drugačiji parametri u odnosu na prethodno provedeno istraživanje, ali ipak u sferi diskriminacije u radnim odnosima, ono je ponudilo naizgled neočekivane rezultate. Naime, istraživanje je pokazalo kako su muškarci više izloženi povredi prava na ravnopravnost spolova u postupku zapošljavanja u odnosu na žene. Međutim, pri analizi takvih rezultata treba voditi računa o dvije bitne činjenice. Prvo, prema posljednjem popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini većinu populacije su činile žene,[21] a one se u pravilu teže zapošljavaju, a lakše gube zaposlenje u odnosu na muškarce, o čemu govori i podatak prema kojem je jaz u stopi zaposlenosti od čak 25% u korist muškaraca.[22] S druge strane, imajući u vidu izneseni podatak, kao i činjenicu o patrijarhalnom karakteru bosanskohercegovačkog društva i prisustvu finansijske i drugih oblika ovisnosti žena od muškaraca, može se zaključiti da su i to razlozi zbog kojih određeni broj žena koje su doživjele povredu ravnopravnosti spolova pri zapošljavanju nisu u situaciji da pokrenu sudske postupke za zaštitu od takvih postupanja.

Nadalje, provedeno istraživanje je ponovno ukazalo na određene nedostatke u vođenju evidencija u slučajevima diskriminacije, tj. povrede ravnopravnosti spolova pri zapošljavanju, ali i u drugim oblastima. Naime, podaci pokazuju kako, od ukupnog broja pokrenutih postupaka pred nadležnim sudovima, preko 63% predmeta nije razvrstano prema spolu tužitelja/ice, a što za posljedicu ima nekoliko bitnih indikatora kao što je: nemogućnost praćenja tendencije rasta ili opadanja broja slučajeva povrede prava na ravnopravnost spolova u postupku zapošljavanja, a i pojave diskriminacije uopšte;

---

zapošljavanju i na radu – evropski i nacionalni aspekt, doktorska disertacija. Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać, 2015., str. 224.)

[20] *Ibidem,* str. 223.

[21] Eskić-Pihljak, Aida, Knežević, Gorana, Radoslav Ćorović, *Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini,* Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2022., str. 9.

[22] *Ibidem,* str. 61.

nemogućnost praćenja pokazatelja o zastupljenosti pojedinih oblika diskriminacije; nemogućnost adekvatne reakcije nadležnih institucija u pravcu suzbijanja pojave diskriminacije, izmjena postojećeg zakonodavstva, ali i nemogućnost razvoja naučnih spoznaja koje nastaju kao rezultat obrade određenih evidencija i podataka u okviru različitih istraživanja kakvo je i ovo aktuelno.

Ipak, aktuelno istraživanje prikazuje i pozitivne trendove, a jedan od njih je i da se bilježi blaga tendencija povećanja broja tužbi za zaštitu od diskriminacije na osnovu spola, odnosno zbog povrede prava na ravnopravnost spolova u postupku zapošljavanja u posmatranom periodu.

LITERATURA

1. Bešlagić, Jasmina, *Zabrana diskriminacije pri zapošljavanju i na radu – evropski i nacionalni aspekt*, doktorska disertacija. Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać, 2015.;
2. Eskić-Pihljak, Aida, Knežević, Gorana, Radoslav Ćorović, *Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2022.;
3. Pravilnik o načinu prikupljanja podataka o predmetima diskriminacije u Bosni i Hercegovini, „Službeni glasnik BiH“, broj 27/13.;
4. Pravilnik o postupanju po zahtjevu za pristup informacijama Visokog sudskog i tuzilačkog vijeća Bosne i Hercegovine, br. 08-02-3075/2010 od 2.9.2010. godine, 08-02-3645/2013 od 24.9.2013.godine, 08-02-388-1/2014 od 22.1.2014. godine i 08-07-2-3459/2021 od 29.9.2021. godine.;
5. Rješenje Općinskog suda u Sarajevu, br. 065-O-SU-12-001082, od dana 28.03.2012.
6. Rješenje Visokog sudskog i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine br. 01-07-10-178-141/2022 od 14.11.2022. godine.;
7. Veladžić, Nevzet, Kržalić, Armin, *Metodologija*, Pravni fakultet u Bihaću, Bihać, 2011.;
8. Vinković, Mario, Bešlagić, Jasmina, *Diversity Managment – A solution for workplace discrimination in Bosnia and Croatia*, u: Barković, Ivana, Lulić, Mira, (ur.), Contemporary Legal and Economic Issues III, J. J. Strossmayer University of Osijek, Faculty of Law, Osijek, 2011.;
9. Zakon o slobodi pristupa informacijama u Bosni i Hercegovini, “Službeni glasnik BiH”, br. 28/00, 45/06, 102/09, 62/11 i 100/13.;
10. Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, “Službeni glasnik BiH”,broj 59/09 i 66/16.

FREQUENCY OF COURT PROCEEDINGS DUE TO VIOLATION OF THE RIGHT TO GENDER EQUALITY IN EMPLOYMENT

Associate prof Jasmina Bešlagić[23]
Demirela Dedić[24]

Abstract: With the development of anti-discrimination legislation from the beginning of the 2000s, as well as the development of awareness of the need to promote and guarantee gender equality in Bosnia and Herzegovina, it was expected that the number of court proceedings for protection against discrimination in general, including those based on gender in the proceedings, would increase. employment to increase significantly. Such expectations were especially intensified after the adoption of the Law on Prohibition of Discrimination in Bosnia and Herzegovina in 2009.

However, the available data obtained on the basis of statistical data on court proceedings that have been initiated, are still ongoing or have been concluded before the first and second instance courts in Bosnia and Herzegovina, and which refer to the violation of the right to gender equality in the employment procedure according to the Law on Prohibition of Discrimination of Bosnia and Herzegovina, differentiated according to the total number of those cases, the courts before which the proceedings were initiated, the stage in which the proceedings are being held, and the gender of the plaintiff, all in the period from 2017 to 2022. year, say that the frequency of initiation of such procedures is not at the expected level.

Also, the statistical data obtained included data on whether the plaintiff's claim contained a request for compensation for material or non-material damage suffered by the plaintiff due to the violation of this right.

The analysis of the obtained data, and the past research of the covered time, still shows a slight tendency to increase the number of lawsuits for protection against discrimination on the basis of gender, that is, due to the violation of the right to gender equality in the employment procedure.

Keywords: equality, discrimination, gender, court proceedings, employment, frequency

[23] Associate Professor, Faculty of Law, University of Bihać.
[24] Master student at the Faculty of Law, University of Bihać

„MIT O PRAVIMA“ ŽRTAVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prof. dr Azra Adžajlić-Dedović[1],
Sarajevo, Federacija Bosne I Hercegovine (BiH)
Prof. dr Marina M. Simović[2],
Banja Luka, Republika Srpska (BiH)

Apstrakt: Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Afrička povelja o pravima čovjeka i naroda, Američka konvencija o ljudskim pravima, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa protokolima, te Povelja o osnovnim pravima Evropske unije temeljni su međunarodni dokumenti ljudskih prava. U tom kontekstu, mit može biti istina i laž, kao što i prava žrtava krivičnih djela mogu biti „na papiru kao istina“, a nemogućnost uživanja u njima omiljena laž „onih koji odlučuju“. „Mit o pravima žrtava“ ili o tome da bi viktimologija trebala da mijenja i popravlja društva u toku tranzicije ili razvoja demokratije - nije mit već istina, što najbolje znaju i države koje su poput Bosne i Hercegovine u „tranziciji“ od 1992. godine. Neznanje, politička neodgovornost i kriminal, posebno politički, prevalentni su uzrok sekundarne i tercijarne viktimizacije građana Bosne i Hercegovine. Još uvijek je u Bosni i Hercegovini žrtva marginalizovana i potcijenjena, tako da, primjera radi, ratni zločinci imaju u skladu sa zakonom pravo na besplatno pravno zastupanje i naknadu štete o trošku države, dok je žrtvama i pored mnogobrojnih do sada provedenih reformi pravosuđa - to pravo uskraćeno i nedostupno.

Žrtva krivičnog djela nije u Bosni i Hercegovini jednaka u pravima sa optuženim licima, niti ima posebnu zaštitu i prava koja važe za sekundarne žrtve. Žrtvama je uskraćeno i pravo na pristup sudu, pravo na suđenje u razumnom roku, odnosno pravo na pravično postupanje, te pravo na pravni lijek iako je prošlo više od 30 godina od okončanja oružanog konflikta u Bosni i Hercegovini. Najbolji primjer za ovakve konstatacije su žrtve seksualnog nasilja u ratu u Bosni i Hercegovini koje su prepoznate i definisane kao jedna od najranjivijih kategorija grubog kršenja međunarodnog humanitarnog prava

[1]Redovni profesor Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, e-mail: *aadzajlic@fkn.unsa.ba*

[2] Sekretar Ombudsmena za djecu Republike Srpske, vanredni profesor Fakulteta pravnih nauka Univerziteta „Apeiron” Banja Luka, e-mail:m*arina.simovic@gmail.com.*

ili kao civilne žrtve, ali im tim priznanjem nije obezbijeđena posebna zaštita u skladu sa preuzetim (ratifikovanim) međunarodnim dokumentima. Isto važi i za žrtve logoraše, iako je Bosna i Hercegovina od 1995. godine do danas uporno dobijala preporuke i mišljenja komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija i Evropske unije u vezi sa greškama koje su vlasti napravile prilikom implementacije međunarodnih pravnih normi i standarda u ovoj oblasti.

Ključne riječi: viktimologija, žrtva, sekundarna i tercijarna viktimizacija, mjere zaštite, krivično djelo.

UVODNE NAPOMENE

Viktimologija i dalje predstavlja održivi resurs za potpunu implementaciju svih instrumenata Ujedinjenih nacija koji se odnose na žrtve. Uz nauku o žrtvama koja održava hrabru nadu u budućnost, možemo sanjati da uskoro u skladu sa UN konvencijama imamo prevenciju, pravo i pravne lijekove za oporavak svih onih koji nepotrebno pate[3]. Prirodno pravo sazdano je na jedinstvu svih ovih razlika. Na intenciji zajedničkih svojstava dostojanstva čoveka, prirodno pravo je u prošlosti, naročito danas, izgrađivano kao univerzalno i nedeljivo pravo utemeljeno na priznanju urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice[4]. Naš početak ka boljoj pravnoj zaštiti žrtava svakako je dosljedna implementacija od strane Svjetskog viktimološkog društva urađene Deklaracije o principima pravde i pravičnosti za žrtve zločina i zloupotrebe moći i vlasti Ujedinjenih nacija iz 1985. godine i Direktive 2012/29/EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava zločina (2012). Pored ovih postoji još niz evropskih preporuka i direktiva koji nalažu posebnu zaštitu za određene kategorije žrtava poput žrtava terorizma, žrtava trgovine ljudima, žrtava zloupotrebe moći, nemoćnih žrtava i drugih, koje nisu inkorporirane u bh. zakonodavstvo.

NORMATIVNI OKVIR

Prema članu II/4. Ustava Bosne i Hercegovine „sva lica u Bosni i Hercegovini će biti slobodna od diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno i društveno

[3] John P. J. Dussich, The Evolution of International Victimology and its Current Status in the World Today“, *Revista de Victimología,* 37-81, 62.

[4] Slobodan Perović, *Unifikacija prava i pravna sigurnost*, Kopaonička škola prirodnog prava, Trideset treći sustret, Beograd, 2021, 518.

porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, vlasništvo, rođenje ili drugi status". Nediskriminacija ili zabrana diskriminacije prema članu II/4. Ustava proizlazi iz osnovnog načela savremenog prava o ljudskim pravima - načela jednakosti - prema kojem su svi ljudi jednaki u pravima. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda[5] je diskriminaciju zabranila članom 14, ali je u daljem razvoju učinjen veliki pomak tako što su članice potpisnice Konvencije i Savjet Evrope 4. novembra 2000. godine donijele Protokol broj 12. o opštoj zabrani diskriminacije. Suštinska razlika ili specifičnost zabrane diskriminacije, kao ljudskog prava prema Konvenciji, ogleda se u tome što ovo pravo nema samostalnu egzistenciju, već je njegova primjena uvijek povezana sa primjenom nekog drugog prava ili njegovim kršenjem. Osim toga, ovim članom zabrana diskriminacije ograničena je samo na uživanje prava zagarantovanih ovom konvencijom, zbog čega je i donesen Protokol broj 12 uz Konvenciju[6].

U preambuli Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda potpisnici su se obavezali da "najviši teški zločini od interesa za međunarodnu zajednicu u cjelini ne smiju ostati nekažnjen"[7]. Nažalost, Bosna i Hercegovina, 30 godina nakon rata (1992-1995) nije procesuirala sve ratne zločince. Tačnije, samo njih 1/5 procesuirani su kroz rad Međunarodnog krivičnog suda za zločine izvršene u bivšoj Jugolaviji od 1991. godine (Haški tribunal) i rad nacionalnih (ili državnog, i ostalih) sudova u Bosni i Hercegovini. Na to bi penalni viktimolozi vjerovatno bili kritizeri „humanizacije kazni" i predlagači drakonskih kazni za učinioce ratnih zločina. Međutim, još je davno Fattah primijetio da „istraživanje o žrtvama i viktimizaciji ima potencijal preoblikovati cjelokupnu percepciju zločina"[8]. Naravno, izgrađenost pravila i normi nije jedini indikator kulture pojedinca, grupe ili društva, već se ona cijeni i po tome koliko se ta pravila i norme poštuju, odnosno koliki je stepen njihove provedbe. Ako se pravila i norme ne poštuju, odnosno ako imamo stanje u kojem su pojedinci iznad norme, da nekažnjeno krše propisane društvene norme, onda je to jedan od indikatora niskog kulturnog nivoa društva[9].

Deklaracija o osnovnim principima prava i pravde za žrtve zločina i zloupotrebe vlasti i moći Ujedinjenih nacija iz 1985. godine trebala je biti

[5] U daljem tekstu: Konvencija.

[6] U skladu sa ovim odredbama, Vlada Tuzlanskog kantona željela je zaustaviti diskriminaciju djece sa poteškoćama u razvoju, teškim oboljenjima i invaliditetom sa inicijativom za usvajanje zakona i osnivanje na nivou Federacije Bosne i Hercegovine posebnog Fonda solidarnosti za dijagnostiku i liječenje teških oboljenja kod djece.

[7] George P. Fletcher, „Justice and fairness in the protection of crime victims", *Fetcher galley*, vol. 9:3, 554.

[8] Ezzat Fattah,"Victimology: Past, Present and Future", *Criminologie*, 2000, 33(1), 17.

[9] Nevzet Veladžić, Mirzo Selimić, „Diskurs o društvenim normama i socijalnoj kontroli", *Društvena i tehnička istraživanja*, godina VI, broj 2, 2020, 57.

„povelja prava žrtava“, i to ne samo žrtava rata, već i ostalih krivičnih djela (konvencionalnog i drugog kriminala) u Bosni i Hercegovini. Međutim, „prava žrtava krivičnih djela“ ili „prava žrtava grubog kršenja međunarodnog humanitarnog prava“ nije dovoljno definisati kroz zakone, već je uživanje ili korištenje neophodno omogućiti žrtvama kako kroz podzakonske akte, tako i kroz posebne programe i mjere pomoći, podrške i zaštite od strane države, što je odgovornost „vlasti“. I dok vlasti u BiH ne vide i ne čuju u potrebnoj mjeri žrtve rata i žrtve ostalih krivičnih djela, „nehumni kapitalizam“ postao je „human“ u Evropskoj uniji i prepoznaje i štiti žrtve. Kapitalizam u Bosni i Hercegovini je kapitalizam „prvobitne akumulacije kapitala“ ili kapitalizam 19. stoljeća, dok Evropska unija već više od 30 godina živi u kapitalizmu sa „humanim licem“ ili kapitalizamu koji je zasnovan na vladavini prava/zakona, socijalnoj pravdi i jednakosti u pravima za sve građane Evropske unije.

U Evropskoj uniji su još od 2001. godine počele izmjene u vezi sa boljom pravnom zaštitiom i naknadom štete za žrtve krivičnih djela. Jasno je da su „mit o pravima žrtava“ i „mit o humanom društvu“ okvir u kojem zakonodavac kroz zakone propisuje ono što je cijenjeno u društvu. To nije slučaj u Bosni i Hercegovini, jer ne samo da nije obezbijeđena dovoljna zaštita osnovnih ljudskih prava, već nema ni programa obeštećenja od strane države za žrtve u slučaju gubitka života i povrede dostojanstva, kao što nema ni „zaštite prava žrtava“ u skladu sa međunarodnim pravnim normativima i standardima koje imaju države članice Evropske unije.

Zaštita života je zaštita psiho-fizičkog integriteta, privatnosti i dostojanstva, te nekih drugih ljudskih prava (poput prava iz radnog odnosa). Ustav Bosne i Hercegovine utvrđuje da je država dužna zaštititi živote, ali ne i privatni život koji je u vezi sa dostojanstvom, kao i zaštitu psihofizičkog integriteta.

Danas se u demokratskim porecima sa vladavinom prava naročito pažljivo razmatra odnos države prema ljudskom dostojanstvu. Smatra se da ljudsko dostojanstvo treba da bude osnovni pravac države, dok se ljudska prava i njihovo ostvarivanje shvataju kao sadržaj ljudskog dostojanstva[10]. Tako, brojne univerzalne vrednosti mogle bi se okupiti oko sljedećih osnovnih vrijednosti:

1) dostojanstvo čoveka (koje pretpostavlja pravo na život);

2) kultura mira (kao pretpostavka svih kreacija na dobrobit čovečanstva);

3) samosvjesna sloboda (racionalna i disciplinovana, kao nužna posljedica u svim sferama društvenosti);

[10] Dragan Mitrović, „Diptih o ljudskomd ostojanstvu I toleranciji“, *Žurnal za kriminalistiku I pravo*, vol. XXI, broj 1, 2016, Beograd, 24−40, 28.

4) nauka (kao istraživačka i istinoljubiva težnja);

5) religija (kao svojstvo različitih civilizacija);

6) demokratska jednakost i međukulturna tolerancija (kao izraz duhovne slobode i kulture razuma);

7) pravda i aktivna pravičnost (kao temelj vladavine pravednog prava – *iustitia regnorum fundamentum*);

8) pravna država i pravna sigurnost (kao emanacija principa legitimiteta i legaliteta prava);

9) ljudska prava (kao sinteza organizovane umnosti)[11].

Prema Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima[12] (član 1.), sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima, dok su članom 29. utvrđena moguća ograničenja prava, i to vrlo restriktivno. Naime, ograničenja se smiju odnositi isključivo na osiguranje potrebnog priznanja i poštovanja prava i sloboda drugih, te na ispunjenje pravednih zahtjeva morala, javnog reda i opšteg blagostanja u demokratskom društvu[13]. Nekada se zbog drugačijeg mišljenja mogao izgubiti i život. Danas, bar u pravilu, to nije tako. Ali se i danas, kao i ranije, kroz nedjelovanje, gubi dostojanstvo. Kao što se ono gubi i djelovanjem usmjerenim na održanje postojećeg odnosa snaga u bilo kojem od savremenih društava ili okretanjem glave od neugodnog prizora nečijeg poniženja[14]. Bitno je da prava čovjeka budu zaštićena pravnim sistemom kako čovjek ne bi bio primoran da kao krajnjem izlazu pribjegne pobuni protiv tiranije i ugnjetavanja. Ako se osnovne vrednote koje su ovom deklaracijom proklamovane uporede s njihovom zastupljenošću u važećim ustavima zemalja članica UN, vidi se da je ljudsko dostojanstvo spomenuto u 46,6 odsto ustava[15].

Da li želimo biti demokratsko i kulturno društvo odlučujemo mi i imamo pravo dok to ne postignemo ne samo mijenjati ustave, već i vlasti. Ili, možda, ne želimo biti demokratsko i kulturno društvo? Kakvo smo društvo i država? Kakvo društvo i državu želimo ostaviti našoj mladoj generaciji ili smo i za njih isplanirali dugotrajnu patnju i stradanje?

---

[11] Perović, 517.

[12] Usvojena posebnom rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 10. decembra 1948 godine.

[13] Vidi Svjetlana Šokčević, „Zaštita dostojanstva i zdravlja radnika - zaštita od maltretiranja na radu i u vezi sa radom“, *Sigurnost*, 58 (1), 2016, 1-18.

[14] Mirjana Oklobdžija, „O ljudskom dostojanstvu“, *Revija za sociologiju*, Zagreb, vol XX, 1989, 3-4, 255-262, 258.

[15] Ibid, 259.

ZAŠTITA LJUDSKOG DOSTOJANSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Višestruke i različite viktimizicaje u ratu u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine pokazale sposobnost da se „uništi drugo i drukčije“. Šta je ljudsko dostojanstvo, pokazalo se i kroz „logore smri“ drugih i drugačijih. Upravo iskustvo najvećih stradalnika na kraju 20 stoljeća trebalo je da nauči da su „ljudski život“ i „dostojnastvo“ najveće vrijednosti civilizovanog društva. BiH je to „naučila“ usvajanjem Aneksa 1 na Ustav Bosne i Hercegovine i direktnu primjenu Konvencije. U oba ova akta nalaže se „zabrana diskriminacije“ kao jedan od uslova za članstvo u Evropskoj uniji. S druge strane, nastavilo se sa diskriminacijama npr. kroz „dvije škole pod jednim krovom“ i mnogo druga nedjela.

Nažalost, za sve to vrijeme ni ustavotvorac se za 30 godina poslije rata nije potrudio da, osim zabrane diskriminacije, obezbijedi zaštitu dostojanstva ili „da se poštujemo i uvažavamo“. Prema protokolu broj 12 (član 3.) uz Konvenciju, zabranjena je diskriminacije, ali kao da ne znamo ili se pravimo da ne znamo da se ova zabrana odnosi na „uživanje svih prava određenih zakonom, pa čak i preko toga“. Tačnije, obavezali smo se na „jednakost pred zakonom“, „jednaku zaštita pred zakonom“, „promovisanje jednakosti kroz kolektivnu primjenu opšte zabrane diskriminacije“ i „promovisanje pune i efektivne jednakosti.“ Gdje je jednakost pred zakonom, jednaka zaštita, kolektivna jednakost i puna i efektivna jednakosti za žrtve?

Nejednakost u pravima u krivičnom postupku sekundarna je viktimizacija žrtava krivičnih djela, ali i institucionalna i sistematska ili tercijarna viktimizacija svih građana Bosne i Hercegovine izvršena kroz zloupotrebu moći i vlasti nepreduzimanjem potrebnih radnji i mjera za osiguranje pravne sigurnosti ili vladavine prava. Dok god tiranija manjine, ali i tiranija većine budu okosnice sistema društvenog fukcionisanja, slobodna će misao biti izuzetna, a ne uobičajena pojava. Uz to, ljudi će živjeti nedostojanstveno, nošeni strujama izvan njih. Podanici, sljedbenici i posmatrači ne mogu osigurati vlast razuma[16].

Poimanje dostojanstva prava nalaže prevođenje njegovih značenja: etičkih u pravna, preskriptivnih u deskriptivna i javnopravnih u privatnopravna. Lapidarnost Ustava BiH, udružena sa uskim tumačenjem sopstvene apelacione nadležnosti i konzistentnom praksom Ustavnog suda BiH, ide u prilog građanima koji traže zaštitu ovog ličnog dobra - podnošenjem apelacija ovom

[16] Oklobdžija, 260.

sudu. Građani BiH imaju legitimno pravo da očekuju više od ustavotvorca, odnosno zakonodavca, kao i od Ustavnog suda BiH[17].

Ustav određuje da je svako ko se ogriješi o odredbe o osnovnim slobodama i pravima čovjeka, lično odgovoran za taj čin i ne može se opravdati višim nalogom. Ljudska prava i slobode ne smiju se povrijediti ni po nalogu nadređenog. Svaki državni dužnosnik, vojnik, oficir ili policajac je lično odgovoran za ono što čini, u okviru dužnosti pokoravanja nalozima nadređenih[18].

Govoreći o ličnoj slobodi pojedinca u kontekstu krivičnog postupka, lord Denning je rekao[19]: „To mora biti usklađeno sa socijalnom sigurnošću, pod tim mislim na mir i red zajednice u kojoj živimo. Sloboda pravednog čoveka mu malo vrijedi ako ga ubica ili lopov može napasti"[20]. U pitanju su one okolnosti u kojima će i djelovanje i nedjelovanje države izazvati povrede dostojanstva i utoliko se zahtijeva opravdanje nedjelovanja ili odmjeravanje temeljne vrijednosti, takva situacija se može označiti kao tragična[21]. Zaštita vrijednosti dostojanstva realizuje se kroz zaštitu specifične harmonije slobode i jednakosti, koja se u ustavu ostvaruje kroz paletu pojedinačnih ljudskih prava i sloboda[22]. Operacionalizacija povrede dostojanstva - slijedeći Kanta - nalazi u ostvarivanju čovjeka i nepriznavanju njegovih specifičnih svojstava[23].

Ne samo da je očuvanje ljudskog dostojanstva nužno ustavni poredak, nego čini bit njegovog stvaranja. U tom smislu, zahtjevom za očuvanjem ljudskog dostojanstva ograničeni su ne samo nosioci konstituirane vlasti kada obavljaju svoje ustavne zadaće u postojećem ustavnom poretku, nego i u stvaranju novog ustava. Negiranjem ljudskog dostojanstva dovodi se u neodrživu poziciju negiranja sebe samih[24].

Poštovanje dostojanstva ima prioritet u odnosu na njegovu zaštitu[25] . Zaštita označava čuvanje dostojanstva od drugih ugrožavatelja (fizičkih osoba,

---

[17] Živorad Rašević, „Ustavna zaštita ljudskog dostojanstva u Bosni i Hercegovini", *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, broj 8, 2015, 28.

[18] Damir Brnetić, „Ustavna zaštita ljudskog dostojanstva", Visoka policijska škola, Policijska akademija Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, *https://www.bib.irb.hr › download › 705372.70.*, 1.

[19] *https://www.theguardian.com/uk/1999/mar/06/claredyer1*.

[20] Jerald Gomez, „Rights of accused persons - are safeguards being reduced?", *Malayan Law Journal*, 2004, volume 1, 1.

[21] Ole Dreie, "Persons in Structures of Social Practice", *Theoretical Psychology*, Volume 19 Issue 2, 2009 (h*ttps://doi.org/10.1177/0959354309103*).

[22] Duška Franeta, „Ljudsko dostojanstvo između pravnodogmatičkih i filozofskih zahtjeva", *Filozofska istraživanja*, Zagreb, god. 31 (2011), sv. 4, (825–842), 831.

[23] Ibid, 837.

[24] Brnetić, 3.

[25] Dürig, G. (1998). Einführung zum Grundgesetz, in: Grundgesetz: mit Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland, Menschenrechtskonvention,

kolektiva…)[26]. Drugim riječima, posredstvom „zaštite“ država je dužna obavezati sve da poštuju dostojanstvo[27]. Apsolutnu zabranu ugrožavanja dostojanstva Dürig, prije svega, shvata kao usmjerenu prema državi, a tek sekundarno i prema ostalima. Ipak, Dürig osobu ne shvata kao atomiziranu individuu, nego kao pojedinca kojeg nema bez društvenih spletova[28].

Ustavotvorac u BiH je kroz nedefinisanje „dostojanstva“ nastojao izbjeći povezivanje „građanina sa državom“ ili jednakost u pravima za sve građane na njenoj cjelokupnoj teritoriji. Tačnije, time je omogućena „tolerancija diskriminacije“ u entitetima i Brčko Distriktu zbog pogreške ustavotvorca ili nedorečenosti Ustava BiH. S tim u vezi, u slučaju kad Ustavni sud utvrdi da je zahtjev za zaštitu sloboda i prava osnovan, donijeće odluku o poništenju pojedinačnog akta, odnosno zabrani dejstva kojima je učinjena povreda, a organ koji je učinio povredu dužan je izvršiti odluku Suda. Međutim, u slučaju kad se ne mogu otkloniti negativne posljedice primjene takvog akta, Ustavni sud ima pravo da odredi način uklanjanja posljedica, i to putem vraćanja u pređašnje stanje (*restitutio in integrum*), naknadom štete ili na drugi način[29].

Poštovanje tjelesnog i duševnog integriteta okosnica je zaštite ljudskih prava[30]. Dürig insistira da ljudsko dostojanstvo ne predstavlja neko proširenje zaštite časti, kao i da se ono ne tiče pitanja ukusa[31]. Dostojanstvo pripada i onome ko u društvu nije stekao nikakav ugled, i to u jednakoj mjeri kao i onome ko u tome društvu ima znatan ugled. Ugled je u vezi sa specifičnom vrstom moći koju pojedinac posjeduje, a višak ili manjak te moći ne korespondira ljudskom dostojanstvu. S druge strane, povreda časti je zavisna od osjećaja pojedinca da je došlo do neke vrste omalovažavanja[32].

Zaštitom prava posebnosti, prema opštim odredbama Zakona o obligacionim odnosima, između ostalog, štite se pravo na tjelesno i duševno zdravlje, ugled, čast i dostojanstvo određene osobe, pa se radnje za popravljanje štete po toj osnovi često vežu samo za neimovinsku štetu. Slijedom navedenog, poslodavac odgovara radniku za neimovinsku i imovinsku štetu (ukupnu štetu) koja je radniku prouzrokovana mobingom, a takvo pravno shvatanje prevladava

---

Bundesverfassungsgerichtsgesetz, Parteiengesetz und Gesetz über den Petitionsausschuß, München, Dt. Taschenbuch-Verl, XIX–XXVI, 4.

[26] Ibid.

[27] Franeta, 831.

[28] Ibid.

[29] Boštjan Tratar, „Osiguravanje sigurnosti i ostvarivanje ljudskih prava kao temeljna zadaća moderne ustavne države sa osvrtom na njemački ustavnopravni poredak“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, godina II, broj 2, 2016, 79.

[30] Brnetić, 3.

[31] Maunz/Dürig, *Grundgesetz-Kommentar.Inhaltsübersicht; Bearbeiterverzeichnis*; *Geleitwort zur 69*. Ergänzungslieferung, 1958, 11.

[32] Franeta, 837.

u sudskoj praksi[33]. Prijedlog mjera *de lege ferenda* zahtijeva izmjene i dopune zakona o radu kojima će se zabrana mobinga na radu i u vezi s radom jasno odrediti tako da zaštita dostojanstva nije vezana samo za zabranjene osnove diskriminacije.

Rezolucijom 1165. Evropski parlament je konstatovao da je „lična privatnost": privatnosti u vezi sa službom ili zanimanjem, u slobodno vrijeme i osnovnim ljudskim aktivnostima (zaštita ugleda i časti kao dostojanstva). U istoriskom kontekstu, ovaj institut neimovinske štete dio je povrede prava koje proizlazi iz moralne strane ličnosti i kao oblik prava na osjećaj ljubavi, koji se još može nazvati pravo na nepovredivost osjećajnog života. Na temelju ovoga prava, koje proizlazi iz same ljudske prirode, svaki čovjek može zahtijevati od drugih da ne diraju u legitimne osjećaje koji ga vezuju uz neke druge osobe[34]. Zadaća države, a to je osiguravanje sigurnosti (što ujedno utemeljuje i njen monopol vlasti, dužnost mira i poslušnosti državljana), obavezuje državu da aktivno zaštiti prava svojih državljana. Zabrana nasilne samopomoći pojedinaca načelno je opravdana samo ako država svojim državljanima aktivno osigura široku zaštitu ljudskih prava (*pro protectione oboedientia*). Garancija opsežne zaštite sigurnosti pojedinaca je, prema Egli, striktno u korelaciji sa monopolom državne vlasti[35], što znači zabranu samopomoći državljana i pretpostavlja da se oni podrede državnoj vlasti[36].

ZAŠTITA PRAVA NA ŽIVOT I ZDRAVLJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Lišenje života može biti zakonito, nezakonito i samovoljno. Zaštita psihičkog i fizičkog integriteta najčešće se u ustavima garantuje odredbom o zabrani mučenja (član II/3.b) Ustava BiH), a ova obaveza proizlazi i prema članu 3. Konvencije.

U članu II/3. Ustava BiH navedena su sva prava od kojih je pravo na život prvo pravo koje garantuje ovaj ustav. Pravo na život garantovano je i Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine u Glavi II član 2a). Prema Ustavu

[33] Trpimir Perkušić, „Zaštita i odgovornost za štetu od mobinga na radu i u vezi s radom", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 42, broj 3, 853-872 (2021), 868.

[34] Dubravko Grgić, „Naknada štete članovima uže obitelji osobe koja je pretrpjela osobito teški invaliditet", *Hrvatska pravna revija*, septembar 2011, 25.

[35] Patricia, Egli, Drittwirkung der Grundrechte, 2002, 51. "Das grundsätzliche Verbot der gewaltsamen Selbsthilfe der Einzelnen sei nur dann zu rechtfertigen, wenn der Staat aktiv den umfassenden Schutz der Rechte seinder Bürger gewährleiste. Die Garantie der umfassenden Sicherheit der Einzelnen stelle das notwendige Korrelat zu dem durch das staatliche Gewaltmonopol auferlegte Selbsthilfeverbot der Bürger und die Voraussetzung ihrer Unterwerfung unter die Staatsgewalt dar".

[36] Tratar, 62.

Republike Srpske (Glava II član 11): život čovjeka je neprikosnoven. Objekt zaštite je čovjek, odnosno živo ljudsko biće od momenta rođenja do smrti, ali se krivičnopravna zaštita života kao osnovne ljudske vrijednosti u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, u nekim svojim segmentima, razlikuje od krivičnopravne zaštite u Krivičnom zakoniku Republike Srpske. Ustavna poveznica javnopravnih ljudskih prava i privatnog prava ličnosti je izostala, čime je eliminisana i mogućnost uvezivanja privatnopravnog i javnopravnog pojma ljudskog dostojanstva. Paradoksalno, ustavi entiteta su otišli dalje i pružaju više u tom smislu, ali nisu predvidjeli poseban postupak kojim bi se građanima omogućila zaštita, kao što je to previđeno odredbom o apelacionoj nadležnosti Ustavnog suda BiH iz člana VI/3b Ustava BiH.

Država pravo na život ugrožava i svaki put kada povređuje pravo na privatni život građana, koje je garantovano članom 8. Konvencije kao „pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života". Svaki put kada kada je pravo na privatni život povrijeđeno, to uključuje pozitivne obaveze države da zaštiti to pravo.

Član 8. Konvencije garantuje zaštitu je od proizvoljnog miješanja javne vlasti u privatni i porodični život, dom i dopisivanje (*Libert protiv Francuske*, st. 40–42), dok je pozitivna obaveza države da osigura poštovanje prava iz člana 8. čak i između privatnih stranaka (*Bărbulescu protiv Rumunije* [VV], st. 108–111. u pogledu postupka privatnog poslodavca). Država stoga ima pozitivnu obavezu sadržanu u čl. 3. i 8. Konvencije propisati krivičnopravne odredbe kojima se efikasno kažnjava silovanje, te ih primjenjivati u praksi kroz efikasnu istragu i krivično gonjenje (*M. C. protiv Bugarske*). Djeca i ostale ranjiva lica posebno imaju pravo na efikasnu zaštitu (*X i Y protiv Holandije*, st. 23–24 i 27; *August protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [odl.]; *M. C. protiv Bugarske*).

Poimanje dostojanstva u svijetu prava nalaže prevođenje njegovih značenja: etičkih u pravna, preskriptivnih u deskriptivna i javnopravnih u privatnopravna. Može se reći da su osnovne vrijednosti zaštite ljudskih prava utvrđene kao „prirodna prava" (tradicionalna ljudska prava, jer važe za sve ljude, u svim situacijama). Osnove ovih prava sadržane su u pravnoj regulativi svih sistema pozitivnog prava, tj. imaju značaj da su iznad „pisanog prava"[37].

Uprkos njihovoj popularnosti u društvenim naukama i paradigmi rizika i straha, Beck[38] i Furedi[39] nude i generalizovani i redukovani pojam žrtva.

[37] Čiplić, S., Đuričić, M., Bulatović, I., Spasojević, D. (2010). „Ljudska prava i medicina", Beograd: *Vojnosanitetski pregled,* volumen 67, broj 9, 771.

[38] Beck's Theory of Risk Society of Modernity: Definition and Speciality of Risk Society (*https://www.yourarticlelibrary.com/sociology/becks...*).

Govore o „idealnim tipovima“ u kasnoj modernosti, ali im takođe nedostaje specifičnost. U određivanju političke inicijative usmjerene ka zaštiti javnosti od ozbiljnih prijetnji - kao što su preventivna strategija borbe protiv terorizma - leksikon rizika ostaje dominantan gramatici[40].

Svjetska zdravstvena organizacija zdravlje definiše kao stanje potpunog kako fizičkog tako i mentalnog i društvenog blagostanja, a ne kao odsustvo bolesti. Potrebno je naglasiti da postoje razne dimenzije koje čine zdravlje cjelokupnim, a u njih spadaju fizičko, mentalno, socijalno, duhovno, ali, isto tako, i zdravlje u vezi sa okolinom i poslom[41].

U skladu sa Poglavljem III član 2. pod b) i član 3. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, područje zdravstva je u podijeljenim nadležnostima između federalne vlasti i kantona, s tim da federalna vlast ima pravo utvrđivati politiku i donositi zakone koji se tiču ove nadležnosti (član III 3. stav 3. Ustava FBiH). Uz to, kantoni imaju pravo utvrđivati politiku i sprovoditi zakone (član III 3. stav 4. Ustava FBiH), a u skladu sa potrebama, nadležnosti u području zdravstva ostvaruju se od kantona, koordinisano od federalne vlasti (član III 3. stav 1. Ustava FBiH), pri čemu federalna vlast uzima u obzir različite situacije u pojedinim kantonima i potrebu za fleksibilnošću u sprovođenju (član III 3. stav 3. Ustava FBiH).

Sistemski zakoni koji regulišu područje zdravstva u Federaciji BiH su Zakon o zdravstvenoj zaštiti[42] i Zakon o zdravstvenom osiguranju[43]. Međutim, ovi zakoni nisu usklađeni sa evropskom pravnom tekovinom, a bez toga BiH ne može postati članica Evropske unije, jer se ovim pravima osigurava pravna sigurnost i u vezi sa odgovornosti država članica oko prekogranične zdravstvene zaštite i saradnje zdravstvenih sistema. Drugim riječima, dok pravo na zdravlje potencijalno obuhvata i pravo na javno zdravlje, to može da dovede do konflikata u ostvarivanju pojedinačnih prava, uključujući prava na fizički integritet, privatnost i slobodu kretanja.

Zaštita na radu u vezi je sa zaštitom zdravlja i zaštitom psihofizičkih integriteta, kao prava na život, obezbijeđena je u Bosni i Hercegovini kroz zakone o zaštiti na radu entiteta i Brčko Distrikta BiH[44]. Uz to, u Bosni i

---

[39] Frank Furedi, „How Fear Works: Culture of Fear in the Twenty - First Century“, *Bloomsbury Continuum*, London, 2018, Volume 35, Issue 2, 298 (*https://doi.org/10.1177/0268580920906750*).

[40] Mythen, G., McGowan, W. (2017). „Cultural Victimology Revisited: Synergies of Risk, Fear and Resilience, Cultural Victimology: Are We All Victims Now“. COREs, 24.

[41] Muminović-Alić, F. (2019). „Značaj socijalne podrške za zdravlje ljudi“, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Sarajevo, 29.

[42] „Službene novine Federacije BiH*“,* br. 46/10 i 75/13.

[43] „Službene novine Federacije BiH“, br. 30/97, 7/02, 70/08 i 48/11.

[44] U Bosni i Hercegovini su registrovane 133 javne ustanove zdravstvene zaštite, od kojih 69 ustanova u Republici Srpskoj, 62 u Federaciji Bosne i Hercegovine i dvije u Brčko Distriktu

Hercegovini je 2007. godine izvršena procjena uticaja Direktive Savjeta Evropske unije EC 1999/92 (Atex-137), koja se odnosi na minimalne uslove za unapređenje zaštite zdravlja radnika izloženih potencijalnom riziku od eksplozivnih atmosfera (petnaeste pojedinačne direktive u smislu člana 16. stav 1. Direktive 89/391/EEC) na Bosnu i Hercegovinu[45]. Zelena viktimologija je od ključne važnosti za zdravlje i dobrobit najugroženijih u BiH[46].

Pored toga, Bosna i Hercegovina je potpisala međunarodne sporazume iz oblasti obrazovanja koji obavezuju državu da sprovede određene obrazovne standarde u zemlji. Međunarodni standardi nalažu državama da, zbog realizacije ovog prava, omoguće obavezno, besplatno i dostupno pod jednakim uslovima osnovno obrazovanje, ako je moguće i besplatno srednje, više i visoko obrazovanje, te slobodu organizovanja privatnih škola pod uslovima propisanim zakonom i pod nadzorom javnih vlasti, kao i slobodu naučnog i nastavnog rada i autonomiju univerziteta. I pored toga, u Bosni i Hercegovini još uvijek postoje dvije škole pod jednim krovom, kao i škole koje pohađaju pripadnici samo jednog od bh. naroda, što je očigledno kršenje svih ljudskih prava i diskriminatorna politika koja se sprovodi u oblasti obrazovanja, te povreda Ustava Bosne i Hercegovine.

MOBING I RIZICI OD SEKUNDARNE VIKTIMIZACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Države potpisnice Konvencije, u smislu člana 3. ove konvencije, imaju pozitivne obaveze da suzbiju i spriječe mučenje ili nečovječno ili ponižavajuće postupanje i kažnjavanje, kako od strane državnih organa tako i od privatnih strana i s tim u vezi sankcionišu i kazne svaki vid sekundarne viktimizacije žrtava. Pored toga, pozitivne supstantivne obaveze podrazumijevaju i dužnost uspostavljanja pravnog okvira, ali i sankcionisanje zbog povređivanja prava građana Bosne i Hercegovine i izvršene sekundarne viktimizacije.

Savremeni trend kažnjavanja sve više ide u prilog humanizirajućeg tretmana i rehabilitacije osuđenika, ali ga u društvima sa niskim stepenom

(prema podacima Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske i Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH). Socijalne radnike zapošljava 27 od 133 ustanove zdravstvene zaštite u BiH. O broju socijalnih radnika zaposlenih u ustanovama zdravstvene zaštite ne vode se evidencije u nadležnim entitetskim ministarstvima, niti u entitetskim institutima za zaštitu zdravlja - zavodima za zaštitu zdravlja.

[45] Andrea Rakanović Radonjić, „Socijalni rad u sistemima zdravstvene zaštite“, *Politeia,* Banja Luka, 2016, 11, 227.

[46] Johnson, Demarco S., „The Status of Green Criminology in Victimology Research“, *McNair Scholars Research Journal*, 2017, vol. 10, article 8, 104.

kulture i demokratije ne prati jednak tretman i zaštita za žrtve krivičnih djela i nasilja, što je „povreda prava na pravično postupanje“ iz člana 6. Konvencije, a time i i Ustava Bosne i Hercegovine. Žrtva, kao najvažniji agent krivičnog pravosuđa, ignorisana je[47].

Pravo na dostojanstven rad kompleksno je pravo svakog radno angažovanog lica, komplementarno obavezi poslodavca da stvori bezbjedne i zdrave uslove rada, odnosno povoljnu radnu sredinu. Na dostojanstvo zaposlenog negativno mogu uticati različita ponašanja, među kojima se posebno ističu diskriminacija i mobing. Mobing (zlostavljanje na radu) je specifičan vid ponašanja koji se izražava u neprijateljskoj i neetičkoj komunikaciji koja se duže sistematično vrši od strane jednog lica ili više pojedinaca, sa ciljem da se zaposleni dovede u bespomoćan i nezaštićen položaj[48].

Psihosocijalni rizici i stres povezan s poslom među najvećim su izazovima za sigurnost i zdravlje na radu. Oni znatno utiču na zdravlje pojedinaca, preduzeća i nacionalnu ekonomiju. Psihosocijalni rizici proizlaze iz lošeg dizajna, organizacije i upravljanja poslom, kao i loše socijalne komunikacije na poslu. Mogu dovesti do negativnih psiholoških, fizičkih i socijalnih ishoda kao što je distres povezan s poslom, sindrom izgaranja na poslu ili depresija, te poremećaji tjelesnog zdravlja[49].

Praksa pokazuje da, kao opšte pravilo, žrtve porodičnog ili seksualnog nasilja imaju više zdravstvenih problema, znatno veće troškove zdravstvene zaštite i češće odlaske u bolnicu, odnosno hitnu pomoć od onih bez istorije zlostavljanja. Prilikom izračunavanja troškova nasilja za ekonomiju jedne nacije, potrebno je uzeti u obzir širok spektar faktora poput:

- obezbjeđivanje skloništa ili drugih sigurnih mjesta i dugotrajne njege;
- gubitak produktivnosti, kao rezultat prerane smrti, ozljede, odsustva, dugotrajnog invaliditeta i izgubljeni potencijal;
- smanjen kvalitet života i smanjena sposobnost da se brine o sebi ili drugima;
- štete na javnoj imovini i infrastrukturi koje dovode do prekida usluga kao što je zdravstvo njega, transport i distribuciju hrane;
- poremećaj svakodnevnog života kao rezultat straha za ličnu sigurnost;
- destimulacije za investicije i turizam koji koče ekonomski razvoj[50].

[47] Apurav Sharma, „Victimology in the Penal Justice System with Special Reference to Women and Children“, *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 2018, 559.
[48] Mario Reljanović, „Regulacija mobinga u Bosni i Hercegovini u kontekstu Zakona o zabrani diskriminacije“, *Policy brief*, 17, 2015, 1.
[49] Nurka Pranjić, *Put progresivne ljevice u BiH, Sigurnost i zaštita zdravlja na radu*, Forum lijeve inicijative, Sarajevo, 17.
[50] World Health Organization, World report on violence and health: summary.

U procjeni rizika potrebno je uzeti u obzir radne zahtjeve u odnosu na sposobnost i zdravstveno stanje pojedinca. Značajna većina građana Evropske unije smatra da su dobre prakse u području sigurnosti i zdravlja na radu vrlo važne kako bi se doprinijelo dužem radnom vijeku[51].

Mobing je identifikovan kao jedan od glavnih uzroka za dugotrajne bolesti i traume[52]. Na organizacionom nivou, institucije moraju imaju smjernice za brze akcije u cilju zaštite žrtve[53]. Takođe je neophodno da se zaposleni obrazuju i da budu informisani o karakteristikama mobinga[54].

Prema Heinzu Leymannau [55], mobing se definiše kao „neprijateljska, neetička komunikacija i sistematski postupci koje kod žrtava izazivaju osjećaj nemoći“[56]. Rayner i Hoel su dalje podijelili mobing na pet kategorije ponašanja[57]:

- ugrožavanje profesionalnog statusa (omalovažavanje mišljenja, javno profesionalno poniženje);
- prijetnja ličnom ugledu (prozivanje, uvrede, zastrašivanje, obezvređivanje u odnosu na godine);
- izolacija (sprječavanje pristupa profesionalnim mogućnostima, uskraćivanje informacija);
- preopterećenost poslom (nepotrebni pritisci, nemogući rokovi, nepotrebni prekidi);
- destabilizacija (nedavanje kredita u roku, besmisleni zadaci, skidanje odgovornosti, i drugo)[58].

---

[51] Pranjić, 16.

[52] Vidi Öznur Tulunay Ateş, „Examination of the Relationships between Mobbing and Psychological Symptoms in Teachers“, *Universal Journal of Educational Research*, 2019, 7(3): 863-873 (*DOI:10.13189/ujer.2019.070328*).

[53] Erkan Yaman, „Mobbing and stress“, *International International Journal of Progressive Education*, 2015, Vol. 11(2), 6-13.

[54] Anita Jug Došler *et al*., Perception of Mobbing During the Study: Results of a National Quantitative Research among Slovenian Midwifery Students, *Coll. Antropol*., 38 (2014) 3: 1009-1015, 1010.

[55] Heinz, Leymann, , “Mobbing and psychological terror at workplaces”, *Violence & Victims* (Springer Publishing), 1990,Vol. 5, Iss: 2, 119-126.

[56] Vidi Heinz Leymann, „The Content and Development of Mobbing at Work,“ *European Journal of Work and Organizational Psychology, 1996, 5*(2), 165-184. (*https://doi. org/10. 1080/13 59432 9608414853*).

[57] Vidi Rayner, C., Hoel, H., „A summary review of literature relating to workplace bullying“, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 1997, 7: 181–91 i Rayner, C. and McIvor, K., *Unpublished research report on the Dignity at Work project*, Business School, University of Portsmouth, 2008.

[58] Došler, 1009.

Rizici koji se odnose na radnike starije dobi posebno uključuju: 1) veliko fizičko radno opterećenje, 2) opasnosti povezane s radom u smjenama, 3) topla, hladna ili bučna radna okruženja[59].

Konkretno, empirijsko istraživanje o tome kako je koncept mobinga evoluirao od 1980. godine ukazuje da treba obratiti pažnju na kulturnu sliku mobinga koja se razvija u udruženjima koja su formirale žrtve mobinga. Treba pomenuti organizaciju Exodus, koju su 1983. godine formirali građani koji su bili maltretirani i progonjeni na svojim radnim mjestima. Föreningen mot mobbing (Udruženje protiv mobinga) osnovano je 1992. godine, a sličnu organizaciju - Prijatelji - 1997. godine[60]. Tokom svog istraživanja, Leymann je otkrio iznenađujući sindrom u grupi koja je imala teški simptom akutnog stresnog poremećaja (ASD), a čiji su se radnici udružili na radnom mjestu[61]. Osim toga, žrtve doživljavaju vrlo stvarne psihosocijalne efekte, poput oštećenja društvenih odnosa, ekonomske štete i gubitka profesionalne identifikacije[62].

Među najčešće spominjanim aspektima mobinga mogli bi biti, na osnovu odgovora, superiornost mafijaša, sebičnost, lični problemi koji često proizilaze od problema kod kuće, kompleks ljubomore, obostrane nesklonosti, ostvarenja karijere i psihološki teror na račun drugog. Ovi faktori su uglavnom vezani za osobu koja vrši mobing, a česti odgovori su i oni koji teku direktno iz kompanije, odnosno neprikladna korporativna kultura i klima[63]. Prvo, za razliku od seksualnog uznemiravanje, termini nisu dovoljno poznati da bi se radnici nužno pozivali na njih kada se suoče s takvim ponašanjem. Drugo, mentalno zdravstvena zajednica nije adekvatno informisana o ovoj opštoj temi, što rezultira u previše situacija odbacivanjem ili pogrešnim shvatanjem kao običnog sukoba i stresora posla[64].

---

[59] Pranjić,16

[60] Ola Agevall, „The Career of Mobbing: Emergence, Transformation, and Utilisation of a New Concept“, *Växjö universitet*, rapport no 29, 2008, 62.

[61] Todd A. Gravois, Sylvia A. Rosenfield, „Impact of Instructional Consultation Teams on the Disproportionate Referral and Placement of Minority Students in Special Education, *Sage journals*, Volume 27, Issue 1. (*https://doi.org/10.1177/07419325060270010501*).

[62] Mujtaba, B. G., Senathip, T., „Workplace Mobbing and the Role of Human Resources Management“, *Business Ethics and Leadership*, 2020, 4(1), 17-34. *http://doi.org/10.21272/bel.4(1).17-34.2020*, 30.

[63] Alexandra Divincová, Bernadeta Siváková, „Mobbing at workplace and its impact on employee performance“, *Human Resources Management & Ergonomics*, Volume VIII 2, 2014, 32.

[64] David C. Yamada, Maureen Duffy, Peggy Ann Berry, *Workplace Bullying and Mobbing: Definitions, Terms and when they Matter*, 20 (*https://worldcat.org/title/workplace-bullying-and...*).

Novijim preporukama Evropske unije je osigurano načelo jednakog postupanja među različitim vrstama radnih odnosa, zabranjena je svaka direktna ili indirektna diskriminacija na temelju pola u pitanjima zapošljavanja, rada, socijalne zaštite i pristupa robi i uslugama, osigurana je prenosivost i očuvanje prava u slučaju mobilnosti između država članica i zajemčeni su minimalni zahtjevi za sticanje i očuvanje prava na dopunsku penziju preko granica, kao i u smislu transparentnosti strukovnih sistema. Time se ne dovode u pitanje odredbe postojećeg prava Unije o pravima socijalne zaštite, a posebno (1) Uredba (EZ) br. 883/2004 Evropskog parlamenta i Vijeća, (2) Direktiva 2006/54/EZ, (3) Direktiva 2008/94/EZ, (4) Direktiva 2008/104/EZ, (4) Direktiva 2010/41/EU, (5) (EU) Direktiva 2016/2341, (6) (EU) Direktiva 2019/1152 i (7) (EU) Direktiva 2019/1158 Evropskog parlamenta i Vijeća, te (8) Direktiva Vijeća 79/7/EEZ, (9) Direktiva 93/103/EZ, (10) Direktiva 97/81/EZ, (11) Direktiva 1999/70/EZ, (12) Direktiva 2004/113/EZ i (13) Direktiva 2010/18/EU[65].

Zakoni zemalja Evropske unije i zakoni u Bosni i Hercegovini određuju obavezu poslodavca da zaštiti zaposlenog od uznemiravanja i nasilja na radnom mjestu[66]. Zaštita dostojanstva radnika na radu, koja proizlazi i iz ustavnih odredaba, kao i obezbjeđenje uslova rada u kojima radnik neće biti izložen fizičkom, psihičkom ili seksualnom uznemiravanju, predstavlja imperativ na strani poslodavca i polazni osnov u borbi protiv mobinga. U Bosni i Hercegovini je mobing definisan kroz odredbe entitetskih i zakona Brčko Distrikta o radu, zabrani diskriminacije i zakona o radu u institucijama, što je „šuma zakona“ u kojoj se žrtve ne snalaze, zbog čega je zaštitu žrtava mobinga neophodno regulisati posebnim zakonom. Postojeći pravni aspekti normiranja mobinga posebno opterećenje predstavljaju za pravosuđe. U Bosni i Hercegovini se to prvenstveno odnosi na nepostojanje izdiferenciranih standarda koji predstavljaju liniju razdvajanja između ponašanja koje čini sastavni dio radne discipline i onih koji predstavljaju neki od oblika diskriminacije na radu.

Primjer broj 1: U prvih šest mjeseci 2019. godine Udruženju građana “Stop mobbing” obratilo se 27 radnika iz Bosne i Hercegovine koji su prijavili mobing, od čega njih 19 iz Republike Srpske i osam iz Federacije BiH. Zbog straha od poslodavaca i gubitka posla, većina radnika u BiH, čak i po cijenu zdravlja, ne želi uopšte da priča o mobingu. Na udaru mobinga podjednako su i muškarci i žene i u pravilu su to uvijek savjesne, odgovorne i vrijedne osobe, one koje vole i znaju raditi svoj posao - izjavila je predsjednica UG “Stop

[65] Preporuka vijeće Evropske unije od 8. novembra 2019. godine o pristupu radnika i samozaposlenih osoba socijalnoj zaštiti (2019/C 387/01)

[66] Aleksandra Vuković, „Pravni okvir zaštite od mobinga u zakonodavstvu BiH“, *Anali poslovne ekonomije*, godina V, sveska 2, broj 9, 2013, 193-216.

mobing" sa sjedištem u Trebinju i poručila kako "nikada nećemo postati ozbiljna i civilizovana država ukoliko ne shvatimo da je mobing opštedruštveni problem, a ne samo problem pojedinca (žrtve)"[67].

Primjer broj 2: Članom 15. stav 1. Zakona o sigurnosti i zdravlju na radu Federacije BiH propisano je da je poslodavac obavezan „uraditi potrebne medicinske preglede zaposlenih u skladu sa zakonom na bazi procjene rizika i profesionalnog zdravlja i usluga". Međutim, u toku referentnog perioda zakonom nije osiguran medicinski pregled za sve radnike prije upućivanja na noćni rad[68].

Primjer broj 3 iz sudske prakse. U presudi Suda Bosne i Hercegovine, broj K-03/08 od 24. novembra 2008. godine, urađeno je vještačenje u pogledu posljedice djela za oštećenu. Prema nalazu vještaka, traumatski događaj koji se dogodio oštećenoj značajno je narušio ugled i čast oštećene [...] što se na kliničkom planu manifestovalo u vidu smanjenja samopoštovanja, samopouzdanja i povjerenja u druge ljude. Uz to, za uspješno procesuiranje predmeta seksualnog uznemiravanja presudno je da se osigura dosljednost izjave oštećene. Ipak, potrebno je prikupiti i dodatne dokaze, i to posebno dokaze o samoj radnji izvršenja, kao i dokaze koji potvrđuju da su optuženi i oštećena bili u kritično vrijeme na kritičnom mjestu (npr. videonadzor prostorije, SMS prepiska između osoba).

Zakon o radu Federacije BiH propisuje: 1) da zaposleni neće biti kažnjen ili diskriminisan u odnosu na platu, 2) uskraćen u usavršavanju, napredovanju ili obnavljanju ugovora o radu ukoliko je trpio ili odbio trpiti psihičko maltretiranje, 3) raskid ugovora na temelju ovakvih kriterija je ništavan, 4) disciplinski će biti kažnjeni zaposleni koji psihički maltretiraju žrtvu mobinga, 5) teret dokazivanja u slučajevima mobinga je na moberu, a ne na žrtvi mobinga.

Zakon o radu Federacije BiH u članu 30. definiše prekršajnu odgovornost poslodavca/pravnog lica za nepreduzimanje odgovarajućih mjera i efikasnih mehanizama za sprečavanje seksualnog uznemiravanja na radnom mjestu. Ipak, zakonodavac ne pruža odgovor šta predstavlja odgovarajuću mjeru i efikasan mehanizam zaštite za sprečavanje ovog oblika diskriminacije po osnovu pola i ne definiše mobing i seksualno uznemiravanje kao krivična djela, već kao prekršaje, a riječ je o nasilnim zločinima kojim se napada na život, zdravlje i prava iz radnog odnosa žrtve.

Sistematska prevencija, potpuna informisanost, pravovremeno prepoznavanje problema i stručna rehabilitacija - čine osnovne mehanizme u

[67] Izvor: Vebsajt Srpska info, 7. avgust 2019. godine.

[68] Vesna Rodić, *Mobing kao radnopravni i radno-sociološki fenomen*, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment, Banja Luka, Postdiplomski studijski program „Pravo", Banja Luka, 2015, 133.

borbi protiv mobinga[69]. U slučaju pokretanja radnog spora prema zakonima o radu, kraći su rokovi u odnosu na Zakon o zabrani diskriminacije koji predviđa duže rokove za pokretanje postupka. U takvim slučajevima trebalo bi primijeniti odredbe Zakona o zabrani diskriminacije (član 24. stav 1).

VIKTIMOLOŠKE MJERE PREVENCIJE VIKTIMIZACIJE KOD MOBINGA

Zakonom o zabrani diskriminacije (član 17. stav 2) istaknuti su zahtjevi da se: a) utvrdi da je tuženi povrijedio pravo na jednako postupanje u odnosu na članove grupe čija prava tužilac štiti, b) zabrani preduzimanje radnji kojima se krši ili može prekršiti pravo na jednako postupanje, odnosno izvrše radnje kojima se uklanja diskriminacija ili njene posljedice u odnosu na članove grupe, c) presuda kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje objavi u medijima na trošak tuženog. Ukoliko tužilac ne uspije da dokaže vjerovatnost svojih tvrdnji da je postupanje tuženog vezano za neki zabranjeni osnov, primijeniće se opšte pravilo o teretu dokazivanja iz zakona o parničnom postupku. To dokazuje da ovim zakonom nije obezbjeđeno „jednako postupanje“ ili jednak tretman u skladu sa članom 6. Konvencije na pravično suđenje, jer je žrtva mobinga i diskriminacije dovedena u situaciju da „bude „okrivljena“ ili sekundarno viktimizirana i reviktimizirana kroz „dokazivanje“ da je nad njom izvršen mobing ili diskriminacija. Zakonodavac to mora promjeniti jer evropska pravna regulativa zabranjuje sekundarnu viktimizaciju žrtava krivičnih djela i nasilja.

Prva mjera prevencije viktimizacije žrtava mobinga i diskriminacije svakako bi bilo „obrnuto dokazivanje“ ili prebacivanje tereta dokazivanja i kod seksulnog uznemiravanja i kod mobinga na mobera (počinioca nasilja i zloupotrebe moći). U svim postupcima predviđenim zakonom, kada osoba ili grupa osoba, na osnovu njima raspoloživih dokaza, učine vjerovatnim da je došlo do diskriminacije, teret dokazivanja da nije došlo do diskriminacije leži na suprotnoj strani. Pored toga, u svakom postupku kada se radi o diskriminaciji tužilac odnosno tužiteljka je dužna da dokaže vjerovatnost svojih tvrdnji u pogledu diskriminacije, dok je tuženi dužan da predloži dokaze da je postupao objektivno, a ne diskriminatorno.

U praksi Evropskog suda pravde postavilo se pitanje o primjeni ovog pravila na predmete uznemiravanja. Sud je u predmetu C-303/06 - Coleman zaključio da se, budući da je uznemiravanje oblik diskriminacije, na te predmete analogno primjenjuje i pravilo o teretu dokazivanja.

[69] Vuković, 214.

Pored toga, članom 16. Zakona o zabrani diskriminacije omogućeno je učešće umješača u postupcima koji se vode u skladu sa ovim zakonom. Umješač se može pojaviti samo uz pristanak tužioca, odnosno učestvovati i preduzimati radnje u postupku sve do izričitog opoziva njegovog pristanka, što je uskraćivanje žrtava mobinga i diskriminacije „u pravu na pristup pravosuđu“, ali i „u pravu na pravni lijek“ kada je žrtva pravno neuka, što je povreda člana 6. Konvencije ili Ustava Bosne i Hercegovine.

Prema postojećim praksama, tužioci rijetko utvrđuju činjenice potrebne za odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu u sklopu krivičnog postupka, iako im je to propisano kao dužnost u skladu s odgovarajućim odredbama zakona o krivičnom postupku. To je takođe sekundarna viktimizacija žrtava mobinga i diskriminacije. Osim toga, i „niske naknade štete“ su krajnje nepravedne za žrtve mobinga i diskriminacije.

Dosuđeni iznos pravične naknade mora biti srazmjeran težini i trajanju fizičkih i duševnih bolova koje je oštećena osoba pretrpjela. To je, između ostalog, utvrđeno prema Orijentacionim kriterijima i iznosima za utvrđivanje visine pravične novčane naknade nematerijalne štete, koji su usvojeni na sjednici Građanskog odjeljenja Vrhovnog suda Federacije BiH održanoj 27. januara 2016. godine. Kod utvrđivanja postojanja i visine nematerijalne štete potrebno bi bilo provođenje medicinskih vještačenja samo kod pojedinih vidova nematerijalne štete.

ZAKLJUČAK

U Bosni i Hercegovini nisu doneseni zakoni o pravima žrtava, o zaštiti žrtava krivičnih djela i o naknadi štete za žrtve krivičnih djela, tako da žrtva može naknadu ostvariti samo od počinioca zločina, i to samo ako je solventan. Ako zločinac nije solventan, žrtva iako je bila saradnik pravosuđa, ne samo da od njega ne može ostvariti naknadu štete, već ni od strane države. Ako je suditi prema pravnoj zaštiti žrtava rata i ratnih zločina, Bosna i Hercegovina je zemlja u kojoj postoji „mit o pravima žrtava“. Isto je i sa žrtvama konvencionalnog zločina. Uz to, da bi država bila „garant sigurnosti građana“ neophodno je amandmanima na Ustav BiH urediti zaštitu: a) dostojanstva kao prava na privatan život, ugled, čast i psihofizički integritet i b) prava žrtava krivičnih djela radi „jednakosti u oružju“ ili u skladu sa pravom na pravično postupanje iz člana 6. Konvencije

Povreda prava na duševno zdravlje predstavlja osnovno mjerilo za određivanje iznosa pravične novčane naknade, kako za primarne, tako iza sekundarne žrtve. Bez obezbjeđenja naknade štete za žrtve krivičnih djela (i to posebno terorizma i trgovine ljudima), BiH ne može postati članica Evropske

unije. Zato, vladavine prava nema bez definisanja prava žrtava i naknade štete za žrtve od strane države.

LITERATURA

1. Agevall, Ola, „The Career of Mobbing: Emergence, Transformation, and Utilisation of a New Concept“, *Växjö universitet, rapport*, no 29, 2008, 62.
2. Aolain, F. N., O'Rourke, C., Swaine, A., „Transforming Reparations for Conflict-Related Sexual Violence: Principles and Practice, Transforming Reparations for Conflict-Related Sexual Violence“, *Harvard Human Rights Journal*, 2015, vol. 28, 97–146.
3. Apurav Sharma, „Victimology in the Penal Justice System with Special Reference to Women and Children“, *International Journal of Science and Research (IJSR),* 2018, 559.
4. Ateş, Öznur Tulunay, „Examination of the Relationships between Mobbing and Psychological Symptoms in Teachers“, *Universal Journal of Educational Research,* 2019, 7(3): 863-873 (*DOI:10.13189/ujer.2019.070328*).
5. Avanzi, Lorenzo, Perinelli, Enrico, Giovanni, Marco Mariani, „Open Access The effect of individual, group, and shared organizational identification on job satisfaction and collective actual turnover“, *European Journal of Social Psychology*, Volume 53, Issue 5, August 2023, 956-969.
6. Bastick, M., Grimm, K., Kunz, R., *Sexual violence in armed conflict: global overview and implications for the security sector 11*, Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces ed., 2007, available at *http://www.dcaf.ch/ content/download/ 35405/ 526027/ file/sexualviolence_conflict_full.pdf,archived athttp:// perma.cc/ Y8TA-BCYC.*
7. Benshoof, J., „The Other Red Line: The Use of Rape as an Unlawful Tactic of Warfare“, Global Justice Center, New York: Global Policy, 2014, Volume 5, Issue 2, 146–158.
8. Brnetić, Damir, *Ustavna zaštita ljudskog dostojanstva*, Visoka policijska škola, Policijska akademija Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, *https://www. bib.irb.hr›download›705372.70.*
9. Calhoun, C., *Critical social theory: Culture, history and the challenge of difference*. Oxford, UK: Blakwell, 1995.

10. Čiplić, S., Đuričić, M., Bulatović, I., Spasojević, D., „Ljudska prava i medicina“, *Vojnosanitetski pregled,* Beograd, 2010, volumen 67, broj 9, 771.
11. Dean, M., *Governmentality: Power and rule in modern society*, London: SAGE Publications, 1999.
12. Demarco, Johnson, S., „The Status of Green Criminology in Victimology Research“, *McNair Scholars Research Journal*, 2017, vol. 10 , Article 8, 104.
13. Divincová, Alexandra, Siváková, Bernadeta, „Mobbing at workplace and its impact on employee performance“, *Human Resources Management & Ergonomics,* Volume VIII 2, 2014, 32.
14. Došler, Anita Jug *et al.,* „Perception of Mobbing During the Study: Results of a National Quantitative Research among Slovenian Midwifery Students“, *Coll. Antropol*., 38 (2014) 3: 1009-1015.
15. Dreie, Ole, „Persons in Structures of Social Practice“, *Theoretical Psychology*, Volume 19 Issue 2, 2009. (h*ttps://doi.org/10.1177/0959354309103*).
16. Dussich, John P. J., „The Evolution of International Victimology and its Current Status in the World Today“, *Revista de Victimología, Journal of Victimology*, 2015, 37-81.
17. Dürig, G., Einführ*ung zum Grundgesetz, in: Grundgesetz: mit Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland, Menschenrechtskonvention, Bundesverfassungsgerichtsgesetz, Parteiengesetz und Gesetz über den Petitionsausschuß*, München, Dt. Taschenbuch-Verl, XIX–XXVI, 1998.
18. Egli, Patricia, *Drittwirkung der Grundrechte*, 2002.
19. Fattah, Ezzat, “Victimology: Past, Present and Future“, *Criminologie*, 2000, 33(1):17, 17-46.
20. Fletcher, George P., „Justice and fairness in the protection of crime victims“, *Fetcher galley*, vol. 9:3, 554.
21. Franeta, Duška, „Ljudsko dostojanstvo između pravnodogmatičkih i filozofskih zahtjeva“, *Filozofska istraživanja*, Zagreb, god. 31 (2011), sv. 4, 825–842.
22. Pranjić, Nurka, *Put progresivne ljevice u BiH, Sigurnost i zaštita zdravlja na radu*, Forum lijeve inicijative, Sarajevo, 17.
23. Furedi, Frank, „How Fear Works: Culture of Fear in the Twenty - First Century“, *Bloomsbury Continuum*, London, 2018, Volume 35, Issue 2, 298 (*https://doi.org/10.1 177/0268580920906750*).
24. Giddens, A., *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Stanford, CA, Stanford University Press, 1999.

25. Gomez, Jerald, „Rights of accused persons - are safeguards being reduced?“, *Malayan Law Journal*, 2004, volume 1, 1.
26. Gravois, Todd A., Rosenfield, Sylvia A., „Impact of Instructional Consultation Teams on the Disproportionate Referral and Placement of Minority Students in Special Education, *Sage journals*, Volume 27, Issue 1. (*https://doi.org/10.1177/07419325060270010501*).
27. Grgić, Dubravko, „Naknada štete članovima uže obitelji osobe koja je pretrpjela osobito teški invaliditet“, *Hrvatska pravna revija*, 2011, 25.
28. Leymann, Heinz, *The Content and Development of Mobbing at Work*, *European Journal of Work and Organizational Psychology, 1996, 5*(2), 165-184. (*https://doi. org/10. 1080/13 59432 9608414853*).
29. Leymann, Heinz, "Mobbing and psychological terror at workplaces", *Violence & Victims* (Springer Publishing), 1990,Vol. 5, Iss: 2, 119-126.
30. Maunz/Dürig, *Grundgesetz-Kommentar*. *Inhaltsübersicht; Bearbeiterverzeichnis; Geleitwort zur 69. Ergänzungslieferung,* 1958.
31. McGarry, R., Walklate, S., *Victims: Trauma, testimony and justice*, Taylor & Francis, 2015.
32. Mitrović, Dragan, Diptih o ljudskom dostojanstvu i toleranciji“, *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 2016, vol. XXI, broj 1, Beograd, 24−40, 28.
33. Muminović-Alić, F., „Značaj socijalne podrške za zdravlje ljudi“, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, 2019, 29.
34. Mujtaba, B. G., Senathip, T., „Workplace Mobbing and the Role of Human Resources Management“, *Business Ethics and Leadership*, 2020, 4(1), 17-34. *http://doi.org/ 10.21272/ bel.4(1).17-34.2020*, 30.
35. Mythen, G., McGowan, W., „Cultural Victimology Revisited: Synergies of Risk, Fear and Resilience, Cultural Victimology: Are We All Victims Now“, *COREs*, 2017, 24.
36. Oklobdžija, Mirjana, „O ljudskom dostojanstvu“, Rev*ija za sociologiju*, Zagreb, vol XX, 1989, 3-4, 255-262.
37. Perkušić, Trpimir, „Zaštita i odgovornost za štetu od mobinga na radu i u vezi s radom“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci,* 2021, vol. 42, broj 3, 853-872.
38. Perović, Slobodan, *Unifikacija prava i pravna sigurnost*, Kopaonička škola prirodnog prava, Trideset treći sustret, Beograd, 2021, 518.
39. Polkinghorne, D.E., *Narrative knowing and the human sciences*, Albany, New York State University Press, 1988.
40. Rakanović Radonjić, A., „Socijalni rad u sistemima zdravstvene zaštite“, *Politeia*, Banja Luka, 2016, 11, 227.

41. Rašević, Živorad, „Ustavna zaštita ljudskog dostojanstva u Bosni i Hercegovini“, *Anali Pravnog fakulteta u Zenici*, broj 8, 2015, 28.
42. Rayner, C., Hoel, H., „A summary review of literature relating to workplace bullying“, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 1997, 7: 181–91
43. Rodić, Vesna, *Mobing kao radnopravni i radnosociološki fenomen*, Univerzitet za poslovni inženjering i menadžment Banja Luka, Postdiplomski studijski program „Pravo“, Banja Luka, 2015, 133.
44. Schatzki, T.R., *Social practices: A Wittgensteinian approach to human activity and the social*, New York, Cambridge University Press, 1996.
45. Seelmann, K., „Menschenwürde als Rechtsbegriff“, *Stuttgart, Franz Steiner Verlag*, 2004.
46. Simović, Miodrag, Ramljak, Alija, *Viktimologija*, Panevropski univerzitet „Apeiron“, Banja Luka, 2006.
47. Simović, Miodrag *et. al*., *Kritička viktimologija o žrtvi, mitu i korupciji*, Grafomark, Laktaši - Banja Luka, 2021.
48. Simović, Miodrag *et. al*., *Viktimologija o žrtvama prirodnih katastrofa i zaštiti životne sredine u Bosni i Hercegovini*, Grafomark, Laktaši - Banja Luka, 2021.
49. Simović, Miodrag *et. al*., *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku Republike Srpske, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, „Službeni glasnik Republike Srpske“, Banja Luka, 2021
50. Šokčević, Svjetlana, „Zaštita dostojanstva i zdravlja radnika - zaštita od maltretiranja na radu i u vezi sa radom“, *Sigurnost*, 58 (1), 2016, 1-18.
51. Tratar, Boštjan, „Osiguravanje sigurnosti i ostvarivanje ljudskih prava kao temeljna zadaća moderne ustavne države sa osvrtom na njemački ustavnopravni poredak“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Tuzli*, godina II, broj 2, 2016, 79.
52. Veladžić, Nevzet, Selimić, Mirzo, „Diskurs o društvenim normama i socijalnoj kontroli“, *Društvena i tehnička istraživanja*, godina VI, broj 2, 2020, 57.
53. Vuković, Aleksandra, „Pravni okvir zaštite od mobinga u zakonodavstvu BiH“, *Anali poslovne ekonomije*, godina V, sveska 2, broj 9, 2013, 193-216.
54. Weber, M. (2003). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism (T. Parsons*, Trans.), New York.
55. Yamada, David C., Duffy, Maureen, Berry, Peggy Ann, *Workplace Bullying and Mobbing: Definitions, Terms and when they Matter*, 20.
56. Yaman, Erkan, „Mobbing and stress“, *International International Journal of Progressive Education*, 2015, Vol. 11(2), 6-13.

„THE MYTH OF RIGHTS“ OF VICTIMS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Full prof. Azra Adžajlić-Dedović[70]
Associate prof. Marina M. Simović[71]

Abstract: Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Civil and Political Rights, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, African Charter on Human and Peoples' Rights, American Convention on Human Rights, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms with protocols, and the Charter of Fundamental Rights of the European Union are fundamental international human rights documents. In this context, a myth can be a truth and a lie, just as the rights of victims of criminal offenses can be „on paper as truth“, and the inability to enjoy them a favorite lie of "those who decide". „The myth of victims' rights“ or about what victimology should change and improve in societies during the their transition or development of democracy - is not a myth but a truth, which is best known to countries like Bosnia and Herzegovina, which have been in transition since 1992. year. Ignorance, political irresponsibility and crime, especially political, are the prevalent cause of secondary and tertiary victimization of citizens of the Bosnia and Herzegovina. In the state, the victim is still marginalized and undervalued, so that, for example, war criminals have the right to free legal representation and compensation at the expense of the state, while the victims, despite the numerous judicial reforms implemented so far, are denied that right and unavailable.

In the legal system, the victim in Bosnia and Herzegovina does not have equal rights with the accused persons, nor does he have special protection and rights that apply to secondary victims. The victims were denied the right to access the court, the right to a trial within a reasonable time, that is, the right to fair treatment, and the right to a legal remedy, even though more than 30 years have passed since the end of the armed conflict. The best example for such statements are victims of sexual violence during the war in Bosnia and Herzegovina, who are recognized and defined as one of the most vulnerable categories of gross violations of international humanitarian law or as civilian victims, but with this recognition they are not provided with special protection in accordance with accepted (ratified) international documents. The same

[70] Full Professor at the Faculty of Criminology, Criminology and Security Studies, University of Sarajevo

[71] Secretary of the Ombudsman for Children of the Republic of Srpska, Associate Professor, Faculty of Legal Sciences of the University "Apeiron" Banja Luka

applies to the victims of internment camps, even though the Bosnia and Herzegovina since 1995. until today has persistently received recommendations and opinions from the human rights commissions of the United Nations and the European Union regarding the mistakes made by the authorities during the implementation of international legal norms and standards in this area.

Keywords: victimology, victim, secondary and tertiary victimization, protection measures, criminal offense.

PRAVO NA SLOBODU KRETANJA – KADA SU INTERESI POJEDINCA I DRUŠTVA SUPROTSTAVLJENI?

Prof. dr Ljubinko Mitrović[1]
Doc. dr Tamara Marić[2]
Banja Luka, Republika Srpska (BiH)

Apstrakt: Pravo na slobodu kretanja predstavlja jedno do osnovnih načela na kome se zasnivaju život i rad građana Evropske unije, posmatrano iz ugla ekonomskog, socijalnog, pravnog, ali i bezbjednosnog aspekta. Kao takvo zasigurno se može smatrati jednim od najvećih dostignuća evropskih integracija uopšte. Pojam slobodnog kretanja građana danas ima znatno drugačije značenje od onog koje je imalo u momentu donošenja prvih odredbi Ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice iz 1957. godine koje su se odnosile na slobodno kretanje radnika i slobodu poslovnog preduzetništva. Veliki iskorak u tom dijelu zasigurno predstavlja Ugovor o Evropskoj uniji potpisan u Mastrihtu 1992. godine kojim je na indirektan način uveden pojam "građanstva EU" koje automatski dobija svaki državljanin države članice.

Iako je pravo slobode kretanja pravno definisano Protokolom 4. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, istovremeno je pravno utemeljen stav da se to pravo može ograničiti u posebnim oblastima u skladu sa zakonom, odnosno u onim situacijama kada je to opravdano sa aspekta javnog interesa društva. Upravo ovaj rad će se osvrnuti na neke praktične situacije kada su, u domenu ostvarivanja ovog prava, interesi pojedinca i društvene zajednice suprotstavljeni. Posebno ćemo nešto reći i o slobodi kretanja građana i pandemiji COVID-a koja još uvijek potresa i pravi velike probleme cijelom čovječanstvu.

Ključne riječi: pravo na slobodu kretanja, ograničenja slobode kretanja, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Ombudsman za ljudska prava BiH.

[1] Redovan profesor, Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet Apeiron
[2] Docent, Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet Apeiron

UVOD

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda[3] (u daljem tekstu Evropska konvencija) kao pravni akt Savjeta Evrope koji je usvojen 4. novembra 1950. godine u Rimu predstavlja zasigurno jedno od najvećih dostignuća u oblasti ljudskih prava i njihovog unapređenja na evropskom tlu. Međunarodni akt koji je prethodio Evropskoj konvenciji jeste Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima[4] koja je usvojena posebnom Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 10. decembra 1948. godine, a koju je Generalna skuština UN-a proglasila "*kao zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ovu Deklaraciju stalno na umu, težio da učenjem i vaspitavanjem doprinese poštovanju ovih prava i sloboda i da progresivnim unutrašnjim i međunarodnim mjerama obezbijedi njihovo opšte i stvarno priznanje i poštovanje kako među narodima samih država članica, tako i među narodima onih teritorija koje su pod njihovom upravom"*[5]. Evropska konvencija, koja u kontekstu sa navedenim, u svojoj preambuli navodi kao svoju svrhu „*preduzimanje koraka ka zajedičkom provođenju određenih prava navedenih u Univerzalnoj deklaraciji*"[6], stupila je na snagu tri godine nakon donošenja, a do 2004. godine, Evropsku konvenciju je potpisalo 46 zemalja. Ratifikacija iste je izvršena u svim državama članicama Savjeta Evrope.

Čin donošenja Evropske konvencije (koja se sastoji od preambule, osnovnog teksta i 13 Protokola) pravno je uobličio ideju zemalja Evrope o uspostavljanju jedinstvene zaštite ljudskih prava i individualnih političkih sloboda koji, uz vladavinu prava, a prema osnivačkom aktu Savjeta Evrope, čine temelj istinske demokratije. Ovom kodifikacijom otpočela je pravna standardizacija na evropskom tlu, koja se odvija u skladu sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima[7]. Evropska konvencija je zaštitu ljudskih prava unaprijedila u dva ključna pravca. Prvi je bio pravno obavezujući sporazum o ljudskim pravima (što je dalje značilo da su države, potpisivanjem Evropske konvencije, prihvatale obavezu poštovanja odredbi o pravima i slobodama), a drugi uspostavljanje mehanizma zaštite sprovođenja odredaba kroz uspostvaljanje Evropskog suda za ljudska prava[8] kao veoma važnog

[3] Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, Međunarodni ugovori, br. 5/1999 i 6/1999.
[4] https://www.ombudsmen.gov.ba, posjećeno na dan 1.3.2022.godine
[5] Više na: https://www.ohchr.org., posjećeno na dan 1.3.2022. godine
[6] *Sloboda izražavanja: Vodič za tumačenje člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima i njegovog konteksta*, Centar za pravo i demokratiju, 2013. godina, str. 3.
[7] Navedeno prema: https://www.wikipedia.org. , osjećeno na dan 1.3.2022. godine
[8] Evropskom konvencijom uspostavljena su dva tijela: Evropska komisija za ljudska prava i Evropski sud za ljudska prava. Protokolom 11. učinjene su značajne reforme, koje su rezultirale

mehanizma. Iz navedenog proizilazi da se cilj donošenja Konvencije ogleda u definisanju sadržaja jedinstvenih odredbi o ljudskim slobodama i pravima, a u slučaju njihovog kršenja da se obezbijedi jedinstvena međunarodna sudska zaštita, ali i priznavanje nadležnosti Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu[9].

Ljudska prava i osnovne slobode jesu urođena i univerzalna prava svih ljudi zato što pripadaju svakom ljudskom biću podjednako, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, odnosno bez obzira na pol, rasu, boju, jezik, vjeru, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovinu, rođenje ili neki drugi status[10]. Ljudska prava su i nedjeljiva, jer su jednakog značaja i međusobno zavisna, ali i neotuđiva, odnosno nerazdvojiva su od pojedinca. Ljudska prava su uslov slobode, mira i pravde u svijetu zasnovana na ideji jednakopravnosti, tolerancije i solidarnosti. Evropska konvencija, u članu 1. propisuje "*Obavezu poštovanja ljudskih prava*" gdje se kroz odredbu pomenutog člana svim licima od strane ugovornica garantuju prava i slobode koje su propisane u prvom dijelu ove konvencije. Ta prava su: pravo na život; zabrana mučenja; zabrana ropstva i prinudnog rada; pravo na slobodu i sigurnost; pravo na pravično suđenje; kažnjavanje samo na osnovu zakona; pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života; sloboda misli, savjesti i vjeroispovjesti; sloboda izražavanja; sloboda okupljanja i udruživanja; pravo na sklapanje braka; pravo na djelotvorni pravni lijek; zabrana diskriminacije itd. Iako među zaštićenim pravima nema formalne hijerarije, u nastavku rada biće više riječi o pravu na slobodu kretanja kao veoma važnom ljudskom pravu, ali i zakonskom ograničenju istog u praksi. Savremeno doba globalizacije i tehnološkog napretka dodatno naglašava vrijednosti prava na slobodu kretanja, ali stvara i nove prijetnje i novu

činjenicom da je od 1998. godine u evropskoj praksi uvedena stalna pravosudna isntitucija - Evropski sud za ljudska prava i mogućnost učešća pojedinca u međunarodnom pravnom postupku, ali i ukidanje Evropske komisije. Prvi članovi suda su izabrani 21. januara 1959. godine.

[9] Prve sudije Evropskog suda za ljudska prava izabrane su 21. januara 1959. godine. Međunarodna zaštita se ostvaruje putem postupaka koji se vode pred ovim sudom, a na osnovu sporova koji se pokreću podnošenjem individualnih i međudržavnih predstavki. Individalne predstavke mogu da podnesu pojedinci, grupe lica ili nevladine organizacije, dok se međudržavnim predstavkama pokreću interni međunarodni sporovi između država članica Savjeta Evrope, u slučajevima povrede obaveza preuzetih potpisivanjem i ratifikovanjem Konvencije.

[10] Lj. Mitrović, *"Ljudska prava u Bosni i Hercegovini i Dejtonski mirovni sporazum"*, Naučno-stručna konferencija sa međunarodnim učešćem: Dvadesetpet godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, Centar za lobiranje Banja Luka, Banja Luka, 2020.godina, str. 97-110.

ugroženost u ostvarenju ovog osnovnog ljudskog prava[11]. Zakonodavac u Republici Srpskoj je inkriminisao one radnje koje sadrže obilježja krivičnog djela, a kojima se krše i ugrožavaju slobode i prava građana, na način da čitavo jedno poglavlje Krivičnog zakonika Republike Srpske[12] (Glava XIII) sadrži odredbe u kojima su propisana Krivična djela protiv sloboda i prava građana[13]. Ono što se najdirektnije odnosi na ograničenje ili povredu slobode kretanja jesu radnje koje su inkriminisane u članu 143. Krivičnog zakonika Republike Srpske gdje je zakonodavac za krivično djelo pod nazivom Protivpravno lišenje slobode zaprijetio novčnom kaznom, odnosno kaznom zatvora do jedne godine. Ovakvu kaznu nadležni sud će izreći svakome "*ko drugog protivpravno zatvori, drži zatvorenog ili mu na drugi način protivpravno oduzme ili ograniči slobodu kretanja*". U slučajevima kada su navedene radnje učinjene od strane službenih lica, misli se prije svega kroz zloupotrebu službenog položaja ili ovlaštenja, sud može izreći novčanu kaznu, ali i kaznu zatvora do tri godine. Za teže oblike ovog krivičnog djela zakonom je predviđena kazna zatvora od jedne do pet godina, a sud kaznu zatvora u ovom rasponu može izreći svakom licu za koje se utvrdi da je učinilo protivpravno lišenje slobode: a) prema djetetu, b) duže od 15 dana, c) na svirep način i d) da je kao posljedica nastupilo teško narušavanje zdravlja drugog lica ili druge teške posljedice po lice. Za najteži, kvalifikovani oblik protivpravnog lišenja slobode, odnosno u slučajevima kada je nastupila smrt lica koje je protivpravno lišeno slobode, za učinioca je predviđena kazna zatvora u rasponu od dvije do dvanaest godina[14].

PRAVO NA SLOBODU KRETANJA

Pravo na slobodu kretanja predstavlja jedno od temeljnih ljudskih prava čije je normativno usklađivanje na nivou nacionalnih zakonodavstava svih država učinjeno kroz direktnu primjenu međunarodnih pravnih akata. U članu 5. Evropske konvencije kojim se precizira pravo na slobodu i sigurnost jasno je naglašeno da "*svako ima pravo na slobodu i sigurnost ličnosti*", a da se ovo indirektno odnosi na slobodu kretanja, potvrđuje već sljedeća rečenica ove odredbe u kojoj se navodi da *niko ne smije biti lišen slobode* izuzev u slučajevima i u skladu sa postupkom koji su navedeni dalje u Konvenciji.

[11] S. Soković, *Pritvor kao najteža mera obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku - međunarodni pravni standardi*, Zbornik „Pritvor i druge mere obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (međunarodni pravni standardi, regionalna zakonodavstva i primena)", Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2019. godina, str 82.
[12] Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017, 104/2018 – Odluka US, 15/2021 i 89/2021.
[13] Krivični zakonik Republike Srpske, član 139-164.
[14] Krivični zakonik Republike Srpske, član 143.

Sloboda kretanja je definisana u članu 2. Protokola 4 Evropske konvencije[15] na način da se garantuje da svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države, ima na teritoriji te države pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta (stav 1), te da je svako slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i vlastitu (stav 2). Dalje se navodi da se nikakva ograničenja ne mogu postaviti u odnosu na ostvarivanje ovih prava osim onih koja su "*u skladu sa zakonom i koja su nužna u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti ili javne sigurnosti, radi očuvanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala, za zaštitu morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih*"[16]. Na tragu navedenog, svakako je bitno navesti da Ustav Bosne i Hercegovine svojim odredbama garantuje da na teritoriji Bosne i Hercegovine postoji puna sloboda kretanja (lica, robe, usluga i kapitala)[17], odnosno da sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i osnovne slobode pod kojima se podrazumijeva pravo na slobodu kretanja i prebivališta[18]. S druge strane, Ustav Republike Srpske sadrži nekoliko članova koji se odnose na slobodu kretanja i ličnu bezbjednost čovjeka, prema kojima su sloboda i lična bezbjednost svakog čovjeka nepovredivi, nezakonito lišavanje slobode kažnjivo, a lišenje slobode kretanja može trajati samo dok za to postoje zakonski uslovi[19].

Pravo na slobodu kretanja može se analizirati sa više aspekata. Naime, ostvarivanje ovog prava u punom kapacitetu, njegova zaštita i pitanje ograničenja, odnosno zlouopotrebe podjednako su bitni sa aspekta socijalnog, ekonomskog, društvenog i bezbjednosnog aspekta života. Ukoliko se osvrnemo na izvornu definiciju prava slobode kretanja nevedenu u članu 2. Evropske konvencije, a u kojoj se garantuje "*da svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države, ima na toj teritoriji pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta, odnosno da je svako slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i vlastitu"*, onda dolazimo do brojnih pitanja i dilema koje su

[15] Protokol broj 4 uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (kojim se osiguravaju određena prava i slobode koje nisu uključene u Konvenciju) i Prvi protokol uz nju, donesen je u Strazburu 16.9.1963. godine. Protokol 4 sastoji se od pet članova kojima je definisano: član 1. Zabrana dužničkog ropstva; član 2. Sloboda kretanja; član 3. Zabrana protjerivanja vlastitih državljana; član 4. Zabrana grupnog protjerivanja stranaca i član 5. Teritorijalna primjena.,Bosna i Hercegovina je navedeni Protokol potpisala i ratifikovala 2002. godine (istovremeno sa Konvencijom i ostalim pratećim Protokolima).

[16] Protokol br. 4 Evropske Konvencije, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, Međunarodni ugovori, br. 5/1999 i 6/1999, član 2 stav 3.

[17] Ustav Bosne i Hercegovine, Aneks IV Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 25/2009 – Amandman I, član 1, stav 4.

[18] Ustav Bosne I Hercegovine, član 2, stav 3, tačka m.

[19] Ustav Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 21/1992 – prečišćeni tekst, 28/1994, 8/1996, 13/1996, 15/1996, 16/1996, 21/1996, 21/2002, 26/2002, 30/2002, 31/2002, 69/2002, 31/2003, 98/2003, 115/2005, 117/2005, čl. 12 i 15.

vezane za migracije ljudi, radne angažmane, azil, kriminalitet, ali i neka pitanja iz oblasti zdravstvene zaštite, kao što je još uvijek aktuelna pandemija COVID-a i sl. U navedenoj definiciji ključna riječ je *"zakonito"* koja ipak daje margine ovom pravu ostavljajući prostor da se ovo široko područje prava i obaveza uredi i reguliše različitim zakonskim odredbama, u skladu sa osnivačkim aktima evropskog prava, ali i odredbama važećih nacionalnih zakona.

SLOBODA KRETANJA RADNIKA

Pravno uređenje i zahtjevi radnika za slobodom kretanja u Evropskoj uniji (u daljem tekstu: EU) je posebno interesentna i aktuelna oblast, možda najviše u kontekstu proširenja EU na nove države, gdje svaki tranzicijski period sa sobom nosi usklađivanje domaćih zakona države pristupnice sa propisima EU. Sloboda kretanja radnika je jedna od četiri slobode koje uživaju građani EU, a podrazumijeva pravo radnika na kretanje i boravište, pravo članova porodice na ulazak u zemlju i boravište, pravo na rad u drugoj državi članici i pravo da se prema njima država odnosi jednako kao i prema državljanima te države[20].

Kao pravni osnov slobode kretanja radnika svakako treba navesti osnivačke akte EU, i to Ugovor o EU, Ugovor o funkcionisanju EU, odnosno Lisabonski ugovor[21], ali i značajan broj direktiva i uredbi[22] koje predstavljaju sekundarne izvore evropskog zakonodavstva. U vezi sa navedenim, odredba člana 4. Ugovora o EU (Ugovor iz Mastrihta iz 1992. godine) u stavu 2. navodi da Unija svojim građanima nudi područje slobode, sigurnosti i pravde bez unutrašnjih granica, na kojem je osigurano slobodno kretanje osoba zajedno sa odgovarajućim mjerama u pogledu nadzora vanjskih granica, azila, useljavanja

[20] https://www.europarl.europa.eu., posjećeno na dan 3.2.2022.godine

[21] Lisabonski je ugovor izmijenio dotadašnje osnivačke ugovore, odnosno unio amandmane na postojeći tekst Ugovora. Pri tome je ipak došlo i do izmjene naziva dotadašnjih Ugovora. Tako je Ugovor o Evropskoj uniji (UEU) zadržao isti naziv, ali je Ugovor o Evropskoj zajednici preimenovan u Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (UFEU). Ta dva ugovora su pravni temelji evropske integracije. Uz njih treba dodati i Ugovor o Evratomu.

[22] Temeljno pravo na slobodu kretanja radnika dio je niza uredbi i direktiva iz 1960. godine. U ovom kontekstu nezaobilazno je pomenuti Uredbu 1612/68 (Uredba kojom je uvedeno slobodno kretanje radnika) i Direktivu Vijeća 68/360 (Direktiva o ukidanju ograničenja kretanja i boravka). Oba dokumenta su više puta modifikovana i prilagođavana prema društvenim prilikama. Kao ključne za ove oblast, neophodno je navesti i odredbe Direktive 2004/38/EZ o pravu na kretanje i boravište, Uredbe 492/2011 o slobodi kretanja radnika i Uredbe 2019/1149 o osnivanju Evropskog nadzornog tijela za rad.

te sprečavanja i suzbijanja kriminala[23]. Ugovor o funkcionisanju EU u glavi IV (Sloboda kretanja osoba, usluga i kapitala) kroz odredbe čl. 45-48 pravno uređuje prava radnika i garantuje slobodu kretanja radnika unutar EU. Formiranje unutrašnjeg tržišta sa slobodnim kretanjem u EU započelo ja sa zaključenjem dva šengenska sporazuma, Šengenskim sporazumom iz 1985. godine i Konvencijom o sprovođenju šengenskog sporazuma iz 1990. godine, a koja je stupila na snagu 1995. godine (na početku se ova Konvencija zasnivala na međudržavnoj saradnji u području pravosuđa i unutrašnjih poslova). Unutrašnje granice, u okviru šengenske unije nisu odmah ukinute, već su postepeno nestajale nakon donošenja Direktive 2004/38/EZ. Prema odredbama prethodno navedenih pravnih propisa EU, radnici koji se sele iz jedne države članice u drugu imaju sljedeća prava: pravo na rad bez radne dozvole (izuzetak su radnici koji dolaze iz država pristupnica koje su u periodu tranzicije); pravo na jednakost prilikom zapošljavanja u smislu postupanja prema radnicima (ovo pravo treba da osigura jednakost u postupanju prema radnicima državljanima i radnicima koji dolaze na rad iz druge države); međusobno priznavanje kvalifikacija radnika; pravo na socijalne pogodnosti (iste one koje imaju i državljani članice u kojoj se radnik zapošljava); pravo da se članovi porodice pridruže radniku; pravo radnika da prima naknadu za porodicu; usklađenost sistema socijalne zaštite (pravo na doprinose, regulisanje penzijskog staža) i sl. Ovako utvrđena prava predstavljaju stub i temelj slobode kretanja radnika u EU, a njihovo utvrđivanje imalo je za cilj podsticaj i razvoj mobilnosti radne snage između država članica. Ukoliko se uzmu u obzir podaci Eurostata za 2019. godinu, brojke govore mnogo. Tako je 2019. godine 3,3 % radno sposobnih građana EU (od 20 do 64 godine) živjelo u državi EU koja im nije matična, što je porast u odnosu na 2009. godine za 2,4 %. Osim toga, zabilježeno je 1,5 milion prekograničnih radnika i 4,6 miliona slučajeva upućivanja radnika. Dio mobilnih građana EU znatno se razlikuje među državama članicama, te se kreće od 0,8 % za Njemačku do 19,4 % za Rumuniju. Za te mobilne građane EU zabilježena je viša stopa zaposlenosti (75,5 %) nego za one koji žive u zemlji čiji su državljani (73,1 %). Osim toga, mobilnost visokokvalifikovanih radnika povećala se za 4 % između 2011. i 2019. godine, čime je postignut veći protok znanja u EU[24].

Kada je u pitanju pravo radnika na kretanje i boravište, ključna je Direktiva 2004/38 EZ[25] kojom je uvedeno građanstvo EU i kojom je utvrđeno

[23] https://eur-lex.europa.eu, vidi više: Pristup zakonodavstvu Evropske unije – osnivački ugovori, posjećeno na dan 3.2.2022. godine

[24] https://www.europarl.europa.eu., posjećeno na dan 3.2.2022.godine

[25] https://eur-lex.europa.eu, Direktiva 2004/38/EZ Evropskog parlamenta i Vijeća od 29. travnja 2004. o pravu građana Unije i članova njihovih porodica na slobodno kretanje i boravište na području države članice, kojom se izmjenjuje Uredba (EEZ) br. 1612/68 i stavljaju izvan snage

kako državljani EU mogu da definišu svoj status, odnosno da ostvare prava na slobodno kretanje i boravak. Prema pomenutoj Direktivi svaki građanin EU ima pravo da prva tri mjeseca, samo na osnovu posjedovanja lične karte ili pasoša, boravi na teritoriji druge države članice bez ikakvih drugih uslova. Za boravak u drugoj državi članici na duži vremenski period od navedenog, država ima pravo zahtijevati od lica da u određenom roku prijavi boravište. Takođe, postoje i drugi uslovi. Osobe koje su nezaposlene ili obavljaju neku samostalnu vrstu djelatnosti mogu dobiti dozvolu za boravak samo ukoliko imaju dokaz o posjedovanju dovoljno finansijskih sredstava i ukoliko imaju zdravstveno osiguranje. Ovi uslovi na svojevrstan način štite državni sistem i njene državljane, jer bi u suprotnom osobe koje dolaze bile na teretu sistema socijalne zaštite, što bi znatno otežalo redovno funkcionisanje. Studenti i lica koja se obrazuju u nekim strukovnim oblastima, takođe imaju pravo na boravište u drugim državama članicama pod istim uslovima. Pravo na stalno boravište u drugoj državi članici, građani EU mogu steći tek nakon pet godina zakonitog boravka koji je trajao u kontinuitetu, odnosno nije prekidan. Veoma je delikatno i nezaobilazno pitanje spajanja porodica kod radnika koji su radni angažman našli mimo svoje države u kojoj su prvobitno živjeli. Raditi i živjeti mimo svoje bazične porodice je situacija u kojoj se ugrožavaju neka druga esencijalna prava i slobode. Zato je Direktivom regulisano da članovi porodice radnika imaju pravo boraviti u istoj državi u kojoj boravi radnik nezavisno od državljanstva koje posjeduju. Donedavno su se pod pojmom "člana porodice" podrazumijevali zakoniti supružnik, potomci do navršene 21 godine života i izdržavani članovi porodice (djeca i stariji članovi porodice). Sam pojam spajanja porodice u Direktivi je, kao posljedica metamorfoze društvenih i socijalnih prilika, pretrpio izmjene u dijelu definicije "člana porodice" koji je proširen i na vanbračne partnere pod uslovom da zakon države u kojoj radnik radi i boravi priznaje vanbračno partnerstvo ravnopravno bračnom.

Kada su u pitanju pravila za zapošljavanje radnika, Uredbom 492/2011[26] o slobodi kretanja radnika je definisano da svi državljani država članica imaju pravo tražiti posao u drugoj državi članici u skladu sa pozitivnim propisima koji se odnose na domaće radnike. To podrazumijeva da ne smiju postojati nikakvi oblici diskiminacije u smislu ispunjavanja nužnih uslova za obavljanje određenih vrsta poslova. Navedeno se prije svega odnosi na poznavanje jezika domaće države, prijavljivanje na konkurse i pružanje pomoći u ostvarivanju određenih vrsta prava. Takođe, diskriminacija ne smije da postoji ni u pogledu socijalnih i poreskih olakšica, sindikalnih prava i uslova stanovanja radnika.

direktive 64/221/EEZ, 68/360/EEZ, 72/194/EEZ, 73/148/EEZ, 75/34/EEZ, 75/35/EEZ, 90/364/EEZ, 90/365/EEZ i 93/96/EEZ.

[26] https://eur-lex.europa.eu, Uredba (EU) br. 492/2011 Evropskog parlamenta i Vijeća od 5. aprila 2011. godine o slobodi kretanja radnika u Uniji (kodifikacija).

Ova pravila protiv diskriminacije dalje se odnose i na djecu radnika, u smislu redovnog obrazovanja ili sticanja znanja iz strukovnih obasti što svakako doprinosi bržoj i lakšoj integraciji. Direktiva je paralelno sa definisanjem prava radnika koji dolaze na rad u druge države članice, svojom odredbom zaštitila države dajući im ovlaštenja da mogu da opozovu prava Direktive u slučaju prevare ili zloupotrebe istih od strane radnika[27].

MIGRACIJE

Migracija (*lat. migration* – selidba) se najjednostavnije definiše kao promjena stalnog boravka pojedinca ili neke grupe ljudi[28]. Pojam migracije je usko povezan sa pojmovima imigracije i emigracije[29], a indirektno sa pojmovima azila i izbjeglištva. Upravo iz tog razloga cilj evropske migracijske politike jeste podjednako pažnju posvetiti u rješavanju pitanja kako zakonite tako i nezakonite migracije. Evropa je kontinent u koji ljudi migriraju i unutar kojeg ljudi migriraju. Prema dostupnim brojkama Eurostata, početkom 2019. godine 21,8 miliona ljudi je boravilo u državama članicama Evropske Unije, a da nisu bili njeni državljani, već su poticali iz država izvan EU. U procentima to iznosi oko 4,9 % državljana EU (koju čini 27 država članica). U ovom kontekstu je zanimljivo navesti i podatak da je mimo ovog broja iste godine 3,3 miliona ljudi jedne države članice boravilo u drugoj državi članici EU. Tri najučestalija razloga zašto ljudi napuštaju svoju zemlju i utočište nalaze u drugoj su: 1) društveni i politički razlozi (etnički, vjerski, rasni, politički progoni, ratni sukobi i dr.); 2) demografski i ekonomski razlozi (starenje stanovništva, demografski rast, nezaposlenost, životni standard, ekonomske poslovne mogućnosti itd.) i 3) prirodne i klimatske promjene (prirodne

[27] Uredba (EU) br. 492/2011 o slobodi kretanja radnika u Uniji, član 35.

[28] Etimološki ovaj izraz ima latinsko porijeklo, a opisuje fizičko kretanje jednog ili više pojedinaca iz jednog područja u drugo. Kretanja stanovništa su istorijski procesi koji traju vijekovima, mijenjajući svoje oblike, uzroke i značaj. Ona mogu biti dobrovoljna ili prinudna, organizovana ili stihijska, stalna ili privremena, ekonomska ili neekonomska, itd. Razlozi migracija su oduvijek bili brojni i različiti, ali uvijek usko povezani sa demografijom, siromaštvom, klimatskim promjenama, razvojem proizvodnih snaga, reprodukcijom, bezbjednosnim razlozima, ratnim sukobima i dr. Postoje dva tipa migracija: legalna i nelegalna. Vidi više: https://velikirečnik.com , posjećeno na dan 4.2.2022. godine

[29] Imigracija predstavlja proces doseljavanja na neku teritoriju uzrokovan određenim privlačnim faktorima. Emigracija (lat. emigrare – iseliti se) podrazumijeva dva značenja: a) preseljenje iz domovine u stranu zemlju iz ekonomskih, političkih, religioznih ili drugih razloga i b) izbjeglištvo, odnosno iseljeništvo u neku zemlju uzrokovano odbojnim faktorima (rat, prirodne katastrofe itd). Mogu biti legalne i nelegalne.

katastrofe, poplave, uragani, zemljotresi, ekstremni klimatski uslovi, ekološke katastrofe itd).

Upravljanje procesima migracija već dugo predstavlja jedan od prioriteta EU, posebno kada su u pitanju azil i zaštita vanjskih granica. Kada je u pitanju zakonita migracija, nadležnost EU se ogleda u utvrđivanju uslova i boravka državljana trećih zemalja na teritoriji država članica, dok države članice zadržavaju pravo određivanje broja osoba iz trećih zemalja koje ulaze na njihovu teritoriju. Borba protiv nezakonite migracije ogleda se u naporima EU da se ova pojava spriječi, odnosno smanji uz vođenje efikasne politike vraćanja imigranata uz garanciju poštovanja temeljnih ljudskih prava. Znači, kao cilj migracijske politike EU nameće se uspostavljanje ravnoteže u pristupu rješavanja zakonite migracije i borbe protiv nezakonite imigracije. Kao pravno utemeljenje svega navedenog, treba navesti odredbe čl. 79. i 80. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije. Prema ugovoru iz Lisabona[30], evropska migracijska politika se temelji na načelu solidarnosti i pravednoj podjeli odgovornosti među državama članicama (član 80. Ugovora o funcionisanju Evropske unije). Istim ugovorom takođe je definisano da EU svoje nadležnosti u ovoj oblasti dijeli sa državama članicama u pogledu broja migranata kojima je dopušten zakonit ulazak u državu članicu radi traženja posla (član 79. stav 5. Ugovora o funcionisanju Evropske unije)[31]. Ovdje je nezaobilazna i uloga Evropskog parlamenta, koji aktivno učestvuje u oblikovanju zakonodavstva o imigracijama (ključnu ulogu odigrao je u izradi i usvajanju "Direktive o vraćanju" i "Direktive o jedinstvenoj dozvoli za boravak i rad"), usvajanju pravnih mjera kojima se utiče na smanjenje uzroka nezakonite imigracije, pri tome naglašavajući važnost rješavanja potreba najugroženijih skupina, kao što su izbjeglice i maloljetnici. Ugovorom iz Lisabona, Sudu Evropske unije data je potpuna nadležnost u podučju imigracija i azila. Sredinom 2015. godine Evropska komisija je objavila Evropski migracijski program[32] u kojem su predložene hitne mjere za rješavanje krizne situacije na Sredozemlju, ali i mjere koje u nadolazećim godinama treba preduzeti radi boljeg upravljanja migracijskim tokovima u svim njihovim aspektima.

Kada je u pitanju zakonodavstvo, od 2008. godine usvojene su različite direktive. U oblasti zakonitih migracija najbitnije direktive su: 1) Direktiva 2009/50/EZ o uslovima ulaska i boravka državljana trećih zemalja u svrhu

[30] Ugovorom iz Lisabona, koji je stupio na snagu krajem 2009. godine, uvedene su institucionalne promjene u oblast migracija na način da su postavljeni novi pravni standardi i mjere, odnosno redovni zakonski postupci u politici zakonske i nezakonske imigracije, te da Evropski parlament postaje u nekim fazama ravnopravan Evropskom vijeću.

[31]Nevedeno prema: https://www.consilium.europa.eu, Imigracijska politika EU-a, posjećeno na dan 7.3.2022. godine.

[32] Vidi više: https://eur-lex.europa.eu/legal-content, posjećeno na dan 7.3.2022.godine.

zapošljavanja visokokvalifikovanog kadra (uvodi se "plava karta EU" i ubrzava postupak za izdavanje posebne dozvole za boravak i rad); 2) Direktiva 2011/98/EU o jedinstvenoj dozvoli za boravak i rad (uspostavlja se zajednički pojednostavljen postupak podnošenja dozvola za državljane trećih zemalja); 3) Direktiva 2014/36/EU o uslovima ulaska i boravka državljana trećih zemalja radi zapošljavanja sa statusom sezonskih radnika, 4) Direktiva 2014/66/EU o uslovima za ulazak i boravak državljana trećih država u okviru premještanja unutar privrednih društava (ovom Direktivom olakšan je privremeni premještaj direktora, stručnjaka i stažista u poslovne jedinice ili kćerke društava koja su smještena u Evropskoj uniji).

Nadalje, EU je donijela i dva važna zakonodavna dokumenta za borbu protiv nezakonite migracije: 1) Direktiva 2008/115/EU - Direktiva o "vraćanju" u kojoj su navedeni zajednički standardi i postupci za vraćanje državljana trećih zemalja sa nezakonitim boravkom (države članice su ovu Direktivu morale prenijeti u svoje zakonodavstvo do kraja 2010. godine) i 2) Direktiva 2009/52/EZ u kojoj se navode sankcije i mjere koje se moraju primjenjivati u državama članicama protiv poslodavaca koji krše zabranu zapošljavanja državljana trećih zemalja sa nezakonitim boravkom.

Evropski kontinent se u posljednjih nekoliko godina suočio sa velikim brojem ljudi koji su na njemu potražili utočište bježeći od oružanih sukoba i progona iz matičnih država. Od ukupnog broja osoba (procjenjuje se oko 295.800) kojima je odobren azil u EU samo u toku 2019. godine, u trećini slučajeva radilo se o osobama koje su došle iz ratom obuhvaćenih područja Sirije. Značajan broj osoba potiče iz Afganistana i Venecuele, a radi se o civilnom stanovništvu koje je pobjeglo pred užasom oružanih sukoba i progona kojima su direktno kršena ljudska prava. EU je zauzela takav politički kurs kojim se nastoji svim državljanima trećih zemalja kojima je potrebna međunarodna zaštita ponuditi odgovarajući status u nekoj od država članica, te osigurati da se poštuje načelo zabrane prisilnog udaljenja ili vraćanja. U tom smislu je stvoren zajednički evropski sistem azila. Zajednička politika EU za azil, migracije, vize i kontrole vanjskih granica temelji se na odredbi člana 67. stav 2. Glava V. (područje slobode, sigurnosti i pravde) Ugovora o funkcionisanju Evropske unije[33] i na odredbi člana 18. Povelje Evropske unije o

[33] Prema odredbi člana 67. stav 2. Unija "osigurava da se osobe pri prelazu unutrašnjih granica ne provjeravaju i oblikuje zajedničku politiku azila, useljavanja i kontrole vanjskih granica, koja se temelji na solidarnosti među državama članicama i koja je pravedna prema državljanima trećih zemalja. Za potrebe ove glave, prema osobama bez državljanstva postupa se kao prema državljanima trećih zemalja."

temeljnim pravima[34]. Navedene pravne odredbe podrazumijevaju poštovanje pravila iz Konvencije o statusu izbjeglica[35] iz 1951. godine i njenim Protokolom iz 1967. godine. Bosna i Hercegovina je potpisnica ovih dokumenata.

OGRANIČENJE PRAVA NA SLOBODU KRETANJA – KADA SU INTERESI POJEDINCA I DRUŠTVA SUPROTSTAVLJENI?

Pravo na slobodu predstavlja temeljno ljudsko pravo, koje u određenim situacijama, pod određenim uslovima, može biti ograničeno, i upravo zato što nije apsolutno, pravo na slobodu jeste istovremeno i značajan objekat posebne zaštite pravnog poretka[36]. Suprotno generalnoj pretpostavci, nisu sva ljudska prava apsolutna, neprikosnovena, odnosno univerzalna (apsolutna su ona prava koja ne smiju biti suspendovana niti ograničavana, čak i kada je proglašeno vanredno stanje – dakle, niti jedna situacija ne opravdava diskvalifikaciju, odnosno suspenziju ili ograničenje apsolutnih prava). Ustav BiH ne sadrži izričite odredbe o ograničenjima i derogaciji ljudskih prava i osnovnih sloboda, već ograničenja ljudskih prava u BiH proizlaze iz Evropske konvencije i njenih protokola koji se direktno primjenjuju u BiH[37]. U tom smislu, ukoliko se žele suspendovati određena ljudska prava prema ovlaštenjima iz odredbe člana 15. Evropske konvencije, onda moraju biti ispunjeni sljedeći uslovi: a) mora biti proglašen rat ili druga ozbiljna opasnost koja ugrožava opstanak nacije; b) srazmjernost preduzetih mjera mora biti u skladu sa ozbiljnošću situacije; c) mora postojati saglasnost sa drugim obavezama međunarodnog javnog prava; d) postoji zabrana derogiranja određenih ljudskih prava; e) postoji obaveza informisanja generalnog sekretara Savjeta Evrope o preduzetim mjerama, kao i informisanje generalnog sekretara Savjeta Evrope o prestanku preduzetih mjera.[38] Takođe, Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije, u glavi V. (kojom je obuhvaćena oblast slobode, sigurnosti i pravde) odredbama člana 45 precizirano je da država članica može uskratiti građanima pravo na ulazak ili

[34] Član 18. glasi:"Zagarantovano je pravo na azil, uz poštovanje pravila Ženevske konvencije iz 1951. i Protokola iz 1967. o statusu izbjeglica te u skladu s Ugovorom o Evropskoj uniji i Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije", vidi više: https://eur-lex.europa.eu/legal-content.
[35] Vidi više na: https://www.unhcr.org
[36] S. Soković, op.cit., Beograd, 2019. godina, str. 83.
[37] Lj. Mitrović , N. Grbić-Pavlović, G. Pavlović: *"Derogiranje ljudskih prava u vanrednom stanju – slučaj Bosne i Herecgovine",* Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta u Osijeku, god. 32, br. 3-4, Osijek, 2016. godine, str. 201-215.
[38] Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, član 15.

boravak na njenoj teritoriji zbog "*razloga povezanih sa javnim poretkom, javnom sigurnošću ili javnim zdravljem"*.

Već su u prethodnom dijelu ovog referata spomenuti neki vidovi ograničenja prava nelegalnih radnika, odnosno građana koji nelegalno borave u državama članicama. U prvom redu, to je Direktiva 2004/38/EZ koja je, paralelno sa definisanjem prava radnika koji dolaze na rad u druge države članice, svojim odredbama zaštitila države dajući im ovlaštenja da mogu da opozovu prava Direktive. Pod tim se podrazumijeva da Direktiva omogućuje državama članicama da donesu potrebne mjere u cilju odbijanja, ukidanja, ili opoziva svih dodijeljenih prava u slučaju njihove zloupotrebe ili prevare (npr. sklapanje braka iz koristi i sl). Prema tome, pravo na ulazak i pravo na boravak mogu biti ograničeni, što znači da građani EU i/ili članovi njihovih porodica mogu biti protjerani iz države članice u cilju zaštite javnog poretka, javne bezbjednosti ili javnog zdravlja. Dalje, EU je donijela dva važna zakonodavna dokumenta za borbu protiv nezakonite migracije: Direktiva 2008/115/EU - Direktiva o "vraćanju" u kojoj su navedeni zajednički standardi i postupci za vraćanje državljana trećih zemalja sa nezakonitim boravkom i Direktiva 2009/52/EZ u kojoj se navode sankcije i mjere koje se moraju primjenjivati u državama članicama protiv poslodavaca koji krše zabranu zapošljavanja državljana trećih zemalja sa nezakonitim boravkom.

Kada su u pitanju "***razlozi povezani sa javnim zdravljem***" posebno interesantno je sagledati odgovore na pitanje: Šta je sa ljudskim pravima i njihovim ostvarivanjem, odnosno *"*ograničavanjem*"* u vrijeme pandemije koronovirusa[39], a posebno šta je sa slobodom kretanja ili pravom na slobodu kretanja? Još jednom, citiraćemo odredbe člana 2. Protokola broj 4 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama koje definišu slobodu kretanja na sljedeći način: „Svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države ima na toj teritoriji pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta. Svako je slobodan napustiti bilo koju zemlju, uključujući i vlastitu. Nikakva ograničenja ne mogu se postaviti u odnosu na ostvarivanje ovih prava osim onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu državne ili javne sigurnosti, radi očuvanja javnog poretka, radi sprečavanja kriminala, radi zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih". Sloboda kretanja i sloboda izbora boravišta mogu se u određenim oblastima, takođe, podvrgnuti ograničenjima koja su uvedena u skladu sa zakonom i opravdana javnim interesom u demokratskom društvu. S druge strane, svaka proglašena vanredna situacija, odnosno uvedeno vanredno

[39] Pandemija je proglašena od strane Svjetske zdravstvene organizacije - SZO 12. marta 2020. godine, nakon čega su vlade većine država počele da uvode raznorazne mjere u cilju minimalnog širenja ovog virusa, odnosno prevencije prekomjernog obolijevanja.

stanje, pa tako i pandemija koronavirusa neodvojiva je od ljudskih prava[40], ona utiče na zdravlje, život, pristup informacijama, rad, obrazovanje, socijalnu sigurnost, slobodu kretanja, privatnost ili mirno okupljanje, a upravo je njihova zaštita jedan od ključnih načina borbe protiv ovog najvećeg javnozdravstvenog izazova s kojim se moderni svijet ikad suočio[41]. Ono što je danas potpuno nesporno: pandemija koronavirusa dovela je do brojnih i veoma značajnih promjena u području ljudskih prava, usljed čega je došlo do značajnog ograničavanja, pa čak i suspendovanja niza ljudskih prava zajamčenih u različitim dokumentima. Pandemija koronavirusa svom svojom žestinom pogodila je cijeli svijet i sa sobom donijela razarajuće posljedice na čitavu populaciju, a posebno se to odnosilo na građane koji žive u institucionalnom smještaju. Te osobe, čak i ukoliko su srećom uspjele izbjeći zarazu koronavirusom, doživjele su ozbiljna kršenja osnovnih ljudskih prava i sloboda, a sve to pod uticajem mjera koje su donesene za suzbijanje pandemije[42]. Novonastala situacija uzrokovana pandemijom COVID-19 zahvatila je cijeli svijet, a uvođenje epidemioloških mjera dovelo je do brojnih promjena u načinu života svakog građanina. Dio stanovništva bio je direktno pogođen ovom silovitom i brzošireću bolešću koja se brzo širila, dok je drugi dio stanovništva podvrgnut strogim ograničavajućim mjerama koje su preduzimane kako bi se spriječilo i usporilo širenje ove zarazne bolesti[43]. Kada govorimo o slobodi kretanja, kontrola virusa i zaštita prava života znači prekidanje lanca zaraze: ljudi se moraju prestati kretati i komunicirati jedni s drugima (licem u lice). Ograničavanje slobode kretanja, *lockdown* ili uputstva za ostanak kod kuće predstavljaju jednu od metoda zaustavljanja prenosa koronavirusa[44]. Mjere kojima se nagleda ponašanje i kretanje građana trebaju biti vezane uz zdravstveni cilj, te njihovo trajanje mora biti ograničenog trajanja i obima, te

[40] Lj. Mitrović – P. Raosavljević, *"Human rights ombudsmen in the pandemic – challenges in protection of vulnerable groups"*, eclic 5 - EU and comparative law issues and challenges series - International Scientific Conference pod nazivom: *"*EU 2021 – The future of the EU in and after the pandemic*"*, Pravni fakultet u Osijeku; 20-21. maj 2021. godine, str. 805-820.

[41] Pučki pravobranitelj (2020). *Kakve veze ima epidemija koronavirusa s ljudskim pravima?*. Posjećeno 21.2.2022. https://www.ombudsman.hr/hr/kakve-veze-ima-epidemija-koronavirusa-s-ljudskim-pravima/

[42] Global Campus of Human Rights (2020). Impact of COVID-19 on the Rights and Lives of Disabled People Living in Social Care Institutions. Posjećeno 21.2.2022. https://gchumanrights.org/preparedness/article-on/impact-of-covid-19-on-the-rights-and-lives-of-disabled-people-living-in-social-care-institutions.html

[43] IUS-INFO (2020). *Pandemija i Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.* Posjećeno, 21.2.2022. https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/41126

[44] United Nations (2020). *Human Rights*. Posjećeno 21.2.2022: https://www.un.org/en/sections/issues-depth/human-rights/

srazmjerno potrebi[45]. Međutim, uticaj *lockdowna* na radna mjesta, sredstva za život, pristup uslugama, uključujući zdravstvenu zaštitu, hranu, vodu, obrazovanje i socijalne usluge, bezbjednost kod kuće, primjeren životni standard i porodični život može biti poguban. Sloboda kretanja je presudno pravo koje olakšava uživanje mnogih drugih prava. Iako međunarodno pravo dopušta određena ograničenja slobode kretanja, uključujući razloge bezbjednosti, takva ograničenja trebaju biti strogo neophodna za tu svrhu, proporcionalna i nediskriminirajuća[46]. Imajući sve ovo na umu, nesporno je da određene mjere itekako ograničavaju naša prava i slobode, ali su one opravdane i legalne zbog trenutne pandemije.

Nakon uvođenja vanrednog stanja, odnosno stanja nesreće u BiH i uvođenja prvih mjera od strane nadležnih institucija, počelo se postavljati pitanje opravdanosti i legalnosti ovih mjera[47]. Možda najkontroverznija od svih mjera bila je "*zabrana kretanja maloljetnicima i osobama starijim od 65 godina uvedena sa početka pandemije"*. Kada je riječ o ovoj mjeri, očigledno je da došlo do ograničenja kretanja velikom procentu građana, i to na neodređeno vrijeme. Tek nakon više od mjesec dana i odluke Ustavnog suda BiH[48]

[45] Pučki pravobranitelj (2020). *Kakve veze ima epidemija koronavirusa s ljudskim pravima?*. Posjećeno 21.2.2022. https://www.ombudsman.hr/hr/kakve-veze-ima-epidemija-koronavirusa-s-ljudskim-pravima/

[46] United Nations (2020). *Human Rights*. Posjećeno 21.2.2022: https://www.un.org/en/sections/issues-depth/human-rights/

[47] I Ombudsmeni za ljudska prava BiH od početka pandemije COVID-19 pratili su aktivnosti nadležnih organa vlasti u BiH, kako postupajući po pojedinačnim žalbama, tako i po službenoj dužnosti, te su preduzimali radnje s ciljem zaštite prava i sloboda građana. Tako, treba posebno istaći akt ove Institucije od 31. marta 2020. godine upućen svim nadležnim organima u BiH koji sadrži zapažanja i preporuke Ombudsmena u cilju zaštite prava građana, uključujuću slobodu kretanja i pristupa javnim mjestima.

[48] U svojoj presudi Ustavni sud BiH navodi sljedeće: „Utvrđuje se kršenje prava na slobodu kretanja iz člana II/3.m) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 2 Protokola broj 4 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, u odnosu na apelante L.D, A. B. i sve ostale osobe u relevantno istoj činjeničnoj i pravnoj situaciji, ali ipak smatra neosnovanim ukidanje mjere zabrane kretanja maloljetnicima i licima iznad 65 godina. Ustavni sud takođe zapaža da je „Dopunom nove Naredbe broj 12-40-6-148-34-2/20 od 3. aprila 2020. godine, osobama mlađim od 18 godina dozvoljeno kretanje u vozilu, a starijim od 65 godina dozvoljeno je kretanje, između ostalog, radi preuzimanja penzija u vremenu od 8 do 12 časova od ponedjeljka 6. aprila do petka 10. aprila 2020. godine. Uz to, Ustavni sud dalje zapaža da ne postoji stvarna fizička prisila, niti su propisane neke drastične novčane kazne ili prisilno zatvaranje zbog nepoštivanja ovih mjera, što su takođe faktori koji se moraju cijeniti.
"U konačnici, Ustavni sud zaključuje da je prekršeno pravo apelanata na slobodu kretanja zato što ne postoji
proporcionalnost, odnosno pravična ravnoteža između mjera naloženih osporenom Naredbo mijavnoginteresa zaštite javnog zdravlja, budući da prethodno nije razmotrena i obrazložena nemogućnost nalaganja blažih mjera, da nametnute mjere nisu striktno vremenski ograničene, niti je utvrđena obaveza Federalnog štaba da te mjere redovno preispituje i produži

ublažene su mjere. U jednom drugom predmetu vođenom u Instituciji ombudsmena za ljudska prava BiH, podnosilac žalbe[49] izrazio je nezadovoljstvo najavom da će se razmatrati uvođenje restriktivnih mjera za nevakcinisane građane, konkretno u smislu zabrane ulaska nevakcinisanim građanima u institucije koje su u vlasništvu Kantona Sarajevo, te u vezi s tim zatražio djelovanje Institucije. U vezi sa žalbenim navodima Ombudsmeni su uputili odgovor podnositelju žalbe u kojem su istakli da su dana 25. avgusta 2021. godine izdali Saopštenje za javnost[50] u vezi sa mogućim uvođenjem zabrane ulaska u javne objekte za građane bez potvrde o vakcinalnom statusu, negativnom PCR ili antigenskom testu ili potvrde o prebolovanom COVID-19, sljedećeg sadržaja: *„U vezi sa mogućim uvođenjem restrikcija za nevakcinisane građane Ombudsmeni ukazuju da je prilikom razmatranja takvih mjera kojima se ograničava pravo građana na kretanje potrebno utvrditi da li je isto neophodno u demokratskom društvu, da li postoji opravdan cilj, da li postoji proporcionalnost između cilja i preduzetih mjera, te da li je isto zasnovano na zakonu„*[51].

Kada su u pitanju "***razlozi povezani sa javnim poretkom i javnom sigurnošću***" ograničenje slobode kretanja se usko povezuje sa lišenjem slobode iz zakonskih razloga koji moraju biti dovoljno ozbiljni da bi se mogli smatrati lišenjem slobode u smislu člana 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima.

---

samo ako je to „neophodno u demokratskom društvu". Pored toga, nalaže nadležnim organima da prilagodi mjere umjesto da ih u potpunosti ukida te da redovno obavještava građane FBiH ne samo o mjerama već i o načinu odlučivanja o uvođenju istih sa naglaskom na konsultacije sa strukom, u ovom slučaju sa epidemiolozima i drugim relevantnim stručnjacima. Takođe, ističe neproporcionalnost mjere obzirom da nema jasno naznačeno vremensko trajanje što dodatno utiče na pravnu sigurnost, ali i na psihu građana na koju se odnosi ova mjera.

[49] Predmet broj: Ž-SA-06-848/21

[50] https://ombudsmen.gov.ba/Novosti

[51] Ombudsmeni smatraju da je u konkretnom slučaju nesporan javni interes, kao i legitiman cilj, a to je zaštita zdravlja stanovništva, ali je prije donošenja odluke potrebno razmotriti pitanje proporcionalnosti mjera sa postavljenim ciljem, te da li je moguće postići cilj blažim mjerama. Takođe, prije donošenja oduke o mjerama kojima se ograničavaju ljudska prava treba izvršiti procjenu potreba i specifičnosti osjetljivih društvenih grupa, kao i analizu uticaja mjera na ostvarivanje prava ovih grupa (djeca, djeca sa smetnjama u razvoju, hronični bolesnici, starije osobe, osobe sa invaliditetom, stanovnici neformalnih romskih naselja, žene, beskućnici, žrtve nasilja u porodici, lica lišena slobode i dr.). Ove mjere moraju biti zasnovane na zakonu, a ne na podzakonskim aktima. Ombudsmeni su dana, 23. februara 2021. godine izdali Saopštenje za javnost odnosno „Poziv svim nivoima vlasti za promptnu nabavku vakcina protiv korona virusa" koje je dostupno na web stranici Institucije u kojem su posebno ukazali kolika je važnost zdravstvene zaštite koja mora biti organizovana tako da se na najefikasniji način pruži zaštita građaninu. U ostvarenju prava na zdravstvenu zaštitu države se obavezuju da učine dostupnima tehnologije (lijekove, opremu i intervencije) među kojima je i imunizacija. U vezi sa navedenim opravdano se postavlja pitanje da li su nadležni organi vlasti blagovremeno izvršili nabavku vakcina i iste učinili pristupačnim građanima.

Ali prije toga, treba navesti da je Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije, u odredbi člana 67. stav 3. navedeno: "Unija nastoji osigurati visok nivo sigurnosti putem mjera za sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta, rasizma i ksenofobije, te mjera za koordinaciju i saradnju policije i pravosudnih tijela, te drugih nadležnih tijela, kao i uzajamnim priznavanjem presuda u krivičnim stvarima i, prema potrebi, usklađivanjem krivičnog zakonodavstva". Stoga je oduzimanje slobode kretanja okrivljenom, koji je u toku krivičnog postupka pod presumpcijom nevinosti, u cilju nesmetanog odvijanja krivične procedure, moguće samo pod određenim precizno definisanim uslovima koji se tiču zakonitosti, legitimnosti, neophodnosti i srazmjernosti. Formulisanje ovih uslova nije predmet isključivo nacionalne pravne regulative, nego je, zbog opštecivilizacijskog značaja, već decenijama podložno međunarodnopravnoj standardizaciji i nadnacionalnom mehanizmu kontrole primene definisanih standarda[52].

U odredbi člana 5. Evropske konvencije kojom se precizira pravo na slobodu i sigurnost jasno je naglašeno da "*svako ima pravo na slobodu i sigurnost ličnosti*", a da se ovo indirektno odnosi na slobodu kretanja, potvrđuje već sljedeća rečenica ove odredbe u kojoj se navodi da *niko ne smije biti lišen slobode* izuzev u slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom: a) zakonitog lišenja slobode po presudi nadležnog suda; b) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog nepovinovanja zakonitom nalogu suda ili u cilju osiguranja izvršenja bilo koje obaveze propisane zakonom; c) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja nadležnoj sudskoj vlasti, kada postoji opravdana sumnja da je ta osoba izvršila krivično djelo ili kada postoje valjani razlozi da se osoba spriječi da izvrši krivično djelo ili da, nakon izvršenja krivičnog djela, pobjegne; d) lišenja slobode maloljetnika, prema zakonitom nalogu, radi odgajanja pod nadzorom ili zakonitog pritvaranja zbog privođenja nadležnoj vlasti; e) zakonitog lišenja slobode osoba da bi se spriječilo širenje neke zarazne bolesti, pritvaranja mentalno oboljelih osoba, alkoholičara ili narkomana ili skitnica; f) zakonitog hapšenja ili lišenja slobode osobe u cilju sprječavanja ilegalnog ulaska u zemlju ili osobe protiv koje je u toku postupak deportacije ili ekstradicije.[53] Prema tome, nikakva ograničenja slobode kretanja ne mogu se postaviti u odnosu na ostvarivanje ovih prava osim onih koja su "*u skladu sa zakonom i koja su nužna u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti ili javne sigurnosti, radi očuvanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala, za zaštitu morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih*"[54].

[52] S. Soković, op. cit., str. 89.

[53] https://www.echr.coe.int/documents/convention_bos.pdf

[54] Protokol br. 4 Evropske Konvencije, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, Međunarodni ugovori, br. 5/1999 i 6/1999, član 2 stav 3.

ZAKLJUČAK

Sloboda kretanja je definisana u odredbi člana 2. Protokola 4 Evropske konvencije na način da se garantuje da svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države, ima na toj teritoriji pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta i da je svako slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i vlastitu. Dalje se u navedenoj odredbi navodi da se ova prava mogu u posebnim oblastima ograničiti u skladu sa zakonom i opravdati javnim interesom u demokratskom društvu. Ostvarivanje prava slobode kretanja u punom kapacitetu, njegova zaštita i pitanje ograničenja, odnosno zlouopotrebe podjednako su bitni sa aspekta socijalnog, ekonomskog, društenog i bezbjednosnog aspekta života. Sloboda kretanja radnika je jedna od četiri slobode koje uživaju građani EU, a podrazumijeva pravo radnika na kretanje i boravište, pravo članova porodice na ulazak u zemlju i boravište.

U kontekstu migracija, Evropa je kontinent u koji ljudi migriraju i unutar kojeg ljudi migriraju. S tog aspekta upravljanje procesima migracija već dugo predstavlja jedan od prioriteta EU, posebno kada su u pitanju azil i zaštita vanjskih granica. Cilj migracijske politike EU nameće se uspostavljanje ravnoteže u pristupu rješavanja zakonite migracije i borbe protiv nezakonite imigracije.

Pravo na slobodu kretanja predstavlja osnovno ljudsko pravo, koje u određenim situacijama, pod određenim uslovima, može biti ograničeno. Dakle, ukoliko se žele suspendovati određena ljudska prava prema ovlaštenjima iz odredbe člana 15. Evropske konvencije, onda moraju biti ispunjeni propisani uslovi. S druge strane, odredbom člana 45. Ugovora o funkcionisanju Evropske unije precizirano je da država članica može uskratiti građanima pravo na ulazak ili boravak na njenoj teritoriji zbog razloga povezanih sa javnim poretkom, javnom sigurnošću ili javnim zdravljem. Pandemija Covid-19 koja je pogodila cijeli svijet početkom 2020. godine, prouzrokovala je najveće ograničenje slobodnog kretanja ljudi i radnika u skorijoj istoriji, kao i uvođenje unutrašnjih granica što je imalo za posljedicu veliku nezaposlenost i probleme u putovanjima.

LITERATURA

1. Mitrović Lj., Ljudska prava u Bosni i Hercegovini i Dejtonski mirovni sporazum, Naučno-stručna konferencija sa međunarodnim učešćem: Dvadesetpet godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, Centar za lobiranje Banja Luka, Banja Luka, 2020.godina.

2. Mitrović Lj.,Grbić-Pavlović N., Pavlović G., Derogiranje ljudskih prava u vanrednom stanju – slučaj Bosne i Herecgovine, Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta u Osijeku, god. 32, br. 3-4, Osijek, 2016.godina.
3. Mitrović Lj., Raosavljević P., Human rights ombudsmenin the pandemic – challenges in protection of vulnerable groups, eclic 5 - EU and comparative law issues and challenges series - International Scientific Conference pod nazivom: "EU 2021 – The future of the EU in and after the pandemic", Pravni fakultet u Osijeku. 2021. godina.
4. Soković S., Pritvor kao najteža mera obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku - međunarodni pravni standardi, Zbornik „Pritvor i druge mere obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (međunarodni pravni standardi, regionalna zakonodavstva i primena)", Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2019. godina.
5. Sloboda izražavanja: Vodič za tumačenje člana 10. Evropske konvencije o ljudskim pravima i njegovog konteksta, Centar za pravo i demokratiju, 2013. godina.
6. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, Međunarodni ugovori, br. 5/1999 i 6/1999.
7. Protokol br. 4 Evropske Konvencije, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, Međunarodni ugovori, br. 5/1999 i 6/1999.
8. Ustav Bosne i Hercegovine, Aneks IV Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 25/2009.
9. Ustav Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 21/1992 – prečišćeni tekst, 28/1994, 8/1996, 13/1996, 15/1996, 16/1996, 21/1996, 21/2002, 26/2002, 30/2002, 31/2002, 69/2002, 31/2003, 98/2003, 115/2005, 117/2005.
10. Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017, 104/2018 – Odluka US, 15/2021 i 89/2021.
11. https://www.ohchr.org.
12. https://www.unhcr.org
13. https://www.un.org
14. https://www.wikipedia
15. https://www.europarl.europa.eu.
16. https://eur-lex.europa.eu
17. https://www.consilium.europa.eu,
18. https://www.ombudsmen.gov.ba
19. https://www.ombudsman.hr
20. https://velikirečnik.com

21. https://www.iusinfo.hr/
22. https://www.echr.coe.int

RIGHT TO FREEDOM OF MOVEMENT - WHEN ARE THE INTERESTS OF THE INDIVIDUAL AND SOCIETY OPPOSED?

Full prof. Ljubinko Mitrovic[55]
Assistant prof. Tamara Marić[56]

Abstract: The right to freedom of movement is one of the basic principles on which the life and work of the citizens of the European Union are based. As such, it can certainly be considered one of the greatest achievementsof European integration in general. The notion of free movement of citizens today has a significantly different meaning than it had at the time of the adoption of the first provisions of the Treaty establishing the European Economic Community of 1957. A major step forward in this area is certainly the Treaty on European Union signed in Maastricht in 1992, which indirectly introduced the concept of "EU citizenship", which is automatically granted to every citizen of a member state. However, for third-country nationals who are not family members of European Union citizens, some other rules apply.

The right to freedom of movement is legally defined by Protocol 4 of the European Convention on Human Rights. At the same time, there is a legally grounded position that this right can be limited in special areas in accordance with the law, in those situations when it is justified from the aspect of public interest of society. This paper will analyze some practical situations when, in the field of exercising this right, the interests of the individual and the community are opposed. In particular, we will say something about the freedom of movement of citizens and the COVID pandemic, which is still shaking and causing great problems for all mankind.

Keywords: right to freedom of movement, restrictions on freedom of movement, European Convention on Human Rights, Human Rights Ombudsan.

[55] Full Professor, Faculty of Law, Apeiron Pan-European University
[56] Assistant Professor, Faculty of Law, Apeiron Pan-European University

Prethodno saopštenje

OTPORNOST BOSNE I HERCEGOVINE NA IZAZOVE NEZAKONITOG POSJEDOVANJA, ZLOUPOTREBE I TRGOVINE MALIM ORUŽJEM I LAKIM NAORUŽANJEM, MUNICIJOM I EKSPLOZIVIMA

Prof. dr. Armin Kržalić[1]
Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine (BiH)

Apstrakt: Bosna i Hercegovina (BiH) se suočava sigurnosnim izazovima prepoznatim u nastojanju da se postignu relevantni međunarodni standardi te postigne usklađenost sa obavezama OSCE-a na polju kontrole naoružanja. Konkretnije, sigurnosne rizike prepoznajemo u nezakonitom posjedovanju, zloupotrebi i trgovini malim oružjem i lakim naoružanjem (MOLN), streljivom i eksplozivima. Iako postoje primjetni nedostaci, možemo istaći da je postignut značajan napredak u području fizičke sigurnosti i sigurnosti upravljanje zalihama (PSSM) od strane Oružanih snaga BiH i policije u BiH, uključujući aktivnosti uništavanja MOLN-a i viškova municije. Međutim, specifična priroda ovih rizika zahtjeva od nadležnih tijela BiH da povećaju kapacitete za pokretanje, razvoj, organizovanje, vođenje i održavanje kontrole naoružanja na svim nivoima. Također, za očekivati je da se reaktiviraju aktivnosti na institucionalnoj i individualnoj izgradnji kapaciteta, uključujući obuku/obrazovanje, koordinaciji, umrežavanju i stručnoj saradnji. Kroz kvalitativnu analizu na bazi sekundarnih i primarnih podataka istražit ćemo i analizirati otpornost BiH na navedene sigurnosne izazove sa posebnim fokusom na odgovornije i efikasnije upravljanje malim oružjem, lakim naoružanjem i municijom.

Ključne riječi: međunarodni standardi, otpornost, BiH, oružje, municija, kapaciteti, sigurnost

UVOD

Oružano nasilje se može definisati kao namjerna ili nenamjerna upotreba oružja s ciljem da se nekom naudi ili da postane žrtva. Nasilje nad civilima može biti rezultat mnogih različitih vrsta sukoba i spornih političkih aktivnosti, koje variraju u različitim kategorijama spornih političkih akcija, U

[1] Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

ovom radu se fokusiramo na glavno sredstvo sa kojim se vrši nasilje nad civilima koje se događa u kontekstu upotrebe ilegalnog oružja. Istovremeno, priznajemo da različite vrste spornih političkih poteza često otežavaju efikasnu borbu protiv ilegalnog oružja u posjedu civila. Na primjer, vladina neaktivnost po pitanju proaktivnih mjera u vezi podizanja svijesti građana o opasnosti držanja ilegalnog oružja kao i blaga kaznena politika za upotrebu ilegalnog oružja, jasan je pokazatelj da vlade tolerišu posjedovanje ilegalnog oružja kod civila.

Veliko prisustvo malog oružja i lakog naoružanja (MOLN) u Bosni i Hercegovini (BiH) je zabrinjavajuća zaostavština ratnih dešavanja koja su obilježila početak 90-ih godina XX vijeka. Malo oružje i lako naoružanje je naoružanje koje može nositi jedan čovjek, napravljeno ili prilagođeno vojnoj specifikaciji za upotrebu smrtonosnih instrumenata rata. *Malo oružje* je široko kategorizirano kao ono oružje namijenjeno za upotrebu od strane individualnih pripadnika oružanih ili sigurnosnih snaga. Ono uključuje revolvere i automotske pištolje; puške i karabine; poluautomatske puške; jurišne puške i lake puškomitraljeze. Sa druge strane, *lako naoružanje* je široko kategorizirano kao ono naoružanje namijenjeno za upotrebu od strane nekoliko pripadnika oružanih ili sigurnosnih snaga koji mu služe kao posada. Ono obuhvaća teške mitraljeze, ručne i montirane lanserne granate; prenosivo protuzračno naoružanje; prenosivo protutenkovsko naoružanje; bestrzajne puške, prenosive lansere protutenkovskih projektila i raketnih sistema; prenosive lansere protuzračnih projektila, te minobacače kalibra manjeg od 100 mm. Okruženje u kojem je oružje široko rasprostranjeno i građanima lako dostupno, predstavlja prijetnju sigurnosti ljudi i, uopšte, sigurnosti države, bilo da se njime koriste organizovane kriminalne grupe, grupe povezane sa terorističkim aktivnostima ili pak osoba koje pate od post ratnog traumatskog stresnog poremećaja kao i nasilne osobe.

Zapanjujuće brojke prikupljene *iz različitih istraživanja koje je proveo* Razvojnim programom Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (*UNDP) oslikavaju veličinu problema koji leži* u vatrenom oružju. Tako svaka šesta smrt u Bosni i Hercegovini povezana je s vatrenim oružjem, dok se vatrenim oružjem počini više od polovine ubistava u BiH, od čega se u 95 posto slučajeva koristi nelegalno oružje.

Postoji mnogo razloga koji se mogu navesti kao temeljni uzroci držanja oružja od strane civila, a među vodećim su strah od novog sukoba i nepovjerenje u sigurnosne institucije. Upravo, u ovim temeljnim uzrocima leži odgovor na kojem polju se treba raditi (mijenjati pristup) da bi građani promijenili svoje mišljenje i riješili se ilegalnog oružja.

Diskusije u vezi sa problem ilegalnog vatrenog oružja i prijedlozi za borbu protiv nasilja vatrenim oružjem i odgovornim pristupom upravljanja ilegalnim oružjem traje više od dvije decenije. U pokušaju da se uhvati u koštac s ovim problemom, Bosna i Hercegovina je pristupila sistemskom rješavanju ovih pitanja na osnovu obaveze usvajanjem i implementacijom Programa akcije Ujedinjenih nacija (2001)1 i Dokumenta o malom oružju i lakom naoružanju kojeg je razvio OSCE. Također, radilo se i na implementaciji i drugih međunarodnih dokumenata iz ove oblasti, te posebno protokola protiv nezakonite proizvodnje i trgovine vatrenim oružjem, njegovim dijelovima, komponentama i municijom koji je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 31. maja 2001. godine (stupio na snagu 3. jula 2005. godine).

Nova Strategija i akcioni plan za kontrolu MOLN-a, koju je Vijeće ministara BiH usvojilo za period 2021-2024. godina, fokusirana je na poboljšanje zakonodavstva vezanog za malo oružje i lako naoružanje (MOLN), smanjenje zloupotrebe ilegalnog posjedovanja i trgovine oružja i municije, upravljanje MOLN-om koje je u posjedu Oružanih snaga BiH i saradnju sa međunarodnim i regionalnim organizacijama i organizacijama civilnog društva. Aktivnosti za navedene fokuse sprovode se od nadležnih organa u BiH, a nadzor nad implementacijom isti, uspješno obavlja Koordinacioni odbor za kontrolu malog oružja i lakog naoružanja.

VELIKE KOLIČINE ILEGALNOG ORUŽJA U POSJEDU CIVILA

Procjene pokazuju da gotovo 875 miliona vatrenog oružja je danas prisutno na našoj planeti, 74 posto je u rukama neovlaštenih lica i civila, 22.9 posto u vlasništvu oružanih snaga, 3 posto kod policije i dr. Iz ovoga se vidi da je i na globalnom planu broj oružja koji je u posjedu civila premašio državni arsenal u odnosu na 3:1 (Iansa 2007:3). Oružje koje je nekad bilo u posjedu civila većinom je korišteno kao dio rekreacije (lov i gađanje meta na organizovanim strelištima), zagovornici posjedovanja oružja isto smatraju važnim elementom zaštite. Međutim, danas oružje često i lako dospijeva u ruke neodgovornih osoba koje isto koriste za ostvarivanje svojih zacrtanih sumornih ideja, kao i za ostvarivanje kriminalnih radnji. Tako često imamo situacije da se oružje nađe u rukama nedogovornih osoba, kriminalaca, maloljetnika ali i djece. Podaci prikupljeni iz različitih istraživanja ilustruju razmjere problema. Prema istraživanju Politifakta, na tlu SAD-a od 1968. do 2015. bilo je 1.516.863 smrtnih slučajeva povezanih s oružjem, u poređenju sa 1.396.733 smrtnih slučajeva u ratu koji uključuju revolucionarni rat, meksički rat, građanski rat (Unija i Konfederacija), španjsko-američki rat, prvi svjetski rat, drugi svjetski rat, korejski rat, rat u Vijetnamu, rat u Zaljevu, rat u Afganistanu, rat u Iraku

zajedno sa drugim sukobima u drugim zemljama uključujući Liban, Panamu, Somaliju i Haiti. "Od 33.000 smrtnih slučajeva zbog nasilja iz vatrenog oružja koje se događaju svake godine, oko 500 (1,5 posto) je rezultat masovnih pucnjava. Samoubistva uzrokuju dvije trećine smrti" (Kržalić, Veladžić, 2016).

Vatreno oružje često se zloupotrebljavalo za ubistva, nasilje u porodici i provale. U BiH se bilježi značajno korištenje vatrenog oružja za izvršenje ubistava. „U periodu od 2012. do 2016. godine, od ukupno 253 ubistva registrovana u BiH, 139 odnosno 54,9 posto svih ubistava počinjeno je vatrenim oružjem. Muškarci su činili 77 posto žrtava ubistava počinjenih vatrenim oružjem, dok su žene činile 23 posto žrtava" (Strategija za kontrolu malog oružja i lakog naoružanja u Bosni i Hercegovini 2021-2024:18).

Značajno prisustvo malog oružja i lakog naoružanja (MOLN-a) u Bosni i Hercegovini je zabrinjavajuća zaostavština ratnih dešavanja koja su obilježila početak 90-tih godina prošlog vijeka. Nekontrolisano prisustvo MOLN-a u postkonfliktnom društvu, kao što je Bosna i Hercegovina, predstavlja prepreku uspostavi vladavine prava, održivom ekonomskom razvoju i ljudskoj sigurnosti. Okruženje u kojem je oružje široko rasprostranjeno i lako dostupno građanima, predstavlja prijetnju ljudskoj sigurnosti i uopšte sigurnosti države.

Procjena o utjecaju oružanog nasilja, koju je proveo UNDP putem monitoringa medijskog izvještavanja, ukazuje na bitno povećanje oružanih incidenata počinjenih nelegalnim oružjem. U BiH, u 2010. godini, više od 600 osoba je učestvovalo u incidentima u kojima je korišteno oružje. Dnevno se u prosjeku dese dva incidenta, u kojima na godišnjem nivou strada oko 200 osoba. Jedna četvrtina ovih slučajeva okonča se smrtnim ishodom. Također, je zabilježeno i povećanje registracije oružja u posjedu civila, kao i velika količina viška oružja i municije u posjedu obrambenih struktura u BiH.

Prva studija Small Arms Survey BiH koju je proveo Centar za sigurnosne studije (CSS) i Bonski međunarodni centar za konverziju (BICC) iz Bona u 2004. godini za potrebe UNDP-a, upućivala je da je 19 posto civila u BiH posjedovalo oružje, od kojih je 16 posto to oružje posjedovalo ilegalno. Šest godina kasnije, 2010. godine, Centar za sigurnosne studije je za potrebe UNDP-a uradio novu Studiju o malom i lakom naoružanju u Bosni i Hercegovini. Ovom studijom se detaljnije daje uvid u količinu i rasprostranjenost MOLN-a u Bosni i Hercegovini, tačnije napravljena je procjena legalnog i ilegalnog oružja u posjedu civila- građana Bosne i Hercegovine. Studija o malom i lakom naoružanju u Bosni i Hercegovini koju je uradio CSS, 2010. godine ukazuje da se u Bosni i Hercegovini prema procjeni nalazi 1.244.142 komada vatrenog oružja, od čega je u posjedu civila 1.098.762 (ili 88.31 posto), dok se 144.378 komada (11.61 posto) oružja nalazi u upotrebi u državnim i entitetskim institucijama vlastima i institucijama Brčko

Distrikta BiH, a u PSC-ima 1.002 komada oružja (0.08 posto) (Studija o malom i lakom naoružanju, CSS, 2010/2011:10)

Kada se posmatra procjena ukupne količine oružja od 1.098.762 komada u posjedu civila, ista se odnosi na legalno i ilegalno posjedovanje oružja. U legalnom posjedu civila, nalazi se 349.366 komada oružja, odnosno agencije za provođenje zakona na svim nivoima vlasti u BiH izdale su toliki broj dozvola za držanje i nošenje oružja. Distribucija izdatih dozvola ukazuje da se u Federaciji BiH nalazi 146.542 (42 posto) komada oružja u legalnom posjedu civila, u Republici Srpskoj 196.854 ili 56 posto komada oružja, i u Distriktu Brčko BiH 6.000 komada ili 2 posto oružja u legalnom posjedu civila (CSS, 2010).

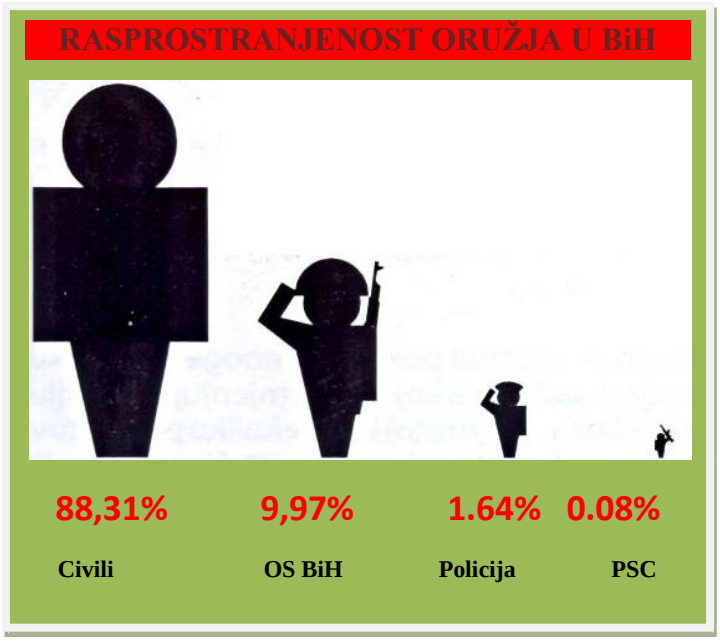
Kada je u pitanju rasprostranjenost ilegalnog oružja, treba istaći da u Bosni i Hercegovini, kao ni u zemljama regiona, ne postoji službena statistika ilegalnog oružja u posjedu civila. Međutim, poznato je da je u toku ratnih dešavanja u BiH, 90-ih godina, postojao veliki broj naoružanih osoba, koje su po potpisivanju Dejtonskog mirovnog ugovora demobilisani, i koji su po velikoj vjerovatnoći zadržali za sebe barem jednu vrstu ilegalnog oružja. Policijske akcije na suzbijanju kriminalnih djelatnosti, govore u korist ovakve pretpostavke, jer se u većini slučajeva nađe ilegalno oružje kod osoba koje su predmet istrage ili u njihovim domovima. Također, policijska statistika pokazuje da se u kriminalnim radnjama koje su vezane za upotrebu vatrenog oružja, u preko 90% slučajeva radi o upotrebi ilegalnog oružja od strane pojedinaca ili grupa.

Značajnija količina oružja od 749.366 komada oružja, u skladu sa procjenom iz studije, nalazi se u ilegalnom posjedu civila, što upućuje da skoro jedna petina (19.5 posto) građana BiH posjeduje ilegalno oružje, odnosno svaki peti građanin. Ovako visoka rasprostranjenost neregistrovanog ili ilegalnog oružja u društvu svakako predstavlja ozbiljnu prijetnju po sigurnost građana i države, što shvatljivo pokazuju i statistički podaci o broju kriminalnih djela počinjenih ovim oružjem, te povećane aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa.

Na osnovu iznesenih podataka, možemo zaključiti da je velika rasprostranjenost oružja u BiH, te da je isto lako dostupno i predstavlja vodeću prijetnju po ljudsku sigurnost.

Ovako visoka stopa vatrenog oružja (vidjeti slika 1) koje posjeduju civili u odnosu na institucije vlasti, ukazuje na potrebu ozbiljnijeg i sveobuhvatnog pristupa ovom problemu. Visoka rasprostranjenost oružja u posjedu civila doprinosi i podstiče nasilje i kriminal u društvu, te smanjuje mogućnosti napretka zemlje i razvoja zajednica. Oružano nasilje kao posljedica prisustva oružja, na direktan ili indirektan način, godišnje uzrokuje smrt stotina hiljada ljudi i nebrojeno mnogo ozljeda žrtava, najčešće sa životnim

posljedicama (Hadžović, Kržalić, Mihajlović, 2010/2011). Prema podacima Small Army Surveya za 2018., **civili u BiH posjeduju oko 1.185.000 komada vatrenog oružja. Registrirana je ni trećina, 353.000 komada, a neprijavljeno je 832.000 komada oružja.**

Slika 1. Rasprostranjenost vatrenog oružja

Zapanjujuće brojke prikupljene iz različitih istraživanja oslikavaju veličinu problema koji leži u posjedovanju ilegalnog oružja od strane civila. Procjenjuje se da u Hrvatskoj ima otprilike 968.000 komada vatrenog oružja u rukama civila, bilo u legalnom ili nelegalnom posjedovanju, u Srbiji 2.047.300; u Albaniji 200.000; 175.000 u Crnoj Gori i 400.000 na Kosovu. Na području zapadnog Balkana, s ukupno 19.6 milijona stanovnika ima otprilike 4.280.000 komada oružja u posjedu civila. Tako možemo reći da u ovoj regiji svako domaćinstvo ima barem jedno oružje (SEESAC 2007.).

ZAKONSKA REGULATIVA

Zakonsku regulativu o predmetnoj oblasti čini više zakonskih propisa koji regulišu niz postupaka oko MOLN-a od proizvodnje oružja, njegovog uvoz i izvoz, kretanje i trgovinu oružjem, te izdavanje dozvola za oružje koje nabavljaju građani za svoje potrebe i izdavanje dozvola za nabavljanje oružja za

potrebe privatnih sigurnosnih kompanija. „Isto tako treba znati da postoji cijela lepeza podzakonskih akata koji uređuju ovu oblast od vođenja odgovarajuće evidencije i registara za oružje, obuke građana kojima se daje dozvola za nabavku oružja do definisanja tematskih oblasti“ (Kržalić:2007).

Bosna i Hercegovina nema državni zakon koji reguliše civilno nabavljanje, držanje i nošenje MOLN-a. U BiH je na snazi 12 zakona koji regulišu oblast vatrenog oružja i municije za civilnu upotrebu koji su doneseni na osnovu ustavnih nadležnosti entiteta Republika Srpska, deset kantona i Brčko Distrikta BiH, te su isti u dobroj mjeri usklađeni sa direktivama EU koje tretiraju oblast nadzora nabave i posjedovanja oružja. Međutim, u cilju pravilnog usklađivanja sa pravnom stečevinom Europske unije, potrebno je da nadležne institucije izvrše dodatno usklađivanje zakona. Postojeća zakonska regulativa ne tretira ni uspostavu centralne baze podataka registrovanog MOLN-a u posjedu civila ili funkcionalnih baza podataka u svim institucijama za provođenje zakona koje bi omogućile brz i nesmetan pristup zainteresiranim nadležnim tijelima. Stoga se kao važnim budućim postupkom smatra rad na harmonizaciji postojećih zakonskih rješenja, koji će biti rukovođen na međunarodnim standardima u ovoj oblasti, prvenstveno direktivom Vijeća (EU) 2021/555 o nadzoru nabavke i posjedovanja oružja. Ova direktiva postavlja minimalne standarde za nabavku, posjedovanje i komercijalnu razmjenu civilnog vatrenog oružja (npr. vatreno oružje koje se upotrebljava za streljaštvo i lov) u Europskoj uniji (EU). Ovakav pristup pomaže u ujednačavanju ciljeva unutrašnjeg tržišta (tj. prekograničnog kretanja vatrenog oružja) i ciljeva sigurnosne politike (tj. visokog nivoa sigurnosti i zaštite od krivičnih djela i nezakonitog trgovanja) u EU-u. Predmetnom Direktivom se stavlja van snage Direktiva 91/477/EEZ (i njene naknadne izmjene).

Ono što je posebno vidljivo iz strateških dokumenta je ste da BiH nema uspostavljenu metodologiju prikupljanja podatka o malom i lakom oružju u skladu sa međunarodnim standardima. Uspostavljanje takve metodologije je jedan od bitnih faktora za uspješno praćenje trendova u oblasti MOLN-a. Metodloški pristup je jedan od preduslova za uspješnu borbu protiv ilegalne trgovine oružjem. U tom smislu, neophodno je prilagoditi podzakonske akte o vođenju evidencija kako bi se podaci vodili u skladu sa međunarodnim standardima, te razvrstavali po polu i starosti u svim policijskim agencijama u BiH. **Kazna za nelegalno posjedovanje oružja u BiH iznosi do tri godine zatvora, a predviđene su i novčane kazne od 500 KM do 1000 KM za fizičke osobe, odnosno od 10.000 KM do 15.000 KM za pravne.**

PROGRAMSKE AKTIVNOSTI NA PRIKUPLJANJU ILEGALNOG ORUŽJA

U prošlosti je u Bosni i Hercegovini bilo različitih programa akcija borbe protiv MOLN-a, a sve u cilju smanjenja prisustva broja ilegalnog MOLN-a i povećanja ljudske sigurnosti u cijeloj zemlji. Većina programa bila je inicirana i podržana od strane međunarodnih subjekata, prije svega SFOR-a i EUFOR-a, zatim UNDP i ITF, a realiziranih uz podršku domaćih institucija (policije, MS, obrazovnih institucija, sportski udruženja, Oružanih snaga BiH, Centra za sigurnosne studije, Crvenog krsta/križa i dr.) Ti programi su: amnestije, prikupljanja, otkupi i uništavanja MOLN-a, kampanje o podizanju svijesti građana o opasnostima od MOLN-a, organizovanje nagradnih igara, društvene kampanje i dr.

Operacija **„Žetva“** se pokazala kao veoma uspješan program akcije koje su provele međunarodne vojne snage u BiH. Ovaj program koji je pokrenuo SFOR početkom 1998. godine, a nastavio EUFOR, imao je za cilj prikupljanje i oduzimanje ilegalnog oružja koje se nađe u postupku pretresa kod građana. Ovim programom između augusta 2003. godine i augusta 2006. godine SFOR i EUFOR su prikupili 15.151 komada MOLN-a koje je bilo ilegalno u posjedu civila. Osim SFOR-a i EUFOR-a, operaciju „Žetva“ aktivno su provodile i provode policijske snage u BiH. Prema dostupnim informacijama iz 2010. godine prikupljene su slijedeće količine MOLN-a: 818.025 komada raznih kalibara municije, 16.535 mina i minsko eksplozivnih sredstava, 9.361 ručnih bombi, 4.321 oružja duge cijevi, 2.188 pištolja, 1.772 granate, 587 ručnih bacača raketa. Dalje na listi su se našli i minobacači, bestrzajni topovi, 683.40 kg eksploziva, dvije avio bombe i druge vrste naoružanja i opreme.

Kampanju **„Ne pucajte za vrijeme prazničnih slavlja“** pod pokroviteljstvom Razvojnog programa Ujedinjenih nacija BiH (UNDP BiH), proveo je Centar za sigurnosne studije u periodu od 23. decembra 2005. godine do 14. januara 2006. godine. Kampanja je bila zasnovana na paketu podrške širenja svijesti o opasnosti od posjedovanja i zloupotrebe lakog naoružanja i alternativnim vidovima zaštite. Cilj je bio da se poveća svijest građana o opasnostima koje praznična upotreba oružja može izazvati. Tokom kampanje građani su putem spotova na državnoj televiziji pozvani da ne koriste pirotehnička sredstva ili lako i malo naoružanje za vrijeme praznika.

Akcija prikupljanja malog oružja i nagradna igra **VRATI ORUŽJE – OSVOJI ORUĐE,** 2006. je organizovana od strane Razvojnog programa Ujedinjenih nacija, skupa sa svojim partnerima Centrom za sigurnosne studije, Europlakatom, Robot Komercom i robnom kućom Tomašević, entitetskim ministarstvima policije i lokalnim zajednicama. U toku mjesec dana trajanja Akcije i nagradne igre, građani BiH su, na teritoriji općine Novo Sarajevo i

Istočna Ilidža, predali velik broj komada malog oružja, municije i ostalih minsko-eksplozivnih sredstava. Prema pokazateljima, građani su u okviru ove akcije predali ukupno 332 komada oružja (uključujući pištolje, puške, ručne bombe kao i zolje), te 4.975 komada municije.

U razdoblju od januara 2008. do januara 2009. godine, Centar za sigurnosne studije je sproveo informativnu kampanju - **POBIJEDIMO ORUŽJE-** o opasnostima i rizicima nelegalnog oružja. U okviru informativne kampanje koja se realizovala putem državne televizije i radija, te entitetskih televizija i radija nastojali su se podržati programi predaje ilegalnog oružja.

U ljeto 2010. UNDP i UNICEF su pokrenuli kampanju **vatreNO ORUŽJE.** Cilj ove javne kampanje bio je podizanje svijesti o opasnostima vatrenog oružja, posebno među mlađom populacijom u BiH.

U septembru 2013. godine, UNDP i domaći partneri (policijske institucije) su pokrenuli kampanju **„Budi na pravoj strani – Biraj život bez oružja".** Tokom ove kampanje koja je trajala do 21. januara 2015. godine građani su bili upoznati sa načinom dobrovoljne prijave i predaje oružja i minsko eksplozivnih sredstava. Za potrebe implementacije ove kampanje domaće vlade su morale donijeti Zakon o amnestiji koji je prestao da važi završetkom kampanje. Tokom kampanje na području cijele Bosne i Hercegovine, građani su predali 11.363 komada oružja koje je uz nadzor UNDP i predstavnika policijskih organa u BiH uništeno metodom topljenja u željezari Jelšingrad u Banja Luci.

U BiH je od 2016. do 2020. uništeno više od 21.144 komada i dijelova malog oružja i lakog naoružanja (Strategija za kontrolu malog oružja i lakog naoružanja u Bosni i Hercegovini 2021-2024). Prema dostupnim podacima, u 2021. godini oduzeto je 1.396 komada oružja i više od 14 hiljada komada municije. Prema podacima Koordinacionog odbora za kontrolu malog oružja i lakog naoružanja u Bosni i Hercegovini tokom 2022.godine oduzeto je 1.234 komada oružja u nelegalnom posjedu građana, 49.889 komada municije i 31 komad minsko-eksplozivnih sredstava, kao i 10,8 kilograma eksploziva.

Trenuto Razvojnim programom Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini (UNDP BiH) i Koordinacioni odbor za MOLN, realizuju jedan od značajnih projekata u vezi prevencije i smanjenja prisustva ilegalnog oružja u BiH. To se odvija u okviru projekta PILLAR- Projekt prevencije i smanjenja prisutnosti nelegalnog oružja u Bosni i Hercegovini. Predsjedavajući Koordinacioni odbora za MOLN, Ermin Pešto ističe "da je ovaj projekat usmjeren na podizanje nivoa svijesti stanovništva o opasnostima nelegalnog posjedovanja vatrenog oružja i edukacije. o načinima prepoznavanja individualnih i kolektivnih prijetnji po sigurnost". Kroz aktivnosti projekta PILLAR tokom 2022. godine realizirane su kampanje "Oružje ne štiti, oružje

ubija!" koje su bile usmjerene na podizanja svijesti populacije mlađih muškaraca, kao najčešćih izvršitelja i žrtava upotrebe vatrenog oružja, i mlađe žene, kao česte žrtve upotrebe vatrenog oružja. Većina navedenih aktivnosti su se realizirale u okviru implementacije strategija MOLN-a, u saradnji s međunarodnim partnerima (UNDP, OSCE, SEESAC, UNODC).

Kada govorimo o kapacitetima rješavanja MOLN-a u posjedu Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, svakako je važno istaknuti i pohvaliti aktivnosti koje su provođene od Ministarstva odbrane BiH. Te aktivnosti su se odvijale kroz tri pristupa. Prvi pristup je bio putem prodaje, putem donacije kao drugi pristup i treći pristup direktnim uništavanjem. U periodu od 2016-2020 ukupno je riješeno 4.500 tona municije i minsko-eksplozivnih sredstava **(Strategija za kontrolu malog oružja i lakog naoružanja u Bosni i Hercegovini 2021-2024:24)**.

ZAKLJUČAK

Zapanjujuće brojke prikupljene iz različitih istraživanja oslikavaju veličinu problema koji leži u prisutnosti oružja u BiH i region. Pristalice prava na jaču kontrolu navode da je neophodno pokretati političke debate o kontroli oružja na dnevnoj bazi a ne da se čeka tragedija. Štaviše, smrtonosno nasilje prvenstveno je uzrokovano rasprostranjenošću i dostupnošću ilegalnog oružja. Potreba za strožim zakonima o kontroli oružja i zloupotrebi ilegalnog oružja dodatno se uviđa činjenicom da su stroži zakoni u nekoliko država doveli do značajnog pada nasilja u kojem je korišteno oružje. Također, na osnovu analiziranih podataka možemo zaključiti da su programi koji ograničavaju pristup oružju smanjili nasilje a da su program prikupljanja i uništavanja oružja imali utjecaja na na mišljenje javnosti o posjedovanju i opasnosti ilegalnog oružja.

Odgovornije i efikasnije upravljanje oružjem i municijom postignuto je kroz strategijski pristup koji je bio osnov jačanje efikasnosti svih subjekata u oblasti kontrole malog oružja i lakog naoružanja u Bosni i Hercegovini. Ovaj pristup je doprinio i usklađivanju zakonodavstva BiH s europskim i međunarodnim najboljim praksama. Također, pristup je doprinio i unapređenjeu kontrole unutrašnjeg i vanjskotrgovinskog prometa oružja, smanjenju incidenata počinjenih oružjem i broja nelegalnog oružja u posjedu građana. Odgovornim i efikasnijim upravljanjem došlo se do smanjenja viškova malog oružja i lakog naoružanja u posjedu Ministarstva odbrane/Oružanih snaga Bosne i Hercegovine.

Pored navedenog poboljšanog pristupa upravljanjem malim i lakim naoružanjem, važnim smatramo istaći da BiH još uvijek nije uspostavila

fokalnu/fokalne tačke za vatreno oružje u skladu sa najboljim europskim praksama, a što je i naznačeno kao preporuka u analitičkom izvještaju u prilogu Mišljenja Europske komisije o zahtjevu BiH za članstvo u EU. Zbog toga je u narednom periodu neophodno raditi na izradi modela vezanog za uspostavu fokalne/fokalnih tačaka, te na daljnjoj implementaciji tog modela. Posebna pažnju treba posvetiti aktivnostima na jačanju forenzičkih kapaciteta policijskih organa u Bosni i Hercegovini kao i opremanja forenzičkih laboratorija. Isto tako primjetno je da BiH i nadležni organi u BiH, nemaju uspostavljenu metodologiju prikupljanja podatka o malom i lakom naoružanju u skladu sa međunarodnim standardima. Kontinuirana kampanja o podizanju svijesti građana o opasnostima držanja ilegalnog oružja je imperative.

LITERATURA

1. Ayissi, A. (2002), *Protecting children in armed conflict: from commitment to compliance,* UNIDR Disarmament Forum
2. Kržalić, A. (2009), *Stanje privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije
3. Kržalić, A., Veladžić, N. (2016), *Organizovani kriminal, kriminološko-sociološki aspekti*. Sarajevo: Udruženje Nova sigurnosna inicijativa
4. Kržalić, A. (2007), *Privatna sigurnost*. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije
5. BICC za UNDP (2004), *Studija o malom oružju i lakom naoružanju (SAS) Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: UNDP
6. Istraživanje o pješačkom i lakom oružju (SALW-u) u Hrvatskoj. UNDP 2006 Dostupno na: SALW-Survey-of-Croatia-BCMS.pdf (seesac.org)
7. Živeti sa nasleđem. Istraživanje SALW-a. Republika Srbija. UNDP 2005 Dostupno na: Serbia_SALW-Survey_SRB.pdf (seesac.org)
8. Strategija za kontrolu malog oružja i lakog naoružanja u Bosni i Hercegovini 2021-2024 Dostupna na: SALW_Bosanski FINAL_web.pdf (msb.gov.ba)
9. Studija o malom i lakom naoružanju, CSS i UNDP 2010/2011 Dostupno na: Studija o malom I lakom naoružanju 2010/2011 | United Nations Development Programme (undp.org)
10. Direktiva Vijeća (EU) 2021/555 Dostupno na: EUR-Lex - 4519680 - EN - EUR-Lex (europa.eu)
11. Posjedovanje vatrenog oružja i nasilje u obitelji na zapadnom Balkanu: komparativna studija zakonodavstva i mehanizama za primjenu, SEESAC 2007. Dostupno na: FIREARMS-POSSESSION-AND-

DOMESTIC-VIOLENCE-IN-THE-WESTERN-BALKANS-SRB.pdf (seesac.org)
12. Pravna analiza usklađenosti zakonodavstva BiH sa Direktivom Evropske unije 91/477/EEZ o kontroli nabavke i posjedovanja oružja sa preporukama, UNDP EUSAC 2007, Sarajevo, 2007. Dostupno na: DEI | Usklađivanje zakonodavstva
13. Procjena kapaciteta za uništavanje municije u BiH, UNDP, EOD Solutions, 2007. Dostupno na: procurement-notices.undp.org.doc (live.com)
14. Oružano nasilje: Globalna kriza, Iansa 2007. Dostupno na: Oružano nasilje | UNICEF Bosna i Hercegovina

THE RESILIENCE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA TO THE CHALLENGES OF ILLEGAL POSSESSION, ABUSE AND TRADE IN SMALL ARMS AND LIGHT WEAPONS, AMMUNITION AND EXPLOSIVES

Associate prof. Armin Kržalić[2]

Abstract: Bosnia and Herzegovina (BiH) faces security challenges recognized in its efforts to achieve relevant international standards and to achieve compliance with OSCE obligations in the field of arms control. More specifically, we recognize security risks in the illegal possession, misuse and trade of small arms and light weapons (SALW), ammunition and explosives. Although there are noticeable shortcomings, we can point out that significant progress has been made in the area of physical security and stockpile management (PSSM) by the Armed Forces of BiH and the Police in BiH, including SALW and surplus ammunition destruction activities. However, the specific nature of these risks requires the competent bodies of BiH to increase their capacities for launching, developing, organizing, conducting and maintaining arms control at all levels. It is also to be expected that activities on institutional and individual capacity building, including training/education, coordination, networking and professional cooperation, will be reactivated. Through a qualitative analysis based on secondary and primary data, we will investigate and analyze BiH's resilience to the aforementioned security

[2] Faculty of Criminalistics, Criminology and Security Studies, University of Sarajevo

challenges with a special focus on more responsible and efficient weapons and ammunition management.

Keywords: international standards, resilience, BiH, weapons, ammunition, capacities, security

Pregledni rad

SPREČAVANJE PRANJA NOVCA I FINANSIRANJA TERORIZMA U BIH – TRENUTNE PROCJENE I VAŽEĆI STRATEŠKI OKVIR

Prof. dr Goran Maričić[1]
Doc. dr Gojko Pavlović[2]
Banja Luka, Republika Srpska - BiH

Apstrakt: Pranje novca je praksa „legalizacije“ imovinske koristi ostvarene nekim krivičnim djelom te njenim uključivanjem u zakonito privredno poslovanje kako bi se prikrilo njeno nezakonito porijeklo. S pranjem novca povezana je i prijetnja od finansiranja terorizma. Naime, politike za sprečavanje pranja novca i financiranja terorizma međusobno su povezane i sprovode se pomoću istih instrumenata, a koji su zajedno poznati kao sistem sprječavanja pranja novca i finansiranja terorizma. U vezi sa navedenim, cilj ovoga rada jeste da ukaže na važeće pravno-političke dokumente koji se primjenjuju u BiH, a koji se tiču sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma. Namjera je autora da analizom važećih strateških dokumenata, a koji su zasnovani na različitim procjenama rizika u ovoj oblasti, ukažu na potrebu razvoja efikasnijeg, decentralizovanog i koordinisanog sistema za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma, a koji će biti zasnovan na saradnji nadležnih organa sa svih nivoa vlasti u BiH.

Ključne riječi: pranje novca, finansiranje terorizma, strategija, procjena rizika

UVODNA RAZMATRANJA

Pranje novca i finansiranje terorističkih aktivnosti ugrožavaju ekonomske interese jedne zemlje koji, između ostalog, obuhvataju pouzdan finansijski sistem, snažan preduzetnički sektor, pravedno tržište rada i funkcionalnu tržišnu ekonomiju[3]. Ove nedozvoljene, odnosno nezakonite pojave upravo ugrožavaju razvoj ključnih društvenih struktura kao što su: obrazovanje, zdravstvo, javni red i mir, saobraćajna mreža i društvena

[1] Vanredni profesor, Fakultet pravnih nauka, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka.
[2] Docent, Fakultet pravnih nauka, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka.
[3] Vidjeti: M.Zoletić, Sprečavanje pranja novca u Bosni i Hercegovini, *Pravna misao*, Sarajevo, broj 11-12/2014, str. 45-73.

bezbjednost[4]. Upravo zbog toga, zaštita navedenih interesa u jednoj zemlji zahtijeva da sistem za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti bude izuzetno efikasan.

Prema fenomenološkim istraživanjima, pranje novca se najčešće odvija u tri faze, a to su[5]:

- ***polaganje,*** koji se odnosi na pokušaj ubacivanja sredstava, najčešće novca u financijski sistem i privredne tokove, na način da se koristi kao sredstvo plaćanja pri kupovini ili nabavkama. To je navažnija faza, ali i najrizičnija jer je upravo tada najlakše otkriti pravu prirodu i porijeklo novca koji je stečen na kriminalan način;
- ***ležanje,*** koje podrazumijeva niz zamršenih financijskih transakcija koje se koriste da bi se prikrilo pravo podrijeklo novca i sredstava pribavljenih nezakonitim aktivnostima, s krajnjim ciljem da se zametne trag izvoru novca. Pri tome se koriste razne poznate tehnike poput: krijumčarenje valute, mijenjanje valute, doznake sredstava, koristenje shell poduzeća, korištenje osiguravajućih društava, korištenje export-import poduzeća, manipulacije sredstvima osiguranja poput raznih garancija obveznica, korištenje igara na sreću kockarnica, transakcije preko off shore zona i računa
- ***integracija,*** posljednja faza kada dolazi do integrisanja sredstava u financijski sistem i miješanja s legitimnim izvorima sredstava. Tada dolazi do reinvestiranja „prljavog novca“ u zakonite djelatnosti tj. poslovanje kojim se stiču legitimni prihodi. Kao najpopularnije metode koje koriste tzv. perači novca su: osnivanje lažnih kompanija (trgovačkih društava) u kojima je zagarantovana anonimnost, veoma često perači sami daju zajmove iz opranog novca za buduće transakcije; slanje lažnih uvozno-izvoznih računa, kojima se novac prebacuje iz jedne zemlje u drugu, a računi kao prateća financijska dokumentacija koji su precijenjeni služe za dokazivanje porijekla novca; prebacivanje novca drugoj banci iz banke koju koriste perači novca ili nerijetko koja je u njihovu vlasništvu i sl.

Sprečavanjem, odnosno suzbijanjem pranja novca i finansiranja terorizma u BiH, odnosno propisivanjem opštih i posebnih mjera prevencije koje su obavezni da preduzimaju različiti društveni subjekti u suprotstavljanju

[4] Vidjeti: D.Dimitrijević, Metode otkrivanja i sprečavanja pranja novca i korupcije u Srbiji, Zbornik radova, *Implikacije ekonomije znanja za razvojne procese u Republici Srbiji*, Beograd, 2018, str. 749-763.

[5] Vidjeti: S.Cindori, *Sustav sprječavanja pranja novca*, Zagreb, 2010, str.141-153; D.Iljkić, Pranje novca u domaćem i stranom zakonodavstvu, *FIP*, vol.3, 1/2015, str.37-58.

ovim različitim, nedopuštenim, protivpravnim aktivnostima bave se, prije svega, odgovarajući pravno-politički, odnosno strateški dokumenti[6].

Među ovim dokumentima se po svom značaju, prirodi, dejstvu i karakteristikama kao najznačajniji izdvajaju sljedeći strateški dokumenti:

- Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma za razdoblje 2021-2026.godine[7],
- Strategija za borbu protiv organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini 2023-2026.godine[8],
- Dopuna Procjene rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2022-2024. godine i Akcioni plan za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini 2022-2024.godine.

Ovi pravno-politički dokumenti[9] su zasnovani na procjeni rizika za relevantne javne i privatne institucije, kao i za potrebe razvoja funkcionalnosti mehanizama u ovim institucijama radi sprječavanje ovih štetnih pojava. U radu ćemo ukratko ukazati na najznačajnije elemente, odnosno karakteristike sadržane u ovim dokumentima koji se nalaze u temelju pozitivnog, kako privrednog, tako i kaznenog (krivičnog i prekršajnog) zakonodavstva, a koji uspostavljaju sistem mjera za sprečavanje (prevenciju), odnosno za suzbijanje (represiju) pranja novca, odnosno sa njim povezanih nedozvoljenih, protivpravnih aktivnosti domaćih ili stranih, fizičkih ili pravnih lica.

STRATEGIJA BOSNE I HERCEGOVINE ZA PREVENCIJU I BORBU PROTIV TERORIZMA ZA PERIOD 2021-2026.GODINE

Odlukom Savjeta ministara BiH iz novembra 2022.godine usvojena je, danas važeća, Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma za razdoblje 2021.-2026.godine. Ona danas predstavlja strateški dokument koji definiše ciljeve, principe i mjere koje BiH mora preduzeti, kao i vremenski okvir za realizaciju istih u oblasti prevencije i borbe protiv terorizma svih vrsta ili

[6] Vidjeti: V.Slavković, Krivično delo pranja novca u savremenom uporednom zakonodavstvu, *Crimen*, Beograd, broj 2/2017, str.137-157.

[7] Usvojena na 57. sjednici Savjeta ministara BiH, održanoj 9. novembra 2022. godine, a objavljena u „*Službenom glasniku BiH*“, broj 8/23 od 08. februara 2023.godine.

[8] Savjet ministara BiH, *Strategija za borbu protiv organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini 2023-2026 – Javna verzija*, Sarajevo, 2023.
Dostupno na: http://msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=23014&langTag=bs-BA

[9] Vidjeti: M.Bošković, A.Bošković, *Korupcija – pranje novca – finansiranje terorizma – kriminalistički i krivičnopravni aspekti*, Banja Luka, 2011, str. 89-101.

oblika/vidova ispoljavanja. Ova Strategija djelimično predviđa nadležne organe, mjere, sredstva i postupke za suprotstavljanje pranju novca u mjeri kojom ovaj oblik privrednog/finansijskog kriminaliteta doprinosi ili dovodi do pojave ili širenja, kako finansiranja terorizma, tako i izvršenja konkretnog terorističkog akta.

Važeća strategija stavlja akcenat upravo na nove izazove, dinamiku međunarodnog terorizma i s terorizmom povezanih pojava, uzimajući u obzir domaći i regionalni kontekst. Strategijom se nastoji izgraditi to da se na svim nivoima vlasti u BiH uspostavi efikasan, struktuisan, koherentan i održiv mehanizam za prevenciju terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu, a koji bi trebao doprinijeti razvoju otpornosti. Pri tome, sva praktična postupanja u prevenciji i borbi protiv terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode ka terorizmu zasnovana su na jedinstvenim konceptima strateškog i operativnog postupanja u skladu sa ustavnim nadležnostima, te saradnje između javnog i privatnog sektora, kao i saradnje sa drugim zemljama i međunarodnim i regionalnim organizacijama, posebno sa zemljama članicama antiterorističkih koalicija i zemljama u regionu Zapadnog Balkana. U vezi sa analizom bezbjednosnih izazova u BiH, pored ostalih, u strategiji se ističe i finansiranje terorizma, a što je u vezi sa temom ovoga rada. U smislu finansiranja terorizma, a prema Procjeni rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u BiH za period 2018. -2022. godina koja je u vrije izrade ive strategije važila, sektor koji je najviše zloupotrijebljen je bankarski sektor, Western union i sektor nekretnina - prodaja vlastite imovine, a u smislu odlaska stranih terorističkih boraca na strana ratišta. Takođe, procjena rizika od pranja novca i finansiranja terorizma je obuhvatila i stanje u NVO sektoru, gdje su identifikovani određeni nedostaci koji se ogledaju u činjenici da NVO registar koji postoji pri Ministartsvu pravde BiH koji bi trebao da objedinjava sve registre NVO u BiH jeste uspostavljen, ali nije u potpunosti funkcionalan. Kao nedostaci se takođe navode i činjenica kako se nadzor nad NVO sektorom sprovodi samo u pogledu finansijskog poslovanja i to u poreske svrhe, dakle ne i u vezi sa finansiranjem terorizma.

Strategija se realizuje kroz četiri strateška cilja, a to su: prevencija, zaštita, unapređenje i odgovor/reakcija, pri čemu je za svaki od navedenih strateških cieljava navedeno po nekoliko prioritetnih mjera.

U okviru prvog strateškog cilja - Prevencija, kao jedna od mjera navedena je preventivna bezbjednosna mjera, koja, između ostalog, propisuje da će se u sklopu preventivnog djelovanja bezbjednosnih agencija jačati kapaciteti za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, u finansijskom i nefinansijskom sektoru, sa posebnim naglaskom na jačanju administrativnog nadzora, prepoznavanje opasnosti od finansiranja

terorističkih aktivnosti, zloupotrebu kriptovaluta u finansiranju terorističkih aktivnosti i razmjenu informacija između nadležnih organa.

Takođe, u *okviru trećeg strateškog cilja – Unapređenje* procedura istraga, krivičnog progona, penitensijarnog i postpenalnog tretmana u slučajevima terorizma i srodnih krivičnih djela nastojat će se poboljšati kapaciteti i legislativa za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti radi usklađivanja sa relevantnom pravnom tekovinom EU, relevantnim instrumentima UN-a, te preporukama MONEYVAL-a i FATF-a.

Ono što je veoma bitno za istaći jeste to da će se za realizaciju ove Strategije donijeti Akcioni planovi na svim nivoima vlasti, dakle Savjet ministara će donijeti AP na nivou zajedničkih institucija vlasti BiH, dok će Entitetske vlade - Vlada Republike Srpske i Vlada Federacije BiH, kao i vlada Brčko distrikta BiH donijeti vlastite akcione planove za sprovođenje Strategije, a koji su u skladu sa ciljevima i mjerama iz ovog dokumenta, i to za one oblasti u kojima je utvrđena nadležnost entitetskih i institucija Brčko distrikta BiH.

U vezi sa navedenim treba istaći da je Vlada Republike Srpske u oktobru 2023.godine donijela Zaključak o usvajanju Akcionog plana Vlade Republike Srpske za prevenciju i borbu protiv terorizma za period 2023-2026.godine. Istim zaključkom Vlada Republike Srpske je zadužila sva ministarstva Vlade Republike Srpske, kao i druge institucije i organe koje su akcionim planom određene kao nadležne za realizaciju pojedinih aktivnosti. Istovremeno je određeno Ministarstvo unutrašnjih poslova da koordiniše sve aktivnosti u vezi sa realizacijom akcionog plana, kao i da uspostavi Koordinaciono tijelo Vlade Republike Srpske za nadzor nad realizacijom mjera i aktivnosti i za akcionog plana, a što je učinjeno.

STRATEGIJA ZA BORBU PROTIV ORGANIZOVANOG KRIMINALA U BOSNI I HERCEGOVINI 2023-2026.GODINE

S obzirom na mnogostruku, raznoliku i tjesnu povezanost između pranja novca i organizovanog kriminaliteta[10] (gdje pojedina krivična djela izvršena od strane grupe lica ili organizovane kriminalne grupe predstavljaju predikatna krivična djela)[11], odnosno pranja novca i terorizma (kroz finansiranje terorističkih aktivnosti putem opranog novca ili druge imovine), logično je da suprotstavljanje pranju novca u velikoj mjeri zavisi od istovremenog

[10] Vidjeti: D.Derenčinović, Kratak pregled pravnog okvira za suzbijanje organiziranog kriminaliteta u prostoru slobode, sigurnosti i pravde Europske unije, *Godišnjak Akademije pravnih znanosti*, Zagreb, broj 1/2014, str. 40-53.

[11] Vidjeti: H.Korać, *et al., Organizovani kriminalitet i druga krivična djela*, Travnik, 2014, str.59-72.

preduzimanja zakonom propisanih mjera, radnji ili aktivnosti od strane nadležnih državnih organa prema učiniocima – nosiocima organizovanog kriminaliteta, odnosno terorizma.

Tako je, Savjet ministara BiH u martu 2023.godine usvojio Strategiju za borbu protiv organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini u periodu 2023-2026.godine. I ova Strategija jednim dijelom, takođe, predviđa široku lepezu mjera različitih društvenih subjekata, odnosno državnih organa koje treba efikasno da se suprotstave svim pojavnim oblicima ili vidovima organizovanog kriminala, pa tako i pranju novca kao specifičnom njegovom obliku ispoljavanja[12].

S obzirom na to da organizovani kriminalitet predstavlja jednu od najvećih, najopasnijih i najsloženijih pretnji, kako u savremenom svijetu, koji direktno ugrožava sigurnost i stabilnost na lokalnom, regionalnom ili međunarodnom nivou, tako i u Bosni i Hercegovini, logično je što se aktivnosti u cilju njegovog sprečavanja ogledaju pozitivno i u oblasti suprotstavljanja pranju novca. Istovremeno, efikasna borba protiv organizovanog kriminaliteta predstavlja jedan od ključnih prioriteta za Bosnu i Hercegovinu u procesu pristupanja Evropskoj uniji, što je utvrđeno u Mišljenju Evropske komisije o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo u Evropskoj uniji.

Procjena pretnje od organizovanog kriminaliteta u Bosni i Hercegovini (OCTA) iz 2021.godine (koju je Savjet ministara Bosne i Hercegovine usvojio avgusta 2022.godine) konstatuje da se organizovani kriminal manifestuje kroz različite vrste ili oblike kriminaliteta, od nedopuštene proizvodnje i trgovine opojnim drogama do trgovine ljudima, trgovine oružjem, privrednog, korupcijskog i imovinskog kriminaliteta, kompjuterskog (*cyber)* kriminaliteta, te drugih vrsta krivičnih djela[13]. Među činiocioma koji omogućuju organizovani kriminalitet u Bosni i Hercegovini posebno se ističe ponovno ulaganje prihoda stečenih kriminalom što narušava legitimnu tržišnu konkurenciju i potkopava cjelokupni privredni sistem zemlje. Organizovane kriminalne grupe nastoje da se infiltriraju i preuzmu kontrolu u svim značajnijim strukturama države i društva, kako bi osigurale svoja nezakonito stečena sredstava i izbjegli krivični progon[14]. Iz toga proizilazi da efikasna, djelotvorna borba protiv organizovanog

[12] Vidjeti: N.Teofilović, N.Korajlić, Korupcija i pranje novca kao oblici organizovanog kriminaliteta, *Kriminalističke teme*, Sarajevo, broj 3-4/2005, str. 131-153.

[13] Vidjeti: A.Dautbegović, E.Ahmić, Kriminalistički i krivičnopravni aspekti prikupljanja i ocjene dokaza u procesuiranju krivičnog djela pranja novca pred Sudom Bosne i Hercegovine, *Kriminalističke teme*, Sarajevo, broj 1-2/2013, str.60-74.

[14] Vidjeti: M.Šikman, *Organizovani kriminalitet*, Banja Luka, 2011, str.151-165.

kriminaliteta zahtijeva prepoznavanje pokretača i činilaca koji pogoduju/omogućavaju razvoj ovog fenomena na svim nivoima[15].

Procjenjuje se da u Bosni i Hercegovini djeluje više organizovanih kriminalnih grupa koje su regionalno povezane sa istim takvim grupama u zemljama u okruženju i šire, a najviše sa grupama iz Republike Srbije, Republike Crne Gore, Republike Hrvatske, Republike Sjeveme Makedonije, Republike Albanije i Kosova*, čime u velikoj meri ostvaruju veoma štetan uticaj na privredni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine. Osnovna metoda njihovog djelovanja jeste ulaganje velikih suma nelegalno stečenog novca u legalne tokove tzv. "pranje novca".

U ostvarivanju svojih ciljeva organizovane kriminalne grupe koriste sve raspoložive metode uključujući korupciju, zloupotrebu medija, upotrebu nasilja i sl. Najveći broj organizovanih kriminalnih grupa je uključen u nezakonitu trgovinu opojnim drogama, privredni kriminalitet, krijumčarenje ljudi i imovinski kriminalitet, a nešto rjeđe se bave trgovinom oružjem, *cyber* kriminalitetom, trgovinom ljudima, koruptivnim krivičnim djelima i dr. S druge strane, kombinovane aktivnosti koje organizovane kriminalne grupe preduzimaju u vezi sa neovlašćenim prometom opojnim drogama jesu: pranje novca, trgovina oružjem, krijumčarenje, nedozvoljeni promet akciznih proizvoda, poreske prevare, trgovina ljudima i dr.[16]

Za nadzor i praćenje implementacije Strategije zadužena je Radna grupa, a sve institucije i agencije za provođenje zakona, čiji su predstavnici učestvovali u radu radne grupe, su obavezni donijeti vlastite akcione planove za provođenje ove Strategije, najkasnije u roku od tri mjeseca od dana usvajanja Strategije od strane Savjeta ministara Bosne i Hercegovine. Radna grupa je dužna, najmanje jednom godišnje a u slučaju potrebe i više puta, podnijeti Izvještaj Savjetu ministara BiH o provođenju Strategije. Takođe, radna grupa će koordinisati implementaciju Strategije u cilju poboljšanja njene interakcije sa drugim relevantnim strategijama u oblastima kao što su: integrisano upravljanje granicom, borba protiv korupcije, *borba protiv pranja novca,* suzbijanje trgovine ljudima, suzbijanje nedozvoljene trgovine naoružanjem i vojnom opremom, borba protiv neovlaštenog prometa droga, migracija i azila i dr.[17]

---

[15] Vidjeti: D.Derenčinović, Kratak pregled pravnog okvira za suzbijanje organiziranog kriminaliteta…, *op. cit.,* str. 40-53; N.Bosanac, Organizirani kriminalitet s posebim osvrtom na pojmovno određivanje, pojavnost i normativno regulisanje pranja novca, *Hrvatska pravna revija*, Zagreb, broj 2/2001, str.81-98.

[16] Savjet ministara BiH, *Strategija za borbu protiv organizovanog kriminala…, op.cit.,* str.6.

[17] Ibid., str.13.

Inače, prvi strateški dokumenti u ovoj oblasti, Strategija i Akcioni plan za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti realizovani su u periodu 2009-2013.godine. U daljem periodu je Savjet ministara BiH 2016. godine usvojio Informaciju o potrebi izrade Procjene rizika od pranja novca i financiranja terorizma u BiH, a na osnovu Prve preporuke FATF, koja nalaže zemljama da identifikuju, procjene i shvate rizike sa kojima se suočavaju na planu pranja novca i finansiranja terorizma, kao i preduzimanje koraka u smislu određivanja organa ili mehanizama koji će koordinisati mjere za procjenu rizika i osiguranja resursa u cilju djelotvornog smanjenja navedenih rizika. Nakon urađenog obimnog posla od strane predstavnika preko četrdeset institucija i agencija sa svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini, Savjet ministara Bosne i Hercegovine je, na svojoj 152. sjednici održanoj 29.08.2018. godine razmotrio i usvojio Procjenu rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2018-2022. godine i Akcioni plan za otklanjanje identificiranih nedostataka u sistemu sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma.

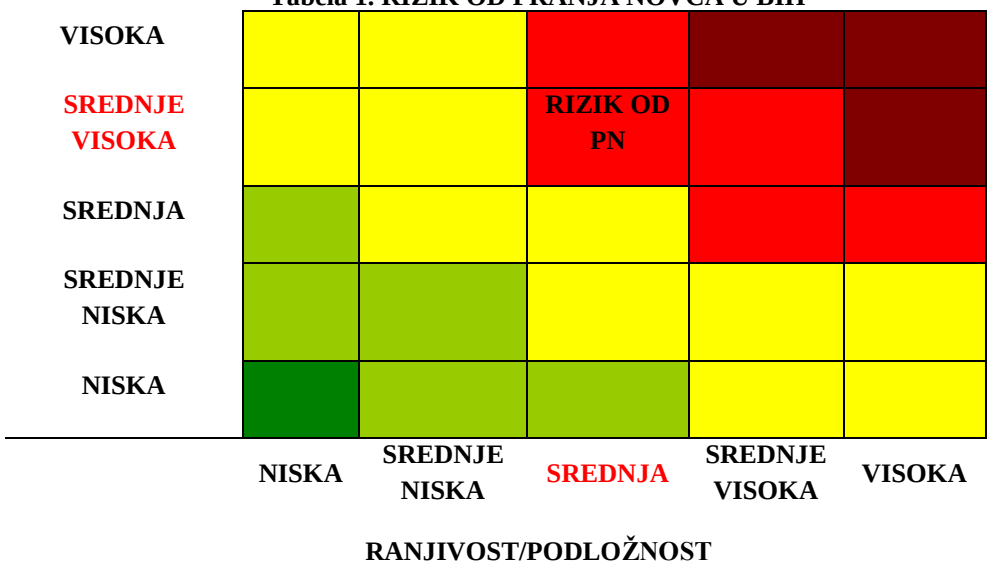
Aktivnosti na izradi Dopune Procjene rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2022-2024. godina i Akcionog plana za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2022-2024. godina su realizovane od strane Radne grupe i podrupa, na osnovu Odluke o formiranju Radne grupe i Rješenja o imenovanju članova radne grupe[18] u kojima su predstavnici nadležnih organa sa nivoa zajedničkih institucija BiH, iz Republike Srpske, FBiH i BDBiH sproveli sveobuhvatnu analizu rizika kojima je izložen sistem borbe protiv pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u BiH, a u cilju pružanja pomoći nadležnim organima na svim nivoima vlasti da mjere koje preduzimaju u borbi protiv pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti budu srazmjerne utvrđenim rizicima. Procjena je izrađena u skladu sa Metodologijom Svjetske banke.

[18] Aktivnosti su realizovane u osam tematskih cjelina od strane sljedećih podgrupa: (1) Podgrupa za procjenu prijetnje od pranja novca; (2) Podgrupa za procjenu ranjivosti pranja novca; (3) Podgrupa za procjenu ranjivosti bankarskog sektora od pranja novca; (4) Podgrupa za procjenu ranjivosti sektora tržišta vrijednosnih papira/hartija od vrijednosti od pranja novca; (5) Podgrupa za procjenu ranjivosti osiguravajućih društava od pranja novca; (6) Podgrupa za procjenu ranjivosti ostalog/drugog finansijskog sektora od pranja novca; (7) Podgrupa za procjenu ranjivosti ne-finansijskog sektora od pranja novca; (8) Podgrupa za procjenu rizika od finansiranja terorizma. U radu ovih osam podgrupa bilo je uključeno više od 40 institucija i agencija sa svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini.

Dana 30.03.2023. godine, na svojoj 7. sjednici, Savjet ministara BiH je usvojio Dopunu Procjene rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2022-2024. godina i Akcioni plan za borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2022-2024. godina.

Na osnovu sveukupne procjene prijetnje od pranja novca u BiH, koja je procijenjena kao „srednja/visoka“, sa trendom „bez promjena“ i procijene „Podložnosti pranju novca na nivou države“ u BiH kao „srednje“ sa ocjenom 0,55, **rizik od pranja novca u BiH se procjenjuje kao „srednje/visok“, kako je prikazano u tabeli broj 1.**

Tabela 1. RIZIK OD PRANJA NOVCA U BIH[19]

[19] Sažetak Dopune Procjene rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2022-2024. godina, str. 5. Dostupno na: http://www.msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=24241&langTag=bs-BA

PRIJETNJA

Tabela 2. RIZIK SEKTORA OD PRANJA NOVCA U BIH[20]

VISOKA		**Banke**			**Nekretnine**
SREDNJE VISOKA					**Notari**
SREDNJA			**Doznake (WU i dr.) Pošte**		
SREDNJE NISKA		**VP/HOV Mikrokrediti**	**Revizori**	**Advokati** **Računovođe**	**Priređivači igara na sreću Dragocjeni metali**
NISKA	**Osiguranja** **Lizing**				**NVO**
	NISKA	**SREDNJE NISKA**	**SREDNJA**	**SREDNJE VISOKA**	**VISOKA**

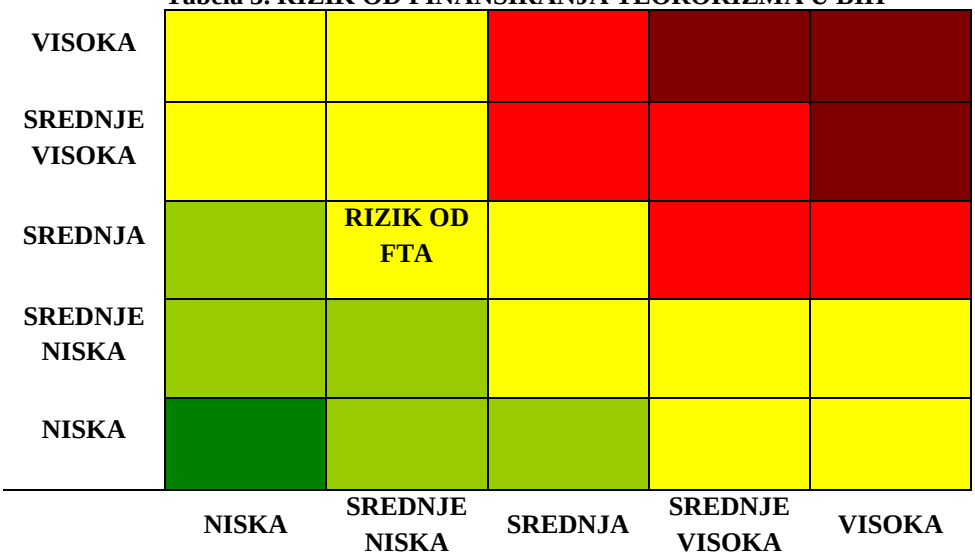
RANJIVOST/PODLOŽNOST

Na osnovu prijetnji od pranja novca procijenjenih od strane Podgrupe za procjenu prijetnje od pranja novca u pogledu pojedinačnih sektora, kao i na osnovu procjene ranjivosti pojedinih sektora, procijenjenih od strane podgrupa od 2. do 7, u tabeli 2 rizika su predstavljeni sektorski rizici od pranja novca.

[20] Ibid., str. 6.

PRIJETNJA

Tabela 3. RIZIK OD FINANSIRANJA TEORORIZMA U BIH[21]

RANJIVOST/PODLOŽNOST

Procjenom ukupnih parametara i statističkih podataka koji se odnose na procjenu prijetnje od terorizma, procjenu prijetnje od finansiranja terorizma i procjenu ranjivosti, Podgrupa je donijela procjenu da je „Rizik od finansiranja terorizma“ u BiH „SREDNJI“ sa tendencijom da se smanjuje.

Prema podacima navedenim u godišnjim izvještajima Finansijsko-obavještajnog odjeljenja, Državne agencije za istrage i zaštitu (FOO- SIPA)[22] na osnovu raspoloživih podataka, informacija, dokumentacije i dokumentovanih slučajeva pranja novca u periodu 2017-2021. godina uočene su i izdvojene tehnike, trendovi i tipologije pranja novca sa ciljem njihovog boljeg razumijevanja i uočavanja potencijalnih rizika sa kojima su suočeni različiti sektori, te da bi se na taj način doprinijelo sprečavanju i otkrivanju nekih od brojnih metoda koje se koriste za prikrivanje izvora nezakonitih sredstava u BiH. Prema godišnjim izvještajima FOO-a za 2020. i 2021. godinu je navedeno da dosadašnja iskustva kao i iskustva drugih zemalja ukazuju da je u sljedećim oblastima i dalje visoko izražen rizik sa aspekta pranja novca[23]:

– oblast kupoprodaje nekretnina;

[21] Ibid., str. 7.
[22] Dostupno na: http://sipa.gov.ba/bs/dokumenti/izvjestaji-foo
[23] Sažetak Dopune Procjene rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2022-2024. godina, *op. cit*., str. 33.

– korištenje bankarskog sistema, odnosno zloupotreba proizvoda i usluga pružalaca bankarskih usluga;
– tržište kapitala;
– fiktivni poslovi koji uključuju i korištenje pozajmica;
– obavljanje djelatnosti bez odgovarajućih odobrenja i registracija;
– usluge elektronskog transfera novca koje uključuju Moneygram, Western union i druge platforme za brzi elektronski prenos novca;
– zloupotreba registrovane djelatnosti pravnih lica;
– prekogranične transakcije;
– novčane mule („Money mule“);
– raspolaganje gotovinom.

Iz slučajeva sumnje na pranje novca dokumentovanih od strane FOO-a tokom 2017. godine utvrđene su sljedeće tipologije sa obilježjima pranja novca[24]:

– transferisanja novca iz inostranstva, za koji postoji sumnja da je stečen počinjenjem KD van BiH, na račune otvorene u BiH gdje se ulaže u kupovinu nekretnina što ukazuje na sumnju da se na ovaj način u BiH vrši raslojavanje – integrisanje sumnjivih novčanih sredstava;
– plasiranje novca, za koji postoji sumnja da je stečen počinjenjem KD van BiH, u finansijski sistem u BiH u vidu podizanja gotovine na bankomatima banaka u BiH koje posluju u okviru grupacija sa sjedištem u EU. Sumnjivi novac je prethodno akumuliran na računima u inostranstvu i po tom osnovu se vrši njegovo podizanje u BiH nakon čega se isti na različite načine koristi za kupovinu dobara;
– uplate novca iz inostranstva, za koji se sumnja da je stečen počinjenjem KD van BiH, putem sistema za elektronski transfer novca „MONEYGRAM“;
– korištenje računa fizičkih lica za transakcije u vezi realizovane prodaje roba od strane kompanije pri čemu se izbjegava prikazivanje prometa roba u knjigovodstvenim evidencijama čime se ujedno izbjegava obračunavanje i plaćanje poreza;
– korištenje forme „novčanih pozajmica“ za transferisanje novčanih sredstava, za koja postoji sumnja da su nelegalno stečena izvršenjem više KD van BiH, preko računa pravnih lica u korist računa fizičkih lica - osnivača pravnih lica;
– korištenje forme „finansijske pomoći“ za transferisanje novčanih sredstava, za koja postoji sumnja da su stečena počinjenjem KD u BiH, u

[24] Ibid., str. 33-34.

korist računa fizičkih lica u inostranstvu – članova organiziranih kriminalnih organizacija;

- trgovanje ilegalnom robom putem interneta (lijekovi, tehnička oprema i podacima sa ukradenih kreditnih kartica) uz plaćanje virtuelnom valutom „bitkoin“ nakon čega se vrši konverzija u domaću ili stranu valutu kojom se vrše transakcije u korist računa fizičkih lica;
- korištenje forme „popune blagajne“ i „materijalnih troškova“ za izvlačenje gotovine sa računa kompanije bez knjigovodstvenog evidentiranja uz korištenje podignutih sredstava za kupovinu – nabavku akcizne robe bez izdavanja računa. Nabavljena roba dalje se prodaje na „crno“ fizičkim licima a pri tome se ispostavljaju fiktivne fakture prema više kompanija radi ostvarivanja povrata PDV-a. Na ovaj način se ujedno izbjegava obračunavanje i plaćanje poreza a i ostvaruje se pravo na doznake po osnovu povrata PDV-a.

Iz slučajeva sumnje na pranje novca dokumentovanih od strane FOO-a tokom 2018. godine utvrđene su sljedeće tipologije sa obilježjima pranja novca[25]:

- novac stečen internet prevarama van područja BiH, usmjeren bezgotovinskim transferima u korist pravne osobe u BiH, da bi potom sredstva bila dalje bezgotovinski transferirana u korist dvije pravne osobe u inostranstvu, dok je ostatak sredstava iskorišten za bezgotovinsko plaćanje i gotovinsko podizanje na području BiH;
- novčana sredstva stečena ustupanjem potraživanja od dvije strane pravne osobe (koje su uredno izvršavale svoje obaveze prema pravnoj osobi u BiH), stranoj pravnoj osobi, koja je zadržala za sebe jedan dio novčanih sredstava (što je omogućeno zaključivanjem ugovora o ustupanju potraživanja i prikrivenim obavljanjem transakcija između više evropskih zemalja), dok je drugi dio novčanih sredstava iskorišten za kupovinu dionica iste pravne osobe u BiH u višemilionskom iznosu, što je prikriveno obavljanjem transakcija između računa pravnih osoba iz ukupno šest zemalja;
- bavljenje posredovanjem u trgovini nekretninama, dovođenjem u vezu kupca i prodavca, bez neophodnog ovlaštenja i suprotno propisima koji propisuju obaveznost registracije, te na taj način sticanje protivpravne imovinske koristi te ulaganje sredstava u kupovinu nekretnina i kapitala pravne osobe;
- osnivanje pravne osobe isključivo u svrhu da se preko nje opere novac, gdje se sačinjavanjem dokumentacije o fiktivnoj trgovinskoj

[25] Ibid., str. 34.

razmjeni sekundarnih sirovina između više pravnih osoba u različitim državama pokušalo prikriti stvarno porijeklo novca stečenog KD, a sve s ciljem da se novčana sredstva legaliziraju kod finansijskih institucija, odnosno učine nedostupnim pravosudnim organima u zemlji gdje je počinjeno KD iz kojeg su proizišla pomenuta sredstva;

– bavljenje uvozom i trgovinom motornim vozilima (kupoprodajom) od strane fizičke osobe, bez neophodnog ovlaštenja i suprotno propisima koji propisuju obaveznost registracije, te na taj način sticanje protivpravne imovinske koristi.

Iz slučajeva sumnje na pranje novca dokumentovanih od strane FOO-a tokom 2019. godine utvrđene su sljedeće tipologije sa obilježjima pranja novca[26]:

– novčana sredstva sa računa društava za osiguranje su, izvršenjem KD „Nezakonito postupanje u privrednom poslovanju“, doznačena na račun pravne osobe registrirane za posredovanje u zapošljavanju sa koje su gotovinski podignuta i predata počiniocima navedenog KD, koji su tako stečeni novac držali i njime raspolagali korištenjem u privrednom poslovanju osiguravajućih društava;

– novčana sredstva stečena prevarom na području Sjedinjenih Američkih Država i Republike Hrvatske su, na osnovu krivotvorene poslovne dokumentacije, transferirana na račun pravne osobe registrirane u BiH, sa namjerom daljeg transferiranja, s ciljem dodatnog prikrivanja njegove prirode, izvora i porijekla i omogućavanja nesmetanog raspolaganja i korištenja u privrednom ili drugom poslovanju;

– novčana sredstva stečena poreskom utajom, koju su počinile fizičke osobe i kompanije iz BiH otvaranjem više bankovnih računa kod komercijalnih banaka na području Slovenije, Austrije i Mađarske korištenjem istih za primanje novčanih sredstava po osnovu oporezivih prihoda stečenih u inostranstvu bez njihovog prijavljivanja nadležnim poreskim organima su, s ciljem prikrivanja izvora i omogućavanja daljeg korištenja, transferirana između računa predmetnih osoba i kompanije iz BiH otvorenih na području Slovenije, Austrije i Mađarske, podizana u gotovinskim iznosima, te transferirana u korist računa drugih pravnih osoba;

– odgovorne osobe u društvu za osiguranje su sticale novčana sredstva počinjenjem KD „Zloupotreba službenog položaja ili ovlaštenja“ i „Posebni slučajevi falsificiranja“ tako što su sačinili falsificirane dokumente o sudskoj registraciji pravnih osoba koje stvarno nisu postojale, da bi nakon toga sačinili falsificirane ugovore o poslovnoj saradnji i fakture kojim su lažno prikazali izvršavanje poslova od strane tih nepostojećih pravnih osoba

[26] Ibid., str. 34-35.

u korist društva za osiguranje, navodeći u fakturama svoje lične bankovne račune na koje su im doznačavana novčana sredstva sa računa društva za osiguranje koja su gotovinski podizali i istim dalje raspolagali;

– novčana sredstva stečena poreskom utajom u vezi sa neprijavljenom isporukom dobara koju je izvršila fizička osoba su, s ciljem prikrivanja njegovog izvora i omogućavanja daljeg korištenja, gotovinski podizana sa računa, a dio sredstava je u vidu pozajmice transferiran u korist računa pravne osobe u vlasništvu počinioca;

– novčana sredstva stečena prevarama počinjenim na štetu pravnih i fizičkih osoba sa područja Savezne Republike Njemačke i Republike Austrije transferirana su sa računa oštećenih otvorenih kod banaka u Njemačkoj i Austriji u korist računa osoba iz BiH otvorenih kod banaka u BiH koji su ista podizali i u gotovini predala organizatorima prevare a dijelom ih zadržali za sebe i istim raspolagali u lične svrhe;

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Nedozvoljena trgovina“ bavljenjem uvoza i trgovinom motornim vozilima od strane fizičke osobe, bez neophodnog ovlaštenja i suprotno propisima koji propisuju obaveznost registracije, gotovinski su podizana i korištena za finansiranje kontinuiranog nabavljanja putničkih automobila i terenskih vozila za potrebe neovlaštenog trgovanja istim i sticanja imovinske koristi za počinioca;

– novčana sredstva stečena KD „Prevara u službi“ dovođenjem u zabludu ovlaštene osobe u pravnoj osobi da, u vezi sa zaključenim poslovnim odnosom, izvrši isplatu na lični bankovni račun počinioca za koji je naveo da se radi o računu pravne osobe izvršioca posla, dijelom su gotovinski podignuta dok je za ostatak naložen bezgotovinski transfer u korist računa dvije osobe povezane sa počiniocem, s ciljem prikrivanja stvarne prirode stečenog novca i omogućavanja nesmetanog daljeg korištenja.

Iz slučajeva sumnje na pranje novca dokumentovanih od strane FOO-a tokom 2020. godine utvrđene su sljedeće tipologije sa obilježjima pranja novca[27]:

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Zloupotreba položaja ili ovlaštenja“, „Krivotvorenje ili uništenje poslovnih ili trgovačkih knjiga ili isprava“ i „Krivotvorenje isprave“, kroz fikivno prikazivanje poslovne saradnje, se isplaćuju sa računa u gotovini te se predaju licima koja su transakcije izvršili neosnovano sa računa pravnih lica kojima upravljaju;

[27] Ibid., str. 35-36.

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Nedozvoljeno bavljenje bankarskom djelatnošću“, kroz obavljanje konverzija stranih valuta u većem obimu, se drže na računima i koriste za dalje finansiranje nedozvoljene bankarske djelatnosti;

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Prevare“ i „Kompjuterske prevare“ van BiH, kroz njihovo poticanje da izvrše investiranje u vidu novčanih uplata u korist „shell“ kompanija kojom prilikom im je lažno prezentirano da njihov ulog stabilno raste ili kroz vršenje nezakonitih transakcija sa računa lica iz inostranstva ili lažnim prikazivanjem i prikrivanjem činjenica kojom prilikom je oštećeno lice iz inostranstva dovedeno i održavano u zabludi te je na svoju štetu doznačilo i lično predalo novčana sredstva počiniocu, su nakon inotransfera u korist pravnih i fizičkih lica u BiH korištena u privrednom poslovanju pravnih lica, dijelom su dalje transferisana u inostranstvo ili su isplaćivana u gotovini;

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Zloupotreba službenog položaja ili ovlaštenja“ i „Utaja poreza i doprinosa”, kroz otvaranje računa pravnog lica u inostranstvu bez potrebnih dozvola i prikrivanje prometa po istom od nadležnih poreskih organa, se od strane vlasnika i direktora pravnog lica u potpunosti u gotovini isplaćuje sa računa u inostranstvu;

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Prijevara u gospodarskom poslovanju“ i „Prijevara“, u okviru poslovnog odnosa nabavke i isporuke medicinske opreme za potrebe borbe protiv pandedemije korona virusa od strane prodavca iz BiH u korist kupca u inostranstvu, se pokušavaju dalje transferisati u okviru privrednog poslovanja pravnog lica prodavca dok se dio isplaćuje u gotovini;

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Utaje“, kroz prisvajanje novčanih sredstava od strane fizičkog lica koja mu ne pripadaju, isplaćuju se u gotovini, oročavaju na računima, transferišu u korist povezanih lica i koriste za kupovinu udjela u jednom od investicionih fondova;

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Nedozvoljena trgovina“, kroz obavljanje trgovine u većem obimu bez potrebnih odobrenja, se koriste za različita bezgotovinska plaćanja i gotovinske isplate sa računa;

– novčana sredstva stečena počinjenjem KD „Udruživanje radi činjenja krivičnih djela“ u vezi sa KD „Porezna utaja ili prevara“, „Zloupotreba položaja ili ovlasti“, „Krivotvorenje službene isprave“ i „Neovlaštena upotreba tuđe tvrtke“, kroz neprijavljivanje obavljenog

prometa robama i uslugama, se koriste u privrednom poslovanju pravnih lica, prenose se na račune povezanih pravnih lica, koriste za gotovinske isplate sa računa te za različita bezgotovinska plaćanja.

Iz slučajeva sumnje na pranje novca dokumentovanih od strane FOO-a tokom 2021. godine utvrđene su sljedeće tipologije sa obilježjima pranja novca[28]:

- sačinjavanjem lažne poslovne dokumentacije koja je ispostavljana pravnim licima naručiocima posla, vrše se bezgotovinske transakcije na račun pravnog lica koje je ispostavilo navedenu lažnu poslovnu dokumentaciju nakon čega lice ovlašteno za raspolaganje računom, uz dogovorenu novčanu naknadu, bezgotovinski transferiše predmetna novčana sredstva na račune većeg broja fizičkih lica koja ta sredstva gotovinski isplaćuju sa svojih računa i ista se na kraju u gotovini predaju na ruke odgovornim licima pravnih lica koja se vode kao naručioci posla, kojom prilikom je vršeno uništavanje poslovne dokumentacije i knjigovodstvenih evidencija;
- fizička lica stiču značajne novčane iznose po osnovu ugovora o pružanju usluga zaključenih sa pravnim licima iz inostranstva, te samostalnim vršenjem kupovine i prodaje nekretnina koje ne prijavljuju nadležnom poreskom organu i na taj način izbjegavaju plaćanje značajnih iznosa poreskih obaveza a stečenim novčanim sredstvima vrše kupovinu nekretnina koje koriste ili vrše njihovu dalju prodaju;
- višemilionska novčana sredstva stečena prevarom na štetu nekoliko stranih investitora su iskorištena u lične svrhe počinioca prevare a ne u svrhu predviđenu sporazumom o investiciji. Navedenom prilikom počinilac je krivotvorio veći broj poslovnih i bankovnih dokumenata kako bi strane investitore doveo u zabludu i održavao ih u zabludi da se investicija realizuje pri čemu nije uopše došlo do realizacije iste. Stečena novčana sredstva počinilac koristi u privrednom poslovanju te vrši kupovinu nekretnine kojom dalje raspolaže;
- strana fizička lica sa boravištem u BiH stiču višemilionska novčana sredstva neprijavljivanjem prodaje roba na području BiH koja je stvarno realizovana posredstvom pravnog lica koje su osnovali, što je utvrđeno od strane UINO BiH, a tako stečen novac bez prijavljivanja prometa i plaćanja poreskih obaveza uplaćuju na lične račune otvorene u BiH i Republici Hrvatskoj, navodeći da se radi o ličnoj zaradi, i transferišu ga u korist računa fizičkih lica u zemlji porijekla;

[28] Ibid., str. 36-37.

– fizičko lice stiče novčana sredstva iskorištavajući svoje teško zdravstveno stanje i tako stečena novčana sredstva, odobrena od strane humanitarnog udruženja, nenamjenski koristi kojom prilikom odgovorna lica navedenog udruženja ne vrše nadzor nad načinom korištenja sredstava;

– fizička lica iz BiH na svoje račune primaju novčane transfere iz inostranstva koji potiču od prevara počinjenih na štetu fizičkih i pravnih lica iz inostranstva. Primljena novčana sredstva se isplaćuju u gotovini i predaju organizatoru udruženja formiranog radi počinjenja navedenih radnji pranja novca;

– sredstvima od odobrenih kredita pravnim licima u vlasništvu istog fizičkog lica, raspolaže se nenamjenski, te se vrši kupovina dionica na berzi u višemilionskom iznosu koje vlasnik i odgovorno lice navedenih pravnih lica dodjeljuje sebi lično po osnovu namirenja ranije odobrene pozajmice čija je vrijednost znatna manja u odnosu na vrijednost prenesenih dionica;

– vlasnici i odgovorna lica pravnih lica iz BiH suprotno zakonu i podzakonskim aktima vrše otvaranje bankovnih računa na ime pravnih lica u inostranstvu na koji usmjeravaju novčane prilive u milionskim iznosima stečene po osnovu pruženih usluga pravnim licima iz inostranstva, račun i pružene usluge nisu evidentirani u knjigovodstvenim evidencijama pravnog lica iz BiH, a primljena novčana sredstva se gotovinski isplaćuju sa računa čime se izbjegava obračun, prijavljivanje i plaćanje poreza i doprinosa, a imovinskom korišću stečenom u inostranstvu raspolaže se držeći je i koristeći za potrebe privrednog poslovanja prijavljenog pravnog lica i u lične svrhe vlasnika i odgovornog lica.

Dopuna Procjene za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti teži da ostvari brojne i raznovrsne ciljeve koji treba da se primarno sprovedu kroz Akcioni plan, i to u određenim rokovima od strane nadležnih organa. Ukupno su Akcionim planom predviđene 62 ključne aktivnosti, od kojih pojedine uključuju i po nekoliko mjera za realizaciju akcionog plana, odnosno ukupno je predviđeno 130 mjera i aktivnosti za realizaciju ovim akcionim planom. Sve ove planirane mjere i aktivnosti treba da dovedu do smanjenja, ako ne u potpunosti do iskorenjavanje različitih pojavnih aktivnosti usmjerenih na pranje novca, odnosno na finansiranje terorističkih aktivnosti u Bosni i Hercegovini ili u inostranstvu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sve savremene države sa posebnom pažnjom preduzimaju mjere, odnosno aktivnosti, prevashodno preventivne pritode, ali i represivne koje treba da osiguraju sveobuhvatno, na osnovu krivičnoprocesnog zakonodavstva, sprovedene istrage, krivično gonjenje i sudski postupak protiv učinilaca (fizičkih ili pravnih lica) krivičnih djela pranja novca, predikatnih krivičnih djela (poput korupcije, poreske utaje, krujumčarenje i sl.), kao i krivičnih djela finansiranja terorističkih aktivnosti. Tome treba da doprinese efikasnija saradnja, kao i blagovremena razmjena potrebnih informacija između različitih organa, čije se pojedine nadležnosti u suzbijanju ovih nezakonitih aktivnosti nerijetko preklapaju.

Međutim, sudeći po procjenama, saradnja i koordinisanje ovih aktivnosti između različitih organa u BiH još uvijek nisu na odgovarajućem nivou, odnosno ne daju zadovoljavajuće razultate.

Poseban značaj za sprečavanje pranja novca ima upravo intenziviranje razmjene različitih informacija između nadležnih organa vlasti u BiH budući da postoji veliki broj (preko 40) različitih organa u BiH čije nadležnosti postupanja pokrivaju, između ostalog, sektore sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma. Ovo posebno važi za prikupljanje i razmjenu informacija i obaveštajnih podataka. Na taj način bi se osiguralo efikasno sprečavanje pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti. Intenziviranje saradnje bi takođe osiguralo i efikasno strateško i operativno upravljanje (kontrolu) sprečavanjem kriminaliteta, s obzirom na dostupnost velikog broja informacija i obavještajnih podataka.

U suprotnom, to može, takođe, dovesti do fragmentiranog stanja, posebno u slučaju ako ne postoji efikasan sistem za koordinaciju i za saradnju u vezi s procesom razmjene informacija i obavještajnih podataka. Time se stvara situacija da nijedan organ vlasti ne može da ima cjelokupnu, pravu ili potpunu informisanost o stanju u vezi sa strateškim i operativnim okruženjem u cjelini.[29]

S tim u vezi valjalo bi u narednom periodu, u Republici Srpskoj, raditi najprije na unapređenju institucionalnih kapaciteta, u smislu uspostavljanja jednog organa koji bi koordinisao sve aktivnosti vezane za pranje novca i finasiranje terorističkih aktivnosti u Republici Srpskoj i služio kao kontakt tačka za saradnju sa drugim nadležnim organima na ostalim nivoima vlasti u BiH, ali i sa sličnim organima drugih zemalja. Pri tome bi svakako trebalo uzeti u obzir, kao primjer dobre prakse, iskustva iz susjednih država, poput

[29] Vidjeti: M.Šikman, R.Domuzin, Fenomenološka dimenzija privrednog kriminaliteta, *Bezbjednost, policija, građani*, Banja Luka, broj 3-4/2013, str. 1-20.

Republike Srbije, koja ima formirano posebno tijelo koje koordiniše svim aktivnostima u ovoj oblasti.

Istovremeno postojeći pravni okvir u Republici Srpskoj i BiH bi se trebao doraditi. Naime, zakonski propisi moraju se, pored efikasne, kvalitetne, uredne ili blagovremene primjene, s vremena na vrijeme, dorađivati ili dopunjavati, naravno uz donošenje pratećih podzakonskih propisa, kako bi se osigurao odgovarajući proces rada[30] na sprečavanju ovih nezakonitih pojava.

LITERATURA

1. A.Dautbegović, E.Ahmić, Kriminalistički i krivičnopravni aspekti prikupljanja i ocjene dokaza u procesuiranju krivičnog djela pranja novca pred Sudom Bosne i Hercegovine, *Kriminalističke teme*, Sarajevo, broj 1-2/2013, str. 60-74.
2. D.Derenčinović, Kratak pregled pravnog okvira za suzbijanje organiziranog kriminaliteta u prostoru slobode, sigurnosti i pravde Europske unije, *Godišnjak Akademije pravnih znanosti*, Zagreb, broj 1/2014, str. 40-53.
3. D.Dimitrijević, Metode otkrivanja i sprečavanja pranja novca i korupcije u Srbiji, Zbornik radova, *Implikacije ekonomije znanja za razvojne procese u Republici Srbiji*, Beograd, 2018, str. 749-763.
4. D.Iljkić, Pranje novca u domaćem i stranom zakonodavstvu, *FIP*, vol.3, 1/2015, str.37-58.
5. H.Korać, *et al.*, *Organizovani kriminalitet i druga krivična djela*, Travnik, 2014.
6. M.Bošković, A.Bošković, Korupcija – pranje novca – finansiranje terorizma – kriminalistički i krivičnopravni aspekti, Banja Luka, 2011.
7. M.Šikman, *Organizovani kriminalitet*, Banja Luka, 2011.
8. M.Šikman, R.Domuzin, Fenomenološka dimenzija privrednog kriminaliteta, *Bezbjednost, policija, građani*, Banja Luka, broj 3-4/2013, str. 1-20.
9. M.Zoletić, Sprečavanje pranja novca u Bosni i Hercegovini, *Pravna misao*, Sarajevo, broj 11-12/2014, str. 45-73.
10. N.Bosanac, Organizirani kriminalitet s posebim osvrtom na pojmovno određivanje, pojavnost i normativno regulisanje pranja novca, *Hrvatska pravna revija*, Zagreb, broj 2/2001, str.81-98.

[30] Vidjeti: S.Karan, Prijenos nadležnosti sa entiteta Brčko distrikta na institucije Bosne i Hercegovine u oblasti pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, *Bezbjednost, policija, građani*, Banja Luka, broj 2/2007, str. 201-217.

11. N.Teofilović, N.Korajlić, Korupcija i pranje novca kao oblici organizovanog kriminaliteta, *Kriminalističke teme*, Sarajevo, broj 3-4/2005, str. 131-153.
12. S.Cindori, *Sustav sprječavanja pranja novca*, Zagreb, 2010.
13. S.Karan, Prijenos nadležnosti sa entiteta Brčko distrikta na institucije Bosne i Hercegovine u oblasti pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, *Bezbjednost, policija, građani*, Banja Luka, broj 2/2007, str. 201-217.
14. V.Slavković, Krivično delo pranja novca u savremenom uporednom zakonodavstvu, *Crimen*, Beograd, broj 2/2017, str.137-157.
15. Savjet ministara BiH, *Strategija za borbu protiv organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini 2023-2026 – Javna verzija*, Sarajevo, 2023.
16. Sažetak Dopune Procjene rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2022-2024. godina.
17. Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma za period 2021-2026.godine („*Službenom glasniku BiH*“, broj 8/23).
18. http://sipa.gov.ba/bs/dokumenti/izvjestaji-foo
19. http://www.msb.gov.ba/dokumenti/strateski/default.aspx?id=24241&langTag=bs-BA

PREVENTION OF MONEY LAUNDERING AND FINANCING OF TERRORISM IN BIH - CURRENT ASSESSMENTS AND CURRENT STRATEGIC FRAMEWORK

Associate prof. Goran Maričić, PhD
Assistant prof. Gojko Pavlović, PhD
Banja Luka, Republic of Srpska (BiH)

Abstract: Money laundering is the practice of "legalizing" the property benefit achieved by some criminal act and its inclusion in legal business operations in order to conceal its illegal origin. Money laundering is also linked to the threat of terrorist financing. Namely, policies for the prevention of money laundering and terrorist financing are interconnected and are implemented using the same instruments, which together are known as the system for preventing money laundering and terrorist financing. In connection with the above, the aim of this paper is to point out the valid legal and political documents that are applied in BiH, and which concern the prevention of money laundering and the financing of terrorism. The author's intention is to analyze

valid strategic documents, which are based on various risk assessments in this area, to point out the need to develop a more efficient, decentralized and coordinated system for the prevention of money laundering and terrorist financing, which will be based on the cooperation of competent authorities from all level of government in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: money laundering, terrorist financing, strategy, risk assessment

Pregledni rad

KONVENCIJA O SPREČAVANJU I SUZBIJANJU NASILJA NAD ŽENAMA I NASILJA U PORODICI - ISTANBULSKA KONVENCIJA

Dr Nikolina Grbić Pavlović[1]
Banja Luka, Republika Srpska (BiH)

Apstrakt: Konvencija o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici - Istanbulska konvencija (u daljem tekstu: Istanbulska konvencija)[2] je najvažniji međunarodni dokument koji se odnosi direktno na problematiku nasilja nad ženama i nasilja u porodici. U preambuli Istanbulske konvencije istaknuta je predanost potpisnica ove Konvencije na zaštiti i poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda. Istanbulska konvencija poziva se na najvažnije međunarodno pravne instrumente koji se direktno bave problematikom koja je predmet ove Konvencije u okviru Savjeta Evrope i Ujedinjenih nacija. U preambuli je postavljen i osnovni cilj Istanbulske Konvencije, a to je stvaranje Evrope bez nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Istanbulsku konvenciju Bosna i Hercegovina je ratifikovala u novembru 2013. godine. Državama potpisnicama ovom Konvencijom se nameću različite obaveze koje ulaze u domen različitih grana prava. U ovom radu autorka će izvršiti predstavljanje Istanbulske konvencije s ciljem upoznavanja naučne i stručne javnosti sa najvažnijim odredbama ovog dokumenta.

Ključne riječi: Istanbulska konvencija, nasilje nad ženama, nasilje u porodici.

UMJESTO UVODA

Nakon niza preporuka Savjeta Evrope o zabrani diskriminacije na osnovu pola i zaštiti od nasilja, koje su za cilj imale postavljanje minimuma

[1] Inspektor koordinator za specijalističku obuku, Jedinica za osnovnu obuku – Policijska akademija, Uprava za policijsko obrazovanje, Ministartsvo unutrašnjih poslova republike Srpske.

[2] Konvencija o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, odnosno tzv. Istanbulska konvencija („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 15/13). Konvencija je usvojena 11. maja 2011. godine kao prvi pravno obavezujući dokument u pogledu sprečavanja i suzbijanja nasilja nad ženama i nasilja u porodici na nivou Savjeta Evrope, a Bosna i Hercegovina je 7. novembra 2013. godine postala šesta članica Savjeta Evrope koja ju je ratifikovala.

zajedničkih standarda za države članice, ali nisu imale pravno obavezujući efekat, Istanbulska konvencija predstavlja prvi pravno obavezujući akt Savjeta Evrope u oblasti sprečavanja i borbe protiv nasilja nad ženama.[3] Kao najsveobuhvatniji obavezujući međunarodni instrument u oblasti sprečavanja i suzbijanja nasilja nad ženama i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja, Istanbulska konvencija prepoznaje nasilje nad ženama kao oblik kršenja ljudskih prava i vid diskriminacije. To znači da države odgovaraju ako adekvatno ne reaguju na tu vrstu nasilja.

Po svojoj prirodi, ovaj akt ne mora biti direktno primjenjiv u državama potpisnicama, ali zahtijeva preduzimanje zakonodavnih i drugih mjera radi osiguranja pravnog, institucionalnog i organizacionog okvira za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama, uključujući nasilje u porodici, zaštitu žrtava nasilja u porodici, te kažnjavanje učinilaca nasilja u porodici. Ove obaveze svakako podrazumijevaju i usaglašavanje zakona i drugih akata sa odredbama Istanbulske konvencije, te unapređivanje primjene propisa u praksi.[4]

Istanbulska Konvencija ima za cilj nultu toleranciju na svaki oblik nasilja nad ženama i djevojčicama. Njom se takođe pokušava promijeniti način razmišljanja pojedinaca tako što bi svi članovi društva, a posebno muškarci i dječaci, promijenili svoje stavove. Smatra se da nasilje nad ženama vuče korijene iz nejednakosti između žena i muškaraca u društvu, a opstaje zbog tolerancije i poricanja. U suštini, Istanbulskom konvencijom nastoji se jačati jednakost između žena i muškaraca.

Istanbulska konvencija se odnosi na sve žene i djevojčice, bez obzira na njihovo porijeklo, njihov uzrast, rasu, vjeroispovijest, društveno porijeklo, imigrantski status ili seksualno opredjeljenje. Ovim dokumentom se prepoznaje da postoje određene grupe žena i djevojčica koje su često izložene većem riziku da budu žrtve nasilja, te države trebaju osigurati da se njihove posebne potrebe uzmu u obzir. Države se takođe podstiču da primjenjuju odredbe Istanbulske konvencije i na ostale žrtve nasilja u porodici, kao što su muškarci, djeca i starije osobe.

[3] Mušić, S. (2018), „Nasilje u porodici kroz pravni okvir u Bosni i Hercegovini“, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. XXVI, str. 178.

[4] Mitrović, LJ., Grbić Pavlović N. (2020), „Nasilje u porodici: novine u pravnoj regulativi Republike Srpske“, Zbornik radova: Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta (norma i praksa), GrafoMark Laktaši i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu Beograd, str. 83.

"4P"

Uvriježeno je stajalište prema kojem odredbe svih novijih konvencija Savjeta Evrope mogu biti grupisane u "standardni 3P" (*Prevention, Protection, Prosecution*), a što znači da su u propisanim odredbama konvencija sadržane zaštitne odredbe, preventivne odredbe i odredbe koje se odnose na krivično gonjenje.[5] Istanbulska konvencija ide korak dalje te slijedi tzv. "4P" strukturu. Ovo četvrto "P" (*Integrated Policies*) podrazumijeva da je potrebno osigurati da sve predložene mjere čine sastavni dio sveobuhvatne i koordinisane politike država potpisnica Konvencije, te da ponude cjelovit odgovor na nasilje nad ženama i nasilje u porodici.[6]

Prevencija (Prevention)

Istanbulska konvencija sadrži opštu obavezu sprečavanja nasilja nad ženama i detaljne preventivne mjere koje imaju za cilj:

- promovisati promjene u stavovima i ponašanju koji tolerišu nasilje protiv žena;
- podići svijest kako bi se omogućilo javnosti da prepozna rodno zasnovano nasilje u svim njegovim oblicima i da uspostavi mehanizme koji će biti protiv toga;
- uključiti nastavne materijale o pitanjima ravnopravnosti u nastavne planove i programe na svim nivoima obrazovanja, kako bi se djeca naučila međusobnom poštovanju;
- obučiti sve relevantne stručnjake koji rade sa žrtvama u prevenciji otkrivanje nasilja;
- razviti programe tretmana za učinioce nasilja u porodici i seksualne prestupnike, sa ciljem usvajaja nenasilnog ponašanja.

Zaštita (Protection)

Efikasna zaštita žena od rodno zasnovanog nasilja zahtijeva usvajanje niza mjera usmjerenih na podršku osobama koje su u opasnosti od nasilja. Za u tu svrhu, predviđeno je da će države potpisnice:

---

[5] Vidi šire: Željko, D. Procjena prvih deset godina konvencije vijeća europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb), vol. 28, broj 2/2021, str. 381-404.

[6] THE ISTANBUL CONVENTION – A POWERFUL TOOL TO END GENDER-BASED VIOLENCE, A handbook for parliamentarians on the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence © Council of Europe, November 2019 Printed at the Council of Europe F-67075 Strasbourg Cedex

- staviti potrebe i sigurnost žrtava u središte svih mjera;
- osigurati da preživjele znaju gdje i kako da dobiju pomoć; s tim u vezi zahtijeva se uspostavljanje specijalizovanih službi podrške koje bi bile zadužene za pružanje medicinske pomoći, pružanje psihološkog i pravnog savjetovanja, obezbjeđivanja skloništa i uspostavljanja telefonske linije za pomoć 24/7;
- uspostaviti hitne mjere kojima će se ukloniti učinilac nasilja u porodici iz porodičnog doma, kao i mjere zabrane ili zaštite;
- zaštititi i podržati djecu koja su svjedoci nasilja u svojim porodicama.

Krivično gonjenje (Prosecution)

Istanbulskom konvencijom se zahtijeva uspostavljanje snažnog krivičnopravnog okvira kako bi se žrtvama donijela pravda, a kako bi učinioci odgovarali za počinjena djela. S tim u vezi od država članica se očekuje da kriminalizuju (ili kazne drugim mjerama) razne oblike nasilja, uključujući: psihološko nasilje, uhođenje, seksualno nasilje, uključujući silovanje, seksualno uznemiravanje, prinudni brak, sakaćenje ženskih genitalija, prisilni pobačaj i prisilnu sterilizaciju.

Države članice su takođe dužne:
- osigurati da svi navedeni oblici nasilja budu adekvatno kažnjeni;
- osigurati da kultura, religija, tradicija ili drugi lični razlozi ne smiju biti prihvaćeni kao odbrana za činjenje ovih djela, ni u zakonu ni u praksi;
- osigurati da žrtve i njihova djeca imaju pristup posebnim mjerama zaštite tokom istrage i sudskog postupka;
- osigurati da agencije za provođenje zakona odmah reaguju na pozive za pomoć, te da adekvatno i brzo istraže sve navode o nasilju nad ženama.

Integrisane politike (Integrated Policies)

U slučajevima nasilja nad ženama i nasilja u porodici ne može se efikasno boriti nekoordiniranim i slučajnim odgovorima. Iskorijenjivanje osnovnih uzroka i simptoma rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici zahtijeva usklađene napore raznih aktera, uključujući policiju, pravosuđe, socijalne službe, službe za dječiju zaštitu, zdravstvene ustanove, ženske nevladine organizacije i druge relevantne partnere. Istanbulska konvencija prepoznaje ovu potrebu i poziva na holistički odgovor na nasilje kroz integrisanu, sveobuhvatnu i koordinisanu politiku države koja potrebe žrtava stavlja na prvo mjesto.

SADRŽAJ ISTANBULSKE KONVENCIJE

Istanbulska konvencija sadrži preambulu i 81 član koji su podijeljeni u 12 poglavlja, i to:

1. Ciljevi, definicije, princip jednakosti i nediskriminacije, opšte obaveze;
2. Integrisanje politika i prikupljanje podataka;
3. Prevencija;
4. Zaštita i podrška;
5. Materijalno krivično pravo;
6. Istraga, sudski postupak, proceduralno pravo i zaštitne mjere;
7. Migracije i azil;
8. Međunarodna saradnja;
9. Mehanizam za praćenje;
10. Odnos prema drugim međunarodnim instrumentima;
11. Izmjene i dopune Konvencije i
12. Završne odredbe.

U ovom dijelu rada prezentovaće se ukratko glavne karakteristike Istanbulske konvencije kao međunarodnog ugovora usmjerenog protiv rodno zasnovanog nasilja kroz njena poglavlja.

Poglavlje I bavi se ciljevima Istanbulske konvencije, principima jednakosti i nediskriminacije i opštim obavezama država potpisnica. U ovom poglavlju date su osnovne definicije (član 3). Tako "nasilje nad ženama" označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do, odnosno mogu da dovedu do, fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede odnosno patnje za žene, obuhvatajući i prijetnje takvim djelima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti ili u privatnom životu. „Nasilje u porodici" označava svako djelo fizičkog, seksualnog, psihičkog odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dođe u porodici ili domaćinstvu odnosno između bivših odnosno sadašnjih supružnika odnosno partnera, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio domaćinstvo sa žrtvom. „Rod" označava društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i atribute koje dato društvo smatra prikladnim za žene i muškarce. „Rodno zasnovano nasilje nad ženama" označava nasilje koje je usmjereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmjerno utiče na žene. „Žrtva" označava svako fizičko lice koje je izloženo ophođenju opisanom u definicijama datim za nasilje nad ženama i nasilje u porodici. Pojam „žena" uključuje i djevojke i djevojčice ispod 18 godina starosti.

Poglavlje II definiše način na koji će države članice integrisati svoju politiku kojima se države obavezuju da će osigurati da se prava žrtve nalaze u središtu svih mjera i da se primjenjuju kroz djelotvornu saradnju svih nadležnih organa, institucija i nevladinih organizacija. Takođe, država treba da izdvoji finansijska sredstva i ljudske resurse za adekvatno provođenje integrisanih politika, mjera i programa za sprečavanje i borbu protiv svih vidova nasilja, uključujući i one koje provode nevladine organizacije i civilno društvo. Članom 10. predviđeno je formiranje jednog ili više zvaničnih tijela nadležnih za koordinaciju, provođenje, praćenje i procjenu politika i mjera za sprečavanje i borbu protiv svih vidova nasilja obuhvaćenih Istanbulskom konvencijom. Ova tijela treba da koordinisano prikupljaju relevantne statističke podatke u redovnim vremenskim razmacima o slučajevima svih vidova nasilja te da podržavaju istraživanja na terenu o svim vidovima nasilja radi proučavanja osnovnih uzroka i posljedica, učestalosti i stope osuda, kao i efikasnosti mjera koje se preduzimaju. U odnosu na navedene podatke potrebno je da se vrše analize i objavljuju rezultati.

Poglavlje III govori o prevenciji o čemu je bilo više riječi u prethodnom dijelu rada.

U Poglavlju IV vrlo konkretno se propisuju mjere zaštite i podrške. Između ostalog, u ovom Poglavlju državama potpisnicama se nalaže obavezno pružanje specijalizovanih usluga podrške, zatim obaveza osnivanja sigurnih kuća, kao i uspostavljanje 24-satne besplatne SOS telefonske linije koja pokriva cijelu zemlju radi davanja savjeta pozivaocima, povjerljivo odnosno čuvajući njihovu anonimnost, u vezi sa svim vidovima nasilja. Propisana je i obaveza pružanja podrške žrtvama seksualnog nasilja putem odgovarajućih lako dostupnih kriznih centara za slučajeve silovanja odnosno centara za žrtve seksualnog nasilja koji žrtvama osiguravaju usluge ljekarskog i forenzičkog pregleda, podršku u slučaju traume i savjetovanje. Posebno je naglašena potreba pružanja zaštite i podrške za djecu svjedoke koja uključuju psihosocijalno savjetovanje primjereno uzrastu djece svjedoka gdje se dužna pažnja poklanja najboljem interesu djeteta.

U Poglavlju V Istanbulske Konvencije sadržane su obaveze kojima se omogućava žrtvama da traže pravdu i nadoknadu za pretrpljeno nasilje, u prvom redu od učinioca, ali i od državnih organa ukoliko nisu obavili svoju dužnost, te ukoliko nisu primijenili preventivne i zaštitne mjere. U ovom Poglavlju sadržana je obaveza propisivanja niza krivičnih djela u oblasti nasilja nad ženama i u oblasti rodno zasnovanog nasilja poput: nasilja u porodici (fizičko, seksualno, psihičko ili ekonomsko nasilje), proganjanja, seksualnog nasilja, uključujući silovanje, seksualnog uznemiravanja, prinudnog braka, genitalnog sakaćenja žena, prinudnog pobačaja i prinudne sterilizacije. Takođe, propisuje se i obaveza državama potpisnicama da sva navedena ponašanja budu

kažnjiva sankcijama koje su djelotvorne, srazmjerne i koje odvraćaju od vršenja krivičnih djela, kao i obaveza definisanja otežavajućih okolnosti u ovim djelima. Otežavajuće okolnosti su taksativno navedene u samom tekstu Istanbulske konvencije u članu 46.

Poglavlje VI odnosi se na Istragu, sudski postupak, procesno pravo i zaštitne mjere. U ovom dijelu naročito se ističe obaveza država članica za vršenje procjene od smrtnosti, ozbiljnosti situacije i rizika od ponavljanja nasilja s ciljem upravljanja rizikom, i ako je neophodno, koordiniranog osiguranja i podrške. Ističe se i obaveza uvođenja mjera zabrane prilaska žrtvi, kao i obaveza kažnjavanja nakon kršenja određenih mjera učiniocu nasilja. Za krivična djela propisana u Poglavlju V predviđena je obaveza vođenja postupka čak i ako žrtva povuče svoju izjavu odnosno prijavu. Predviđene su i posebne mjere zaštite žrtava kao i obaveza pružanja pravnog savjeta i besplatne pravne pomoći žrtvama.

Poglavlje VII govori o migracijama i azilu. U ovom Poglavlju regulisan je boraviši status, rodno zasnovani zahtjevi za azil, te zabrana protjerivanja odnosno vraćanja.

U Poglavlju VIII definisana je međunarodna saradnja. Naime, Istanbulska konvencija propisuje obavezu međusobne saradnje država potpisnica kroz primjenu odgovarajućih međunarodnih i regionalnih instrumenata za saradnju u građanskim i krivičnopravnim pitanjima, kao i dogovorima postignutim na osnovu jedinstvenih odnosno recipročnih zakona i nacionalnog zakonodavstva, u što većoj mjeri, s ciljem sprečavanja, borbe protiv i krivičnog gonjenja svih vidova nasilja obuhvaćenih Istanbulskom konvencijom, zatim s ciljem zaštite i pomoći žrtvama i vršenja istrage odnosno provođenja postupaka koji se odnose na krivična djela propisana Istanbulskom konvencije, te s ciljem provođenja odgovarajućih građanskih i krivičnih presuda pravosudnih organa svake od članica, uključujući i mjere zaštite.

U Poglavlju IX definisan je poseban mehanizam za praćenje primjene Istanbulske konvencije. Ovaj mehanizam za praćenje se sastoji od dva stuba: Ekspertske grupe za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (tzv. GREVIO), nezavisnog stručnog tijela, i Komiteta članica, političkog tijela koje čine zvanični predstavnici država potpisnica Konvencije. Njihovi nalazi i preporuke treba da pomognu da države članice poštuju Konvenciju i trebaju garantovati dugoročni učinak Konvencije. GREVIO ispituje usklađenost i faktičku implementaciju nacionalnog zakonodavstva isključivo u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem i nasiljem u porodici. U skladu sa članom 68. Stav 5. Istanbulske Konvencije prilikom izrade izvještaja GREVIO se koristi zaprimljenim informacijama nevladinih organizacija i institucija za zaštitu ljudskih prava. Dakle GREVIO nastoji uspostaviti kontinuiranu suradnju s institucijama civilnog društva koje mogu objektivno ocijeniti situaciju u

državama ugovornicama. U iznimnim slučajevima propisanima članom 68. stav 9. Istanbulske konvencije GREVIO može odraditi *in situ* posjete državama, dok su nacionalni parlamenti prema članu 70. pozvani da učestvuju u nadzoru nad primjenom Konvencije.

U Poglavlju X određen je odnos Istanbulske konvencije prema drugim međunarodnim instrumentima. Jasno je propisano da ova Konvencija ne utiče na obaveze koje proizilaze iz drugih međunarodnih instrumenata čije su sadašnje odnosno buduće članice također članice ove Konvencije, a koje sadrže odredbe o pitanjima kojima se bavi ova Konvencija.

Poglavlje XI propisuje način na koji se Istanbuska konvencija mijenja i dopunjava.

Poglavlje XII je rezervisano za završne odredbe. U završnim odredbama, između ostalog, propisan je način pristupanja, stavljanje rezerve, ali i otkazivanje Istanbulske konvencije.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Istanbulska konvencija predstavlja najrazrađeniji regionalni, pa i globalni ugovor koji se bavi prevencijom, zaštitom žrtava te kažnjavanjem učinilaca rodno zasnovanog nasilja. Zbog detaljno razrađenih i međusobno povezanih obaveza koje iz nje proizlaze ujedno je važan zagovarački dokument za organizacije civilnog društva koje su specijalizovane za pružanje pomoći žrtvama, te organizacije koje su zadužene za izmjenu nacionalnih zakonodavstva, a naročito prakse.

Istanbulska konvencija otvorena je za potpisivanje 2011. godine, a na snagu je stupila 2014. godine. Istanbulska konvencija potpisana je od ukupno 45, a ratifikovana od strane 34 države članice Savjeta Evrope. Povodom desetogodišnjice otvaranja za potpisivanje Istanbulske konvencije objavljena je slavljenička Deklaracija. Osim očekivanog isticanja značaja Konvencije svjesno se izražava i "duboka zabrinutost... zbog upornog prenošenja lažnog narativa o Istanbulskoj konvenciji i pokušaja da se time oslabi multilateralni i pravno obvezujući međunarodni sistem zaštite žena od nasilja".[7]

Naime, deset godina postojanja Istanbulske konvencije obilježilo je nekoliko negativnih faktora. Naročito se ističu uslovi pandemije Korona virusa koji su dodatno pogoršali poziciju žrtava rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici.[8] Također, Konvencija je izložena sve snažnijem pružanju otpora zbog

[7] Deklaracija Odbora stranaka Istanbulske konvencije povodom desete godišnjice otvaranja za potpisivanje Istanbulske konvencije, 6. maja 2021. godine

[8] Vidi šire: Grbić Pavlović, N., Nasilje u porodici u doba pandemije, Fridrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2020. godine

tzv. "rodne ideologije" koje je kulminirao time što je Turska, kao prva potpisnica Konvencije, prva i prestala to biti 2021. godine. S druge strane, pozitivno je što se Evropski sud za ljudska prava u svojim presudama sve više izričito poziva na odredbe Istanbulske konvencije.

Na stvarnu i dosljednu primjenu Istanbulske konvencije svakako će najviše uticati rad i predanost GREVIO Komiteta koji konstantno insistira na implementaciji postavljenih ciljeva Konvencije u državama članicama.

LITERATURA

1. Deklaracija Odbora stranaka Istanbulske konvencije povodom desete godišnjice otvaranja za potpisivanje Istanbulske konvencije, 6. maja 2021. godine
2. Grbić Pavlović, N., *Nasilje u porodici u doba pandemije,* Fridrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2020. godine
3. Konvencija o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, odnosno tzv. Istanbulska konvencija („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", broj 15/13). Konvencija je usvojena 11. maja 2011. godine kao prvi pravno obavezujući dokument u pogledu sprečavanja i suzbijanja nasilja nad ženama i nasilja u porodici na nivou Savjeta Evrope, a Bosna i Hercegovina je 7. novembra 2013. godine postala šesta članica Savjeta Evrope koja ju je ratifikovala.
4. Mitrović, LJ., Grbić Pavlović N. (2020), „*Nasilje u porodici: novine u pravnoj regulativi Republike Srpske*", Zbornik radova: Krivično zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta (norma i praksa), GrafoMark Laktaši i Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu Beograd, str. 83.
5. Mušić, S. (2018), „*Nasilje u porodici kroz pravni okvir u Bosni i Hercegovini*", Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. XXVI, str. 178.
6. THE ISTANBUL CONVENTION – A POWERFUL TOOL TO END GENDER-BASED VIOLENCE, A handbook for parliamentarians on the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence © Council of Europe, November 2019 Printed at the Council of Europe F-67075 Strasbourg Cedex
7. Željko, D. Procjena prvih deset godina konvencije vijeća europe o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu* (Zagreb), vol. 28, broj 2/2021, str. 381-404.

CONVENTION ON PREVENTING AND SUPPRESSING VIOLENCE AGAINST WOMEN AND VIOLENCE IN THE FAMILY - ISTANBUL CONVENTION

Nikolina Grbić Pavlović, PhD
Banja Luka, Republic of Srpska (BiH)

Abstract: The Convention on the Prevention and Suppression of Violence against Women and Domestic Violence - the Istanbul Convention (hereinafter referred to as the Istanbul Convention) is the most important international document that relates directly to the issue of violence against women and domestic violence. In the preamble of the Istanbul Convention, the commitment of the signatories of this Convention to the protection and respect of human rights and fundamental freedoms was highlighted. The Istanbul Convention refers to the most important international legal instruments that directly deal with the issues that are the subject of this Convention within the Council of Europe and the United Nations. The basic goal of the Istanbul Convention is set in the preamble, which is the creation of a Europe without violence against women and domestic violence. Bosnia and Herzegovina ratified the Istanbul Convention in November 2013. This Convention imposes on the signatory states different obligations that fall within the domain of different branches of law. In this paper, the author will present the Istanbul Convention with the aim of familiarizing the scientific and professional public with the most important provisions of this document.

Keywords: Istanbul Convention, violence against women, domestic violence

Pregledni rad

ZAŠTITA KRITIČNE INFRASTRUKTURE-KOMPARACIJA BIH I ZEMALJA OKRUŽENJA

Doc. dr Željko Zorić[1]
Mr Dragana Kosić[2]
Banja Luka, Republika Srpska (BiH)

Apstrakt: Konstantne klimatske promjene, promjene u usvojenim tradicionalnim vrijednostima, promijenjen obrazac ponašanja, često dovode do događaja koji mogu nanijeti privremenu ili trajnu štetu kritičnoj infrastrukturi (KI). Poslednjih godina ova tema je često zastupljena u naučnoj i stručnoj javnosti. Stiče se utisak da ona ostaje u ovim krugovima i da nema značajnijeg uticaja na implementaciju zaključaka u praksi. Da je to tako, vidimo iz nastupa i odgovora, na neku posljedicu po KI, kada se u prvom planu pojavljuju nosioci vlasti i njihovo tumačenje stanja, bez da se konsultuje struka. Prvi korak zajedničkog djelovanja u zaštiti KI je usvajanje pravnih akata kojima će se jasnije definisati KI, kao i mjere njene zaštite. Na ovom planu države okruženja su već daleko odmakle, vođene stvarnim unutrašnjim potrebama i zahtjevima Evropske unije. BiH, sa svojim entitetima i distriktom Brčko, još uvijek ništa nije uradila, niti postoje naznake da bi se to moglo desiti u skorije vrijeme. Imajući u vidu da BiH sa zemljama okruženja dijeli slične KI, kao i uzroke ugrožavanja KI jasno je da se do kvalitetnih zakonskih rješenja i njihove primjene u praksi može doći za kratko vrijeme. Uzrok za izostanak možemo tražiti u političkom nerazumijevanju ili izostanku želje da se zaštiti KI pristupi na optimalan i preporučen način. U radu će se metodom komparacije i analize sadržaja prikazati način zaštite KI u BiH, Hrvatskoj i Srbiji.

Ključne riječi: kritična infrastruktura, zakon, zaštita, komparacija.

UVOD

U svakodnevnom životu se javljaju krize i vanredne situacije; sa razvojem društva se povećavaju izvori, oblici njihovog javljanja, kao i gubici ljudskih života, praćeni ogromnim materijalnim štetama. Dinamično okruženje donosi uvijek nove rizike i izazove, koji nas stalno podsjećaju na potrebu

[1] zoriczeljko1@hotmail.com
[2] dragana.kosic@sectorsecurity.org

neprekidnog funkcionisanja kritične infrastrukture. Kritična infrastruktura se odnosi na resurse koji su neophodni za funkcionisanje države i njenih građana. Obuhvata fizičke objekte, sisteme snabdjevanja, tehnologije i informacione mreže koje usled uništenja, oštećenja ili prekida postaju nedostupne u određenom periodu, te utiču na socijalne ili ekonomske uslove društva, kao i mogućnost osiguranja nacionalne odbrane i bezbjednosti. Promjene i nestabilnosti u sistemima se prenose na kompletno čovječanstvo, pa je kritična infrastruktura nužno i regionalno povezana. Bezbjednost i stabilnost država se sve više oslanja na međunarodnu saradnju i to bi trebalo biti još pouzdanije u okviru Evropske unije. Kada je u pitanju zaštita kritične infrastrukture, zajednički cilj svih država jeste izgradnja adekvatnog mehanizma koji će sprječiti stvaranje uslova koji mogu dovesti do otkazivanja određene infrastrukture usljed nekog incidenta ili bilo koje vrste napada. Efekti velikih kvarova i otkazivanja infrastrukture u jednoj državi mogu se prenijeti na druge susjedne države, a pogotovo kada je saobraćaj u pitanju. Praktično svakodnevno može doći do narušavanja elemenata sistema ili čitavog sistema. Kako bi se smanjili negativni uticaji, kao i prekidi u njihovom radu, stvara se sitem zaštite i spasavanja, koji bi na adekvatan način odgovorio na prijetnje kritičnim nacionalnim resursima, što uključuje i saobraćajnu infrastrukturu. Efikasan sistem zaštite kritične infrastrukture stvara preduslove za normalno i nesmetano funkcionisanje države i društva. Ključni faktor u smanjenju rizika ugrožavanja i povećanja zaštite kritične infrastrukture jeste u uspostavljanju sveobuhvatnog pristupa, konstruktivne saradnje, zasnovane na zajedničkom regulatornom okruženju, standardima, uzajamnom povjerenju, obuci, istraživanju i razvoju i razmjeni informacija.(Pavić & Jokanović, 2021).

Početak 21.veka je između ostalog obeležio i ponovno vraćanje na fokus zaštite kritične infrastrukture naročito na Zapadu, kao posledica pojačane zabrinutosti za obezbeđivanje pojedinih osnovnih potreba kao što su energija i tzransport. Međutim, umesto ranijeg fokusa na opasnosti od oružanih sukoba velikih razmera, sve više dolaze do izražaja „nove“ neizvesnosti prvenstveno od sve veće složenosti i međuzavisnosti kritičnih infrastruktura. Zato se umesto opasnosti od konvencionalnog vojnog sukoba sve više razmatraju sve prisutnije sajber pretnje u uslovima međusobno povezanih i umreže bih infrastruktura. (Milosavljević, Komazec, 2021).

Jedan od problema, kod uspostavljenih sistema zaštite KI je nemogućnost njihovog testiranja. Povjerenje u njihovu efikasnost počiva na stečenom iskustvu i na više eksperimenata manjeg obima koji se mogu izvesti u unaprijed planiranim, dirigovanim uslovima. Skorašnji zemljotres u Turskoj je ukazao na dva važna detalja, a koji su bitni kod aktiviranja sistema KI. Sistem zaštite KI, bez obzira što se radi o jednom sistemu za koji se može reći da je uspješan, nije u stanju reagovati na obim postojeće katastrofe. Odnosno,

nacionalni sistemi, bez obzira koliko dobro organizovani, nisu dovoljni za pravovremen odgovor. Potrebno je angažovanje pomoći na regionalnom ili međunarodnom nivou. Drugi važan detalj, je logičan nastavak prvog. Postoji potreba temeljnije zajedničke priprema na hitan odgovor u ovakvim neprilikama. Jedan od osnovnih ograničavajućih faktora, kod uspostavljanja ovakvog sistema, koji između ostaloga počiva i na načelu humanosti, je svakako politička pozadina bilo kakvog odgovora, posebno onoga koji zahtijeva angažovanje međunarodnih snaga. Nedavna epidemija korona virusa, kao i aktuelno stanje u Ukrajini, koji imaju dva dijametralno suprotna uzroka, pred ozbiljan ispit su stavile postojeće mjere zaštite koje su na snazi u EU. Mjere zaštite pred korona virusom su pokazale da nisu baš djelotvorne, odnosno da su države članice EU vrlo brzo donosile odluke koje i nisu bile u sagladsniosti sa jedinstvenim mjerama EU. Skoro preko noći zemlje članice su ponovo uspostavile čvrstu granicu na mjestima na kojima je ona poodavno ukinuta. Sigurno da ratno razaranje infrastrukture u Ukrajini ozbiljno zabrinjava EU i sigurno utiče na reviziju postojećeg sustema zaštite kritične infrastrukture. Države, koje nisu članice EU, a imaju ozbiljnu namjeru da to budu, kao što je Srbija, usvajaju zakone i mjere koje prate preporučene standarde i nastoje razviti sistem zaštite kritične infrastrukture koji bi bio izomorfan sa sistemom koji egzistira u Evropskoj uniji. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina sa svojim entitetima i distriktom, evidentno je da predstavlja „izolovano ostravo“ u Evropi bez bilo kakvih organizovanih mjera zaštite kritične infrastrukture.

ZAŠTITA KRITIČNE INFRASTRUKTURE U EVROPSKOJ UNIJI

Još iz vremena Evropske ekonomske zajednice pokušava se uvesti jedinstvena politika odgovora na ugroženost KI. Evropska unija je potpuno jasno i precizno definisila KI. Ovo iz razloga što bi ugroženost bilo kog sektora KI u bilo kojoj članici negtivno uticalo na sve zemlje članice. Strah od „spojenih posuda“ i njihovih posljedica je pokretačka snaga razvoja mjera zaštite KI u EU. Da bi EU usvojila jedinstvene mjere, procedure, bilo je potrebno usvojiti i jedinstvenu definiciju KI koja glasi: „Kritična infrastruktura predstavlja imovinu, sistem ili njegov dio koji se nalazi na teritoriji zemlje članice i koji je neophodan za održavanje ključnih društvenih funkcija, zdravstva, bezbjednosti, sigurnosti, ekonomskog ili socijalnog blagostanja, a čije bi ometanje ili uništenje imalo značajan uticaj na zemlju članicu”.

Evropski program zaštite kritične infrastrukture (European Programme for Critical Infrastructure Protection – EPCIP) od 12. decembra 2006. godine postavio je opšti okvir za aktivnosti usmerene na poboljšanje zaštite kritične

infrastrukture u svim zemljama EU i u svim relevantnim sektorima ekonomske aktivnosti. Tada su razvijena i četiri glavna područja fokusa EPCIP-a :

1. Procedura za identifikaciju i imenovanje evropske kritične infrastrukture i procena potrebe za njihovim unapređenjem zaštite detaljno je obrađeno u Direktivi Saveta 2008/114/EZ;

2. Mere dizajnirane da omogucé implementaciju EPCIP-a, uključujucí akcioni plan, Informaciona mreža za upozorenje na kritičnoj infrastrukturi (Critical Infrastructure Warning Information Network – CIWIN), upotrebu stručnih grupa CIP (Critical Infrastructure Protection) na nivou EU, CIP procesa razmene informacija i identifikacije i analiza međuzavisnosti;

3. Finansiranje mera i projekata vezanih za CIP koji se fokusiraju na prevenciju, pripremljenost i upravljanje posledicama terorizma i druge rizike povezane sa bezbednošcú za period 2007–2013. godine;

4. Razvoj eksterne dimenzije EPCIP.(Kekić, Čudan, 2019.).

Direktiva 2008/114/ES je osnova za naredne korake u definisanju kriterijuma za kritičnu infrastrukturu. U aneksu III ove Direktive navedene su procedure, koje svaka zemlja-članica treba da primjeni, kroz nekoliko konsekventnih koraka. EU zaštitu KI temelji još i na Zaštiti kritične infrastrukture u borbi protiv terorizma (COM(2004) 702 final, 20.10.2004.); Zelenoj knjizi o Evropskom programu za zaštitu kritične infrastrukture (COM(2005) 576 final, 17.11.2005.); Komunikaciji Komisije o Evropskom programu za zaštitu kritične infrastrukture (COM(2006) 786 final, 12.12.2006.). Radnom dokumentu službi Komisije o novom pristupu Evropskom programu za zaštitu kritične infrastrukture – Dodatno osiguranje evropskih kritičnih struktura (SWD(2013) 318 final, 28.8.2013.).

Strateška agenda za 2019–2024. godinu, koju je u junu usvojio Savet Evrope zahteva sveobuhvatan pristup zaštiti Evrope od zlonamernih sajber aktivnosti i hibridnih pretnji. Evropska komisija procenila je Direktivu iz 2008. o zaštiti kritične infrastrukture. Procena pokazuje razvoj pretnji sa kojima se Evropa suočava. Evaluacija takođe naglašava da pristup EUu zaštiti kritične infrastrukture mora biti fleksibilan i zasnovan na riziku kako bi se odrazile pretnje i ranjivosti s kojima cé se kritične infrastrukture verovatno suočavati u narednim decenijama. Procena je sugerisala da postoje dodatni sektori za koje države članice smatraju da su vredne dodatnih zaštitnih akcija na evropskom nivou.Na osnovu nalaza evaluacije postoje razlozi za ispitivanje opsega okvira kritične infrastrukture EU s ciljem da se obuhvate i dodatni sektori. (Kekić, Čudan, 2019).

Prvi ozbiljan ispit za testiranje postojećeg sistema zaštite KI je bila pandemija korona virusa. Bez obzira što je Evropa pokušala pokazati jedinstvenost u primjeni mjera zaštite, činjenica je da su se države članice prvo

odredile prema pandemiji u skladu sa stavom svoje države, a samim tim i u obimu primjene mjera zaštite. Drugi primjer testiranja sisteme zaštite KI EU, van njenih granica, je bio nedavni zemljotre u Turskoj. Na ovom primjeru se pokazalo da sistem zaštite KI EU mora revidirati mjere, odnosno obim mjera koji obezbjeđuju siguran i pravovremen odgovor. Da je došlo do ozbiljnih promjena u shvatanju, definisanju i zaštite KI jasno je iz "uvođenja" NATO strukture i njihovih snaga u zaštitu KI. NATO i EU pokrenule su radnu grupu za jačanje KI kao odgovor na "napad" na gasovode Sjeverni tok i rusko korišćenje energije kao oružja početkom 2023 godine. Ovu radnu grupu čine stručnjaci NATO i EU koji imaju zadatak da identifikuju ključne prijetnje KI, da sagledaju ranjivosti, a što za sobom vuče i odgovarajući odgovor. Ovo je ujedno i militarizacija zaštite KI u kojoj nema mjesta za civilno planiranje i upravljanje, a što opet dovodi u pitanje brojne ranije usvojene dokumente na nivou EU koji se ne tiču samo KI. Da je ovakva radna grupa koncept ranije pripremljen, za nešto novo u budućnosti, može se zaključiti iz činjenice da još uvije nije dokazano ko je kriv za sabotažu na Sjevernom toku.

ZAŠTITA KRITIČNE INFRASTRUKTURE U HRVATSKOJ

Zakonom o zaštiti kritične infrastrukture iz 2013 i 2022 Hrvatska je preuzela pravne tekovine EU sadržane u Direktivi Vijeća 2008/114 /EC iz 2008 g.o identifikicaji i određivanju evropskih kritičnih infrastruktura i procjeni potebe za unapređenjem njihove zaštite. Hrvatska je donijela Zakon o kritičnim infrastrukturama (Hrvatski sabor, 2013.); Odluku o određivanju sektora iz kojih središnja tijela državne uprave identifikuju nacionalne kritične infrastrukture te liste redoslijeda sektora kritičnih infrastruktura (Vlada Republike Hrvatske 2013.); Pravilnik o metodologiji za izradu analize rizika poslovanja kritičnih infrastruktura (direktor DUZS, 2013.). U cilju poboljšanja i usklađivanja s međunarodnim standardima 2016. godine donešen je i primjenjuje se novi Pravilnik koji se temelji na standardu ISO 31000:2009 (uputstva i smjernice za upravljanje rizikom). Zakonom i podzakonskim aktima uređeno je područje upravljanja rizicima kritičnih infrasturktura, s obzirom: na izloženost Republike Hrvatske opasnostima, kako prirodnog porijekla, tako i onima kojima su uzrok tehnički i/ili tehnološki procesi, što uključuje i izloženost terorističkim aktivnostima, kako u realnom, tako i u kibernetičkom prostoru, da je Hrvatska posebno osjetljiva na ugrožavanja svojih kritičnih infrastruktura jer joj resursi ne omogućavaju da u punoj mjeri razvije alternativne/redundantne sustave, a ova osjetljivost povećava se povezanošću i međuzavisnošću brojnih sektora kako na nacionalnoj razini, tako i sa sektorima kritičnih infrastruktura susjednih i drugih država, da ovo područje predstavlja okosnicu nacionalne i javne

sigurnosti te održivog razvoja i napretka od ključnog interesa, kako za stanovništvo/pojedince, tako i za ukupno gospodarstvo, društvene djelatnosti i državu u cjelini. U julu 2018. godine Hrvatski je Sabor proglasio Zakon o kibernetičkoj sigurnosti operatora ključnih usluga i davatelja digitalnih usluga, kojim je transponirana Direktiva 2016/1148 Evropskog parlamenta i Vijeća EU o mjerama za visoku zajedničku razinu sigurnosti mrežnih i informacijskih sistema širom Unije u hrvatsko zakonodavstvo, a kojim je regulisano područje sigurnosti informacijskih i komunikacijskih kritičnih infrastruktura. Dostizanje najvišeg stepena sigurnosti i zaštite stanovništva i kritičnih infrastruktura utvrđeno je prvim strateškim ciljem Strategije nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske (Vlada Republike Hrvatske, 2017.).

"Tijelo državne uprave nadležno za poslove civilne zaštite, tj. Ravnateljstvo civilne zaštite Ministarstva unutarnjih poslova osigurava normativni okvir za sigurnost i nesmetan rad kritične infrastrukture. Sustav civilne zaštite u Republici Hrvatskoj je, uz unutarnje poslove, obranu, sigurnosno-obavještajni sustav, vatrogastvo, te druga tijela, jedan od resursa sustava domovinske sigurnosti (Zakon o sustavu domovinske sigurnosti, NN 108/17.), koji ima za cilj koordinaciju sudionika i operativnih snaga za preventivno i operativno djelovanje s ciljem zaštite i spašavanja ljudi, životinja, materijalnih i kulturnih dobara i okoliša u velikim nesrećama i katastrofama (Zakon o sustavu civilne zaštite, NN 82/15., 118/18.)."

Iz navedenog je vidljivo da cijeli sistem zaštite KI u Hrvatskoj zavisi od kvalitetne organizacije Civilne zaštite. Imajući u vidu da EU u sistem zaštite KI, u zemljama članicama, uvodi vojnu strukturu NATO, teško će ovakava organizacija sistema opstati. Ovo iz razloga što je neprihvatljivo da Civilna zaštita bude u vezi sa bilo kakvom vojnom formacijom. Na ovaj način krše se brojni međunarodni dokumeneti kojima se reguliše obim poslova i opseg djelovanja Civilne zaštite.

ZAŠTITA KRITIČNE INFRASTRUKTURE U SRBIJI

Zakonom o zaštiti kritične infrastrukture uređuje se nacionalna i evropska kritična infrastruktura, identifikacija i određivanje kritične infrastrukture Republike Srbije, zaštita kritične infrastrukture, nadležnost i odgovornost organa i organizacija u oblasti kritične infrastrukture i informacije, izveštavanje, pružanje podrške odlučivanju, zaštita podataka, upravljanje i nadzor u oblasti kritične infrastrukture. Da bi Zakon u potpunosti bio primjenjiv usvojena je Uredba o kriterijumima za identifikaciju kritične infrastrukture i načinu izvještavanja o kritičnoj infrastrukturi Republike Srbije, 2022. Kriterijumi prema kojima se vrši identifikacija kritične infrastrukture utvrđuju

se na osnovu procjene posljedica koje mogu da nastupe usljed ometanja ili uništenja kritične infrastrukture kao i na osnovu posljedica koje mogu da nastupe u slučaju prijetnji po kritičnu infrastrukturu. Kriterijumi utvrđeni ovom uredbom predstavljaju osnov za određivanje kritične infrastrukture u Republici Srbiji.

Republika Srbija zakonom definiše kritičnu infrastrukturu, kao sisteme, mreže, objekte ili njihove delove, čiji prekid funkcionisanja ili prekid isporuke roba odnosno usluga može imati ozbiljne posledice na nacionalnu bezbednost, zdravlje i živote ljudi, imovinu, životnu sredinu, bezbednost građana, ekonomsku stabilnost, odnosno ugrozitifunkcionisanje Republike Srbije. (Pavić, Jokanović, 2021). Glavni sektori nacionalne kritične infrastrukture obuhvataju: informacije i komunikacije, električnu energiju, transport, naftu i gas, bankarstvo i finansije, vodu i službe za hitne slučajeve, vladu. U okviru Direktive Evropskog Saveta 2008/114/ES određeni susektori i podsektori. Za zaštitu kritične infrastrukture se priprema bezbednosni plan koji se koristi za upravljanje rizikom. To je dokument kojim se utvrđuju mere smanjenja rizika, definišu odgovornosti i određuju dužnosti, uspostavljaju se postupci za otklanjanje, odnosno posledica bezbednosnih pretnji.

Jedan od glavnih razloga za donošenje Zakona o kritičnoj infrastrukturi („Službeni glasnik RS" 87/2018) jeste nepostojanje jedinstvenog Zakona iz ove oblasti i potreba da se ona objedini. Termin 'kritična infrastruktura' spominje se u više različitih dokumenata, i to, najpre, u Zakonu o vanrednim situacijama, zatim u uredbama i strategijama, ali i u Zakonu o informacionoj bezbednosti i Zakonu o privatnom obezbeđenju. Zakonom se najpre definišu termini uneti u sadržinu, počev od toga šta je sektor kritične infrastrukture, zatim način na koji se vrši identifikacija, određivanje, zaštita, ko su operatori, šta je bezbednosni plan, oficir za vezu i na kraju šta je evropska kritična infrastruktura. Načela delovanja sadržana u ovom Zakonu odnose se na nadležne organe, organizacije i građane i ovi subjekti su dužni da ih se pridržavaju. Načela su taksativno nabrojana u Zakonu, a to su načelo integrisanog pristupa, načelo odgovornosti, načelo zaštite od raznih vrsta pretnji, načelo kontinuiranog planiranja zaštite kritične infrastrukture, načelo razmene podataka i informacija i zaštite podataka, (M.Mićović,2020).

Naravno, novousvojenim zakonom izvršeno je usklađivanje i sa direktivama EU koje se tiču KI, uz zadržavanje određene samostalnosti u definisanju KI i načinu odgovora na njenu ugroženost. Neki od zakona koji se tiču KI su: Zakonom o železnici („Službeni glasnik RS", br. 41/2018); Zakonom o bezbednosti u železničkom saobraćaju („Službeni glasnik RS", br. 41); Zakonom o interoperabilnosti železničkog sistema („Službeni glasnik RS", br 41); Zakon o elektronskim komunikacijama („Službeni glasnik RS", br. 44/2010, 60/2013 – odluka US, 62/014 i 95/2018 i dr zakoni); Zakon o vodama

(„Službeni glasnik RS”, br. 30/10, 93/2012 i 101/2016); Zakonom o meteorološkoj i hidrološkoj delatnosti („Službeni glasnik RS”, br. 88/2010); Strategija razvoja elektronskih komunikacija („Službeni glasnik RS”, br. 68/10); Zakonom o elektronskom dokumentu, elektronskoj identifikaciji i uslugama od poverenja u elektronskom poslovanju („Službeni glasnik RS”, br. 94/2017); Zakonom o elektronskoj trgovini („Službeni glasnik RS”, br. 41/2009 i 95/2013); Zakonom o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu („Službeni glasnik RS”, br. 19/2009); Zakon o privatnom obezbeđenju („Službeni glasnik RS br. 104/13); Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala („Službeni glasnik RS”, br. 61/2005 i 104/2009); Zakon o informacionoj bezbednosti („Službeni glasnik RS”, br. 6/2016 i 94/2017); Zakonom o tajnosti podataka („Službeni glasnik RS”, br. 104/2009).

Da Republika Srbija ima razvijen sistem zaštite KI može se vidjeti iz odgovoru i mjera koje se preduzimaju kod učestalih vanrednih situacija, a koje su sve češće posljedica elemetarnih nepogoda. Razvijenost sistema je posljedica dugogodišnjeg, pa i višedecenijskog razvoja subjekata i mjera koje treba preduzimati kako bi se što efikasnije zaštitila KI. Uvođenjem novog Zakona Srbija je samo “objedinila” brojne odredbe koje se odnose na KI, a koje su definisane u nekim drugim zakonima.

ZAŠTITA KRITIČNE INFRASTRUKTURE U BOSNI I HERCEGOVINI

Kada je u pitanju zaštita KI, BiH, sa svojim entitetima i distriktom Brčko, još uvijek ništa nije uradila, niti postoje naznake da bi se to mnoglo desiti u skorije vrijeme. Imajući u vidu da BiH sa zemljama okruženja dijeli slične KI, kao i uzroke ugrožavanja KI jasno je da se do kvalitetnih zakonskih rješenja i njihove primjene u praksi može doći za kratko vrijeme. Uzrok za izostanak kvalitetnog odgovora, sa strane BiH, možemo tražiti u političkom nerazumijevanju ili izostanku želje da se zaštiti KI pristupi na optimalan i preporučen način. Jedan od razloga, a koji u svakom slučaju nije presudan, je način na koji je organizovana i način na koji funkcioniše BiH. Distrikt Brčko nema usvojenih dokumenata koji bi se odnosili na zaštitu KI, kao ni federacija BiH.

U Republici Srpskoj, stanje je nešto povoljnije. Postoji usvojen zakon, ali ništa dalje nije učinjeno po tom zakonu. Zakon o bezbjednosti kritične infrastrukture u Republici Srpskoj usvojen je 2019.godine, (Sl.gl.Republike Srpske 58/19). Da je izostala dalja implementacija Zakona vidljivo je iz sljedećeg:

- Odredbama zakona Vlada Republike Srpske bila je dužna da u roku od šest mjeseci, od dana stupanja na snagu ovog zakona, donese podzakonski propis o postupku provjere subjekata i objekata KI - nije urađeno;
- Odredbama zakona rukovodioci republičkog organa uprave dužni su da donesu određene sektorske mjere u roku od osamnaest mjeseci od dana stupanja na snagu ovoga zakona - nije urađeno;
- Odredbama zakona ministarstvo je bilo dužno u roku od devet mjeseci od dana usvajanja sektorskih mjera usvojiti Metodologiju koja bi se odnosila na KI – nije urađeno;
- Odredbama zakona republički organi uprave su bili dužni da u roku od šest mjeseci od dana usvajanja Metodologije predlože KI iz sektora njihove nadležnosti i nivo njihove kritičnosti – nije urađeno.

Neopravdan izostanak realizacije zakonskih obaveza, Republiku Srpsku je doveo u stanje koje nije prihvatljivo za zajednicu koja želi obezbijediti što kvalitetnije uslove za život i rad svojih građana, kao i stranih investicija. Zakon je predvidio podzakonske akte koji bi u realnom procesu primjene, petogodišnjem okviru, pokazali svu opravdanost primjene zakona. Naravno, stvorila bi se mogućnost i za reviziju postojećih rješenja i usvajanja novih koji bi doprinijeli sistemu zaštite KI kakvu želimo.

Kada se govori o Federaciji BiH i Distriktu Brčko, stanje je lošije nego u Republici Srpskoj. U FBiH i u Distriktu nisu ni usvojeni bilo kakvi zakoni koji bi regulisali tematiku zaštite KI. Izgubljeno vrijeme i neshvatanje potrebe zaštite KI u BiH samo pokazuje da je društvo u cjelini nespremno da prihvati i odgovori na potrebu zaštite KI, a čime osim vlastite zajednice u nepovoljnu situaciju dovodi i zemlje okruženja.

ZAKLJUČAK

Izražene klimatske promjene, praćene sve češćim društvenim turbulencijama, predstavljaju izazov za svaku društvenu zajednicu, odnosno za njen sistem zaštite KI. Stalno usvajanje mjera zaštite i njihovo redefinisanje u naprednim društvenim zajednicama je posljedica razvoja svijesti o značaju zaštite KI. Ove mjere, zahvaljujući prije svega razvoju ugrožavajućih faktora sve češće dovode do potrebe regionalnog pristupa definisanju odgovora na zaštitu KI. Hrvatska, kao članica EU, usvojila je Zakon koji u potpunosti implementira Direktivu EU 2008/114 /EC, uz uvažavanje specifičnosti na nacionalnom nivou. Srbija, iako nije članica EU, prihvata preporuke EU razvijajući sistem zaštite KI po opšteprihvaćenim standardima uz uvažavanje specifičnosti koje su karakteristične za njenu teritoriju. U BiH, još uvijek nisu

preduzete adekvatne mjre kojima bi se štitila KI. Uspostavljena struktura vlasti, po pitanjima odgovora na ugroženost KI uglavnom se oslanja na sistem međunarodne pomoći, bez da razvija vlastite kapacitete. Imajući u vidu opšte stanje u BiH, više je nego potrebno da se usvajanju adekvatnih mjera zaštite KI pristupi odmah.

LITERATURA

1. B. Milosavljević, N.Komazec, *Kritična infrastruktura i društvena odgovornost*, Istraživački centar Banja Luka, Zbornik radova, „*Zaštita kritične infrastrukture-obaveze država i mogućnosti privatnog sektora bezbjednosti*“, Naučno-stručna konferencija sa međunarodnim učešćem, Banja Luka, 2021.
2. Damir T., (2020), *Utjecaj normativnog okvira na upravljanje kritičnom infrastrukturom,* Zbornik radova, VII Međunarodno stručna konferencija, Zagreb.
3. Kekić, D., & Čudan, A. (2020). Direktiva Saveta o utvrđivanju i označavanju evropske kritične infrastrukture i proceni potrebe unapređenja njene zaštite. *Evropsko zakonodavstvo, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd*, 22-37.
4. Pavić & Jokanović (2021), *Zakonodavstvo o kritičnoj infrastrukturi u Republici Srbiji, regionu i Evropskoj Uniji,* Zbornik radova građevinskog fakulteta, Subotica.
5. Istraživački centar Banja Luka, Zbornik radova, „*Zaštita kritične infrastrukture-obaveze država i mogućnosti privatnog sektora bezbjednosti*“, Naučno-stručna konferencija sa međunarodnim učešćem, Banja Luka, 2021.
6. https://federalna.ba/nato-i-eu-pokrecu-radnu-grupu-za-zastitu-kriticne-infrastrukture-isulo NATO i EU pokreću radnu grupu za zaštitu kritične infrastrukture, 11.01.2023.
7. Službeni glasnik Republike Srbije broj 87/18.
8. Službeni glasnik Republike Srbije broj 69/22.
9. Službeni glasnik Republike Srpske 58/19.

PROTECTION OF CRITICAL INFRASTRUCTURE - COMPARISON OF BIH AND SURROUNDING COUNTRIES

Assistant prof. Željko Zorić, PhD
Dragana Kosić, MA

Abstract: Constant climate changes, changes in adopted traditional values, changed behavior patterns, often lead to events that can cause temporary or permanent damage to critical infrastructure (CI). In recent years, this topic is often represented in the scientific and professional public. One gets the impression that it remains in these circles and that it has no significant influence on the implementation of the conclusions in practice. That this is so, we see from the performance and response, to some consequence according to KI, when the power holders and their interpretation of the situation appear in the foreground, without consulting the profession. The first step of joint action in the protection of KI is the adoption of legal acts that will more clearly define KI, as well as measures for its protection. In this regard, the surrounding countries have already advanced far, guided by the real internal needs and requirements of the European Union. Bosnia and Herzegovina, with its entities and Brčko district, has not yet done anything, nor are there any indications that this could happen in the near future. Bearing in mind that BiH shares with neighboring countries similar CIs, as well as the causes of threats to CIs, it is clear that quality legal solutions and their application in practice can be reached in a short time. The reason for the absence can be found in political misunderstanding or lack of desire to protect KI approaches in an optimal and recommended way. The paper will present the method of protection of KI in BiH, Croatia and Serbia using the method of comparison and content analysis.

Keywords: critical infrastructure, law, protection, comparison

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

340.13(4-672ЕУ:497.6)(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп Усаглашавање правне регулативе са правним тековинама Европске уније (7 ; 2023 ; Бања Лука, Београд, Сарајево)
Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama Evropske unije : stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih : zbornik radova / [glavni i odgovorni urednik Nikolina Grbić Pavlović ; prevod Jelena Gavranović]. - Beograd : Institut za uporedno pravo ; Sarajevo : Friedrich Ebert Stiftung ; Banja Luka : Istraživački centar, 2024 (Banja Luka : Markos Studio&Design). - X, 248 стр. : табеле, граф. прикази ; 25 cm

Радови на срп. и енгл. језику. - Тираж 50. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-99976-800-3-7 (Истраживачки центар)
ISBN 978-86-82582-15-1 (Институт за упоредно право)

COBISS.RS-ID 140190209